



**DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ 2020 YILINDA YAYIMLADIĞI
HUTBELERİN TEFSİR İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ**

Abdullah BEKTAŞ

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri

Ana Bilim Dalı

Doç. Dr. Yusuf TOPYAY

2026

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ 2020 YILINDA YAYIMLADIĞI
HUTBELERİN TEFSİR İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdullah BEKTAŞ

Danışman: Doç. Dr. Yusuf TOPYAY

BAYBURT- 2026

KABUL VE ONAY

Doç. Dr. Yusuf TOPYAY danışmanlığında, Abdullah BEKTAŞ tarafından hazırlanan “Diyanet İşleri Başkanlığının 2020 Yılında Yayımladığı Hutbelerin Tefsir İlmi Açısından Tahlili” başlıklı bu çalışma, Savunma Tarihi tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği / çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ

Üye : Doç. Dr. Yusuf TOPYAY

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL

Bu tezin kabulü Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun/...../20... tarih ve 20...../.....-..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Bünyamin ALIM
Enstitü Müdürü

BEYANNAME

Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Doç. Dr. Yusuf TOPYAY danışmanlığında hazırlamış olduğum “Diyanet İşleri Başkanlığının 2020 Yılında Yayımladığı Hutbelerin Tefsir İlmi Açısından Tahlili” başlıklı program seçin tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

14.01.2026

Abdullah BEKTAŞ



ÖN SÖZ

İslam, insanoğlunun hem şahsi hem de sosyal yönlerini kapsayan bir yaşam görüşü geliştirmiştir. Bu anlayışın sözel ifade şekillerinden biri olan hutbe, tarihsel süreçte Müslüman toplulukların dini, ahlaki ve sosyal bilincinin oluşmasında önemli bir görev üstlenmiştir. İlk hutbeler, Hz. Peygamber'in peygamberlik görevine dair insanlara doğrudan Kur'an odaklı bir rehberlik yöntemi sağlamıştır. Hz. Peygamber'in hutbeleri, yalnızca inanç ve ibadetle ilgili meseleleri değil, aynı zamanda toplumsal düzen, eşitlik, merhamet ve mesuliyet kavramlarını da kapsamıştır. Bu açıdan bakıldığında hutbe, hem kişinin uhrevi yapısını destekleyen hem de toplumun ortak anlayışını güçlendiren bir iletişim aracı olmuştur.

Medine Dönemin'de İslam topluluğu oluşmaya başladığında hutbeler, dini anlayışın yanı sıra toplumsal sorunların çözümünde de yol gösteren bir rol üstlenmiştir. Hz. Peygamber'den sonra Hulefâ-i Râşidîn zamanında hutbe, rehberlik ve yönetim otoritesinin bir sembolü olarak işlev görmüştür. Emevî ve Abbâsî Dönemleri'nde devletin gücünün bir yansıması hâline gelmiş; bu durum Osmanlı Dönemi'nde de sürerek hutbe ve siyaset arasındaki bağ köklü bir gelenek oluşturmuştur. Ne yazık ki, zamanla hutbelerin içeriği halkla ilişkisini yitirerek Arapça, süslü ve tekrar eden bir biçim almaya başlamış ve bu durum, rehberlik yönünü zayıflatmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan ıslah çabaları ve Cumhuriyet Dönemi ile beraber kurulan Diyanet İşleri Başkanlığının faaliyetleri neticesinde hutbeler, tekrar vatandaşlara hitap eden anlaşılır ve dinamik bir yapı kazanmıştır.

Çalışmanın her aşamasında bilgi, tecrübe ve yönlendirmeleriyle bana rehberlik eden, engin akademik birikimiyle çalışmalarımı şekillendiren değerli danışman hocam Doç. Dr. Yusuf TOPYAY'a en derin şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca medrese eğitimim boyunca ilmî terbiyemi şekillendiren kıymetli hocam Saadettin PARLAK'a; ilmî ve manevi desteğini her daim hissettiren bütün hocalarıma gönülden teşekkür ediyorum.

Henüz çocukluk yıllarımdan itibaren bu seviyeye gelmemde büyük katkıları olan, ilmî şuurumun oluşmasında şahsımı her daim yönlendiren ailemizin çınarı merhum dedem Yakup BEKTAŞ'ı rahmet, minnet ve şükranla yâd ediyorum. Üzerimdeki emekleri ve duaları için anneme, babama ve tüm aileme; bu meşakkatli süreçte her türlü zorluğu benimle göğüsleyen, sabrı, desteği ve bitmek bilmeyen fedakârlığıyla yanımda olan kıymetli eşim Asiye BEKTAŞ'a gönülden teşekkür ederim. Bu çalışmayı, Kur'an'ın rehberliğini modern insanın gündemine taşıyan tüm ilim erbabına ve irşad görevini hakkıyla yerine getirmeye çalışan bütün din görevlilerine ithaf ediyorum.

Abdullah BEKTAŞ

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ 2020 YILINDA YAYIMLADIĞI HUTBELERİN TEFSİR İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Abdullah BEKTAŞ

Bayburt Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yusuf TOPYAY

Bayburt-2026, Sayfa: 185

Bu araştırma, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2020 yılı boyunca yayımlanan hutbelerin tefsiri bakımından incelenip ele alınmasını konu edinmektedir. Türkiye’de milyonlarca Müslüman’a hitap eden bu hutbeler, dinî bilgilerin aktarılmasında ve toplumsal şuurun oluşmasında büyük öneme sahiptir. Çalışma kapsamında hutbelerde yer alan Kur’an âyetlerinin tercih sebebi, yorumlama biçimleri ve bu âyetler vasıtasıyla topluma iletilen dinî ve ahlakî mesajlar incelenmiştir. Araştırma süresince hutbelerde bulunan âyetler, tefsir ilminin prensipleri doğrultusunda incelenmiş olup her bir âyetin bağlamı, anlam ilişkisi ve hutbenin ana temasıyla olan bağlantısı analiz edilmiştir. Bu aşamada hem geleneksel hem de modern tefsir anlayışından faydalanılmış, âyetlerin hutbelerde kazandığı anlamın derinliği ve yorum çeşitliliği belirtilmiştir. Araştırmanın birinci bölümünde; iman, ibadet ve nebevi örneklik düşünceleri incelenerek Müslüman’ın Allah ile olan ilişkisinin yanı sıra ibadet anlayışı da ortaya konulmuştur. İkinci bölümde ise sabır, sorumluluk ve tevekkül gibi kavramlar üzerinden felaket ve zorluklar karşısında inananların tutumu araştırılmıştır. Üçüncü bölümde ise tarihî bellek, toplumsal birlik ve İslâmî yaklaşım üzerine odaklanılmış, hutbelerin ümmet şuru ve değerlerin aktarımındaki rolü tahlil edilmiştir. Sonuç olarak bu araştırma, Diyanet İşleri Başkanlığının hazırladığı hutbelerin Kur’an merkezli bir irşad kavramıyla oluşturulduğu, âyetlerin yalnızca bilgi vermek amacıyla değil, yaşam içerisinde bir yol gösterici olarak değerlendirildiğini belirtmektedir. Bununla beraber bazı hutbelerde âyetlerin eksik veya bağlamından ayrı bir şekilde kullanılması, âyetlerin anlam bütünlüğünü bozduğu tespit edilmiştir. 2020 yılı hutbeleri, Kur’an’ın ilettiği mesajları modern yaşam ile bütünleştiren, dinî farkındalık ile sosyal sorumluluk arasında güçlü bir bağ kuran metinler olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur’an, Diyanet İşleri Başkanlığı, Cuma hutbesi, iman, ahlak.

ABSTRACT

M. SC. THESIS

ANALYSIS OF FRIDAY SERMONS PUBLISHED BY THE PRESIDENCY OF RELIGIOUS AFFAIRS (DIYANET) IN 2020 FROM THE PERSPECTIVE OF TAFSIR (EXEGESIS) SCIENCE

Abdullah BEKTAŞ

Bayburt University

Institute of Graduate Studies

Department of Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Yusuf TOPYAY

Bayburt-2026, Pages: 185

This research focuses on the exegetical (tafsir) analysis of the sermons (khutbahs) published by the Presidency of Religious Affairs (Diyanet) throughout the year 2020. Addressing millions of Muslims in Türkiye, these sermons hold significant importance in conveying religious knowledge and shaping social consciousness. Within the scope of this study, the selection process of Quranic verses in the sermons, the methods of interpretation, and the religious and moral messages conveyed to society through these verses are examined. Throughout the research, the verses found in the sermons were analyzed in accordance with the fundamental principles of the science of exegesis (tafsir); the context of each verse, its semantic relations, and its connection to the main theme of the sermon were evaluated. In this phase, both traditional and modern exegetical approaches were utilized, highlighting the depth of meaning and the diversity of interpretation that the verses acquire within the sermons. In the first chapter of the research, the concepts of faith (iman), worship (ibadah), and prophetic modeling are examined, revealing the believer's relationship with Allah as well as their understanding of worship. The second chapter explores the attitudes of believers in the face of disasters and hardships through concepts such as patience (sabr), responsibility, and tawakkul (reliance on God). The third chapter focuses on historical memory, social unity, and Islamic conduct, investigating the role of sermons in the transmission of values and the consciousness of the ummah. In conclusion, this research indicates that the sermons prepared by the Presidency of Religious Affairs are constructed with a Quran-centered concept of guidance (irshad), where verses are treated not merely for informational purposes but as guides for daily life. However, it was observed that in some sermons, the use of verses in an incomplete manner or detached from their context disrupted their semantic integrity. Generally, the sermons of 2020 can be analyzed as texts that integrate the messages of the Quran with modern life, establishing a link between religious awareness and social responsibility.

Keywords: Tafsir, Quran, Presidency of Religious Affairs (Diyanet), Friday sermon, faith, ethics.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	II
BEYANNAME.....	III
ÖN SÖZ	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1
Araştırmanın Konusu ve Problemi	1
Araştırmanın Amacı	1
Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi	1
Araştırmanın Yöntemi	3
Araştırmanın Sınırlılıkları	4
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
1. İMAN, İBADET VE NEBEVÎ ÖRNEKLİK.....	6
1.1. ALLAH İNANCI VE KULLUK İLİŞKİSİ.....	6
1.1.1. Allah ile Kul Arasındaki Bağ (14.02.2020).....	6
1.1.2. Hamdolsun Rabbimize (29.05.2020).....	11
1.1.3. Bereket: Manevi Bolluk (18.09.2020).....	13
1.2. İMAN VE HAYAT ARASINDAKİ UYUM	15
1.2.1. İnsan, İman ve Hayat (03.01.2020)	16
1.2.2. Ahirete İnanan Mümin (05.06.2020).....	18
1.2.3. Cennet: Müminleri Bekleyen Sonsuz Nimet (20.11.2020)	20
1.3. TEMİZLİK, ARINMA VE İBADET BİLİNCİ	23
1.3.1. Allah Temizdir, Temizliği Sever (06.03.2020)	23
1.3.2. İslam Temizliği Emreder (04.09.2020)	25
1.3.3. Abdest: Bedenimize Sağlık, Ruhumuza Huzur (13.11.2020)	27
1.4. PEYGAMBERÎ ÖRNEKLİĞİN HAYATA YANSIMASI	29
1.4.1. Peygamberimizin Dilinden Dualar (10.01.2020)	29
1.4.2. Mevlid-i Nebi (23.10.2020).....	32
1.4.3. Peygamberimiz ve Çocuk (30.10.2020)	35
1.4.4. Veda Hutbesi: Nebevî Vasiyet (31.07.2020).....	38
İKİNCİ BÖLÜM	41
2. MANEVÎ YENİLENME, SABIR VE SORUMLULUK AHLAKI.....	41
2.1. MÜMİNİN MUSİBET VE AFETLER KARŞISINDAKİ TAVRI.....	41
2.1.1. Tedbir Mümin'den, Takdir Allah'tandır (13.03.2020).....	41
2.1.2. Zorluklar Karşısında Mümin (27.03.2020)	44
2.1.3. Afetlere Karşı Bilinçli Olalım (31.01.2020).....	47
2.1.4. Sabrın Sonu Selamettir (03.07.2020)	50
2.2. MANEVÎ ZAMANLARDA ARINMA VE YENİLENME	54
2.2.1. Üç Ayların Manevi İklimine Yaklaşırken (21.02.2020).....	54
2.2.2. Berat Gecesi: Af ve Arınma Vesilesi (03.04.2020).....	57
2.2.3. Ramazan: Sabır ve İrade Eğitimi (24.04.2020)	63

2.2.4. Ramazan ve Sorumluluk Bilinci (01.05.2020)	67
2.2.5. Bir Ömrü Ramazan Gibi Yaşamak (22.05.2020)	71
2.2.6. Ramazan Bayramı: Neşe ve Huzur İklimi (24.05.2020)	74
2.3. PAYLAŞMA, DAYANIŞMA VE KARDEŞLİK BİLİNCİ	78
2.3.1. Ramazan: İnfak, Yardımlaşma ve Dayanışma Ayı (08.05.2020).....	78
2.3.2. Kurbanını Paylaş, Kardeşinle Yakınlaş (17.07.2020)	82
2.3.3. Kurban Bayramı: Takva Yolculuğu (31.07.2020).....	84
2.4. AHLAKÎ OLGUNLUK VE RUH TERBİYESİ	87
2.4.1. Halis Niyet Ve Samimiyet (19.06.2020)	87
2.4.2. Müminin Yumuşak Huyluluğu (09.10.2020)	89
2.4.3. Mümin Her İşinde Mutedildir (18.12.2020).....	92
2.4.4. Şükreden Huzur Bulur (14.08.2020)	95
2.4.5. Faydasız İşleri Terk Etmek Kulluğun Güzelliğindendir (27.11.2020).....	98
2.5. NEFİS MUHASEBESİ, İSTİKAMET VE SABIR.....	101
2.5.1. Müstakim Ol, Emin Ol Her Tasadan! (12.06.2020)	101
2.5.2. Murakabe ve Muhasebe Bilinci (02.10.2020)	103
2.5.3. Engellilik: Cennete Kavuşturan İmtihan (04.12.2020).....	105
2.5.4. Mümin: Hakkın Temsilcisi, Hakikatin Davetçisi (21.08.2020)	108
2.6. AİLE, SORUMLULUK VE TOPLUMSAL DUYARLILIK	112
2.6.1. Sorumluluk Sahibi Bir Baba Olabilmek (24.01.2020)	113
2.6.2. İnsan Sorumluluk Sahibidir (10.04.2020)	117
2.6.3. Mümin Sorumluluk Sahibidir (06.11.2020)	120
2.6.4. Aile: Huzur ve Güven Kaynağı (17.04.2020)	122
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	127
3. TARİHÎ HAFİZA, TOPLUMSAL FERASET VE İSLÂMÎ DURUŞ	127
3.1. TARİHÎ HAFİZADA İSLÂM ŞUURU	127
3.1.1. Ayasofya: Fethin Nişanesi, Fatih'in Emaneti (24.07.2020)	127
3.1.2. Kudüs İslam Yurdudur (07.02.2020).....	130
3.1.3. Hak Uğrunda Mücadelemiz, Birlik ve Beraberlik Ruhumuz (28.02.2020).....	133
3.1.4. 15 Temmuz ve Birlik Ruhu (10.07.2020)	137
3.2. CAMİ, BİLGİ VE CEMAAT BİLİNCİ	142
3.2.1. Cami ve İlim (25.09.2020)	142
3.2.2. Cami: Allah'ın Evi, Müminlerin Eseri (16.10.2020)	145
3.3. FERASET VE AHLAK BİLİNCİ.....	148
3.3.1. Allah'ın Dinini Yüceltme Gayreti (28.08.2020)	148
3.3.2. Din İstismarına Karşı Ferasetli ve Basiretli Olalım (11.09.2020).....	151
3.3.3. Mümince Bir Duyarlılık: İyiliği Emretmek, Kötülükten Sakındırmak (07.08.2020)...	155
3.4. GÜNCEL SORUNLARA KARŞI DİNİ BİLİNÇ.....	159
3.4.1. İçki: Kötülüğün Zehirli Arkadaşı (25.12.2020).....	159
3.4.2. Su: Hayat ve Şifa Kaynağımız (11.12.2020).....	162
3.4.3. Teknoloji Bağımlılığı ve Sosyal Medya Ahlakı (17.01.2020)	165
3.5. KUR'AN VE HAYAT ARASINDAKİ BAĞ	168
3.5.1. Kur'an'la Yaşamak (15.05.2020)	169
3.5.2. Yuvarlarımız Kur'an ile Aydınlandı (26.06.2020).....	172
SONUÇ VE ÖNERİLER	176
KAYNAKÇA.....	179



KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
b.y.	: Basım yeri yok
Bk.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celâluhû
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Erişim	: İnternet erişim tarihi
FETÖ	: Fetullahçı Terör Örgütü
İFAV	: İlmî ve Fikrî Araştırmalar Vakfı
neşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
sadeleşt.	: Sadeleştiren
TDV:	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden / Muhakkik
ts.	: Tarih belirtilmemiş (Tarihsiz)
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Bu çalışmanın odak noktası, Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla hazırlanan cuma hutbelerinde yer verilen Kur'an âyetlerinin tefsir yaklaşımıyla olan bağlantısıdır. Hutbeler, geçmişten günümüze İslam toplumu içerisinde hem dinî hem de sosyal bir rehberlik aracı olarak önemli bir konuma sahiptir. Günümüz Türkiye'sinde her hafta takriben yirmi milyon Müslüman'a ulaşan cuma hutbeleri, yalnızca dinî tavsiyeler sunan metinler olmayıp aynı zamanda toplumsal farkındalık ve değerlerin aktarımı için de bir araçtır.

Araştırmada, hutbelerde bulunan âyetlerin konuyla ilişkisi, bağlam dışında kullanılıp kullanılmadıkları ve âyetlerin yorumlanma şekillerinin tefsir ilminin prensipleriyle ne ölçüde uyumlu olduğu incelenmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan hutbelerde zaman zaman âyetlerin sadece bir bölümünün kullanılması, bağlamının dışına çıkması veya tefsir metinlerindeki anlamından sapması gibi durumların görüldüğü tespit edilmektedir. Bu bağlamda araştırma, hutbelerde Kur'an'ın temsil ediliş biçimini tefsir ilmi perspektifinden ele alarak âyet-konu bütünlüğü, yorumlama yöntemleri ve bağlama uygunluk gibi hususları incelemektedir.

Araştırmanın Amacı

Yapmış olduğumuz bu araştırmanın amacı, günümüzdeki hutbelerde bilhassa Kur'an âyetlerinin nasıl açıklandığını/yorumlandığını ve tefsir yöntemlerini incelemektir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2020 takvim yılı süresince yayımlanan tüm hutbeler, tematik bir şekilde kategorilere ayrılmış ve her hutbe metninde bulunan âyetlerin hangi konular çerçevesinde kullanıldığı, geleneksel ve modern tefsirlerle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada özellikle 2020 yılının tercih edilme sebebi: Tüm dünyayı etkisi altına alan pandemi sürecinde hutbelerin, âyetler rehberliğinde topluma sağladığı manevî motivasyonu ve kriz anlarında Kur'an'ın güncel meselelere sunduğu çözümleri somut verilerle tespit etmektir. Salgın döneminde camilerin toplu ibadete kapatıldığı ve kısıtlanarak hizmet verdiği süreçte yayımlanan bu metinlerin, âyetler üzerinden toplumsal kaygıya nasıl teskin edici bir cevap verdiği ve ilahî mesajı muhatap kitleye hangi perspektifle ulaştırdığı incelenmiştir. Çalışma, hutbelerin sadece dini bilgileri ileten yazılardan ibaret olmayıp, aynı zamanda Kur'an'ın güncel yaşamla olan bağlantısını sağlayan, insanlara rehberlik etmesine zemin hazırlayan metinler olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, bazı hutbelerde âyetlerin eksik ya da bağlam dışında

kullanılması nedeniyle anlamın bütünlüğünü etkileyen kısıtlamaların neler olduğu değerlendirilmiştir.

Bu açıdan bakıldığında çalışma, hutbelerdeki Kur'an anlayışının tefsir disiplini ile olan bağımlı incelemeyi ve yüzyıllardır ilim geleneğinin önemli bir parçası olan tefsir mirasının günümüz hutbelerinde ne kadar etki bıraktığını belirlemeyi amaçlamaktadır. 2020 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan hutbelerin İslamî yaşantının gelişimine sağlamış olduğu katkı ve Kur'an'ın mesajlarının günlük hayatı düzenlemeye dair yüklenmiş olduğu sorumluluk, bütün yönleriyle değerlendirilmeye çalışılacaktır. Böylece, yapılan çalışma, yalnızca akademik bir araştırma olmayıp aynı zamanda “yol gösterici” özelliği olan Kur'an âyetlerinin hutbe metninde ne ölçüde ve hangi şekilde yer aldığını tespit etme ve eksik görülen hususlarda yönlendirme yapma amacı taşımaktadır.

Çalışma; hutbelerin ahlak, toplumsal bilinç, birlik ve beraberlik değerlerine yapmış olduğu katkıyı anlamak; hutbelerde yer verilen Kur'an âyetlerinin çağımızdaki insanlarda nasıl karşılık bulduğunu, onlara ne şekilde etki ettiğini gözlemlene bakımından ilgileneenlere önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın ana hedefi; hutbelerde yer alan ayetlerin ele alınışını Kur'an'ı doğru anlamının temel ilkelerine göre değerlendirmek ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan hutbelerin Kur'an odaklı rehberlik görevine katkı sunmaktır.

Araştırma ile hutbelerdeki âyetlerin sadece aktarım seviyesinde kalmayıp anlam, bağlam ve amaç açısından nasıl yorumlandığının ortaya konulması hedeflenmiştir. Çalışma kapsamında aynı zamanda, işlenen konuyu destekleyecek mahiyette olan farklı âyetlerin tercih edilmesi gerektiği tavsiye edilmiştir. Nihayetinde hutbelerin tefsir disiplini ile ne ölçüde örtüştüğünün belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca âyetlerin doğru anlamlarının Müslüman topluma ulaştırılmasında izlenen yolların tespit edilmesine gayret edilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın, hutbelerin iyileştirilmesine ve gelecekteki hutbe hazırlıklarında daha titiz bir âyet seçme yönteminin geliştirilmesine katkı sunacağı öngörülmüştür.

Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi

Hutbe metinleri, ülkemizde dini mesajların en geniş kitlelere ulaştığı bir ileti olarak ifade edilebilir. Her cuma ve bayram günleri milyonlarca insanın kulak verdiği bu metinlerde yer alan âyetler, insanların Kur'an algısını doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda hutbelerdeki âyetlerin titizlikle belirlenmesi, anlamının doğru bir şekilde aktarılması ve bağlamının korunması oldukça önemlidir.

Literatürde hutbelerle alakalı birçok çalışma mevcut olsa da bu araştırmaların büyük bir kısmı hutbeleri din iletişimi, toplumsal etki, din eğitimi ya da söylem analizi perspektifinden

ele almıştır. Fakat tefsir ilmi bakımından, yani âyetlerin anlamı, bağlamı ve geleneksel tefsirlerle bağlantısı bakımından derinlemesine bir analiz yapılması nispeten sınırlıdır. Bu araştırma, bu eksikliği gidermeyi hedeflemekte ve hutbe-tefsir ilişkisini sistematik bir şekilde irdeleyen öncü bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, kaynak incelemesi ve tefsir farklılıklarını karşılaştırmaya dayalı bir çalışmadır. Araştırmanın ana kaynağını, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2020 yılı içerisinde yayımlanan ve kurumun 2020 Yılı Faaliyet Raporu’nda bulunan toplam 53 hutbe teşkil etmektedir.¹ Türkiye genelindeki milyonlarca Müslüman’a ulaştırılan bu hutbeler, Kur’an merkezli eğitim geleneğinin günümüzdeki en sistemli örnekleri arasında gösterilmektedir.

Çalışma kapsamında, hutbelerde yer alan Kur’an âyetleri hem dilsel hem de bağlamsal açıdan tefsir ilmi çerçevesinde ele alınmış olup ilk olarak âyetlerin manaları hem klasik hem de modern tefsir kaynakları doğrultusunda karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiş; akabinde hutbe metnindeki kullanımları, konu bütünlüğü, mesaj derinliği, dil ve üslup nitelikleriyle toplumsal işlevleri açısından detaylı bir şekilde incelenmiştir. Hutbelerde âyetlerin bağlamından koparıldığı, eksik bırakıldığı veya mana derinliğini yansıtmayacak şekilde kullanıldığı örnekler titizlikle belirlenmiştir. Bu tespitler ışığında, gerekli görülen kısımlarda tefsir disiplinine uygun farklı yorumlara ve alternatif âyet önerilerine de yer verilmiştir. Hutbe konularının sınıflandırılmasında, Diyanet İşleri Başkanlığının 2020 yılına ait faaliyet raporu temel alınmıştır. Bu çerçevede incelenen 53 hutbe; iman, ibadet ve nebevi örneklik; manevi yenilenme, sabır ve sorumluluk ahlakı ile tarihi hafıza, toplumsal feraset ve İslâmî duruş başlıkları altında üç ana kategoriye ayrılarak ele alınmıştır. Araştırma sürecinde elde edilen tüm veriler, karşılaştırmalı analiz yöntemiyle incelenmiştir.

Bu verilerden elde edilen bulgular; bağlamsal, kavramsal ve üslup özellikleri bakımından tahlilî bir yaklaşımla ele alınmıştır. Söz konusu yöntemle; âyetlerin hutbe metnindeki dil, tebliğ ve anlam boyutları incelenerek Kur’an’ın modern yaşama sunduğu aktarım imkânlarının ortaya konulmuştur. Bu çalışmanın yazım sürecinde, metnin dil bilgisi, anlatım bütünlüğü ve akademik üslup birliğinin iyileştirilmesi amacıyla yapay zekâ tabanlı dil düzenleme araçlarından sınırlı ölçüde yararlanılmış olup; çalışmanın bilimsel içeriği, özgün yorumları, tefsirî analizleri ve sonuçları tamamen araştırmacıya aittir.

¹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “2020 Yılı Faaliyet Raporu” (Erişim 15 Aralık 2025).

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma, 2020 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla yayınlanan Türkçe Cuma hutbeleri ile sınırlıdır. Tüm hutbeler, Diyanet İşleri Başkanlığının 2020 yılına ait faaliyet raporunda bulunan 53 hutbeden ibarettir. Hutbeler, bu raporda yer alan konu başlıklarına göre gruplandırılmış ve bu durum doğrultusunda tefsirsel bir analiz yapılmıştır. Bu çalışma, yalnızca hutbe metinlerinin içerik analiziyle ilgilenmiştir; hutbelerin uygulama yönü, cemaat üzerindeki etkileri, konuşma tarzı ve toplumsal etkileri ele alınmamıştır. Çalışma, nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiş olup âyetlerin anlamı, bağlamı, dil ve üslup nitelikleri dikkate alınarak incelenmiştir. Hutbelerde yer alan Kur'an âyetleri, tefsir ilminin ilkelerine göre değerlendirilmiş olup dilsel ve teolojik açıdan anlam kaymaları, yetersizlikler ve bağlam dışı kullanımlar belirlenmiştir.

Bu araştırmada, âyetlerin yorumlanmasında hem klasik hem de güncel dönem tefsir yorumlarından faydalanılmıştır. Tezin hazırlanmasında başvuru başlıca klasik kaynaklar: Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815)'ın *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*'ı, Ebû Ca'fer et-Taberî (ö. 310/923)'nin *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*'ı, İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938)'nin *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*'i, Semerkandî (ö. 373/983)'nin *Tefsîru'l-Kur'an*'ı, Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin *Letâifu'l-işârât*'ı, Begavî (ö. 516/1122)'nin *Me'âlimü't-tenzîl*'i, Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavamidi't-tenzîl*'i, İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201)'nin *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*'i, Fahrüddîn Râzî (ö. 606/1210)'nin *Mefâtîhu'l-gayb*'ı, Kurtubî (ö. 671/1273)'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*'ı, Beydâvî (ö. 685/1286)'nin *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*'i, Nesefî (ö. 710/1310)'nin *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*'i, İbn Kesîr (ö. 774/1373)'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*'i, Celâleddîn el-Mahallî (ö. 864/1459) ve Süyûtî (ö. 911/1505)'nin *Tefsîru'l-Celâleyn*'i, Seâlibî (ö. 875/1470)'nin *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'an*'ı, İsmâîl Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725)'nin *Rûhu'l-beyân*'ı ve Şevkânî (ö. 1250/1834)'nin *Fethu'l-kadîr*'i şeklinde sıralanmaktadır.

Modern dönem tefsir ve meâl çalışmaları bağlamında ise: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942)'in *Hak Dini Kur'an Dili*, Hasan Basri Çantay (ö. 1964)'in *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*'i, Seyyid Kutub (ö. 1966)'un *Fî Zılâli'l-Kur'an*'ı, Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971)'in *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Mevdûdî (ö. 1979)'nin *Tefhîmü'l-Kur'an*'ı, İbn Âşûr (ö. 1393/1973)'un *et-Tahrîr ve't-tenvîr*'i, Saîd Havvâ (ö. 1989)'nin *el-Esâs fî't-tefsîr*'i, Vehbe Zuhaylî (ö. 2015)'nin *et-Tefsîru'l-münîr*'i ile Mahmut Toptaş, M. Sait Şimşek ve Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıç, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş'ün ortak eseri olan *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* çalışması gibi eserlerden faydalanılmıştır.

Çalışmamızda meâl ve tefsirler arasında karşılaştırma yapılacak olup bu karşılaştırmada yer verdiğimiz tüm âyet meâllerinde Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir'i² esas alınacaktır.

Ayrıca araştırmada bazı hadis kaynaklarının yanı sıra Diyanet İslâm Ansiklopedisi'ndeki ilgili maddeler, konuyla ilgili tezler, makaleler ve çeşitli akademik eserlerden de istifade edilmiştir. Bahsi geçen bu kaynaklar aracılığıyla âyetlere klasik ve modern dönemlerde yapılan yorumlar tespit edilerek, hutbe metinleri Kur'an âyetleri perspektifinden detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz sınırlamalar, araştırmanın dil, üslup analizi ve tefsir metinlerindeki yorumların hutbelere ne derece yansıtıldığı konularına bütünsel bir yaklaşım sergilemesine yardımcı olmak amacıyla belirlenmiştir. İleride bu konularda yapılacak olan çalışmalarda, farklı yıllarda yayımlanan hutbeler, hutbe metnlerinin sahada nasıl uygulandığı ya da cemaatin hutbe algısı hakkında saha araştırmaları yapmak sûretiyle bu alanın gelişmesine katkı sunulabilir.

² Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020).

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İMAN, İBADET VE NEBEVÎ ÖRNEKLİK

1.1. ALLAH İNANCI VE KULLUK İLİŞKİSİ

Çalışmamızın bu bölümünde “Allah ile Kul Arasındaki Bağ”, “Hamdolsun Rabbimize” ve “Bereket: Manevî Bolluk” başlıklı hutbeler bulunmaktadır. İlgili metinler; tevhid inancının sadece bir iman ifadesi olmadığını, aynı zamanda kulluğun tüm yönlerini etkileyen bir yaşam anlayışı olduğunu ortaya koymaktadır. “Allah ile Kul Arasındaki Bağ” adlı hutbede; insanın yaratıcısı ile doğrudan ve sürekli bir ilişki kurmasının, ruhsal ve ahlakî yaşam üzerinde yönlendirici bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir. “Hamdolsun Rabbimize” hutbesinde ise, şükürün inançla olan bağlantısının ele alındığı görülmektedir. “Bereket: Manevî Bolluk” hutbesinin ise maddi olanakların ötesinde ilahi lütfâ karşılık kulluk bilincini ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu bölümün, inanç ve ibadet arasındaki ilişkinin anlaşılması açısından önemli olduğu öngörülmektedir. Müminin iç dünyasında ve sosyal etkileşimlerinde Allah (c.c.) ile olan bağlantısının nasıl bir denge ve düzen sağladığının bu metinlerde vurgulandığı görülmektedir. Hutbelerin, Allah’a (c.c.) yönelişi sadece ibadetlerle sınırlı tutmayarak teslimiyet ve şükür gibi değerlerle sürekli bir farkındalık oluşturmaya amaçladığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple bu başlık altında yer alan hutbelerin, “imanın davranışa dönüşmesi” temasını vurgulayarak ibadet bilincini pekiştirip geliştirmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır.

1.1.1. Allah ile Kul Arasındaki Bağ (14.02.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığının 14 Şubat 2020 tarihli yayımlanan “Allah ile Kul Arasındaki Bağ”³ konulu hutbe Kur’an-ı Kerim’deki tevbe, dua, teslimiyet ve ilahî yardım temalı bazı âyetlere yer vermiştir. Hutbede zikredilen âyetler iman-amel ve ilahî nusret kavramlarını bir araya getirmiş ve bu kavramları halkın diline uygun bir seviyede açıklamaya çalışmıştır.

Hutbenin başında zikredilen; وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ ۚ (Her kim iyilik yaparak kendini Allah’a teslim ederse şüphesiz en sağlam kulpa

tutunmuştur. İşlerin sonu ancak Allah’a varır.”⁴ şeklinde tercüme edilmiştir. Taberi, ilgili âyeti tevhid akîdesi bağlamında yorumlamış, “yüzünü Allah’a teslim etmek” ifadesini “Allah’ı tek olarak kabul edip amelleri yalnız O’na yöneltmek”,⁵ “ihسان üzere olmak” kısmını ise “Allah’a

³ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Allah ile Kul Arasındaki Bağ” (Erişim 13 Aralık 2020).

⁴ Lokmân 31/22.

⁵ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 18/569.

(c.c.) emirleri konusunda uyan ve haramlarından sakınan kişi”⁶ şeklinde açıklamıştır. İbn Abbas ve İbn Kesîr, âyette geçen “en sağlam kulp” ifadesini “Lâ ilâhe illallah” şeklinde yorumlamışlardır.⁷ İbn Kesîr buna ek olarak, “işlerin sonu Allah’a varır” kısmının ise “amellerin karşılığının yalnız O’na döndürüleceği” anlamını taşıdığını vurgulamıştır.⁸

Tefsirlerde zikredilen rivayetlerden yola çıkarak hutbede bu âyete verilen mananın ahlâkî ve duygusal bir çerçevede Allah'a (c.c.) ibadet etmek, yönelmek ve güzel davranışta bulunmak temasıyla açıklandığı görülmektedir. Fakat tefsir metinlerinden âyetin temel mesajının tevhid, ihlâs ve ahiret muhasebesi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla âyetin manası yanlış aktarılmamış olmakla birlikte, inanç akidesini merkeze alan yaklaşım zayıf kalmıştır. Hutbe metnindeki tercüme, Kur'an Yolu Meâlî ile tam uyum göstermektedir.⁹ Ancak “en sağlam kulp” ifadesinin tevhid kelimesi olduğu¹⁰ yönündeki tefsirî açıklamaya yer verilmemesi, ilahî bağın akidevî yönünü gölgelemiştir.

Hutbede zikredilen; *مَتَى نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ* ayeti “Allah’ın yardımı ne zaman gelecek?

Bilesiniz ki Allah’ın yardımı yakındır.”¹¹ şeklinde tercüme edilmiştir. Taberî, ilgili âyetin içeriğini müminlerin sıkıntılı zamanlarda ve savaşlar karşısında sabırla imtihan edilmeleri¹² bağlamında izah etmektedir. İbni Ebî Hâtim, Süddî’den gelen bir rivayetle âyette geçen yardım gününü Ahzap savaşının olduğu gün¹³ şeklinde nakletmiştir. Mevdudî ise bu bağlamda gerçek manada teslimiyetin ve bu yolda sebat etmenin kolaylıklarla dolu bir süreç olmadığına dikkat çekmektedir. Ayrıca hak dini ikame etme mücadelesinin ciddi bir fedakârlık gerektirdiği üzerinde durmaktadır.¹⁴ Bu yorumlardan hareketle hutbede tercih edilen tercüme dikkate alındığında; âyetin toplumsal dayanma gücü, sınav ve sabır ilkeleri yerine psikolojik teselli boyutunun¹⁵ ön plana çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

Hutbede zikredilen; *قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا*

âyeti “Ey kendilerinin aleyhine günahla haddi aşan kullarım! Allah’ın

⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 18/569.

⁷ Ebü’l-Fidâ İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme (Riyad: Dâru Tayyibe, 1999), 6/347; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 18/569.

⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-azîm*, 6/347.

⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/342.

¹⁰ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/342.

¹¹ el-Bakara 2/214.

¹² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/646.

¹³ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib (Suûdî Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1419), 3/379.

¹⁴ Ebü’l-A’lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, çev. Muhammed Han Kayânî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 1/168.

¹⁵ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/334-335.

rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.”¹⁶ şeklinde tercüme edilmiş olup “قُلْ” “De ki” İfadesi tercümeyle yansıtılmamıştır. Bu durum lafız açısından her ne kadar basit bir eksiklik gibi görünse de tefsirî bakımdan oldukça büyük bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Çünkü “قُلْ” emri, bu âyetin doğrudan Hz. Peygamber’e (s.a.v.) hitaben indirildiğini ve Allah’ın (c.c.) rahmetinin müjdesinin onun aracılığıyla ulaştırıldığını bildirmektedir.¹⁷

Peygamber’e (s.a.v.) hitap şeklinde olan “قُلْ” İfadesine yer vermemek sadece gramatik bir sadeleştirme olarak kalmayıp, nüzul sürecinde Peygamber’in (s.a.v.) yapmış olduğu aracılık unsurunun da eksik anlaşılmasına sebebiyet verebileceği düşünülmektedir. Hutbelerin ülkemizdeki din hizmetlerinde en geniş kitleye ulaşan mesajları içerdiği herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla zikredilen âyetlerin yanlış anlaşılmasına sebebiyet verecek her türlü durumu hassasiyetle dikkate almak gerekmektedir.

Kur’an-ı Kerim’de açıklanmaya ihtiyaç duyulan birtakım lafız ve manaların izah edilmesinde yine Kur’an-ı Kerim’in kendisinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, Kur’an’ın kendi bütünlüğü içerisinde değerlendirilmesi son derece önemli bir husustur. Hutbede meâline yer verilmiş olan, Zümer sûresi elli üçüncü âyet¹⁸ herhangi bir açıklama yapılmadan meâlen hutbeye yansıtılmış olup, tefsir metinleri incelendiğinde; bu âyetin tek başına zikredilmesinin bazı yanlış anlaşılmalara yol açabileceğine dikkat çekilerek:

1. Her ne kadar bu âyette zikredilmemiş olsa da Allah’ın (c.c.) affının tevbe şartına bağlı olduğu,¹⁹
2. Tek başına okunduğunda kendisine yönelen veya yönelmeyen herkesi affedeceğine dair taahhüt olarak anlaşabileceği,²⁰
3. İbn Abbâs’ın (r.a.) (ö. 68/ 687) kıraatine göre “جميعاً” kelimesinden sonra “لِمَنْ يَشَاءُ” “dilediğini” affeder ibaresinin bulunduğu, dilediğinden kastedilen kimselerin ise tevbe edenler olduğu,²¹

¹⁶ ez-Zümer 39/53.

¹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*, 7/106; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Zehraveyn Yayınları, ts.), 6/502.

¹⁸ “De ki (Allah şöyle buyuruyor): “Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.”

¹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/502.

²⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/627.

²¹ Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâ'iki Gavâmiği't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vîl*, neşr. Mustafa Hüseyin Ahmed (Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs / Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987), 4/135.

4. Bu âyetin Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde aktarılması kapsamında, إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ “Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar. Allah’a ortak koşan büsbütün sapıtmıştır.”²² ve إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah’a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.”²³ âyetleri ile birlikte anlaşılması gerektiği,²⁴

5. Yanlış anlaşılmanın önüne geçmek için konuyla ilgili diğer âyetleri de dikkate alarak “dilerse” şeklinde ekleme yapılmasının isabetli olduğu,²⁵

6. İlgili âyetten sonra gelen; وَأَنِيبُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَأَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ ﴿٥٤﴾ وَأَتَّبِعُوا “Azap size gelip çatmadan önce rabbinize yönelip O’na teslim olun; sonra kimseden yardım göremezsiniz. Hiç farkında olmadığınız bir sırada azap ansızın başınıza gelmeden önce rabbinizden size indirilen en güzel hükümlere uyun;”²⁶ meâlindeki âyetlerin, Allah’ın (c.c.) affının belli şartlara bağlı olduğunu açıkça zikretmesi hasebiyle yanlış anlaşılmanın önüne geçmek için beraber okunması gerektiği değerlendirilmektedir.²⁷ Âyetin tek başına açıklama yapılmadan zikredilmesi insanları rehavete sürükleyip af ve mağfiret için ek bir çaba gerekmediği ve her türlü isyanın af sebebi olduğu düşüncelerini doğurabileceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu durumun, âyette verilmek istenen mesajın eksik ve yanlış anlaşılmasına neden olabileceği değerlendirilmektedir.²⁸

Söz konusu eksikliğin giderilmesi ve yukarıda sıralanan yanlış anlaşılmaların önüne geçilebilmesi için bazı hususlara dikkat edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda ilgili âyetin tefsir metinlerinde geçtiği üzere yanlış anlaşılmanın önüne geçecek âyetlerle²⁹ ve kendisinden sonraki âyetlerle³⁰ birlikte aktarılması gerektiği kanaatine varılmıştır. Ya da âyetin meâlinde yanlış anlaşılmanın önüne geçecek, Kur'an Yolu Meâli’nde de belirtilen³¹ ufak da olsa bir açıklamaya yer verilmesi gerekmektedir. Bütün bunlara rağmen zikredilen âyet, konu

²² en-Nisâ 4/116.

²³ en-Nisâ 4/48.

²⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/628.

²⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/628.

²⁶ ez-Zümer 39/54,55.

²⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/646; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/628; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 5/119.

²⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/628.

²⁹ Ayetler için Bk. en-Nisâ 4/116; en-Nisâ 4/48.

³⁰ Ayetler için Bk. ez-Zümer 39/54,55.

³¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/628.

bütünlüğü ve hutbedeki temel mesajı ifade etme açısından yerinde bir tercih olmuştur. Tefsiri derinlikteki eksikliklere dair yapılan tespitler saklı kalmak kaydıyla, âyetin hutbeye dahil edilmesinin isabetli olduğu düşünülmektedir.

Hutbede zikredilen; *وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ* âyeti “Allah’ı unutan, bu yüzden Allah’ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar gerçekten yoldan çıkmışlardır.”³² şeklinde tercüme edilmiştir. Taberi bu âyeti Allah’ın (c.c.) kendilerine yapmayı emrettiği davranışları terk eden kimseler gibi olmayın şeklinde yorumlamıştır.³³ Buradaki hitap Müslümanlara yönelik olduğu için, “Allah’ı unutmak” ibaresi ile kul olduğunun bilincinde olmayan kişilerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Bu durum aynı zamanda kişinin gaflet ve umursamazlık sarmalına düşerek Yüce Allah’a karşı ifa etmesi gereken kulluk vazifelerini ihmal etmesi şeklinde değerlendirilmektedir.³⁴ Hutbede âyetin bu yönü, pedagojik açıdan başarılı bir şekilde genelleştirilmiş olup tüm insanlara manevî gaflet konusunda genel bir uyarı niteliğinde zikredilmiştir. İlgili âyetin bağlamından koparılmadan ve anlamı daraltılmadan kullanılması, tefsir açısından olumlu ve dengeli bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Zira vahyin temel gayesi doğru anlaşıldığında, hem ayetlerin mesajı daha net kavranmakta hem de güncel problemlerin bu çerçevede çözüme kavuşturulması kolaylaşmaktadır.³⁵

Sonuç olarak, ‘Allah ile Kul Arasındaki Bağ’ başlıklı hutbe, Kur’an’ın ana kavramları olan iman, sabır, teslimiyet, tevbe ve mağfiret temalarını konu bütünlüğüne uygun bir biçimde ele almıştır. Fakat tefsir metinlerinde hutbede yer verilen âyet bağlamında yapılan mesajın eksiksiz anlaşılmasını sağlayacak ve olası yanlış anlaşılımların önüne geçecek mahiyetteki temel açıklamaların, hutbe metnine yeterince yansıtılmadığı müşahade edilmiştir.

Hutbe metnlerinin her seviyeden insana ulaştığı göz önünde bulundurulduğunda; tefsir metinlerinde zikredilen³⁶ açıklamalara yer verilmeden sadece meâlinin aktarılması, Zümer sûresi elli üçüncü âyetteki mesajın eksik anlaşılmasına yol açabileceği kanaatine varılmıştır.

Buna rağmen hutbe; tefsir metnilerindeki yorumların ana çizgisine aykırı yorum beyan etmemiş, yer verdiği âyetleri bağlamının dışında kullanmamaya özen göstermiştir. Hutbenin

³² el-Haşr 59/19.

³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/548.

³⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/302.

³⁵ Ayşe Avşar, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Müfessir, Bağlam ve Rivayetlerin Rolü* (Yüksek Lisans Tezi, Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2024), 13.

³⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 6/502; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/627-628; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/135; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/646.

ruhuna uygun olan ve tefsirlerde yer alan ilmî derinlikleri sadeleştirmek sûretiyle halkın dini bilincini ilmî bir zemine dayanarak desteklemiştir.

1.1.2. Hamdolsun Rabbimize (29.05.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 29 Mayıs 2020 tarihinde yayımlanan “Hamdolsun Rabbimize”³⁷ konulu hutbe, Covid-19 döneminde belli bir süre kapalı kalan camilerin kapılarının yeniden ibadete açılışı vesilesiyle Kur’an-ı Kerim’in şükür, hamd, itaat ve ilahî rahmet temalarını işlemiştir. Hutbede zikredilen âyet ve yer verilen ifadeler, Kur’an’ın iman-şükür-amel üçgenini yansıtarak, müminin Rabbine yönelmesini hem bireysel kulluk şuuru hem de toplumsal birlik kapsamında ele almıştır. Hutbede Kur’an’ın şükür ve teslimiyet odaklı mesajları, salgın sürecindeki toplumsal duyarlılığa uygun bir dille özetlenmiştir. Söz konusu metin, imanın hamd ederek başlaması, duayla devam etmesi ve ilahî rahmetle taçlanması düşüncesini Müslümanlara hatırlatmıştır.

Hutbenin başında zikredilen; *وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ* âyeti “*Hamd, bizden hüznü gideren Allah’a mahsustur. Şüphesiz Rabbimiz çok bağışlayandır, şükürün karşılığını verendir.*”³⁸ şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbede tek bir âyete yer verilmiş olup, yapılan tercüme incelendiğinde; “وَقَالُوا” lafzının tercümede yer almadığı görülmektedir. Kur’an Yolu Meâlî’nde bu âyet; “*Şöyle derler: “Bizden tasayı gideren Allah’a hamdolsun. Doğrusu rabbimiz çok bağışlayıcıdır, şükürün karşılığını eksiksiz vermektedir.*”³⁹ şeklinde tercüme edilmiştir.

Hutbede “Şöyle derler” ifadesine yer verilmemesinin, hamd vurgusunu ön plana çıkarmak amacıyla yapıldığı düşünülse de, bu durum, tefsir ilmi açısından bir eksiklik olarak kabul edilmektedir. Çünkü burada “diyen” kimselerin; azap, cehennem ve Allah’ın rahmetinden mahrum kalma gibi korkulardan kurtulup cennetteki nimetlere kavuşan cennet ehli olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁰ Hutbe metninde, ilgili âyette geçen “Şöyle derler” ifadesinin tercüme edilip bu sözün cennet ehline ait olduğunun vurgulanmasının uygun olacağı kanaatine varılmıştır. Zira cennet nimetlerinden mahrum kalma korkusu taşıyan cennet ehli ile pandemi kaygısından kurtulup camiye kavuşan kimselerin durumları arasındaki benzerlik sebebiyle, aralarında manevi bir bağ kurulması mümkün görülmektedir. Bu tür bir yaklaşıma hutbe

³⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Hamdolsun Rabbimize” (Erişim 12 Aralık 2025).

³⁸ Fâtır 35/34.

³⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/464.

⁴⁰ Ebü'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, thk. Yûsuf Alî Budeyvî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 3/90; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10/3183; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/377; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 4/562.

metninde yer verilmesinin; hem camiye kavuşmaya yönelik hamd duygusunu pekiştireceği hem de metnin halk üzerindeki tesirini artıracacağı düşünülmektedir.

Hutbe metni incelendiğinde dikkat çeken bir diğer mesele ise “شُكْرٌ” lafzının “şükürün karşılığını verendir” şeklinde tercüme edilmesidir. Zira tefsir metinleri incelendiğinde bu lafız; “eksiksiz vermektedir”,⁴¹ “amelleri az dahî olsa verir”,⁴² “basit şeylere dahi karşılık verir”,⁴³ şeklinde izah edilmektedir. Bu izahlar çerçevesinde; ilgili kavramın basit bir verme eyleminin ötesinde, her türlü amelin ilahi bir takdirle tam ve mutlak bir karşılık bulacağı manasını taşıdığı anlaşılmaktadır. Hutbe gibi genel bir kitleye hitap eden irşat faaliyetlerinde mesajın aktarılma biçimi büyük önem arz etmektedir. Özellikle cemaatin camiden uzak kaldığı ve Covid-19 ile mücadele ettiği bu süreçte âyetteki müjde niteliği taşıyan mesajların en üst perdeden yansıtılmasının isabetli olacağı düşünülmektedir.

Bununla birlikte ilgili âyet; dünya hayatındaki endişeleri ve yorgunlukları geride bırakıp, bütün kaygıların son bulduğu ahirete, cennete ve o eşsiz nimetlere kavuşan kimselerin bir şükür sözüdür.⁴⁴ Pandeminin getirdiği ağır sıkıntılardan sonra camiye kavuşmayı büyük bir nimet, dert ve üzüntüden uzaklaşma vesilesi olarak gören vatandaşın ruh hali düşünüldüğünde; âyette tasvir edilen ortam ile hutbenin okunduğu atmosfer arasındaki benzerlik, âyet tercihinin ne kadar isabetli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Hutbede belli bir süreden sonra kavuşulan cuma namazı ve cemaat gibi nimetlerin artışına vesile olacak yegâne davranışın şükretmek olduğuna vurgu yapmak amacıyla; وَإِذْ تَأَذَّنُ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ “*Hani rabbiniz, ‘Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!’ diye bildirmişti.*”⁴⁵ âyetine yer verilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Hutbenin ana teması olan hamd vurgusunun; وَأَجِرْ دَعْوَاهُمْ إِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ “*Duaları da, ‘Âlemlerin rabbi olan Allah’a hamdolsun’ diyerek son bulur.*”⁴⁶ âyetine yer verilerek; bu dünyada hamd etmenin ahirette de bir hamd vesilesi olacağı düşüncesinin ön plana çıkarılabileceği kanaatine varılmıştır.

⁴¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/464.

⁴² İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10/3183.

⁴³ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe et-Teymî el-Busrî sümme el-İfrîkî el-Kayrevânî, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şelebî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 2/789.

⁴⁴ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, ts.), 4/252.

⁴⁵ İbrâhîm 14/7.

⁴⁶ Yûnus 10/10.

Hutbede geçen “Fethin coşkusu ile camilerimize kavuşmanın sevincini bir arada yaşıyoruz. Bu büyük nimetin kıymetini bilelim. Sorumluluğumuzu unutmayalım. Tedbirlere hassasiyetle uyalım.” cümlelerinin; *إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا* “*sana apaçık bir fetih ihsan ettik.*”⁴⁷

âyetinin tefsiri mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar hutbedeki bu ifadeyle doğrudan İstanbul’un fethine atıf yapılmış olsa da; müfessirlerin ilgili âyeti sadece askeri bir başarı olarak ele almadıkları, buradaki fethi manevi ve dünyevi bir ferahlama şeklinde de yorumladıkları görülmektedir.⁴⁸ Söz konusu yorumun; Covid-19 kısıtlamalarının hafifletildiği ve müminlerin belli bir aradan sonra camiye kavuştuğu atmosferi yansıtır mahiyette olduğu anlaşılmaktadır.

Netice itibarıyla ‘Hamdolsun Rabbimize’ konulu hutbe, Covid-19 salgınından dolayı cemaat sağlığını koruma amacıyla bilinçli olarak kısa tutulmuştur. Tercih edilen âyet yayımlandığı günün atmosferiyle uyumlu, verdiği mesaj açısından isabetli bir tercihtir. Ancak metnin kısalığı, âyetin ruhuna dair bazı yorumların hutbeye yansıtılmasının önüne geçmiştir. Hutbenin kısa tutulması, olağanüstü pandemi şartlarının getirdiği bir zorunluluk olması hasebiyle makul karşılanmalıdır. Hatta bu durumun, kamu sağlığını önceleyen toplumsal bir duyarlılık sergilenmesi bakımından son derece isabetli bir karar olduğu düşünülmektedir.

1.1.3. Bereket: Manevi Bolluk (18.09.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 18 Eylül 2020 tarihinde yayımlanan “Bereket: Manevî Bolluk”⁴⁹ konulu hutbe, Kur’an-ı Kerim’deki ihlas, takvâ, bereket ve şükür kavramlarını merkeze almış olup, inanan bir insanın hem Rabbine yönelmesini hem de toplumsal sorumluluklarını dile getirmiştir.

Hutbenin başında zikredilen; *وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ* âyeti “*O memleketlerin ahalisi iman etseler ve gûnahtan sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık.*”⁵⁰ şeklinde tercüme edilmiştir. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, bu âyeti Hz. Peygamber’in (s.a.v.) tebliğ ettiği şeylere inanıp gereğini yerine getirmiş, sakınılması gereken tutum ve davranışlardan kaçınmış olsalardı gök ve yerin her bir tarafından bereket yağar, her işleri yolunda devam eder huzurlu bir şekilde yaşayıp refah seviyeleri zirveye çıkardı şeklinde açıklamaktadır.⁵¹

⁴⁷ el-Fetih 48/1.

⁴⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*, 7/327.

⁴⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Bereket: Manevi Bolluk” (Erişim 28 Aralık 2025).

⁵⁰ el-A'râf 7/96.

⁵¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/85.

Şevkânî'ye göre gökyüzü ve yeryüzünün kapıları, kilitli bir kapının anahtarla kolayca açılması gibi iman edip takvayı kuşanan halka açılır ve onlara bereket yağar. Burada zikredilen “bereket” ifadesinin, maddi ve manevi tahayyül edilebilecek her türlü hayrı kapsadığı anlaşılmaktadır.⁵² Kur'an Yolu Meâl ve Tefsirinde ise ilgili âyet; iman ve takva ile yaşamının hem göğün hem de yerin bereket kapılarını açarak insanı gerçek bir bolluk ve huzura ulaştıracığı şeklinde ele alınmıştır. Bu durumun, toplumun maneviyatı ile maddi refahı arasındaki bağı ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.⁵³

Zemahşerî'ye göre âyette zikredilen “açma” kavramını; iyilik ve güzellik namına olan her şeyi elde etme yollarını kolaylaştırdık şeklinde açıklamaktadır.⁵⁴ İsmail Hakkı Bursevî ise burada zikredilen bolluk ve bereket; zikreden ve şükreden toplum için hayır getirecektir. Nimetleri inkâr edip nankörlük edenler için ise aynı durum azap ve pişmanlıktan başka bir şey getirmeyecektir.⁵⁵

Mevdûdî, bu durumu toplumsal bir yasa olarak değerlendirir. Ona göre halkların yaşadığı darlık veya bolluğu sadece tesadüfe ya da doğa olaylarına bağlaması büyük bir yanılıdır. Bu olayları ahlaki birer uyarı olarak görmeyen toplumlar, manevi boşluğa düşerek gerçek bereketten mahrum kalırlar. Dolayısıyla asıl refah, toplumun bir bütün olarak Allah'a (c.c.) yönelmesi ve yanlışlardan sakınmasıyla mümkündür.⁵⁶

Hutbe metninde bu âyete yapılan tercümenin tefsir kaynaklarına paralel bir anlam taşıdığı görülmektedir. Ancak âyetin içerisinde bulunduğu sûre, öncesi ve sonrasında anlatılan olaylar, âyetin başında bulunan “أَهْلَ الْاَلَمْرِ” “memleketlerin ahalisi” ifadesiyle; burada verilmek istenen mesaj: Şahısların bireysel davranışlarından ziyade, toplumsal düzeyde ahlaki ilkeleri yerleştirme amacı taşıdığı anlaşılmaktadır.

İlgili âyetin öncesi ve devamında toplumsal ahlakî ilkeleri benimsemeden yaşayan, yaptıkları ahlaksız davranışlarının bedelini dünyada da ödeyen, kıyamete kadar bütün Müslümanlara ibret olarak zikredilen; Nûh Kavmi,⁵⁷ Âd Kavmi,⁵⁸ Semûd Kavmi,⁵⁹ Lût

⁵² Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Dimaşk / Beyrut: Dâru İbn Kesîr / Dâru'l-Kelim et-Tayyib, 1994), 2/259-260.

⁵³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/560.

⁵⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/133.

⁵⁵ İsmail Hakkı b. Mustafa el-İstânbulî el-Hanafî el-Halvetî el-Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/306.

⁵⁶ Mevdûdî, *Te'fhimü'l-Kur'an*, 2/70-71.

⁵⁷ Ayetler için Bk. el-A'râf 7/59-64.

⁵⁸ Ayetler için Bk. el-A'râf 7/65-72.

⁵⁹ Ayetler için Bk. el-A'râf 7/73-79.

Kavmi,⁶⁰ Medyen Halkı-Şuayb Kavmi,⁶¹ Firavun ve kavminin⁶² yapmış olduğu hatalar ve bu hataların cezası olarak başlarına gelen musibetler anlatılmaktadır. Dolayısıyla âyette geçen “bolluk” ve “bereketin”; ancak “memleketlerin halklarının” toplumsal anlamda kendilerini düzeltmeleri ile mümkün olacağı anlaşılmaktadır. Oysa hutbede bereket kavramı, toplumsal ahlak kurallarından ziyade bireysel davranışlar üzerinden ele alınmış olup âyetin bağlamındaki asıl hedef olan toplumsal ahlakî ilkeler yönünden verilen mesajların zayıf kaldığı düşünülmektedir.

Ayrıca bereket-infak ilişkisi olarak hutbede yer verilen; “Hayatına bolluk gelsin istiyorsan, elindekileri biriktirmeye değil paylaşmaya bak! Çünkü mal, ilim, rızık ve sevgi ancak paylaşınca artar. Bereket, gönül zenginliği ve cömertlikle gelir.” cümleleri; لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ *Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir.*⁶³ âyetiyle desteklenerek; bereket ve infak arasındaki ilişkinin Kur’anî bir referansla ortaya konulmasının daha isabetli olacağı düşünülmektedir.

Bu itibarla, ‘Bereket: Manevi Bolluk’ konulu hutbenin genel anlamda sade ve akıcı olduğu, halka iletilmek istenen mesajlar bakımından ise isabetli bir dil tercih edildiği görülmektedir. Ancak, toplumun asıl bozulma sebebi olan toplumsal ahlaksızlıklara karşı ilgili âyetin bağlamında yer alan tefsir metinlerindeki uyarıların ve ahlak kurallarının⁶⁴ hutbede yeterince vurgulanmadığı müşahade edilmiştir. Özellikle haddi aşmada zirve yapmış geçmiş toplulukların ahlaki çöküş süreçlerine ve düştükleri tarihsel yanlışlara yer verilmesinin; günümüzdeki toplumsal bozulmalara karşı daha güçlü bir ibret mesajı sunacağı ve doğru istikameti gösterme noktasında katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.2. İMAN VE HAYAT ARASINDAKİ UYUM

Çalışmamızın bu bölümünde yer alan hutbeler; “İnsan, İman ve Hayat”, “Ahirete İnanan Mümin” ve “Cennet: Müminleri Bekleyen Sonsuz Nimet” başlıklarını taşımaktadır. Hutbelerin odak noktasının, imanın temel öğelerinin günlük yaşamdaki yansımalarını incelemek olduğu görülmektedir. “İnsan, İman ve Hayat” hutbesinin; günümüz insanının bazı sorularına cevap verir nitelikte bir irşat metni olarak, iman ve yaşantı arasındaki bağı Kur’anî referanslarla

⁶⁰ Ayetler için Bk. el-A'râf 7/80-84.

⁶¹ Ayetler için Bk. el-A'râf, 7/85-93.

⁶² Ayetler için Bk. el-A'râf 7/103-137.

⁶³ Âl-i İmrân 3/92.

⁶⁴ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 2/304; Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tunûsiyye, 1984), 9/20-21.

aktardığı anlaşılmaktadır. “Ahirete İnanan Mümin” konulu hutbede dünyadaki sorumlulukların ahiret inancıyla bütünleştirilmesinden ve yapılması gereken hazırlıklardan bahsedilmektedir. “Cennet: Müminleri Bekleyen Sonsuz Nimet” hutbesinin ise sabır ve güzel davranışların sınırsız mükâfatını sade bir üslupla dile getirdiği görülmektedir. Bu başlık altında topladığımız hutbeler; imanı sadece bir düşünce sistemi olarak değil, günlük hayatı düzene sokan bir rehber olarak tanımlamaktadır. Bu yönüyle söz konusu metinlerin; iman ve hayat arasındaki dengeyi sağlaması ve kişiyi dünya ile ahiret açısından desteklemesi bakımından önemli bir konuma sahip olduğu düşünülmektedir.

1.2.1. İnsan, İman ve Hayat (03.01.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 03 Ocak 2020 tarihli yayımlanan “İnsan, İman ve Hayat”⁶⁵ konulu hutbe; Kur’an’ın insanlara genel bakışını merkeze almış olup iman, ameli salih ve ahlâkî duyarlılık arasındaki ilişkiyi ifade eden İslamî bir tebliğ metni niteliği taşımaktadır.

Hutbe metninin başında zikredilen; ﴿ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ﴾⁶⁶ âyetleri “Biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik. Ancak iman edip yararlı işler yapanlar müstesna! Onlar için kesintisiz bir ödül vardır.”⁶⁶ şeklinde tercüme edilmiştir. Yapılan bu tercüme Kur’an Yolu Meâlî ile âyetin başında yer alan “لَقَدْ” “şüphesiz” kısmı dışında bire bir örtüşmektedir.⁶⁷ Tefsir ilmi açısından incelendiğinde “şüphesiz” kısmının tercümeye yansıtılmaması bir eksiklik olarak kabul edilebilir. Çünkü âyette geçen “şüphesiz” ibaresi ile insanın en güzel biçimde yaratılmasına vurgu yapılmıştır.

Âyette geçen “En güzel biçimde yarattık.” ifadesi hakkında müfessirler farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Câmiu'l-beyân’da bu durum; insanın şekil ve cisim bakımından en güzel halde var edilmesi, akıl ve benzeri üstün özelliklerle donatılması şeklinde izah edilmektedir.⁶⁸ Keşşâf’ta ise söz konusu ifade; ruh, ahlak ve dış görünüş arasındaki eşsiz denge üzerinden açıklanmaktadır.⁶⁹ Kur’an Yolu Meâl ve Tefsiri’nde ise; insanın hem fizyolojik hem de zihinsel açıdan yeryüzündeki en seçkin ve mükemmel varlık olarak yaratılmış olmasını ifade eden bir kavram olarak değerlendirilmektedir.⁷⁰

⁶⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “İnsan İman ve Hayat” (Erişim 05 Aralık 2025).

⁶⁶ et-Tîn 95/4-6.

⁶⁷ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/646.

⁶⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/511.

⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/774.

⁷⁰ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/646.

İnsanın en güzel biçimde yaratılmasının zirvesi, Miraç hadisesinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Cebrail'in (a.s) bile geçemediği sınırları aşarak en yüce makama yükselmesidir. Bu olay, insanın meleklerden daha üstün bir mertebeye ulaşabilecek kabiliyette olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak aynı insan, yaratıcısıyla arasındaki iman bağı kopardığında, kendi fitratına sadık kalan hayvanlardan bile daha aşağıya düşebilir. Bu yönüyle iman, insanı aşağıların en aşağısına yuvarlanmaktan koruyan ve onu fitratındaki asıl yüceliğe bağlayan manevi bir ışık gibidir.⁷¹

Hutbede İslam dininin evrenselliğini veciz bir şekilde ifade eden إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ “*Kuşkusuz Allah katında din İslâm'dır.*”⁷² ve وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ “*Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o âhirette ziyan edenlerden olacaktır.*”⁷³ âyetlerine yer verilmiş olup Kur'an Yolu Meâli ile bire bir örtüşen ifadelerle tercüme edilmiştir.⁷⁴

Ayrıca hutbede İslam'ın evrenselliğini vurgulayan âyetlerden sonra yer verilen; “İslâm, eşsiz bir inanç, ibadet ve ahlâk sistemidir. Kelime-i şehâdet getirmek, dünya ve ahiret için inanç, umut ve mutluluk kapılarını açmaktır. Bu kapıdan geçen kimse, düzen ve itina ile namazını kılar. Namaz ki dinimizin direği, kalbimizin nurudur. Aşk ve sabırla orucunu tutar. Oruç ki nefsin ve şeytanın esiri olmaktan bizi koruyan kalkandır. İhlas ve keremle zekâtını verir. Zekât ki geçici dünya malını, ebedi kazanca ve kardeşliğe dönüştüren köprüdür. Sadakat ve teslimiyetle haccını eda eder. Hac ki Kâbe'nin eteğinde insanı kendisiyle ve diğer mümin yüreklerle buluşturan mukaddes yolculuktur.” cümlelerinin; لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّنَّ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَٰئِكَ السَّبِيلُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ “*Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır.*”⁷⁵ âyeti ile anlam bakımından uyumlu olduğu

⁷¹ Seyyid Kutub, *Fî Zılâl-il Kur'an*, çev. Salih Uçan -Vahdettin İnce (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991), 10/510.

⁷² Âl-i İmrân 3/19.

⁷³ Âl-i İmrân 3/85.

⁷⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/520-623.

⁷⁵ el-Bakara 2/177.

görülmektedir. Söz konusu cümlelerin, âyetle zikredilen iman-amel ilişkisinin pratik boyutunu temsil ettiği ve bu yönüyle ilgili ifadelerin, âyetin muhtevasını açıklayan bir tefsir niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır.⁷⁶

Netice olarak, ‘İnsan, İman ve Hayat’ konulu hutbe: İnsanın yaratılmasına dair ilahî buyrukları merkeze alarak, insanın “en güzel biçimde yaratıldığı” hakikatını tefsirsel bir dille hatırlatmaktadır. Hutbe, doğuştan gelen mükemmelliğin muhafaza edilmesinin ancak iman ve salih amelle mümkün olabileceğini kesin bir üslupla vurgulamaktadır. Böylece metnin insanların hem varoluş sebebini hem de sorumluluklarını Kur’anî bir denge içerisinde özlü bir şekilde ifade ettiği anlaşılmaktadır. Daha sonra söz konusu metinde; “Allah (c.c.) katında hak din İslâm’dır.” âyeti temel alınarak İslam’ın tevhid eksenine dayandığı, emredilen ibadet ve davranışların ise bu nizamın hayata yansıyan boyutu olduğu hatırlatılmaktadır.

Hutbe metninde; namaz, oruç, zekât ve hac örnekleriyle ibadetlerin ahlâkî temellerine dair hatırlatmalar yapıldığı; iman ile ahlâkî boyut, kulluk ile sorumluluk bilinci arasındaki kopması mümkün olmayan bağın canlı tutulduğu görülmektedir. Yeni yılın ilk hutbesi olması hasebiyle metnin, insanlara her yeni başlangıcı bir “yeniden varoluş” bilinciyle karşılama çağrısında bulunduğu anlaşılmaktadır. Hutbede hayatın anlamının iman etmekle, istikâmetinin ise güzel amellerle belirlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, bireysel ve toplumsal diriliş için sade, anlaşılır ve etkili bir üslupla mesajlar verildiği görülmektedir.

1.2.2. Ahirete İnanan Mümin (05.06.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 5 Haziran 2020 tarihli yayımlanan “Ahirete İnanan Mümin”⁷⁷ konulu hutbe, Kur’an’ın iman esaslarından en köklüsü olan âhîret inancını tema olarak belirlemiştir. Hutbe, insanın dünyadaki çaba ve gayretlerinin karşılıksız kalmayacağı fikrini ön plana çıkararak, Kur’an’ın iman-amel-mükâfat üçgenini güncel ve akıcı bir dille ifade etmektedir. Bu yönüyle hutbenin, insanların iç dünyasındaki hesap bilincini canlı tutmayı ilke edindiği görülmektedir. Aynı zamanda söz konusu metinle, toplumsal düzeydeki ahlâkî sorumlulukların hatırlatılmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır.

Hutbenin başında zikredilen; وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا âyeti “Kim mümin olarak ahireti ister ve ona ulaşmak için gereği gibi çalışırsa, işte bunların

⁷⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur’ânî’l-azîm*, 1/475-479; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/217-220; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 1/287-292; Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şâfi el-Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl ve Esrâru’l-Te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer’âşlî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1998), 1/120-121.

⁷⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Ahirete İnanan Mümin” (Erişim 26 Kasım 2025).

çalışmalarının karşılığı verilir.”⁷⁸ şeklinde tercüme edilmiştir. İnsan ister dünya ister ahiret için çalışsın Allah’ın (c.c.) ikramı olarak ona dünyalık nimetler bahşedilir, yalnız dünya için çalışanlar ahiret nimetinden mahrum olur.⁷⁹ Âyette takdir edilen bu gayret, müminin kazancını dürüst yollardan elde edip iyilik yolunda harcamasıyla somutlaşan ahlaki bir duruştur. Bu vakarlı yaşam biçimi, insanı maddi zenginliğin çok ötesinde gerçek bir saygınlığa ve manevi bir üstünlüğe ulaştırır.⁸⁰

Âyette geçen “mümin olarak” ifadesi hem akidevî anlamda hem de tefsir metinleri açısından temel bir ölçüt olarak kabul edilmektedir. Zira müfessirler; ahiret mükâfatına nail olabilmek için yalnızca iyi işler yapmanın yeterli olmadığını, bu amellerin mümin vasfıyla birlikte gerçekleştirilmesinin gerekliliğini vurgulamışlardır.⁸¹ Taberî’ye göre “mümin olarak” ifadesi; kişinin ahiret için gösterdiği çabanın karşılığını alacağına iman etmesini ve sadece dünya için çabalayan kimsenin aksine nankörlükten uzak durmasını temsil etmektedir.⁸²

Hutbe her ne kadar ahirete iman konusuna odaklansa da; Müslüman’ın ahirette hak ettiği karşılığı bulabilmesi, Kur’an’ın bütünlüğünün korunması ve dünya-ahiret dengesinin sağlıklı bir zemine oturtulabilmesi adına metinde; *مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ* “Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz; sonra da onu cehenneme göndeririz; oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer.”⁸³ âyetine yer verilmesinin isabetli olduğu düşünülmektedir.

Aynı şekilde Kur’anî ifade bütünlüğü sağlama adına dünya ve ahiret dengesini ifade etmeye katkı sunacak olan; *مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي* “Kim âhiret kazancını isterse onun bu kazancını arttırırız; kim dünya kazancını tercih ederse ona da bundan veririz; ama onun âhirette hiçbir nasibi olmaz.”⁸⁴ âyetine yer vermenin oldukça yerinde bir tercih olacağı değerlendirilebilir. Zira bu âyetin, ahiret inancının pekiştirilmesi arzu edilen kişiler için oldukça teşvik edici ifadeler içerdiği ve ahiret kazancı isteyenlerin mükâfatının artırılacağı yönünde müjdelere barındırdığı görülmektedir. Allah’ın (c.c.) Rezzâk ismine inanan bir kimsenin, ahiret için çalıştığında dünyalık rızıklardan mahrum kalacağını düşünmesi mümkün görülmemektedir. O Rezzâk’tır ifadesiyle kendisi için

⁷⁸ el-İsrâ 17/19.

⁷⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/298.

⁸⁰ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, 3/101.

⁸¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve t-Tenvîr*, 15/57; Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl ve Esrâru’l-Te’vîl*, 3/201.

⁸² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 14/537.

⁸³ el-İsrâ 17/18.

⁸⁴ eş-Şûrâ 42/20.

çalayanların emeğini karşılıksız bırakmadığı gibi onlara ziyadesiyle karşılık verdiği anlaşılmaktadır.⁸⁵

Hutbenin metninin; *ذَرَّةٌ شَرًّا يَرُهُ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ* âyeti “Kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse onun cezasını görecektir.”⁸⁶ âyetleri ile tamamlandığı görülmektedir. Konu bütünlüğünü desteklemek ve iyi-kötü amellerin sonucunu bizzat Kur’an’ın veciz ifadesiyle somutlaştırmak adına; “*Kimin tartılan amelleri ağır gelirse, işte o mutlu bir hayat içinde olur. Amelleri hafif olana gelince, Onu kucaklayacak olan hâviyedir. O nedir, bilir misin? Yakıp kavuran bir ateş!*”⁸⁷ âyetlerine de yer verilmesinin, ahiret hayatının psikolojik boyutunu ortaya koyması bakımından yerinde bir tercih olacağı düşünülmektedir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında ‘Ahirete İnanan Mümin’ başlıklı hutbe: İsrâ sûresinin on dokuzuncu âyetinin ahlâkî ve uhrevî hayatın ahvalini modern bir anlatımla yeniden inşa ettiği görülmektedir. Kur’an’ın “amel et, inan, hesap ver” kaidelerini yalın ifadelerle halka aktardığı anlaşılmaktadır. Söz konusu metin ahiret hayatını sadece ölümden sonra gelen bir durak olmaktan ziyade her gün sil baştan inşâ edilmesi gereken bir iman hassasiyeti olarak tanımlamaktadır.

Dil açısından değerlendirildiğinde, hutbede sade bir dil kullanılmış olup, seçilen âyetlerin konuyla uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Fakat dünya-ahiret dengesini daha vurgulu işlemek adına metnin bazı tamamlayıcı âyetlerle zenginleştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Özellikle okunan âyetin hemen öncesindeki âyete de yer verilmiş olsaydı; Kur’an’ın siyak-sibak bütünlüğünü koruma ve konuyu ifade etme açısından daha kapsamlı bir muhtevaya ulaşılabileceği anlaşılmaktadır.

1.2.3. Cennet: Müminleri Bekleyen Sonsuz Nimet (20.11.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 20 Kasım 2020 tarihli yayımlanan “Cennet: Müminleri Bekleyen Sonsuz Nimet”⁸⁸ konulu hutbe; Kur’an’ın ilahî adalet, ahiret, mükâfat ve ceza unsurlarını birleştirerek Müslümanların ümitvar olma, sekînet içerisinde yaşama ve sorumluluk bilinciyle hareket etme yönlerini canlı tutmayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Covid-19 salgın hastalığının toplumsal endişeleri derinleştirdiği bir ortamda hazırlanan hutbenin; Kur’an’daki ebedî saadet düşüncesini “iman-rahmet-amel” üçgeni çerçevesinde işlediği görülmektedir. Hutbenin; cennet tablolarını sadece bir ödül olarak değerlendirmeyip, dünyada

⁸⁵ Saîd Havvâ, *el-Esâs fi t-tefsîr* (Kâhire: Dâru’s-Selâm, 1985), 9/5080.

⁸⁶ ez-Zilzâl 99/7,8.

⁸⁷ el-Kâria 101/6-11.

⁸⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Cennet: Müminleri Bekleyen Sonsuz Nimet” (Erişim 28 Kasım 2025).

başa gelen imtihanların hikmetli bir sonucu olarak ortaya koyduğu müşahede edilmektedir. Cennetten bahseden âyetleri, insanların psikolojik dayanma gücünü zirveye çıkaran “ilahî bir teselli” aracı olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında hutbe metninin, Kur’an’daki ceza ve mükafat dengesini güncel bir zemine taşımayı amaçladığı görülmektedir.

Hutbede zikredilen; إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ ﴿٨﴾ خَالِدِينَ فِيهَا وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا وَهُوَ

﴿٩﴾ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ âyeti “Şüphesiz iman edip salih amel işleyenler için içlerinde ebedi kalacakları Naîm cennetleri vardır. Allah gerçek bir vaadde bulunmuştur. O azizdir, hikmet sahibidir.”⁸⁹ şeklinde tercüme edilmiştir. Yapılan bu tercümede, Kur’an Yolu Meâlî’nde yer almayan “إِنَّ” tekid ifadesine “şüphesiz”⁹⁰ şeklinde yer verilmesinin, tefsir açısından isabetli bir seçim olduğu anlaşılmaktadır.

Hutbede yer verilen; “İman edip faydalı işler yapmak için aklını, yüreğini, yeteneklerini, malını ve imkânlarını seferber edenleri cennetle müjdeledi.” cümlelerinin; tefsir metinlerinde ilgili âyetlere yapılan yorumlara⁹¹ paralel olarak zikredildiği ve bu yorumların veciz bir üslupla hutbeye aktarıldığı görülmektedir. Zira iman, kalpte gizli kalan soyut bir kabulden ziyade; eyleme dönüşerek hayat bulan ve dış dünyada salih amellerle kendini ispatlayan canlı bir hakikattir.⁹²

İbn Kesîr, ilgili âyette geçen “Hak” kelimesinin, mümin olan kimselere kesin bir müjde manası taşıdığını, dolayısıyla imanın cennete girmek için tek başına yeterli olmayıp salih amellerle taçlandırılması gerektiğini ifade etmektedir.⁹³

Âyette geçen “الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ” lafızlarına hutbe içerisinde ayrıca değinilmeyip; sadece âyetin meâlî zikredilirken “O Aziz’dir, hikmet sahibidir” şeklinde tercüme edildiği görülmektedir. Halbuki salgın döneminin ağırlaştığı bir ortamda, Allah’ın (c.c.) kudretini ifade eden bu isimlerin tefsirsel boyutuyla işlenmesinin daha yerinde bir tercih olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, O’nun her şeye gücü yettiği ve sıkıntıların çözümüne kâdir olduğu,⁹⁴ hususunun metne dahil edilmesiyle ilahi kudretin sonsuzluğunun hatırlatılabileceği düşünülmektedir. Ayrıca O’nun her fiilinde ve imtihanında bir hikmet bulunduğu⁹⁵ gibi tefsirsel detaylara yer verilmemesinin bir eksiklik olduğu değerlendirilebilir. Sonuç olarak bu tür ifadelerin zor

⁸⁹ Lokmân 31/8-9.

⁹⁰ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/332.

⁹¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve t-Tenvîr*, 21/145; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-azîm*, 6/332; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/492.

⁹² Kutub, *Fî Zılâl-il Kur’an*, 8/222-223.

⁹³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-azîm*, 6/332; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrut: Dâru'l-Ma’rifet, ts.), 4/271.

⁹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/492; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-azîm*, 6/332.

⁹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-azîm*, 6/332; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/492.

zamanlarda teselli mahiyetinde dile getirilmesinin; hutbe metnine tefsir ruhunu aktarma ve dinleyiciyi teselli etme bakımından daha uygun olacağı düşünülmektedir.

Tahir İbn Âşûr'un, bu iki ismi açıklarken: O'nun azameti sebebiyle vadettiği hususları yerine getirmede acziyete düşmeyeceği ve hikmeti sebebiyle de vadettiğinden şaşmayacağı yönündeki ifadeler yer verdiği görülmektedir.⁹⁶ Aynı şekilde, ilgili âyetin daha iyi anlaşılmasını sağlayan, sıkıntılı süreçte Müslümanlara teselli olabilecek; *لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ* "Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır."⁹⁷ âyetine yer verilmesinin⁹⁸ isabetli bir tercih olacağı kanaatine varılmıştır.

Hutbede yer verilen âyetlerin bağlamında olan; *"İnsanlar arasında öyleleri vardır ki bilgisizlik yüzünden başkalarını Allah yolundan saptırmak ve o âyetleri alay konusu etmek için eğlendirici sözler kullanırlar; işte bunları alçaltıcı bir azap bekliyor. Böyle birine âyetlerimiz okunduğunda sanki kulaklarında ağırlık varmış da onu işitemiyormuş gibi büyüklük taslayarak sırt çevirir. Ona acıklı bir azabı müjdele!"*⁹⁹ âyetleri göz önünde bulundurulduğunda; Allah'ın âyetleri ile alay edip dünyayı oyun ve eğlence olarak görenlerin uyarıldığı bir âyet grubunun olduğu görülmektedir. Buradaki bağlamın, cennetin mükâfat boyutunun yanı sıra imanin ciddiye alınması gerektiğini de vurgulayarak ifade ettiği anlaşılmaktadır. Hutbe metninde bu önceki uyarı kısmına yer verilmemesinin, âyetin tefsiri açıdan bütünlüğünü oldukça zayıflattığı değerlendirilebilir. Eğer "imana ve salih amele zıt olan gaflet ve alaycılık" temasına kısa da olsa bir atıf yapılmış olsaydı, hutbenin va'd ve vaîd dengesini tam olarak sağlayacağı düşünülmektedir.

Hutbede yer verilen; iman edip salih amel işleyenlerin mükafatı olan cennetten bahseden; *"Selametle ve güvenle girin cennete!"*¹⁰⁰ âyeti ile *"Nihayet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: Selam olsun size! Hoş geldiniz. Haydi, ebedi kalmak üzere buyurun girin cennete!"*¹⁰¹ âyetinin, konu bütünlüğünü sağlama açısından isabetli bir tercih olduğu görülmektedir.

Hutbede yer verilen; *لَا يَسْتَهْجُهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرِجِينَ* âyeti *"Orada hiçbir yorgunlukla karşılaşmayacaklar. Oradan çıkarılmaları da söz konusu olmayacaktır."*¹⁰² şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbede geçen *"Artık ne hüznün ne hasret ne de zorluk vardır."* cümlesinin, bu âyetin

⁹⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, 21/145.

⁹⁷ Yunus 10/26.

⁹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/268.

⁹⁹ Lokmân 31/6,7.

¹⁰⁰ el-Hicr 15/46.

¹⁰¹ ez-Zümer 39/73.

¹⁰² el-Hicr 15/48.

tefsiri mahiyetinde olduğu değerlendirilmektedir.¹⁰³ Aynı zamanda bu ifadenin, Fâtır sûresi otuz beşinci âyetle¹⁰⁴ mana bakımından paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Hutbenin son bölümünde bulunan Covid-19 hatırlatmalarının ise; dinin hayata dokunan ahlaki ve vicdani sorumluluk yönünü ön plana çıkaran son derece yerinde bir duyarlılık örneğidir.

Bu itibarla ‘Cennet: Müminleri Bekleyen Sonsuz Nimet’ başlıklı hutbe: Cenneti sadece bir ödöl mekânı şeklinde sunmak yerine, Allah’ın (c.c.) rahmeti ve dünya imtihanı ile kazanılan ebedî bir esenlik yurdu olarak tanıtmaktadır. İman ve salih amelin sonucu olarak ahirette ne şekilde nimetler elde edileceğinin, Kur’an’ın mesajları ile etkili bir şekilde anlatılmaktadır. Bununla birlikte, seçilen âyetlerin bağlamları dikkate alınarak hutbe metnine yansıtılmış olmasının, Kur’an’daki va’d ve vaîd dengesini çok daha net bir zemine taşıyacağı düşünülmektedir. Dil ve üslup açısından ise sade ve halkın seviyesine uygun olarak hazırlandığı anlaşılmaktadır.

1.3. TEMİZLİK, ARINMA VE İBADET BİLİNCİ

Çalışmamızın bu bölümünde “Allah Temizdir, Temizliği Sever”, “İslam Temizliği Emreder” ve “Abdest: Bedenimize Sağlık, Ruhumuza Huzur” başlıklı hutbeler bulunmaktadır. Bu başlık altında ele aldığımız hutbe metinlerinin; temizlenmenin bedeni bir ihtiyaç olmaktan ziyade İslam’ın emri ve bazı ibadetlerin yerine getirilmesi için koşulan şart olduğunu vurguladığı görölmektedir. “İslam Temizliği Emreder” konulu hutbenin, kişinin şahsi temizliğinden ziyade topluma temizlik ahlakını aşlamayı hedeflediği anlaşılmaktadır. “Allah Temizdir” konulu hutbenin, İslam dininin temizliğe vermiş olduğu önemi sade ve halkın seviyesine uygun bir dille aktardığı görölmektedir. “Abdest: Bedenimize Sağlık, Ruhumuza Huzur” başlıklı hutbenin ise abdestin maddi ve manevi faydalarını dile getirdiği anlaşılmaktadır. Bu başlığın altında yer alan hutbelerin amacının, temizlik konusunu ibadet, sağlık ve ahlak etrafında bütüncöl bir kulluk anlayışı şekline dönüştürmek olduğu değerlendirilebilir. Bilhassa pandemiden sonraki dönemde bu hutbelerin toplumsal farkındalık yaratma açısından barındırdığı mesajlar, konunun önemini artırmaktadır.

1.3.1. Allah Temizdir, Temizliği Sever (06.03.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan 6 Mart 2020 tarihli “Allah Temizdir, Temizliği Sever”¹⁰⁵ konulu hutbe; Kur’an’daki maddi ve manevi temizlik kavramlarını ele

¹⁰³ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd el-Begavî, *Me’âlimü’l-Tenzîl fî Tefsîri’l-Kur’ân (Tefsîru’l-Begavî)*, thk. Abdurrazzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1997), 3/60.

¹⁰⁴ “O ki bizi lutfıyla sonsuza kadar kalınacak yurda yerleştirdi. Orada artık biz ne bir yorgunluk duyarız ne de bize bir bıkkınlık gelir.”

¹⁰⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Allah Temizdir Temizlenmeyi Sever” (Erişim 04 Aralık 2025).

almaktadır. Bu metnin, yayımlandığı dönemin toplumsal şartları gereği salgın hastalık konusuna da temizlik bağlamında atıf yaptığı görülmektedir. Hutbenin, temizlik olgusunu yalnızca fizikî hijyenden ibaret görmeyip, ahlâkî ve manevî bir safiyet şeklinde de yorumladığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan hutbenin, temizlik-iman ilişkisini yeniden canlandırmayı hedeflediği değerlendirilebilir. Söz konusu metin, Covid-19 virüsünün ülkemizde etkisini göstermesinin hemen öncesinde kaleme alınmıştır. Bu yönüyle hutbenin; Kur'an'ın ilahî mesajlarında yer edinen bedenî temizlikle kalbî arınmayı birleştiren düşünceye uygun düştüğü görülmektedir.

Hutbenin ilk bölümünde zikredilen; يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ﴿١﴾ قُمْ فَأَنْذِرْ ﴿٢﴾ وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ ﴿٣﴾ وَثِيَابَكَ ﴿٤﴾ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ﴿٥﴾ âyetleri “Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar! Sadece Rabbinin büyüklüğünü dile getir. Elbiseni tertemiz tut ve her türlü pislikten uzak dur.”¹⁰⁶ şeklinde tercüme edilmiştir. Âyette geçen “örtüsüne bürünen” kavramının; müfessirler tarafından, zorlu aşamaları olan peygamberlik vazifesini elde eden şeklinde yorumlandığı görülmektedir.¹⁰⁷

Hutbenin omurgasını “elbiseni temiz tut” kavramı oluşturmaktadır. Müfessirler bu âyeti; sadece elbise temizliğiyle sınırlı tutmayıp, kalbi ve gönlü güzel ahlakla bağdaşmayan her şeyden arındırmak şeklinde izah etmişlerdir.¹⁰⁸ “Buradaki temizlik maddî mânada alındığında “elbise” sadece bir örnek olup genel olarak beden temizliğinin, kezâ ev bark, mâbed vb. özel veya ortak alanların temizliğinin de bu buyruğun kapsamına girdiğine kuşku yoktur. Müddessir sûresi beşinci âyette, “Her türlü pislikten uzak dur” emriyle de dış temizlikten sonra inanç ve ahlâk temizliği yani iç arınma vurgulanmaktadır. Sonuç olarak bu iki âyette, son derece veciz bir üslûpla, Hz. Peygamber’e ve onun şahsında Müslümanlara hem maddî hem de mânevî temizlik emredilmiş olup bu buyruğun daha ilk inen ve Hz. Peygamber’i risâlet görevine hazırlayan âyetlerde yer alması son derece anlamlıdır.”¹⁰⁹

Hutbede salgın hastalıkla mücadele kapsamında tedbir ve tevekkül anlayışı ifade edilirken; وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ “kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.”¹¹⁰ âyetine yer verilmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir. Âyete her ne kadar doğrudan yer verilmemiş olsa da Râzî’nin; “Allah’ın (c.c.) kullarından istediği tevekkül, tedbirsiz olmayı değil, aklını

¹⁰⁶ el-Müddessir 74/1-5.

¹⁰⁷ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5/377; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, 29/294; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/494.

¹⁰⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/644; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/493.

¹⁰⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/493-594.

¹¹⁰ el-Bakara 2/195.

kullanarak korunmayı kapsar”¹¹¹ şeklinde ilgili âyete yapmış olduğu yorumun, halk dilinde vücut bulmuş hali olan “Tedbir bizden, takdir ise Cenâb-ı Hak’tandır.” cümlesine hutbede yer verildiği görülmektedir. Dolayısıyla klasik tefsir metnindeki bu yorumun, uygun bir dille halka aktarıldığı anlaşılmaktadır.

Hutbede yer verilen âyetler incelendiğinde; metnin “*elbiseni temiz tut*”¹¹² âyetiyle başladığı ve “*Allah temiz olanları sever*”¹¹³ âyetiyle son bulduğu görülmektedir. Bu iki âyet birlikte değerlendirildiğinde, hutbenin beden temizliğinden ruhun arınmasına doğru giden bir yolu takip ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda hutbede; “*Allah çok tevbe edenleri ve temizlenenleri sever*”¹¹⁴ âyetine de yer verilmesinin isabetli olacağı değerlendirilebilir. Böylelikle hutbede; beden ve çevre temizliğinin yanı sıra, kalbi arındırmaya vesile olan tevbe kavramına da dikkat çekilerek konunun farklı bir noktaya taşınabileceği düşünülmektedir. Bu sayede hutbenin; maddi temizlikten manevi arınmaya uzanan süreci daha kapsamlı bir şekilde vurgulayacağı anlaşılmaktadır.

Bütün bunlara rağmen ‘Allah Temizdir, Temizliği Sever’ konulu hutbenin: İlmî derinliği koruduğu ve halkın anlayabileceği sade bir dille hazırlandığı görülmektedir. Hutbe metninin; temizlik meselesini sadece bir hijyen kuralı olarak görmeyip, konuyu imanın bir gerekliliği şeklinde ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Hutbe metninde tercih edilen âyetlerin bağlamına uygun bir şekilde kullanıldığı özellikle “*elbiseni temiz tut*”¹¹⁵ ilahî buyruğunun hem şirkten hem de günahlardan temizlenme anlamını taşıdığı isabetli bir şekilde vurgulanmıştır. Bu yönüyle metin Müslüman’ı hem iç dünyasıyla hem de çevresiyle arınmaya davet eden etkili bir irşat metni olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3.2. İslam Temizliği Emreder (04.09.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığının 4 Eylül 2020 tarihli “İslam, Temizliği Emreder”¹¹⁶ konulu hutbesinin; Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde tevbe, temizlik ve ahlâkî tezkiye kavramlarını merkeze aldığı görülmektedir. Bu metnin; Müslüman’da olması gereken kimliğin görünen ve görünmeyen boyutlarını birleştiren bir irşat metni niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan hutbe: Hem kişinin imanî safiyetine hem de toplumun maddi-manevî temizliğine dikkat etmesi gerektiği söylemine yönelik Kur’anî bir çağrı niteliği taşımaktadır. Covid-19 salgın hastalığının

¹¹¹ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 3. Baskı, 1999), 5/293.

¹¹² el-Müddessir 74/4.

¹¹³ et-Tevbe 9/108.

¹¹⁴ el-Bakara 2/222.

¹¹⁵ el-Müddessir 74/4.

¹¹⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “İslam, Temizliği Emreder” (Erişim 05 Ocak 2026).

devam ettiği bir dönemde temizlik emri; yalnızca ibadetin bir ön şartı olmaktan ziyade hayatın korunmasına yönelik dinî bir sorumluluk ve tedbir olarak sunulmaktadır.

Hutbenin başında zikredilen; *إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ* âyeti “*Şunu iyi bilin ki Allah, çok tövbe edenleri ve içi dışı temiz olanları sever.*”¹¹⁷ şeklinde tercüme edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan 6 Mart 2020 tarihli ‘Allah Temizdir, Temizliği Sever’ konulu cuma hutbesine yönelik yukarıda yapılan değerlendirmede; maddi-manevi temizliğin anlatıldığı bir irşat metninde bu âyete yer verilmesinin uygun olduğu kanaatinin dile getirildiği görölmektedir (Bk. s. 25).

Taberi, “tevbe edenler ve temiz olanlar” kavramlarının birbirine bağlı olduğunu dile getirmektedir. Müfessirin bu yaklaşımla; tevbe ile kalbini, necasetten arındırarak bedenini temizleyenlerin Allah’ın sevgisini hak edeceği sonucuna ulaştığı görölmektedir.¹¹⁸ Râzî, “*الْمُتَطَهِّرِينَ*” ifadesini açıklarken; mükellef olan insanın hata yapmaktan emin olamayacağını, bu sebeple inanan tüm insanların arınmak adına tövbe etmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹¹⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ise bu âyeti; o halde siz Allah’ın (c.c.) sevdiği kimseler gibi olun ve sevdiği kimseleri sevin şeklinde yorumlayarak, meseleyi ahlâkî bir boyuta taşıdığı görölmektedir.¹²⁰ Hutbe metni; bu tefsir yorumlarıyla tam bir uyum içerisinde olup temizliğin maddi ve manevi boyutlarını bir bütün olarak ele almıştır.

Hutbede yer alan “Temizlik, maddi olduğu kadar manevi anlamda da güzelliğe erişmektir.” cümlesinin, Râzî’nin içsel temizlik¹²¹ anlayışını yansıttığı görölmektedir. Ayrıca “Kendimizi günah ve haramdan uzak tutmaktır.” cümlesinin, âyetteki¹²² tevbe kavramının halk dilindeki bir tercümesi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hutbenin; tefsir metnindeki yorumları sade bir dille güncellediği, âyetlerin manalarını ve kavramlardaki ihtiva edilen derinliği halkın anlayabileceği bir düzeye indirgediği değerlendirilebilir.

Hutbede yer verilen “öfke, haset, kibir ve riya gibi manevi hastalıklardan arınmak” vurgusunun, “*قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْهَا*” “*Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir.*”¹²³ âyetinin bir tefsiri¹²⁴ mahiyetinde olduğu görölmektedir. Bu ifade ile hutbe metninin; nefis tezkiyesini

¹¹⁷ el-Bakara 2/222.

¹¹⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 3/743.

¹¹⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 6/420.

¹²⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/99.

¹²¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 6/420.

¹²² Ayet için Bk. el-Bakara 2/222.

¹²³ eş-Şems 91/9.

¹²⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/629-630.

pratik ahlâk ilkeleri ile somutlaştırarak halkın anlayabileceği bir düzeye taşıdığı anlaşılmaktadır.

Hutbe metninde Bakara sûresinin iki yüz yirmi ikinci âyeti ile içerik bakımından birbirini tamamlayan; وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ “Allah temiz olanları sever”¹²⁵ âyetine, konu bütünlüğü açısından yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu âyete yer verilmesi durumunda, temizlik-iman ilişkisinin toplumsal boyutunun daha etkili bir şekilde aktarılacağı değerlendirilebilir. Ayrıca hutbede salgın hastalıkla mücadele bağlamında tedbir-tevekkül anlayışı işlenirken; وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ “kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.”¹²⁶ âyetine yer verilmesinin, aktarılan mesajın Kur’anî temellerini güçlendireceği kanaatine varılmaktadır.

Netice itibarıyla ‘İslam, Temizliği Emreder’ konulu hutbe; Kur’an’ın “İman-Tevbe-Temizlik” üçgenini çağdaş bir üslupla başarılı biçimde işlediği görülmektedir. Bakara sûresinin iki yüz yirmi ikinci âyetinin konuyu bütüncül bir şekilde ifade etme açısından isabetli bir tercih olduğu düşünülmektedir. Hutbe metninde, tevbe ile tahâretin birlikte işlendiği bir yaklaşımın benimsendiği anlaşılmıştır. Bununla birlikte; konuyu bütüncül açıdan destekleyen diğer ayetlere de yer verilmesinin, bedenî ve ruhî temizlik arasındaki münasebeti daha kapsamlı bir şekilde ortaya koyacağı değerlendirilmiştir. Bütün bunlarla beraber hutbenin, Kur’an’ın bütünlüğüne uygun mesajlar verdiği görülmektedir. Hutbenin; yer verdiği âyetlere dair tefsir yorumlarını metne başarılı bir şekilde aktardığı, halkın kolayca anlayabileceği sade ve duru bir anlatım dilini tercih ettiği anlaşılmaktadır.

1.3.3. Abdest: Bedenimize Sağlık, Ruhumuza Huzur (13.11.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 13 Kasım 2020 tarihli yayımlanan “Abdest: Bedenimize Sağlık, Ruhumuza Huzur”¹²⁷ konulu hutbenin; sağlık, temizlik ve iman temalarını bir araya getiren irşat metni olduğu görülmektedir. Hutbenin yayımlandığı zaman dilimi Covid-19 salgınının yoğun olarak hissedildiği bir döneme denk gelmektedir. Bu sebeple temizlik konusuna verilen önemin; hem dinî açıdan hem de toplumsal bir bilinç kazandırma noktasında kritik bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Bu yönüyle incelendiğinde hutbenin; klasik bir ibadet hükmünü günlük hayattaki sağlık perspektifiyle birleştirdiği anlaşılmaktadır.

¹²⁵ Tevbe 9/108.

¹²⁶ el-Bakara 2/195.

¹²⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Abdest: Bedenimize Sağlık, Ruhumuza Huzur” (Erişim 15 Aralık 2025).

Hutbenin başında zikredilen; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ Hutbenin başında zikredilen; *âyeti* “Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar yıkayın.”¹²⁸ şeklinde tercüme edilmiştir.¹²⁹

Mefâtihu'l-gayb isimli eserde bu âyetin tefsiri yapılırken; abdest almanın maddi kirden temizlenmenin yanı sıra manevi bir uyanma ve hazırlık olarak değerlendirildiği görülmektedir. Söz konusu eserde abdestin, kişinin hem iç hem de dış dünyasını ibadete hazır hale getirdiği a¹³⁰laşılmaktadır. Aynı zamanda abdestin sadece namazın bir şartı olarak zikredilmeyip, taharetin bizzat kendisinin emredilen bir ibadet olduğuna dikkat çekilmektedir.¹³¹ İslam düşüncesine göre temizlik, sadece namaz ibadeti için bir ön hazırlık olmayıp özü itibarıyla Allah ile yapılan iman sözleşmesine bağlılığın doğrudan bir gereğidir. Bu yönüyle temizliğe dair hükümler, hayatın her alanını kapsayan kulluk bilincinin bir yansımasıdır.¹³²

Hutbede yer verilen; “Cennetin anahtarı namaz, namazın anahtarı ise abdesttir.”¹³³ hadisinin, “Namaza abdestle hazırlanan mümin hem kirden hem günahattan arınır.” cümlesiyle yorumlandığı görülmektedir. Bu doğrultuda maddi ve manevi temizlik olgusunun hutbe genelinde bütüncül bir şekilde ele alındığı anlaşılmaktadır. Mâide sûresinin altıncı âyetinin, abdest konusunda isabetli bir tercih olduğu değerlendirilebilir. Ancak âyetin bağlamının; sadece “namaz abdesti” hükmünü ifade etmekle kalmayıp, devamında gusül ve teyemmüm hükümlerine de yer verdiği görülmektedir. Âyetin sadece abdest ile ilgili bölümüne hutbede yer verilmemesinin metni sadeleştirme amacı taşıdığı düşünülmektedir. Bununla birlikte; “*su bulunmadığı takdirde teyemmümle temizlik sağlanır.*” şeklinde âyetin devamında olan fikhî hükmün metne yansıtılmasının, İslam’ın kolaylaştırıcılık ilkesini hutbe metninde daha belirgin hale getireceği kanaati oluşmuştur.

Bunun yanı sıra, hutbenin son bölümünde yer verilen; إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ “Allah çok tevbe edenleri ve temizlenenleri sever”¹³⁴ âyeti, Mâide sûresi altıncı âyette zikredilen temizlik ilkesini ahlaki ve manevi bir boyuta taşıması bakımından isabetli bir tercih olduğu görülmektedir. Söz konusu âyetin hutbe metninde zikredilmesinin; temizliğin sadece bedensel

¹²⁸ el-Mâide 5/6.

¹²⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/222.

¹³⁰ el-Mâide 5/6.

¹³¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/297.

¹³² Kutub, *Fî Zılâl-il Kur'an*, 3/200.

¹³³ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), (b.y.: yy., 1396/1976), “Tahâret”, 1.

¹³⁴ el-Bakara 2/222.

bir arınma olmayıp, tevbe ile sağlanan ruhsal temizliği de kapsadığını güçlü bir şekilde yansıttığı düşünülmektedir.

Yapılan incelemeler neticesinde ‘Abdest: Bedenimize Sağlık, Ruhumuza Huzur’ konulu hutbenin; Kur’an’da bahsi geçen tahâret konusunu hem ibadet hem de sağlık duyarlılığı ekseninde bir araya getirdiği görülmektedir. Hutbe metninde Mâide sûresi altıncı âyetin tercih edilmesinin, konu ve bağlam açısından isabetli bir tercih olduğu değerlendirilebilir. Ayrıca hutbede abdestin; fikhî bir zorunluluktan ibaret olmayıp, aynı zamanda salgın hastalık döneminde Müslümanların maddi-manevi arınmasını sağlayan, insanları virüsten koruyan bir unsur olduğu ifade edilmiştir. Böylece ibadet ile günlük hayatın temizlik alışkanlığı arasında kopmaz bir bağ kurulduğu görülmektedir. Sade bir dilin tercih edildiği hutbe metninin, halkın anlayabileceği seviyede hazırlanan etkili bir irşat örneği teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

1.4. PEYGAMBERÎ ÖRNEKLİĞİN HAYATA YANSIMASI

Çalışmamızın bu bölümünde; “Peygamberimizin Dilinden Dualar”, “Mevlid-i Nebi”, “Peygamberimiz ve Çocuk” ve “Veda Hutbesi: Nebevî Vasiyet” hutbelerine yer verilmektedir. Bu hutbelerde, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) örnekliliği tarihi bir kişilik olmaktan ziyade her zaman için yol gösteren bir model olarak ele alınmaktadır. “Mevlid-i Nebi” hutbesinin, Peygamber sevgisini duygusal bir bağlılıktan daha çok, ahlaki bir sorumluluğa dönüştürdüğü; “Peygamberimiz ve Çocuk” hutbesinin ise merhamet eğitimi üzerinde durduğu müşahede edilmektedir. “Veda Hutbesi” başlıklı hutbenin, insan hakları, adalet ve kardeşliğin temel prensiplerini Kur’an’ın evrensel mesajları ile birleştirdiği görülmektedir. Hutbelerin bu başlık altında toplanmasının sebebi, Peygamber’in (s.a.v.) örnekliliğinin günlük yaşamda uygulanabilir olduğunu ortaya koymaktır. Bu açıdan bakıldığında bu bölüm altında incelenen hutbeler sünnetin salt tarihsel bir olay olmanın ötesinde güncel ve ahlaki bir yöneliş sağladığını göstermektedir.

1.4.1. Peygamberimizin Dilinden Dualar (10.01.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 10 Ocak 2020 tarihli yayımlanan “Peygamberimizin Dilinden Dualar”¹³⁵ konulu hutbe, dua olgusunu iman bilincinin merkezine yerleştirmeyi hedefleyen bir irşat metni niteliği taşımaktadır. Hutbede değişen dünya şartları ve hayatın zorlukları karşısında dua ibadetinin, manevi bir denge ve rahatlama vesilesi olarak sunulduğu anlaşılmaktadır. Hutbe metninin, Kur’an merkezli dua olgusunun yanında Hz.

¹³⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Peygamberimizin Dilinden Dualar” (Erişim 26 Aralık 2025).

Peygamber'in (s.a.v.) dua pratiğini de dile getiren etkili bir irşat metni olarak ön plana çıktığı müşahade edilmektedir.

Hutbenin ilk cümleleri olan “Fani dünya hayatında, gün gelir nimete nail olur, şükrederiz; gün gelir sıkıntıyla karşılaşır, sabrederiz.” cümlesi, Kur'an'ın insana ait tecrübesini aktaran; وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ *“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele! Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, “Doğrusu biz Allah’a aidiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz” derler.”*¹³⁶ âyetlerini tefsir eder mahiyette olduğu düşünülmektedir.

Şevkani'ye göre kişi; إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ *“Doğrusu biz Allah’a aidiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz”*¹³⁷ ifadesini kullanmakla, her şeyin yegâne sahibinin Allah (c.c.) olduğunu kabul etmiş ve böylece kulluğunu ikrar etmiş olmaktadır. Aynı zamanda ölümden sonra O’na döneceğini itiraf etmek suretiyle fani olan dünya hayatına değil, ebedi olan ahiret hayatına odaklandığı ve bu iman bilincinin musibetin şiddetinden kişiyi muhafaza ettiği anlaşılmaktadır.¹³⁸ Beydâvî ise Allah'ın (c.c.) insanlara dünya hayatında karşılaşabilecekleri musibet ve imtihanları haber vermesinin, kulların her türlü imtihana karşı nefislerini alıştırmaları gayesini taşıdığını vurgulamaktadır.¹³⁹ Esasen bu teslimiyet, sadece dilde kalan bir ikrar değil; insanın kendisine emanet edilen her şeyi gerçek sahibine adama ve fani olanı ebedi bir kazanca dönüştürme bilincidir.¹⁴⁰

Hutbenin başında zikredilen ve hutbenin ana temasını oluşturan; وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي *“Kullarım, beni sana sorarlarsa, bilsinler ki, ben onlara çok yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına karşılık veririm. Şu hâlde kullarım benim davetime uysunlar ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulsunlar.”*¹⁴¹ şeklinde tercüme edilmiştir. Kur'an Yolu Meâli'nde, “فَإِنِّي قَرِيبٌ” ifadesi, “yakınım” şeklinde tercüme edilirken; hutbe metninin bu ifadeyi “çok yakınım” şeklinde aktardığı görülmektedir.¹⁴² Tefsir metinleri incelendiğinde “çok yakınım” ifadesinin uygun düşeceği

¹³⁶ el-Bakara 2/155-156.

¹³⁷ el-Bakara 2/156.

¹³⁸ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1/184.

¹³⁹ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 1/114.

¹⁴⁰ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 1/129.

¹⁴¹ el-Bakara 2/186.

¹⁴² Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/281.

kanaatine varılmıştır. Zira Zemahşerî, bu âyeti yorumlarken yakınlığı, mekân yakınlığından ziyade ilahî karşılığın sürati ve kolaylığı olarak dile getirmektedir. Burada şöyle bir temsîlî anlatımın olduğu görülmektedir: İnsanlar yakında olan birine nasıl hemen cevap veriyorsa, Allah (c.c.) da kul dua edince herhangi bir engele takılmadan anında ve süratle karşılık vermektedir. İşte bu durumun, Allah (c.c.) ile kul arasında olan aracısız ve devamlı olan ilişkiye işaret ettiği anlaşılmaktadır.¹⁴³ Hutbenin; tefsir metinlerinde yapılan bu vb. yorumları¹⁴⁴ halkın seviyesine indirerek, “Bize bizden daha yakın olan Rabbimiz...” ifadesini kullandığı görülmektedir.

Taberî, ilgili âyetin nüzul sebebinin; ashâb-ı kirâmın, “Rabbimiz bize yakın mıdır ki O’na sessizce münacat edelim, yoksa uzak mıdır ki O’na yüksek sesle nidâ edelim?” şeklindeki sualleri üzerine bu ilâhî beyanın sâdır olduğu şeklinde ifade etmektedir.¹⁴⁵ Bu yorumun, hutbede geçen “Rabbimize yönelmek için hiçbir aracıya ihtiyaç yoktur” cümlesi ile aynı mantığı taşıdığı değerlendirilebilir.

Râzî ise âyetteki “فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي” “Şu hâlde benim davetime gelsinler” fadesinin; duanın yalnız bir istekten ibaret olmadığını, aynı zamanda ilahî çağrıya karşılık verme anlamını taşıdığını hatırlatmaktadır. Bu bağlamda Allah’ın (c.c.) davet etmesi durumunda kulun da iman ve kulluk vazifesiyle bu çağrıya karşılık vermesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁴⁶ Hutbe metninde yer alan “yakarma” ve “imanı tazeleme” ifadelerinin, bu yorumun bir tezahürü olduğu düşünülmektedir.

Hutbede dua ibadetini daha kapsamlı ele almak için; وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ “Rabbimiz şöyle buyurdu: Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!”¹⁴⁷ âyetine yer verilerek dua vesilesiyle imanın tevazu boyutunun vurgulanabileceği düşünülmektedir. Aynı şekilde; وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ “İman edip rızasına uygun işler yapanların dualarını kabul buyuran ve kendi lutfundan onlara fazlasını veren de O’dur. İnkârcılara gelince, onlar için çetin bir azap vardır.”¹⁴⁸ âyetiyle de dua etmenin iman ve amel ile ilişkisinin dile getirilebileceği, böylece

¹⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/228; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 1/212; Beydâvî, *Envâru’l-tenzîl ve esrâru’l-te’vîl*, 1/125.

¹⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/228; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 1/212; Beydâvî, *Envâru’l-tenzîl ve esrâru’l-te’vîl*, 1/125.

¹⁴⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 3/223.

¹⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 5/266.

¹⁴⁷ el-Mü’min 40/60.

¹⁴⁸ eş-Şûrâ 42/26.

kavlî duanın yanında salih amel vurgusunun da yapılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Bu noktada peygamberlerin hayatındaki dua pratiği, duanın sadece dille sınırlı kalmayıp bir altyapı ve hazırlık gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Kur’ân’da yer verilen dualar sadece dil ile yapılan türden olmayıp; aksine iman, amel, ihlas ve cihat unsurlarıyla desteklenen fiilî dualardır.¹⁴⁹

Genel bir perspektifle ele alındığında; “Peygamberimizin Dilinden Dualar” konulu metnin sade bir dil ve halkın seviyesine uygun bir üslupla hazırlandığı görülmektedir. Hutbe, duayı sadece psikolojik bir rahatlama aracı olmaktan ziyade kişinin imanını diri tutan bir ibadet çeşidi olarak aktarmaktadır. Bu durumun, özellikle salgın ve korku dönemlerinde insan psikolojisi açısından önemli bir yaklaşım olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda hutbe metni, toplumsal dua bilincini öne çıkararak; “Mazlumlara dua etmeyi unutmayalım.” ifadesine yer vermektedir. Bu toplumsal çağrının, Kur’an’da yer verilen ve müminlerin birbirlerine olan dualarının bulunduğu Haşr sûresi onuncu âyetinin¹⁵⁰ hutbe metnindeki yansıması olduğu müşahade edilmektedir. Netice itibarıyla hutbenin, halkın seviyesine uygun bir şekilde hazırlanmış olduğu ve kulluk bilincini pekiştirmeyi hedefleyen etkili bir irşat metni mahiyeti taşıdığı anlaşılmaktadır.

1.4.2. Mevlid-i Nebi (23.10.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 23 Ekim 2020 tarihli yayımlanan “Mevlid-i Nebî”¹⁵¹ konulu hutbe, İslâm dünyasında manevî değeri büyük olan Mevlid Kandilinin kutlandığı haftada hazırlanmıştır. Metin, Hz. Peygamber’in dünyayı şerefliendirmesini yalnızca tarihî bir olaydan ibaret görmeyip, Allah’ın (c.c.) rahmetinin insanoğlu ile buluştuğu bir dönüm noktası olarak yorumlamaktadır. Hutbenin temel gayesi; Resulullah’ın (s.a.v.) hayatını anlatmakla kalmayıp, anlamak, anlamlandırmak ve onun örnekliğinde yaşama çağrısı yapmaktadır. Mevlid-i Nebî’yi sadece kutlama düşüncesinden çıkararak; ahlâk, maneviyat ve sorumluluk bilinciyle birleşen bir tefekkür aracı haline getirmektedir.

Hutbenin başında zikredilen; *لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ* âyeti “Andolsun ki Allah, müminlere kendi içlerinden; onlara âyetlerini okuyan, onları arındırıp tertemiz yapan, onlara Kitap ve hikmeti

¹⁴⁹ Resul Ertuğrul, “Kur’an’da Fiilî Dua”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/4 (2015), 912-913.

¹⁵⁰ “Bunların ardından gelenler de “Ey rabbimiz” derler, “Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi başışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.”

¹⁵¹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Mevlid-i Nebî” (Erişim 04 Aralık 2025).

öğreten bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur.”¹⁵² şeklinde tercüme edilmiştir. Âyetin tamamına hutbede yer verildiği halde; *وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ* ifadesinin tercümeyle yansıtılmadığı müşahade edilmektedir. Bu ifadenin meâllerde; “*apaçık bir sapkınlık içinde bulunuyorlardı.*”¹⁵³ şeklinde tercüme edildiği görülmektedir. Hutbe metninde yer alan bu eksikliğin, tefsir ilmi ve âyet bütünlüğü açısından sıradan bir eksiklik olmadığı anlaşılmaktadır. Zira âyet, sadece Hz. Peygamber’in (s.a.v.) gönderilişini değil, insanoğlunun köklü dönüşümünü de dile getirmektedir. Âyetin son kısmı olan “*Hâlbuki daha önce onlar, apaçık bir sapkınlık içinde bulunuyorlardı.*”¹⁵⁴ ifadesi, Allah’ın (c.c.) lütfunun adeta gerekçesi mahiyetindedir. İnsanoğlunun ilahî vahyin rehberliğinden yüz çevirdiği ve umutsuz bir karanlıkta yönünü kaybettiği görülmektedir. Âyete bu perspektiften bakıldığında, ilgili kısmın tercümesine metinde yer verilmemesiyle, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) insanlığı dönüştürücü yönü gölgede kalmaktadır. Dolayısıyla âyet, sadece “Size Peygamber (s.a.v.) geldi.” mesajını vermekle yetinmeyip; “Peygamber (s.a.v.) geldi, çünkü insanoğlu karanlıklar içinde kalmıştı ve onunla aydınlandı” mesajını vermektedir.”¹⁵⁵

Taberi, âyette geçen “*وَالْحِكْمَةَ*” ibaresini “sünnet” olarak yorumlamaktadır, “*وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ*” ibaresini ise; Hz. Peygamber’in (s.a.v.) geldiği toplumun o gelmeden önce tarif edilemez bir cehalet içinde olduğu ve hidayetten ayrıldığı şeklinde açıklamaktadır. Bu süreçte toplumun doğru yolu bulmalarını engelleyen bir körlük ve şaşkınlık içerisinde bulunduğunu, hakkı tanımayıp batılı da reddetmediğini dile getirmektedir.¹⁵⁶

Râzî ise Peygamber’in (s.a.v.) elçi olarak gönderilişini, sadece insanlık için değil, bütün âlemleri kapsayan bir ihsan olarak değerlendirmiştir. Zira Hz. Peygamber’e (s.a.v.) verilen temel görev; insanlığı sapkınlıktan kurtarıp, onları Allah’ın (c.c.) azabından uzaklaştırarak ilahî mükâfata götürecek kulluk yoluna davet etmektir. Bu açıdan bakıldığında O’nun gönderilmesi; insanların cehalet, karanlık ve şaşkınlık içinde olduğu bir dönemde doğruluğu, emanet bilincini ve ibadet ahlâkını açıklayan en büyük ilahî lütuf olma özelliği taşımaktadır.¹⁵⁷

Hutbede metninde yer verilen; “Kur’an’ı bize aktaran, anlatan ve yaşayarak öğreten odur.” cümlesi, Peygamber’in (s.a.v.) insanlara yapmış olduğu rehberlik yönünü ifade etmektedir. Ancak âyette geçen “hikmet” kavramının tefsirlerde yer alan derinliğini tam olarak

¹⁵² Âl-i İmrân 3/164.

¹⁵³ Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim* (İstanbul: Risale Yayınları, 2020), 1/149; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/709.

¹⁵⁴ Âl-i İmrân 3/164.

¹⁵⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/710-711.

¹⁵⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/212.

¹⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9/418.

yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Zira tefsir metinleri incelendiğinde birçok müfessirin bu kelimeyi “sünnet” olarak açıkladığı görülmektedir.¹⁵⁸ Bu durum; Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Kur’an-ı sadece tebliğ etmekle kalmayıp, aynı zamanda onu bizzat uygulayarak öğreten ve açıklayan bir model olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁵⁹ Bu sebeple hutbede “hikmet” kavramının bu yönüne de değinilmesinin, Kur’an ile sünnet arasındaki irtibatı daha açık ve net bir şekilde tesis edeceği düşünülmektedir.

Hutbe metni incelendiğinde âyetlere yeterli düzeyde yer verilmediği ve yalnızca bir âyetin zikredildiği görülmektedir. Bu durumun, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) konumunun Kur’an’daki bütüncül yapısını ve özellikle peygamberlik olgusunun farklı yönlerinin aktarılmasını kısıtladığı görülmektedir.

Halbuki Kur’an-ı Kerim’de hutbede yer verilen âyetlerle benzer amacı taşıyan; هُوَ الَّذِي “Ümmîlere بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ” kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O’dur. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içindeydiler.”¹⁶⁰ âyetine yer verilmesiyle, hutbenin konu bütünlüğünün sağlanacağı değerlendirilebilir. Zira bu iki âyet birlikte zikredildiğinde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hem tebliğ yönü hem de terbiye yönü vurgulanmış olmaktadır; aynı zamanda “hikmet” kavramının müfessirler tarafından sünnet şeklinde yorumlanan¹⁶¹ boyutu daha belirgin hale gelmektedir. Âyetlerin bu bütünlükten mahrum ve eksik bırakılması, hutbenin mesajını daraltarak Hz. Peygamber’in (s.a.v.) güzel örnekliğinin kapsamlı şekilde aktarılmasının önüne geçmektedir.

Hutbe metninde ayrıca; لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ “Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur.”¹⁶² âyetine yer verilerek Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ümmetine karşı olan şefkat ve merhamet yönüne de vurgu yapılması mümkün görülmektedir. Zikredilen bu âyetin yanı sıra; وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ “Ve

¹⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/436; Ebü'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'ikü't-te'vîl* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.), 1/308; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/212; Mahallî-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 90.

¹⁵⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/436; Ebü'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'ikü't-te'vîl* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.), 1/308; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/212; Mahallî-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 90.

¹⁶⁰ el-Cuma 62/2.

¹⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/436; Ebü'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'ikü't-te'vîl* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.), 1/308; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/212; Mahallî-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 90.

¹⁶² et-Tevbe 9/128.

seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik” âyetine de yer verilmesi, O’nun ümmetine ve tüm insanlığa olan merhametinin daha kapsayıcı bir ifadeyle dile getirilmesine olanak sağlamaktadır. Bu tür alternatif âyetlere yer verilmesinin; hutbenin rahmet vurgusunu pekiştirerek metnin daha zengin bir içeriğe kavuşmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu itibarla ‘Mevlid-i Nebî’ konulu hutbe, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) rahmet boyutunu farklı cümlelerle ifade ederek O’nun bir rahmet peygamberi olduğu gerçeğini etkili bir şekilde yansıtmıştır. Bununla birlikte, söz konusu rahmet misyonunun Kur’an bütünlüğü içerisinde daha geniş âyet referanslarıyla temellendirilmesinin, hutbe metninin mesajını daha güçlü bir yapıya kavuşturacağı anlaşılmaktadır. Dil ve üslup açısından hutbenin, halkın seviyesine uygun sade bir dille kaleme alındığı ve Hz. Peygamber’in örnek hayatını samimi bir üslupla sunduğu tespit edilmiştir. Ancak Cuma Sûresi ikinci âyetteki kavramsal inceliklerin, tefsir metnilerindeki temel yorumlarla desteklenerek aktarılabilmesi¹⁶³ mesajın kapsamı açısından bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bu tür bir derinliğin sağlanması durumunda hutbenin sadece bir anma mesajı olmanın ötesine geçerek vahyin rehberlik yönünü daha fazla öne çıkaran etkili bir irşat metni niteliği taşıyacağı düşünülmektedir.

1.4.3. Peygamberimiz ve Çocuk (30.10.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 30 Ekim 2020 tarihli yayımlanan “Peygamberimiz ve Çocuk”¹⁶⁴ konulu hutbe, Mevlid-i Nebî Haftası’ndaki tema çerçevesinde hazırlanmıştır. Söz konusu metnin; Hz. Peygamber’in sevgi, merhamet ve eğitim düsturunu merkeze alan bir irşat metni niteliği taşıdığı görülmektedir.

Hutbede zikredilen; *الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا* âyeti

“Servet ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak salih ameller ise, Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır.”¹⁶⁵ şeklinde Kur’an Yolu Meâlî’yle örtüşen ifadelerle tercüme edilmiştir. Fakat Kur’an Yolu Meâlî’nde “iyi davranışlar”¹⁶⁶ şeklinde tercüme edilen “وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ” ifadesinin hutbe metninde “salih ameller” şeklinde tercüme edildiği görülmektedir. Bu tercüme usul açısından her ne kadar problemlili görünmese de hutbe metninin amacı ve ulaştığı kitle göz önünde bulundurulduğunda, “iyi davranışlar” şeklinde yapılan çevirinin daha isabetli olacağı değerlendirilebilir. Zira halk

¹⁶³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/436; Ebü’l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü’l-tenzîl ve hakâ’ikü’l-te’vîl* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.), 1/308; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 6/212; Mahallî-Suyûtî, *Tefsîru’l-Celâleyn*, 90.

¹⁶⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Peygamberimiz ve Çocuk” (Erişim 13 Aralık 2025).

¹⁶⁵ el-Kehf 18/46.

¹⁶⁶ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/556.

dilinde “salih amel” kavramıyla öncelikle Allah (c.c.) tarafından emredilen ibadetler anlaşılırken; “iyi davranış” ibaresiyle iyilik namına gerçekleştirilen her türlü eylemin anlaşıldığı bilinmektedir. Allah’ın (c.c) Kur’an-ı Kerim’de geçen; *“فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ”* *Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür.”*¹⁶⁷ şeklindeki vaadini de göz önünde bulundurarak dinleyicinin zihninde âyetin kapsamını daraltacak bir tercüme yerine, daha geniş manayı kapsayan bir çeviriyi tercih etmenin daha isabetli olacağı düşünülmektedir.

Hutbenin başında zikredilen Kehf sûresi kırk altıncı âyetin hemen öncesinde; *وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلِ الْحَيَوةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا* *“Onlara dünya hayatına dair şu örneği de ver: O gökten indirdiğimiz su gibidir; o su sayesinde yerdeki bitkiler gelişip birbirine karışır, sonra da bu bitkiler rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelir. Allah her şeye muktedirdir.”*¹⁶⁸ meâlindeki âyet yer almaktadır. Bu âyetle birlikte, temsili anlatımla, dünya hayatının fani oluşu ile kalıcı değerler arasındaki dengenin vurgulandığı anlaşılmaktadır. Hutbede zikredilen kırk altıncı âyet ise bu geçiciliğin somut örnekleri olan mal ve evlatları merkeze almaktadır. Dolayısıyla birbirini tefsir eder mahiyetteki bu iki âyetin ayrılmaması ve genel temsili anlatımdan sonra somut örneklerle yer verilmesinin, irşat mesajının etkisi açısından daha isabetli olacağı düşünülmektedir.

Hutbede yer verilen “Çocuk hem nimet hem imtihan vesilesidir.” cümlesinin, doğrudan âyetin bulunduğu bağlama uygun düşen Kur’anî bir tespit olduğu anlaşılmaktadır. Yine Kur’an’ın Kur’an’la tefsiri bağlamında konu bütünlüğünü korumak amacıyla; *إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ* *“Mallarınız ve çocuklarınız sizin için ancak bir imtihandır; büyük mükâfat ise Allah’ın katındadır.”*¹⁶⁹ âyetine yer verilerek konunun önemine dikkat çekilmesi mümkün görülmektedir. Mana bakımından ilgili âyetle yakınlık arz etse de; bu hususun farklı âyetlerle dile getirilmesinin, konunun zihinlerde kalıcı bir yer edinmesine imkân tanıyacağı düşünülmektedir.

Taberi, âyette geçen *“زِينَةُ الْحَيَوةِ الدُّنْيَا”* ibaresini “İnsanın gözünü kamaştıran fakat kalıcı değeri asla olmayan geçici nimetler...” şeklinde ifade etmektedir. *“وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ”* ibaresini ise “Allah’ın (c.c.) rızasını kazandıran kalıcı iyilikler” şeklinde açıklamaktadır.¹⁷⁰ Râzî ise

¹⁶⁷ ez-Zilzâl 99/7.

¹⁶⁸ el-Kehf 18/46.

¹⁶⁹ et-Tegâbün 64/15.

¹⁷⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 15/273

mârifetullah'a ve Allah'ın rızasına yönlendiren her türlü tutum ve davranışı “salih amel” kapsamında ele almaktadır.¹⁷¹

Hutbede tek bir âyetin zikredildiği, buna karşın konuyu daha açık ifade edebilecek ve meseleyi farklı boyutlardan ele alacak diğer âyetlere yer verilmediği görülmektedir. Örneğin, Allah (c.c.) salih kullarının özelliklerini sıralarken; *وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ* “Onlar, “Ey rabbimiz!” derler, “Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet; bizi gûnahtan sakınanlara öncü yap!”¹⁷² şeklinde dua ettiklerini bildirmektedir. Kur'an'da ebeveyn sorumluluklarını ve aile huzurunu en güzel biçimde özetleyen bu dua, tefsir metinlerinde evlatların sadece dünyada mutluluk kaynağı olmayıp aynı zamanda ahirette de bir mükâfat vesilesi olacağı şeklinde yorumlanmaktadır.¹⁷³ Hutbede bu âyete yer verilmiş olsaydı, çocuklara gösterilen sevgi ve ilginin ahiret yatırımı olduğu yönündeki vurgunun doğrudan Kur'an'dan referans aldığı görülecektir. Ayrıca hutbede yer alan “Çocuğa verilen ahlak ve değer eğitimi dünya ve ahiretimiz için en hayırlı yatırımdır.” cümlesinin de bu âyete yapılan çağdaş bir yorum¹⁷⁴ mahiyetinde kabul edilmesi mümkün görülmektedir.

Hutbe metninde zikredilen “Çocukları Allah’a (c.c.) kulluk bilinciyle yetiştirelim.” cümlesi; Hz. İbrahim’in (a.s.) duası olan *رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ* “Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; rabbimiz, duamı kabul et.”¹⁷⁵ âyetiyle büyük bir uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Söz konusu âyet, nebevî eğitim anlayışında dua ve ibadet bütünlüğünü yansıtan en seçkin örneklerden birini teşkil etmektedir. Hz. İbrahim’in bu duasının, çocuk eğitiminde ibadet bilincinin yerleştirilmesinde temel bir dayanak noktası olduğu anlaşılmaktadır. Eğer hutbede bu âyete yer verilmiş olsaydı, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) çocukları iman ehli ve ahlaklı nesiller olarak yetiştirme çabası, doğrudan peygamberî silsile içerisinde konumlandırılmış olurdu.

Hutbede zikredilen “Maddi ihtiyaçlarının yanında manevi ihtiyaçlarını da gözetelim.” cümlesi; *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ* “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.”¹⁷⁶ âyetinin doğrudan bir yansıması olarak hutbe metninde yer almaktadır. Hutbede ilgili âyete yer verilmemesi sebebiyle, sunulan ahlâkî mesajın Kur'anî bir temele dayandırılmadığı görülmektedir. Oysa ilgili âyette aktarılmak

¹⁷¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 21/468.

¹⁷² el-Furkân 25/74.

¹⁷³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 19/81; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 24/486.

¹⁷⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/141.

¹⁷⁵ İbrâhîm, 14/40.

¹⁷⁶ et-Tahrîm 66/6.

istenen sorumluluk bilincinin, sadece manevî hedeflerle sınırlı kalmayıp sapasağlam bir aile yapısı inşa edeceği anlaşılmaktadır.¹⁷⁷

Hutbe metninde çocukların masumiyetine yapılan vurgunun, temiz bir zürriyet duasını barındıran; رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً “*Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle! Kuşkusuz sen duayı işitmektesin.*”¹⁷⁸ âyetiyle desteklenmesi mümkün görülmektedir. Kur’an-ı Kerim’de Hz. Zekeriya’nın duası olarak aktarılan bu âyete yer verilseydi, hutbede yapılan “masumiyet” vurgusu Kur’anî bir temele dayandırılmış olurdu.

Netice itibarıyla ‘Peygamberimiz ve Çocuk’ konulu hutbenin, çocuk yetiştirmeyi merkeze alan ve merhamet eğitimini önceleyen sade bir irşat metni olduğu anlaşılmaktadır. Hutbede sadece Kehf Sûresi’nin kırk altıncı âyetiyle yetinilmesi, Kur’an’daki nesil yetiştirme zenginliğini¹⁷⁹ yansıtmak açısından bir eksiklik olarak görülmektedir. Özellikle âyette geçen “salih amel” kavramının “iyi davranış” şeklinde tercüme edilmesinin, manayı daha kapsayıcı ve isabetli kılacağı kanaatine varılmıştır. Dil ve üslup bakımından halkın seviyesine uygun ve samimi bir anlatımı benimseyen metnin, kulluk bilincini pekiştirmeyi hedefleyen etkili bir irşat metni olma niteliği taşıdığı düşünülmektedir.

1.4.4. Veda Hutbesi: Nebvî Vasiyet (31.07.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 31 Temmuz 2020 tarihli yayımlanan “Veda Hutbesi: Nebvî Vasiyet”¹⁸⁰ konulu hutbe, Kurban Bayramı’nın cuma gününe denk gelmesi hasebiyle özel bir zaman diliminde yayımlanmıştır. Covid-19 salgın hastalığı sebebiyle hac ibadetinin fiilen uygulanamadığı bir dönemde kaleme alınan metin, “Veda Hutbesi” temasını hem manevi bir terapi hem de ümmet bilincini canlı tutma aracı olarak kullanmaktadır. Hutbenin başlığında yer alan “çağları aşan Nebvî vasiyet” ifadesi, Hz. Peygamber’in Veda Hutbesi’ni tarihî bir olay olmaktan çıkarıp evrensel bir ahlak manifestosu haline getirmektedir. Bu yönüyle metnin hem tarihsel hem de dinî açıdan güçlü bir bilinç aşıladığı düşünülmektedir.

Hutbede zikredilen; اللَّهُ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ âyeti “*Resûlüm! De ki: ‘Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah bağışlayan ve merhamet edendir.*”¹⁸¹ şeklinde tercüme edilmiştir.

¹⁷⁷ Mehmet Akif Aydın, “Aile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/196-200; Mustafa Çağrırcı- Hamza Aktan, “Aile”, *İFAV İslâmî İlimler Ansiklopedisi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 1/78-87; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/409-410.

¹⁷⁸ Âl-i İmrân 3/38.

¹⁷⁹ Ayetler için Bk. el-Furkân 25/74; İbrâhîm 14/40; et-Tahrîm 66/6; Âl-i İmrân 3/38; et-Teğâbün 64/15.

¹⁸⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Veda Hutbesi: Nebvî Vasiyet” (Erişim 11 Aralık 2025).

¹⁸¹ Âl-i İmrân 3/31.

*alasınız diye size böyle öğüt veriyor.*¹⁸⁷ âyetinin metne dahil edilmesiyle birlikte konunun, çok yönlü bir şekilde Kur'anî referanslarla desteklenmesinin isabetli olacağı kanaatine varılmıştır. Bu kapsamlı atıfların, hutbedeki evrensel mesajların zeminini daha güçlü kılacağı düşünülmektedir.

Hutbe, Kurban Bayramı'nın cuma gününe denk geldiği nadide zaman dilimlerinden birinde irat edilmesi hasebiyle halk arasında “يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ” “haccı ekber” olarak bilinen kavram hakkında sahih bilgiler sunulması isabetli bir yaklaşım olarak görülmektedir. Zira “Hacc-ı ekber” ifadesi Kur'an-ı Kerim'de, “*Hacc-ı ekber gününde, Allah ve Resûlü'nden bütün insanlara bir bildiridir.*”¹⁸⁸ şeklinde geçmekte olup, bu kavramın mahiyeti hakkında farklı görüşler bulunmaktadır.¹⁸⁹ Genel kabul gören yaklaşıma göre; hac mevsimi dışında Kâbe'ye yapılan ziyarete “hacc-ı asgar”, hac mevsiminde yapılan hacca ise “hacc-ı ekber” denilmektedir; ayrıca bayramın birinci günü de bu isimle anılmaktadır.¹⁹⁰ Dolayısıyla halk arasında farklı şekillerde yorumlanan bu kavramın sahih bilgi ekseninde hutbe metnine yansıtılmasının isabetli olacağı düşünülmektedir.

Netice itibarıyla ‘Veda Hutbesi: Nebvî Vasiyet’ konulu hutbe; Hz. Peygamber'in Müslümanlara bıraktığı mirasın çağdaş bir şuurla dile getirildiği bir metin olarak görülmektedir. Metinde; insan hakları, kardeşlik, adalet ve Kur'an-sünnet bütünlüğüne dayalı bir İslamî şuur gündeme taşınmaktadır. Hutbe metni, âyet kullanımı açısından dar tutulmuş olup sadece Âl-i İmrân sûresinin otuz birinci âyetine yer vermektedir. Bunun yanı sıra metin; emanete riayet, adalet, takva ve eşitlik ilkelerini günümüz Müslümanlarına sade ve akıcı bir üslupla ulaştırmayı başarmaktadır. Her ne kadar kullanılan âyet sayısı sınırlı olsa da hutbe metninin tefsirî altyapısının oldukça güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü hutbede tespit edilen birçok cümle, Kur'an âyetlerinin birer yansıması ve tefsir metinlerinde ilgili âyetlere yapılan yorumları yansıtır mahiyettedir. Bununla birlikte; konu bütünlüğünü sağlayan ve içeriğin anlaşılmasına katkı sunacağı düşünülen bazı âyetlere¹⁹¹ yer verilmesinin isabetli olacağı kanaatine varılmıştır.

¹⁸⁷ en-Nahl 16/90.

¹⁸⁸ et-Tevbe 9/3.

¹⁸⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/724.

¹⁹⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Hacc-ı Ekber ve Hacc-ı Asgar Ne Demektir” (Erişim 11 Aralık 2025).

¹⁹¹ Ayetler için Bk. el-Hucurât 49/13; el-Mâide 5/8; el-Bakara 2/188; en-Nahl 16/90; et-Tevbe 9/3.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MANEVÎ YENİLENME, SABIR VE SORUMLULUK AHLAKI

2.1. MÜMİNİN MUSİBET VE AFETLER KARŞISINDAKİ TAVRI

Çalışmanın bu bölümünde; “Tedbir Mümin’den, Takdir Allah’tandır”, “Zorluklar Karşısında Mümin” ve “Afetlere Karşı Bilinçli Olalım” başlıklı hutbeler bulunmaktadır. Bu hutbeler; 2020 yılı boyunca Türkiye’yi etkileyen depremler ve pandemi gibi hadiseler karşısında müminlerin sergilemesi gereken tavır ve davranışları, Kur’anî ilkeler çerçevesinde açıklamaktadır. “Tedbir Mümin’den” başlıklı hutbe; tevekkülün pasif bir bekleyiştten ibaret olmadığını, aksine akıl ve sorumlulukla harekete geçilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. “Zorluklar Karşısında Mümin” başlıklı metin; sabır, dua ve dayanıklılığın müminin iç dünyasındaki önemini irdelerken, “Afetlere Karşı Bilinçli Olalım” başlıklı hutbe ise toplumsal yardımlaşma ve önlem alma bilincini ön plana çıkarmaktadır. Bu başlık altında hutbelerin tasnif edilmesinin temel nedeni; yaşanan sıkıntıların sadece birer felaket değil, aynı zamanda insanı manevi olgunluğa sevk eden ilahî birer imtihan olduğu anlayışını yerleştirmektir. Ayrıca metinlerde; “kul hakkı”, “emanet bilinci” ve “sorumluluk” kavramları üzerinden afetlere karşı bireysel ve toplumsal değerlerin önemi de vurgulanmaktadır.

2.1.1. Tedbir Mümin’den, Takdir Allah’tandır (13.03.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 13 Mart 2020 tarihli yayımlanan “Tedbir Mümin’den, Takdir Allah’tandır”¹⁹² konulu hutbe, insanlık tarihinde nadir görülen bir döneme denk gelmiştir. Covid-19 salgınının dünya geneline yayılmaya başladığı bu süreçte metin; Kur’an’ın sağlık, tedbir, tevekkül ve sorumluluk bilinci esaslarını merkeze alarak, Müslüman’ın kriz anlarındaki tutum ve davranışlarını İslamî anlayışa göre şekillendirmeyi hedeflemektedir. Başlıkta yer alan “tedbir” ve “takdir” kavramları; hem insanların yerine getirmesi gereken fiilî sorumlulukları hem de Allah’ın iradesinin nihaî belirleyiciliğini vurgulamaktadır. Hutbe metni; İslam düşünce esaslarında sıkça tartışılan “kaza-kader”, “sebeb-müsebbip” ve “tevekkül-takdir-tedbir” dengesini, halkın kavrayabileceği bir formatta ifade etmektedir.

Hutbede metninde zikredilen; وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِي ﴿٧٩﴾ وَإِذَا ﴿٧٨﴾ الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ ﴿٧٨﴾ وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِي ﴿٧٩﴾ وَإِذَا ﴿٧٨﴾ وَمَا يَكْفُرُ بِهِ جُنُودُ اللَّهِ الْمَنْظُورُونَ ﴿٨٠﴾ وَالَّذِي يُخْرِجُنِي مِمَّنِي ثُمَّ يُخِينُنِي ﴿٨١﴾ âyetleri “O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. O, beni yediren ve içirendir. Hastalandığımda bana şifa veren O’dur. Beni

¹⁹² Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Tedbir Mümin’den, Takdir Allah’tandır” (Erişim 13 Aralık 2025).

öldürecek ve sonra diriltecek olan da yine O'dur."¹⁹³ şeklinde tercüme edilmiştir. İlgili âyetler, Hz. İbrahim'in lisanıyla temel tevhit esaslarını dile getirmektedir. Bu esaslar; hidayet, rızık, ölüm, sağlık, yaratılış ve diriliş meseleleri ekseninde şekillenmektedir. Âyetlerdeki dikkat çekici inceliklerden biri; Hz. İbrahim'in "hastalığı" kendi nefesine, "şifayı" ise Allah'a (c.c.) nispet etmesidir. Bünyesinde barındırdığı bu zarif yaklaşım, Hz. İbrahim'in Allah'a (c.c.) karşı takınmış olduğu eşsiz edep ve yüksek kulluk şuurunun bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.¹⁹⁴

Râzî'ye göre Hz. İbrahim'in ilgili âyetlerde hastalığı kendine, şifayı ise Allah'a (c.c.) nispet etmesinin temel bir sebebi bulunmaktadır. Hz. İbrahim, söz konusu âyetlerde Allah'ın (c.c.) kullarına bahşettiği nimetleri sıralamaktadır. Ancak herkes tarafından arzu edilen durumlar nimet olarak kabul edilirken, arzu edilmeyen durumlar nimet olarak görülmemektedir. Bu sebeple Hz. İbrahim; insanlar tarafından hoş karşılanmayan hastalık halini Allah'a (c.c.) nispet etmek yerine, üstün edebi gereği kendisine nispet etmektedir.¹⁹⁵

Hutbe metni incelendiğinde; Hz. İbrahim'in lisanıyla zikredilen âyet grubunun yer aldığı ve bu âyetlerin, ölüm ve dirilişten bahseden seksen birinci âyetle¹⁹⁶ sınırlandırıldığı görülmektedir. Ancak bu pasajın tamamlayıcısı olan ve hesap günündeki bağışlanma umudunu dile getiren seksen ikinci âyetle¹⁹⁷ yer verilmemesi, bağlam açısından bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Zira metin seksen birinci âyetle bırakıldığında, verilen mesaj sadece dünyevî bir sağlık ve hayatta kalma arzusuyla sınırlı kalmaktadır. Halbuki mağfiret talebini içeren seksen ikinci âyetin de metne dahil edilmesiyle salgın hastalık karşısında sadece bedensel sağlığa değil, aynı zamanda ahiret bilincine ve manevî bağışlılığa da atıf yapmış olurdu. Birçok müfessirin bu âyetleri bir bütün olarak yorumlaması, konu bütünlüğünün bu âyetle tamamlandığını ve bu âyetin de hutbe metnine dahil edilmesinin isabetli olacağını göstermektedir.¹⁹⁸

Hutbede sadece bir âyet gurubuna yer verildiği, konuyla ilgili diğer âyetlerden hutbe metninde yeteri kadar istifade edilmediği müşahade edilmiştir. Şayet metinde, insanın sorumluluğunu ve tedbir bilincini etkili bir şekilde ifade eden; مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ

مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ “Sana gelen iyilik Allah’tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir. Seni

¹⁹³ eş-Şuarâ 26/78–81.

¹⁹⁴ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/552; Begavî, *Me'âlimü't-tenzil*, 3/470.

¹⁹⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 24/513.

¹⁹⁶ “Beni öldürecek ve sonra diriltecek olan da yine O'dur.”

¹⁹⁷ “Hesap günü hatalarımı bağışlayacağımı umduğum yine O'dur.”

¹⁹⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 19/142; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 24/513; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/318.

*insanlara elçi gönderdik; şahit olarak da Allah yeter.”*¹⁹⁹ âyetine de yer verilmiş olsaydı, insanların fiillerindeki sebep-sonuç ilişkisi son derece etkili bir şekilde dile getirilmiş olurdu.

Müfessirler; hayır ve iyilik namına ne varsa Allah’ın (c.c.) bir ihsanı ve lütfu olduğunu, kötülüklerin ise insanın kendi hata, günah ve iradî tercihlerinden kaynaklandığını vurgulamaktadır.²⁰⁰ Hutbede yer verilen “Elbette Rabbimizin bir takdiri vardır, mümine düşen ise tedbir almaktır.” cümlesi; bu âyette verilmek istenen meselenin özünü dinleyenlere aktarmaktadır. Âyet, insanların takınması gereken sorumluluk bilincine dayalı bir tevekkül anlayışını en güzel şekilde ifade etmektedir. Dolayısıyla pandeminin ülkemizde etkisini hissettirmeye başladığı o kritik süreçte; tedbir ve tevekkül ilişkisinin Kur’anî referanslardan detaylı bir şekilde istifade edilmeden dile getirilmesi, bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Hutbe metninde Covid-19 pandemisi sebebiyle en çok değinilmesi gereken konulardan birinin “tedbir-tevekkül” ilişkisi olduğu fikrini yineleyerek hutbe metninde bu kapsamda; قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ “De ki: “Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir, O bizim mevlâımızdır.” Müminler yalnız Allah’a güvenip dayansınlar.”²⁰¹ âyetine yer verilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. Zira âyet sebeplere sarılmadan neticeyi beklemeyi emretmeyip; “Tevekkül, tedbirin alternatifi değil tamamlayıcısıdır.”²⁰² mesajını vermektedir. Bundan dolayı Müslüman kendi üzerine düşeni yaptıktan sonra Allah (c.c.) tarafından başına gelen her şeyi hayır olarak kabul etmesi gerekmektedir.²⁰³

İlgili âyetin tefsiri incelendiğinde; müminlerin savaş esnasında galip gelseler de mağlup olsalar da her iki durumda da kazançlı çıktıkları görülmektedir. Zira müminler, başlarına gelen her durumun yüce Allah’ın (c.c.) takdiriyle gerçekleştiği bilinciyle hareket ederek O’na tevekkül etmektedirler. Kazandıklarında hem dünya hem de ahiret nimetlerini elde ederken; kaybettiklerinde ise bu durumu ahiretleri için bir sermayeye dönüştürmektedirler.²⁰⁴

Tevekkül, pasif bir bekleyiştten ibaret olmayıp; ancak Allah’ın (c.c.) koyduğu kurallara riayet edilmesi ve gerekli tedbirlerin alınmasıyla mümkün olmaktadır. Zira Allah (c.c.), müminlerden yalnızca kendisine güvenmelerini değil; aynı zamanda emirlerine riayet etmelerini, yasaklarından kaçınmalarını ve sorumluluklarını eksiksiz bir şekilde yerine getirmelerini istemektedir. Bu sebeple tevekkül; sebeplere sarıldıktan sonra Allah’a (c.c.)

¹⁹⁹ en-Nisâ 4/79.

²⁰⁰ Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/665; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 2/86.

²⁰¹ et-Tevbe 9/51.

²⁰² Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, 2/458.

²⁰³ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, 2/458.

²⁰⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/20; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, 2/458.

güvenmek, kuralsız davranmaktan kaçınmak ve tam bir sorumluluk bilinciyle hareket etmek anlamına gelmektedir.²⁰⁵

Netice bakımından ‘Tedbir Mümin’den, Takdir Allah’tandır’ konulu hutbenin, irat edildiği dönemdeki salgın hastalık atmosferine uygun bir muhtevaya sahip olduğu görülmektedir. Metin; İslam’ın temizlik hassasiyeti, sorumluluk bilinci ve tevekkül anlayışını sade bir üslupla halka ulaştırmaktadır. Hutbede, Şuarâ sûresi yetmiş sekiz ve seksen bir arasındaki âyetlerin zikredilmesi, Hz. İbrahim’in Allah’a (c.c.) olan güvenini ifade etme açısından isabetli bir tercih olduğu düşünülmektedir. Ancak ilgili metinde, yetmiş yedinci âyete yer verilmemesi akışı bozmaktadır. Allah’tan (c.c.) başka tapılan şeyler benim düşmanımdır, Allah (c.c.) ise dostumdur, şeklindeki girişle başladığında gerçek dostun vefasını ve ikramlarını devamındaki ayetlerin açıkladığı görülmektedir. Aynı şekilde seksen ikinci âyete de yer verilmemesi; duanın ruhunda bulunan af ve bağışlanma boyutunun eksik kalmasına sebebiyet vermektedir. Bu durum, metnin tefsir bütünlüğünü zayıflatmaktadır. Yine de hutbe metni; dinî kavramları anlaşılır, sade ve pedagojik bir üslupla dile getirip, toplumun güncel ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Bu açıdan bakıldığında metin, hem dinî bir tebliğ özelliği taşımakta hem de toplumsal rehberlik anlamında son derece etkili bir irşat metnidir.

2.1.2. Zorluklar Karşısında Mümin (27.03.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 27 Mart 2020 tarihli yayımlanan “Zorluklar Karşısında Mümin”²⁰⁶ konulu hutbe, Covid-19 salgınının küresel boyutta ciddi bir tehdit oluşturduğu dönemde kaleme alınmıştır. Metin; toplumsal endişe, korku ve kaygının arttığı bir zaman diliminde; İslam’ın temel ilkelerinden olan tedbir, tevekkül, sabır ve dua kavramları ekseninde bir bilinç aşılama hedeflemektedir. Hutbe, Covid-19 pandemi sürecinde cami ve mescitlerde toplu ibadete ara verilmesinin akabinde; Müslümanların bu yeni durumu imanî açıdan nasıl anlamlandırmaları gerektiğine dair rehberlik etme niteliği taşımaktadır. Söz konusu metin, önceki haftalarda yayımlanan “Tedbir Mümin’den, Takdir Allah’tandır” hutbesinin devamı mahiyetinde olup; musibet karşısında Müslüman’ın ruhsal direncini artırmayı ve ahlakî sorumluluklarını hatırlatmayı amaçlamaktadır. Metnin ilk bölümlerinde toplumsal kayıpların hüznü ve imanın sağladığı dayanma gücü ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde hutbe, sadece dinî bir hatırlatmadan ibaret olmayıp; kriz dönemlerinde din dilinin nasıl umut aşılayacağına dair örnek bir çağdaş irşat metni olma niteliği taşımaktadır.

Hutbe metninde, yukarıda incelenen diğer hutbelerin aksine Kur’an âyetlerinden konu bütünlüğü açısından yeterince istifade edildiği görülmektedir. Metinde ilk olarak yer verilen;

²⁰⁵ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, 2/459.

²⁰⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Zorluklar Karşısında Mümin” (Erişim 15 Aralık 2025).

âyeti “*İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah -dönüş yapsınlar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor.*”²⁰⁷ şeklinde Kur’an Yolu Meâli ile birebir aynı tercüme metnini paylaşmaktadır.²⁰⁸ İlgili âyetin, “ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ” kısmı, müfessirler tarafından geniş bir perspektifle ele alınmaktadır. Âyette geçen ve “deniz” anlamına gelen “بَحْرٌ” kelimesi, Arap dilindeki mecazi kullanımına dayanılarak “yerleşim merkezleri ve şehirler” şeklinde yorumlanmaktadır. Bu bağlamda karada ve denizde fesadın ortaya çıkması; ekolojik dengenin bozulması, tatlı suların tuzlu suya dönüşmesi, kıtlık, yangın ve sel gibi felaketlerin artması şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca bu bozulmanın; toplumsal hayatın her alanında bereketin kaçması, geçim sıkıntısının baş göstermesi ve ölümlerin çoğalması gibi sonuçlar doğurduğu değerlendirilmektedir.²⁰⁹ Âyette geçen; “بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ” ifadesi ise insanların kendi haksızlıkları, işledikleri günahlar ve isyanları şeklinde yorumlanmaktadır. Bu ifade aynı zamanda; maddî ihtiraslar sebebiyle çevreye verilen zararları, sömürgeci yaklaşımları, çevre kirliliğini ve doğal bitki örtüsünün tahrip edilmesini de kapsamı içine almaktadır. Aynı şekilde yeryüzündeki bozulmanın temel sebebinin, bizzat insanın kendi eliyle gerçekleştirdiği eylemler olduğu vurgulanmaktadır.²¹⁰ Dolayısıyla müfessirlerin bu âyete dair yorumları ve hutbenin kaleme alındığı zaman dilimi birlikte değerlendirildiğinde; metnin, pandeminin sebepleri bağlamında Müslümanları öz eleştiri yapmaya davet ettiği görülmektedir.

Hutbede ikinci olarak zikredilen; أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ آمَنُوا أَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ الْآيَاتُ أَنْ يَقُولُوا إِنَّمَا هِيَ زُنَاحٌ مِمَّنْ نَحْنُ مُؤْمِنُونَ ﴿٣﴾ âyetleri “*İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, sadece ‘İman ettik’ demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar? Andolsun ki biz, onlardan öncekileri de sınamıştık. Allah, elbette doğru olanları ortaya çıkaracaktır; kezâ O, yalancıları da mutlaka ortaya çıkaracaktır.*”²¹¹ şeklinde tercüme edilmiştir. Âyet; insanların sadece “İnandık” demekle bırakılmayacaklarını, aksine mal ve can üzerinden çeşitli imtihanlara tabi tutulacaklarını vurgulamaktadır. Bu süreçte yaşanacak olan kayıp, hastalık veya fakirlik gibi zorlukların, samimi mümin ile münafığı ayırt etmek adına mutlak bir gereklilik olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla imtihanlar, kişinin sözündeki sadakati ortaya çıkaran ilahî bir

²⁰⁷ er-Rûm 30/41.

²⁰⁸ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/322.

²⁰⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 18/509-513; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 25/104-105; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/322.

²¹⁰ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, 4/130.

²¹¹ el-Ankebût 29/2, 3.

süzgeç vazifesi görmektedir.²¹² Hutbe, bu âyeti güncel bir musibet-imtihan çerçevesine oturtmuş olup, salgın hastalığı yalnızca bir felaket olarak sunmayıp, imanın hakikatlerini tecrübe etme vesilesi olarak ele aldığı görülmektedir. Böylece bireysel imtihandan daha ziyade, toplumsal bağışıklık vurgusu yaparak adeta pandeminin hikmetine işaret etmektedir. Ayrıca hutbede bu imtihanın sebebini zikretmek hem de manevi açıdan Müslümanları teskin etmek amacıyla; لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ “Allah pisi temizden ayırmak için”²¹³ Âyetine yer verilip pandemide yaşanabilecek her türlü imtihanda “sabır” vurgusu yapılmasının isabetli olacağı düşünülmektedir.

Hutbe metninde üçüncü olarak zikredilen; وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ Andolsun ki ﴿١٥٥﴾ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele! Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, ‘Doğrusu biz Allah’a aidiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz’ derler.”²¹⁴ şeklinde tercüme edilmiştir. Söz konusu âyetle birlikte bireysel ve toplumsal anlamda sıkıntılı bir süreçten geçen Müslümanlara, sabırları neticesinde elde edecekleri mükâfatlar hatırlatılmaktadır. Bu yolla müminler, karşılaştıkları ağır imtihanlar karşısında sarsılmamaya ve adeta manevî bir sekînete davet edilmektedir.

Hutbede metni; فُلْ مَا يَعْبُؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ versin!”²¹⁵ cümlesiyle doğrudan alıntı yaparak duayı hem gönülleri teskin eden bir dayanak hem de imanın davranışlara yansıyan boyutu olarak takdim etmektedir. Bu açıdan söz konusu âyet, hutbede “sabır-dua-tevekkül” üçgenini güçlü bir şekilde ifade etmektedir.

Hutbe metninde son olarak zikredilen; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ âyeti “Ey iman edenler! Sabır ve namazla Allah’tan yardım dileyin. Şüphesiz Allah sabredenlerin yanındadır.”²¹⁶ şeklinde tercüme edilmiştir. Söz konusu âyet; müminin yaşadığı zorluklar ve imtihanlar karşısında ibadete sarılmak sûretiyle elde edeceği dayanma gücünü vurgulamaktadır. İslam âlimleri sabrı genel olarak; dinî emirleri yerine getirmede gösterilen sabır ve yasaklardan kaçınma konusundaki sabır olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bunların yanı sıra sabrın, insanı Allah (c.c.) katında oldukça değerli kılan üçüncü bir çeşidi daha bulunmaktadır. Bu da karşılaşılan bela ve musibetler karşısında gösterilen sabır olarak

²¹² Begavî, Me’âlimü’t-tenzîl, 549/1619.

²¹³ el-Enfâl 8/37.

²¹⁴ el-Bakara 2/155,156.

²¹⁵ el-Furkân 25/77.

²¹⁶ el-Bakara 2/153.

tanımlanmaktadır.²¹⁷ İlgili âyeti açıklar mahiyette olan ve sabredenleri bekleyen netice bağlamında; hastalıkla imtihan edilip sabır olgunluğu gösteren Hz. Eyyüb’e (a.s.) atıfla, *وَإِذْ نَادَىٰ عِبَادَهُ أَفَعَدَّيْتُكُمْ إِنَّمَا كُنَّ نَجْمًا سَاقِطًا* “Gerçekten biz onu sıkıntılara dayanıklı bulduk. O ne güzel bir kuldu!”²¹⁸ âyetine yer verilmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir.

Hutbe metni incelendiğinde; Kur’an âyetlerinin salt bir bilgi olarak aktarılmakla kalmayıp, küresel krizin anlam ve düşünce haritasına dönüştürülmesinin hedeflendiği görülmektedir. Âyetlerin seçiminden sıralamasına kadar olan süreçte, musibetin farklı aşamalarının temsil edilmesine gayret edildiği müşahade edilmiştir. Çünkü insanlar; afet ve salgın gibi kendi güçlerini aşan ağır imtihanlarla karşılaştıklarında, yüce bir güce sığınarak zorluklarla başa çıkma enerjisi bulmaktadırlar. Bu noktada, yaşanan sıkıntıların dini değerlerle açıklanması, bireylerin ruh sağlığını korumalarına ve hayata daha güçlü tutunmalarına büyük katkı sağlamaktadır.²¹⁹ Bu bağlamda;

1. Rum sûresi kırk birinci âyet salgının nedenini,
2. Ankebût sûresi iki ve üçüncü âyetler salgının hikmetini,
3. Bakara sûresi yüz elli beş ve yüz elli altıncı âyetler salgın karşısında takınılması gereken tavrı,
4. Furkân sûresi yetmiş yedinci âyet salgın hastalıkta duanın yerini,
5. Bakara sûresi yüz elli üçüncü âyet salgına karşı sığınılacak limanları ifade etmektedir.

Böylelikle hutbe metni, güncel bir “musibet ve afet tefsiri” niteliği kazanmıştır. Tercih edilen âyetler; dinî musibet algısını pasif bir tevekkülün ötesine taşıyarak tedbir, akıl, sorumluluk ve dua ilkelerini etkin bir şekilde ön plana çıkarmaktadır.

Nihayetinde ifade etmek gerekirse ‘Zorluklar Karşısında Mümin’ konulu hutbenin, salgın hastalığın yaşandığı zaman diliminde dinî bir irşat metninin hem tefsirî derinliği hem de toplumsal rehberliği nasıl üstlenebileceğini gösteren güçlü bir örnek olduğu anlaşılmaktadır. Hutbenin dili; sade, gelecek adına umut verici, gönülleri teskin edici ve imanî bağışıklığı güçlendirici bir nitelik arz etmektedir. Metin, Kur’an’ın sabır ve imtihan anlayışını pandemi süreciyle buluşturup, Müslümanların manevî dayanıklılığını artırmayı hedefleyen örnek bir çalışma olarak kaydedilmektedir. Hutbenin son bölümünde yer alan “sabır, namaz, dua ve

²¹⁷ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/183.

²¹⁸ Sâd 38/44.

²¹⁹ Zeynep Semerci, *Covid-19 Geçiren Bireylerde Dini Başa Çıkma ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023), 14-15.

tevekkül” çağrısı ise, sadece kapanış cümlelerinden ibaret olmayıp Müslüman’ın musibet karşısında takınması gereken Kur’anî tavrın özeti mahiyetini taşımaktadır.

2.1.3. Afetlere Karşı Bilinçli Olalım (31.01.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 31 Ocak 2020 tarihli yayımlanan “Afetlere Karşı Bilinçli Olalım”²²⁰ konulu hutbe, Elâzığ ve Malatya merkezli depremden hemen sonra, toplumsal açıdan travma yaşanan bir ortamda kaleme alınmıştır. Bu sebeple hutbenin dili yalnızca öğüt vermekten ibaret olmayıp, manevî anlamda rehabilitasyon, bilgilendirme ve bilinçlendirme amacı taşıyan bir bildiri metni niteliğindedir. Metin; Kur’an-ı Kerim’in “tedbir, tevekkül, sabır ve imtihan” ilkelerini merkezine alarak, Müslüman’ın musibet ve afet zamanlarındaki duruşunu dinî ve ahlakî açıdan sade bir dille sunmaktadır. Aynı zamanda toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket etme düşüncesini yineleyen, nitelikli bir irşat metni özelliği taşımaktadır.

Hutbedeki; *وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ* âyeti “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!”²²¹ şeklinde tercüme edilmiştir. İlgili âyetin mana bakımından adeta tamamlayıcısı niteliğinde olan, âyette sıralanan musibetler karşısında Müslüman’ın takınması gereken tavrı bildiren, ilgili âyetten sonra gelen; *الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ* “Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, “Doğrusu biz Allah’a aidiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz” derler.”²²² âyetine yer verilmemiştir. Bu âyete verilmemesi; metnin anlam bütünlüğü ve duygusal derinliği açısından bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Zira deprem gibi büyük afetlerde müminler sadece sabır olgusuna değil; aynı zamanda teslimiyet ve tevekkül gibi kendilerini manevî açıdan teskin edecek ilahî mesajlara da ihtiyaç duymaktadır. Âyette geçen “Biz Allah’a aidiz ve O’na döneceğiz.” ifadesi; maddi ve manevi kayıpları, ölümü ve imtihanı imanî bir bilinçle anlamlandırmayı sağlamaktadır.²²³

Hutbede, Bakara sûresi yüz elli beşinci âyetteki “imtihan” vurgusunun yüz elli altıncı âyetteki “teslimiyet” şuuruyla tamamlanması, Kur’an’ın bağlam bütünlüğünü korumak adına büyük önem taşımaktadır. Bu bütünlük sağlandığı takdirde; deprem sonrası oluşan manevî travmaya karşı daha tesirli bir Kur’anî yönlendirme yapılması sağlanacaktır. İslam literatüründe “istirca” olarak tanımlanan “Biz Allah’a aidiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz.” ifadesi, sadece dil

²²⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Afetlere Karşı Bilinçli Olalım” (Erişim 16 Aralık 2025).

²²¹ el-Bakara 2/155.

²²² el-Bakara 2/156.

²²³ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/241-242.

ile yapılan bir ikrarı değil; kalbin de bu teslîme eşlik etmesini gerektirmektedir. Bu bilinçle hareket eden bir Müslüman; yaşadığı dert ve kederde ilahî bir hikmet bulunduğunu idrak ederek, elinde kalan nimetlerin gidenlerden çok daha fazla olduğunun farkına varacaktır.²²⁴

Allah (c.c.), gerçek müminleri ayırt etmek amacıyla kullarını çeşitli bela ve musibetlerle imtihan etmektedir. Müslümanların yakın tarihte art arda yaşadığı bu imtihanların hikmeti; ilâhî rahmet ve ihsan ile toplumların manevî bir temizlenme sürecinden geçirilmesi olarak görülmektedir. Allah (c.c.), insanların başına gelen her türlü musibetle onları temiz ve saf bir hâle getirmeyi arzu etmektedir. Bu manevî temizlenme süreci, bazen rahatlık yerine sıkıntı, bela ve imtihanla gerçekleşmektedir. Ancak bu sürecin sonunda Allah (c.c.), yaşanan düşkünlük hâlini tekrar izzete ve üstünlüğe dönüştürme kudretine sahiptir.²²⁵

Sabredenler, herhangi bir musibetle karşılaştıklarında “Doğrusu biz Allah’a (c.c.) aidiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz.” diyerek Rablerine yönelmektedirler. Kul, O’ndan gelip yine O’na döneceği hakikatini hatırlayınca, musibetlerin bütün ağırlığı üzerinden kalkmaktadır. Bu manevî yükün kalkmasıyla birlikte mümin, hayat yolculuğunda daha hızlı yol almaya başlamaktadır. Dolayısıyla musibet; kişiyi yolundan alıkoymak yerine, adeta onu kamçılıyarak daha fazla mesafe katetmesini sağlamaktadır.²²⁶

Hutbe metninde konuyla ilgili sadece bir âyete yer verilmiştir. Özellikle deprem hadisesinin yaşandığı; ihmal zincirlerinin bulunduğu ve insanların daha fazla kazanma hırsıyla eksik malzeme kullanarak yıkıma sebebiyet verdiği bilinen bir ortamda; *ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ* “İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah -dönüş yapsınlar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor.”²²⁷ âyetine yer verilmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir. Söz konusu âyet, insanların başına gelen musibetlerin bazen çevreye veya fitrata müdahalenin bir sonucu olduğunu aktarmaktadır. Hutbede afetlerin yalnızca “ilahî imtihan” olmayıp, aynı zamanda “insanların ihmal ve hatası” sonucunda da meydana gelebileceği gerçeğinin ilgili âyetle desteklenmesinin isabetli bir yaklaşım olacağı düşünülmektedir. Hutbe metninde bu âyete yer verilmesi ile insanların sorumluluğu ve tabiattaki dengenin gözetilmesi arasında Kur’anî ve ahlakî bir bağ kurmanın mümkün olacağı düşünülmektedir.

²²⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâlî Âlisi ve Tefsiri*, sadeleşt. Sadreddin Gümüş ve Muhsin Demirci (İstanbul: Ravza Yayınları, ts.), 1/131-132.

²²⁵ Mahmut Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şîfa Tefsiri* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2022), 1/324.

²²⁶ Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şîfa Tefsiri*, 1/325.

²²⁷ er-Rum 30/41.

Aynı şekilde bu vurguyu daha da güçlendirmek amacıyla; وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فِيمَا كَسَبَتْ

اَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ “Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar.”²²⁸ âyetine yer verilmesinin isabetli olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü musibet; insanın karşılaşmak istemediği kötü olay ve felaketleri ifade etmektedir. Kişinin yaşadığı sıkıntılar gerek tabiatın kurallarına uymaması gerekse manevî hataları sebebiyle kendi yaptıklarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Âyet, insanın başına gelen acılarda kendi kusurunu görmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Ancak Allah (c.c.), sonsuz merhametiyle bu hataların çoğunu dünyada affetmekte veya kesin hükmü ahirete bırakmaktadır. Zira her hatanın anında cezalandırılması durumunda, dünyadaki yaşam düzeninin korunması mümkün olmamaktadır.²²⁹

Yine hutbe metninde; مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ “Allah’ın izni olmadan hiçbir musibet başa gelmez.”²³⁰ âyetine yer verilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. Zira bu âyete yer verilmesiyle; tedbir, tevekkül ve Allah’a (c.c.) teslimiyet arasındaki hassas denge kurulmuş olacaktır. Böylelikle konunun, Kur’anî bir bütünlük içerisinde aktarılmasına imkân sağlanmış olacaktır. Nitekim hutbede yer alan “Takdir Allah’ındır (c.c.); bizlere düşen ise önce tedbir almak, sonra tevekkül etmektir.” ifadesi de bu bütünlüğü ve âyete yapılan yorumları²³¹ destekleyici bir mahiyet arz etmektedir.

Netice itibarıyla ‘Afetlere Karşı Bilinçli Olalım’ başlıklı hutbe, dinî referansların kriz dönemlerindeki rehberliğine dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. Hutbe; imtihan, sabır ve musibet ilkeleri üzerinden Kur’an’ın psikolojik dayanıklılık öğretisini sahaya taşımaktadır. Sade ve öğretici diliyle muhatabın hem duygusuna hem de aklına hitap etmektedir. Metne Rûm sûresi kırk birinci ve Şûrâ sûresi otuzuncu âyetlerin eklenmesiyle, afetlerdeki insan ihmali gerçeğini daha net vurgulama imkânı elde edeceği düşünülmektedir. Bu sayede çevre bilinci ile ilahî kanun arasındaki denge, bütüncül bir perspektifle ifade edilmiş olacaktır.

2.1.4. Sabrın Sonu Selamettir (03.07.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 03.07.2020 tarihli yayımlanan “Sabrın Sonu Selamettir”²³² başlıklı hutbe; insanın hayat yolculuğunda karşılaştığı problem ve imtihanları, Covid-19 gibi zorlu bir süreçte sabır ilkesiyle aşmayı hedefleyen bir muhteva sunmaktadır.

²²⁸ eş-Şura 42/30.

²²⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/752.

²³⁰ et-Teğabun 64/11.

²³¹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/374-376.

²³² Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Sabrın Sonu Selamettir” (Erişim 18 Aralık 2025).

Hutbe, Kur'an'daki "sabır" ilkesini bireysel ve toplumsal dayanıklılık ile teslimiyet bağlamında yorumlamaktadır. Metin; sabır kavramının zillet veya miskinlik olmadığını, aksine bir feraset ve metanet göstergesi olduğunu dolaylı yollarla aktarmaktadır. Bu açıdan bakıldığında; sabır, yalnızca bireysel bir ahlakî tutum olmaktan ziyade, toplumsal bir direnç ve ilâhî imtihan bilinci olarak ifade edilmektedir.

Hutbede zikredilen *فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا* âyeti "*Her zorlukla beraber bir kolaylık vardır.*"²³³

şeklinde tercüme edilmiş olup, hutbenin dipnot kısmında; *إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا* "*Evet, doğrusu her güçlüğü yanında bir kolaylık var.*"²³⁴ âyetinin yer almasına rağmen, aynı manaya geldiği düşünülerek metin içerisinde ilgili âyete ayrıca bir atıf yapılmamıştır. Bu durum, âyette verilmek istenen kolaylık mesajının etkisinin zayıflamasına sebep olmaktadır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de yer alan tekrarlar, psikolojik etki açısından önemli bir yere sahiptir; sıkıntılı zamanlar geçiren Müslüman'a "kolaylık kesin gelecek" vurgusunu taşımaktadır.²³⁵ Bu vurgunun sağlanmaması ise duygusal anlamda derinliği ve Kur'an'ın ifade gücünü azaltan bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

İbn Kesîr'e göre, Allah (c.c.) İnşirâh sûresinin beşinci âyetinde "kolaylık" ilkesini haber vermiş, altıncı âyetle de "kolaylık" ilkesini tekit etmiştir. Ayrıca müfessirin bu âyetle alakalı olarak "Bir zorlukla beraber iki kolaylık vardır." şeklinde rivayet edilen birçok hadis metnine eserinde yer verdiği görülmektedir.²³⁶

Semerkandî, bu âyeti açıklarken "kolaylık" ilkesinin sadece bu dünyaya mahsus olmadığını, ahiret içinde geçerli olduğunu vurgulayarak; kim dünyada ibadet zahmetine katlanırsa ahirette cennet rahmetine ulaşır ifadelerini kullanmaktadır.²³⁷ Ayrıca müfessir; ilgili âyette yer alan "الْعُسْر" kelimesinin atıfla cümle içerisinde geçtiği için "bir zorluk", "يُسْرًا" kelimesinin nekre olduğu için "birçok kolaylık" anlamına geldiğini ifade etmektedir.²³⁸

Mekke döneminde müşriklerin sistematik baskı ve işkencelerine maruz kalan Hz. Peygamber ve müminler, bu âyetlerle teselli edilmiştir. Allah (c.c.), her zorluğun içinde mutlaka bir kolaylığın barındığını iki kez vurgulayarak ferahlığın yakın olduğunu müjdelemiştir. Rivayete göre Resûlullah (s.a.v.), âyetteki "zorluk" kelimesinin tekil, "kolaylık" kelimesinin

²³³ el-İnşirâh 94/5.

²³⁴ el-İnşirâh 94/6.

²³⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/643-644.

²³⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*, 8/431-432.

²³⁷ Ebu'l-Leys Semerkandî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, sadeleşt. Mehmet Karadeniz (İstanbul: Ravza Yayınları, 2020), 6/442; İmam Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, çev. Abdulvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2015), 6/486.

²³⁸ Semerkandî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 6/442.

ise tekrarlanarak gelmesini, bir güçlüğün iki kolaylığı asla mağlup edemeyeceği şeklinde yorumlamıştır. Bu ilahi beyan, karşılaşılan her bir sıkıntının ardından Allah'ın (c.c.) müminlere çifte kolaylık ve başarı ihsan edeceği yönünde güçlü bir vaat teşkil etmektedir.²³⁹

Râzî'ye göre müşriklerin fakirlik sebebiyle kendisini ayıplamasından mahzun olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahsında, aslında bütün Müslümanlara Allah (c.c.) tarafından vadedilmiş bir kolaylığın bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁰ Aynı zamanda mümin olan kimselere ahiret hayatına dair vadedilen mutlak kolaylıklar bulunmaktadır. Müslüman tasavvurunda ahiret saadetine mahiyetiyle mukayese edildiğinde, dünyadaki refah ve kolaylıklar oldukça basit ve değersiz kalmaktadır.²⁴¹ Dolayısıyla âyetlerin peş peşe gelmesinde amaçlanan Kur'anî vurgu hutbe metnine yansıtılamamış; bu durum, verilmek istenen mesajın etkisinin eksik kalmasına sebep olmuştur. İlgili âyetlerin art arda gelmesindeki vurgu metne yansıtılsaydı, âyetlerin sağladığı kolaylık ilkesi daha etkili bir şekilde ifade edilmiş olurdu.

Hutbenin sonunda zikredilen; *لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ* âyeti ise “Kim Allah'tan korkar, kötülükten sakınır ve sabrederse, şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez.”²⁴² şeklinde tercüme edilmiştir. Kur'an Yolu Meâli'nin tercümesine ek olarak “kötülükten sakınır” ibaresi eklenmiştir.²⁴³ Yapılan bu ekleme; “Allah'tan korkar” ibaresine yapılan tefsirî açıklama mahiyetinde olduğu değerlendirilebilir. Zira Neseî âyetin “Allah'tan korkar” kısmını “kötülükten sakınır” şeklinde açıklamıştır.²⁴⁴ Bu âyet Hz. Yusuf'un sabır göstererek zindandan hükümdarlığa giden hayat serüveninin bir özeti mahiyetindedir.²⁴⁵

Hutbe metninde Yûsuf sûresi doksanıncı âyetinin bağlamını zikretmeden verilmesi âyetin vermek istediği mesajın vurgusunun azalmasına sebebebiyet verdiği düşünülmektedir. İlgili âyet, Hz. Yusuf'un kardeşleriyle buluşması ve yıllar sonra sabrının karşılığını görmesinin ardından, Hz. Yakub'un ve Hz. Yusuf'un göstermiş oldukları sabrın ifade edilmesi bağlamında Kur'an'ı kerimde zikredilmiştir. Âyetin bu alt yapısına değinilmediğinde, verilen mesaj sadece genel bir sabır öğüdü olarak anlaşılmakta olup, sabrın meşakkat ve zorlukla harmanlanmış peygamberî bir ahlak olması yönündeki incelik kaybolmaktadır. Eğer hutbe metninde âyetin bağlamına, özellikle Hz. Yakub'un; *فَصَبِرْ جَمِيلٌ* “Artık güzel bir sabır!”²⁴⁶ duasına ve Hz. Yusuf'un ağır imtihanlar karşısında göstermiş olduğu metanete az da olsa değinilmiş olsaydı, sabır

²³⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/643-644.

²⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/209-210.

²⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/209-210.

²⁴² Yûsuf 12/90.

²⁴³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/254.

²⁴⁴ Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vil*, 2/132.

²⁴⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 13/48.

²⁴⁶ Yûsuf 12/18.

kavramı daha güçlü bir şekilde aktarılmış olurdu. Bu durumun, âyetin tefsirine öz bir şekilde değinmek suretiyle hutbenin duygusal yönünü ve öğreticiliğini de ziyadesiyle artıracak kanaatine varılmaktadır.

Hutbede sabır ilkesi genel hatlarıyla başarılı bir üslupla işlenmiştir. Ancak, hutbe metninde konuyla ilgili birtakım bütünlüğü sağlayacak âyetlere yer verilmemesi hutbenin anlam bütünlüğünün daralmasına sebebiyet vermiştir. Hutbede yer verilen “Sabır bir miskinlik değildir.” cümlesi Bakara sûresi yüz elli üçüncü âyetle²⁴⁷ desteklenerek, sabrın sadece kuru bir beklemeden ibaret olmayıp, tevekkül bilinci ve ibadet şuuruyla beslenen²⁴⁸ Allah (c.c.) ile birliktelik olması yönündeki düşüncenin aktarılmasına imkân sağlayacağı düşünülmektedir.

Aynı şekilde hutbede zikredilen “Sabır zillet değildir.” cümlesinin; *وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ* “*Sen sabret; sabır göstermen de Allah’ın ihsanı sayesinde olacaktır.*”²⁴⁹ âyeti ile desteklenmiş olması, insanların zihnindeki sabır kavramının daha geniş bir perspektifte ele alınmasına imkân tanıyacaktır. Bu destek sayesinde; sabır gibi büyük bir nimetin ancak Allah’ın (c.c.) ihsanıyla gerçekleşebileceği düşüncesi daha net anlaşılmaktadır. Sabrın, yalnızca başa gelen musibeti kabullenmekten ibaret olmayıp; bilinçli bir teslimiyet ve irade eğitimi manasına geldiği hususu, ilgili âyetle birlikte daha belirgin bir hale geleceği anlaşılmaktadır.²⁵⁰

Hutbede yer verilen “Sabır bir cennet hazinesidir.” ifadesi de; *إِنَّمَا يُوفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ* “*Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.*”²⁵¹ âyetiyle ilişkilendirilmiş olması durumunda, sabrın uhrevî boyutu Kur’anî bir perspektifle daha net bir şekilde ortaya çıkacağı düşünülmektedir.

Netice itibarıyla ‘Sabrın Sonu Selamettir’ konulu hutbe; konunun bütünlük içerisinde aktarılması ve net bir şekilde alıcıya mesajlar iletmesi açısından başarılı bir irşat metni özelliği taşımaktadır. Bununla birlikte metin, tefsir açıklamalarına yer verme ve Kur’anî bütünlüğü muhafaza etme açısından birtakım eksiklikler barındırmaktadır. İnşirâh sûresinin altıncı âyetinin dipnotta yer almasına rağmen hutbe metninde işlenmemesi, sabır olgusunun zayıf kalmasına neden olmaktadır. Hutbe metninde yer verilen “Sabır bir miskinlik değildir.” gibi etkili ifadeler, yeteri kadar Kur’anî referansla desteklenmemiştir. Halbuki Kur’an’daki

²⁴⁷ “Sabır ve namazla Allah’tan yardım isteyin. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.”

²⁴⁸ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/239-240.

²⁴⁹ en-Nahl 16/127.

²⁵⁰ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/455.

²⁵¹ ez-Zümer 39/10.

kullanımlara bakıldığında sabır ile aslında bir direnişin kastedildiği anlaşılmaktadır.²⁵² Bunun yanı sıra “sabır” kelimesinin fazlaca tekrar edilmesi, ifade gücünü genellikle monotonlaştırmaktadır. Bütün bunların yanında konu seçimi; salgın döneminde verilmek istenen moral ve kazandırılmak istenen tevekkül bilinci açısından oldukça başarılı bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2. MANEVÎ ZAMANLARDA ARINMA VE YENİLENME

Çalışmamızın bu bölümünde; “Üç Ayların Manevi İklimine Yaklaşırken”, “Berat Gecesi: Af ve Arınma Vesilesi”, “Ramazan: Sabır ve İrade Eğitimi”, “Ramazan ve Sorumluluk Bilinci”, “Bir Ömrü Ramazan Gibi Yaşamak” ve “Ramazan Bayramı: Neşe ve Huzur İklimi” başlıklı hutbeler bulunmaktadır. Bu hutbeler; İslam takvimindeki kutsal zamanların ruhsal bir temizlenme, bağışlama ve yeniden doğuş işlevlerini ön plana çıkarmaktadır. “Üç Aylar” ve “Berat Gecesi” hutbeleri; ilâhî rahmetin bariz bir şekilde hissedildiği zaman dilimlerinde kişinin nefis muhasebesini ele alırken, Ramazan hutbeleri ise ibadet şekli, sabır, yardımlaşma ve toplum dayanışması gibi meseleleri işlemektedir. Bayram hutbesi ise arınma sürecinin mutluluk ve sükûnetle nihayete erdiği, manevî bir tamamlanma mahiyeti taşımaktadır. Bu başlık altında yer verilen hutbeler; mübarek zamanların bereketi aracılığıyla insanların kendilerini yeniden hizaya çekmesi üzerine odaklanmaktadır. Bu sebeple bu hutbeler; manevî değeri olan zamanların etik bir değişim için olanak sunduğu düşüncesini desteklemektedir.

2.2.1. Üç Ayların Manevi İklimine Yaklaşırken (21.02.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 21 Şubat 2020 tarihli yayımlanan “Üç Ayların Manevî İklimine Yaklaşırken”²⁵³ konulu hutbe; Müslümanları üç aylara manevî yönden hazırlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu kıymetli mevsimi tevbe, tefekkür, arınma ve ibadetle değerlendirmeleri konusunda yönlendirme yapmaktadır. Metin; klasik İslam medeniyetlerinde engin bir maneviyatla beklenen Recep, Şaban ve Ramazan aylarını bir “kul olabilme eğitimi” şeklinde yansıtmaktadır. Hutbe metni genel manada tevbe, mağfiret, arınma, ibadet ve kardeşlik bilinci temalarını vurgulayarak, bu değerleri merkezine almaktadır. Hutbe; Müslümanların bu mevsimi eşsiz bir fırsata çevirmelerini, güzel ahlaka yönelmelerini ve toplumsal birlikteliği güçlendirmelerini sade ve akıcı bir dille öğütlemektedir.

Hutbede sadece; *وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ* âyetine yer verilmiş olup; “*Rabbimizin mağfiretine ve genişliği göklerle yer kadar olan, Allah’a karşı*

²⁵² Ayetler için Bk. el-Bakara 2/177; el-Bakara 2/250; Âli İmrân 3/200; el-Enfâl 8/46; el-Ahkâf 46/35; el-Müddessir 74/7.

²⁵³ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Üç Ayların Manevî İklimine Yaklaşırken” (Erişim 21 Aralık 2025).

gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun.”²⁵⁴ şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbede yapılan bu tercüme Kur'an Yolu Meâli'ndeki tercümeden farklı olup, dil ve üslup bakımından akıcılığı bozan, iletilmek istenen mesajı zorlaştıran bir tercüme olduğu düşünülmektedir. Kur'an Yolu Meâli'nde yer verilen; “*Rabbimizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın!*”²⁵⁵ şeklindeki tercümenin daha anlaşılır ve akıcı bir üsluba sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu şekilde yapılan bir tercümenin hutbe metninde tercih edilmesinin daha isabetli olacağı kanaatine varılmıştır.

Kuşeyrî “وسَارِعُوا” kavramını; “Abidler, ayaklarıyla ibadetlere koşarlar. Arifler gayretleriyle yakınlıklara doğru koşarlar. Günahkârlar da hasret çekmek ve pişmanlık duymak sûretiyle koşarlar. Böylece ayaklarıyla koşan sevabını, gayretiyle koşan yakınlığını, pişmanlığıyla koşan ise rahmetini bulur.” şeklinde açıklamaktadır.²⁵⁶ Âyette geçen “Rabbimizin mağfiretine ve cennete koşun.” ifadesiyle kastedilen şey Allah'ın (c.c.) affı ve cenneti kazandıracak her türlü davranıştır.²⁵⁷ Cennetin genişliğinin tasvir edildiği “عَرْضُهَا السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ” “gökler ve yer kadar” ifadesini bazı müfessirler lafzî manada yorumlamaktadır. Buna karşın pek çok müfessir; bu tasvirin lafzen anlaşılmaması gerektiğini, burada kastedilenin “sonsuz bir genişlik” olduğunu ve mecazi bir anlatım içerdiğini dile getirmektedir.²⁵⁸ Şayet hutbe metninde müfessirlerin yapmış olduğu bu yorumlara yer verilmiş olsaydı; Müslümanlara sadece cennet vadedilmekle kalmayıp aynı zamanda Allah'ın (c.c.) rahmetinin sınırsızlığına dair kuşatıcı bir perspektif de sunulmuş olacaktı. Bu açıklamalar çerçevesinde metne kısa bir ilave yapılması sûretiyle; ilâhî rahmetin her türlü isyanı ve hatayı aşan bir boyutta olduğunun belirtilmesi, hutbenin içeriğini zenginleştirecek bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bu tür bir yaklaşımın, metindeki rahmet vurgusunu daha kapsamlı bir boyuta taşıyacağı anlaşılmaktadır.

Hutbede yer verilen âyetin bağlamına bakıldığında, faiz yasağının açıklandığı âyetle²⁵⁹ karşılaşılmaktadır. İlgili âyette faizle alakalı yapılan ağır uyarı; birçok müfessir tarafından “faizi helal görenler” ile ilgili bir ihtar şeklinde açıklanmaktadır.²⁶⁰ Toplumsal bozulmaların arttığı bir dönemde, özellikle “faiz” gibi kesin bir dille yasaklanan bir davranışın bağlamında

²⁵⁴ Âl-i İmrân 3/133.

²⁵⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/671.

²⁵⁶ Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât Kuşeyrî Tefsiri*, çev. Mehmet Yalar (İstanbul: İlkharf Yayınları, 2020), 1/336.

²⁵⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/88; Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât Kuşeyrî Tefsiri*, 1/336; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1/436.

²⁵⁸ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/418; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/424.

²⁵⁹ Ayet için Bk. Âl-i İmrân 3/130.

²⁶⁰ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/417-418.

yer alan bu âyete, üç ayları değerlendirme vurgusu yapılan bir hutbede değinilmemesi tefsir geleneği bakımından bir eksiklik olarak görülmektedir. Zira üç ayları değerlendirme noktasında, bu denli önemli bir yasağın terk edilmesine yönelik yapılacak bir vurgunun yerinde bir tercih olacağı düşünülmektedir.

Hutbede zikredilen âyetin devamında yer alan; *الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣٤﴾* وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا أَنْ يَنْصُرُوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾ “Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever. Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah’ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler.”²⁶¹ meâlindeki âyetlerin, hutbede yer verilen “وَسَارِعُوا” “koşun” kavramının bir açıklaması mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır.²⁶² Bu âyetlerin; “Müslümanlar bu manevî iklimi hangi amellerle değerlendirmelidir?” ve “Bu ayları fırsat bilmek ne demektir?” gibi sorulara Kur’anî referanslarla verilmiş kapsamlı cevaplar niteliği taşıdığı görülmektedir.

Râzî, bu âyetlerde yer alan sıralamayı pedagojik bir zincir şeklinde yorumlamaktadır. Bu tasnife göre önce infak hasleti zikredilmekte, sonrasında öfke kontrolü, bundan sonra da affedebilme erdemi üzerinde durulmaktadır. Söz konusu sıralamaya bakıldığında; nefsi temizleyip tezkiye eden bir ilâhî terbiye zincirinin âyette merhale merhale zikredildiği anlaşılmaktadır.²⁶³

Hutbe metni, her ne kadar Müslümanlar tarafından eşsiz kabul edilen bu mevsimin nasıl değerlendirilmesi gerektiği yönünde yönlendirmeler yapmış olsa da mesajların bizzat Kur’an’ın kendisinden üretilmesi dinleyenler açısından son derece değerli olduğu düşünülmektedir. Mesajların alıcıda bıraktığı etki ve tefsir ilminden istifade edilmesi açısından bu durum son derece kıymetli bulunmaktadır. Klasik ve modern tefsirlere göz atıldığında birçok müfessirin; Âl-i İmrân sûresinin yüz otuz üçüncü âyetini bağlamından koparmadan ya öncesindeki ya da sonrasında yer alan âyet gruplarıyla birlikte açıklamış oldukları görülmektedir.²⁶⁴

²⁶¹ Âl-i İmrân 3/134-135.

²⁶² Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/418; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/671-674.

²⁶³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9/366.

²⁶⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/671-674; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/506; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/88.

İlgili metinde üç aylar; Allah'ın (c.c.) rahmetinin genişlediği ve Müslümanların ibadete önem verdiği bir zaman dilimi şeklinde tasvir edilmektedir. Buna karşın rahmet, tevbe ve mağfiret kavramlarının Kur'an'daki karşılıklarına dair temel âyetlere metinde yer verilmediği görülmektedir. Bazı âyetlerin muhtevaya eklenmesiyle hutbenin daha güçlü bir Kur'anî zemine oturacağı düşünülmektedir. Bu sayede kulluk bilincinin içeriğinin daha net ifade edileceği ve metnin anlam boyutunun genişleyeceği anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda hutbede yer alan “günahlardan arınma” ve “mağfiret dileme” çağrıları بِأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ “Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin. Umulur ki rabbiniz kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlerine koyar.”²⁶⁵ âyetiyle, hutbede sıkça vurgu yapılan “affedicilik” ve “mağfiret” kavramları قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ “De ki (Allah şöyle buyuruyor): “Ey kendi aleyhlerine olarak gınahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.”²⁶⁶ âyetiyle, desteklenerek ifade edilebileceği düşünülmektedir.

Bu itibarla ‘Üç Ayların Manevî İklimine Yaklaşırken’ konulu hutbe, içerdiği duygusal ve öğretici üslup hasebiyle üç ayların manevî atmosferini etkili bir şekilde yansıtmaktadır. Metin; tevbe, arınma ve ibadet kavramlarını, İslâmî geleneğe uygun ahlâkî bir çağrıyla ifade etmektedir. Fakat tefsir geleneği açısından bakıldığında, sadece bir âyete yer verildiği, bağlamın dikkate alınmadığı ve anlam derinliğinin metne yansıtılmadığı görülmektedir. Âyetin sadece bilgi aktarımı yapan klasik bir metin formatında kullanıldığı görülmektedir. Dil ve üslup açısından hutbenin; sade, anlaşılır, halkın seviyesine uygun ve dinî duygulara hitap edici bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Ancak bazı kelimelerin çok tekrar edilmesi metinde az da olsa bir monotonluk oluşturmaktadır. Anlam akışı bakımından bu tekrarların yerine, tavsiye edilen âyet gruplarının veya kısa tefsir yorumlarının eklenmesinin; hem ifade gücünü zenginleştireceği hem de hutbenin ilmî seviyesini artıracığı düşünülmektedir.

2.2.2. Berat Gecesi: Af ve Arınma Vesilesi (03.04.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 03 Nisan 2020 tarihli yayımlanan “Berat Gecesi: Af ve Arınma Vesilesi”²⁶⁷ başlıklı hutbe; İslâm medeniyetinde manevî zaman dilimleri

²⁶⁵ et-Tahrîm 66/8.

²⁶⁶ ez-Zümer 39/53.

²⁶⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Berat Gecesi: Af ve Arınma Vesilesi” (Erişim 22 Aralık 2025).

açısından önemli bir dönüm noktası kabul edilen Berat Gecesini tema olarak ele almaktadır. Hutbe, Covid-19 salgın hastalığının en yoğun yaşandığı bir dönemde yayımlanmış olması sebebiyle sadece dinî bir farkındalık oluşturmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal bir motivasyon ve direniş duyurusu niteliği taşımaktadır. Hutbe metni; tevbe, arınma, affedicilik, sabır, tedbir ve tevekkül gibi temalar üzerinden dinî hassasiyetleri vurgularken, insanın Allah (c.c.) ile irtibatını kriz dönemlerinde nasıl yeniden yeşertebileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Hutbe metni incelendiğinde; çalışmanın bu aşamasına kadar en fazla âyete yer verilen ve içerik bakımından en kapsamlı olan metin olduğu görülmektedir. Hutbenin başında zikredilen; قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ âyeti “De ki: ‘Ey kendi aleyhlerine gûnahta haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah dilerse bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²⁶⁸ şeklinde tercüme edilmiştir. Metinde bu âyet; ön plana çıkarılmaya çalışılan “af ve arınma” eylemlerini Kur’anî bir zemine oturtmak maksadıyla zikredilmektedir. Fakat âyetin bağlamına değinilmediği görülmektedir. Âyetin devamında olan وَأَنِيبُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَأَسْلُمُوا لَهُ “Rabbimize yönelin, O’na teslim olun”²⁶⁹ ifadesiyle affin hangi koşullarda gerçekleşebileceği açıklanmaktadır. Affedilme eyleminin pasif bir bekleyiştten ibaret olmayıp, aktif bir çabayı ve Allah’a (c.c.) yönelişi barındırdığı gerçeğine hutbede yer verilmediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda tevbenin yalnızca talep etme boyutu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla kulluğu yeniden inşa etmeyi amaçlayan yöneliş ve teslimiyet telkinlerinin²⁷⁰ arka planda kalmasının bir eksiklik oluşturduğu düşünülmektedir. Ehl-i Sünnet âlimleri ise affin tevbe şartına bağlı olmayıp mutlak olarak Allah’ın (c.c.) iradesine bağlı olduğunu ileri sürerek; böyle bir sınırlamanın âyetin kapsamını daraltacağı yönünde görüş beyan etmektedirler.²⁷¹

Âyetin tercümesinde geçen “dilerse” ifadesi, metin içerisinde dikkat çekici bir unsur olarak görülmektedir. Zira Kur’an Yolu Meâlî’nde bu ibare parantez içerisinde yer alırken; hutbe metninde doğrudan cümle içerisinde kullanılmıştır. Aynı meâlde bu kullanımın gerekçesi; “Allah bütün günahları bağışlar” bölümünün, O’nun mutlak bir taahhüdü olarak anlaşılmasının; inanan-inanmayan, tövbe eden-etmeyen veya kendisine yönelen-yönelmeyen

²⁶⁸ ez-Zümer 39/53.

²⁶⁹ ez-Zümer 39/53.

²⁷⁰ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/627-628.

²⁷¹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/627-628.

herkesi kapsayacağı düşüncesini doğuracağı ve bu düşüncenin dinî ve ahlâkî gevşekliğe, hatta anarşiye yol açabileceği şeklinde izah edilmektedir.²⁷²

Öte yandan kural olarak Kur'an'ın bir âyetini bütününden kopararak tek başına değerlendirmek ciddi yanlışlar doğurabilmektedir. Nitekim bu âyette “Allah bütün günahları bağışlar” buyrulurken, Nisâ sûresinin kırk sekizinci ve yüz on altıncı âyetlerinde, “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar”²⁷³ buyrulmuştur. Kur'an Yolu Tefsiri'nde; “Görüldüğü üzere âyette şirkin affedilmeyeceği kesin bir dille belirtilirken, diğer günahların bağışlanması Allah'ın (c.c.) iradesine bırakılmıştır. Herhangi bir yanlış anlaşılmanın önüne geçmek amacıyla, hazırladığımız meâlde bu durumu “dilerse” kaydıyla belirterek netleştirmeyi uygun gördük”²⁷⁴ şeklinde bir açıklamaya yer verilmiştir.

Hak Dini Kur'an Dili isimli eserde ise; “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz.” ifadesi tevbe edilmediği takdirde bağışlamayacağı şeklinde yorumlanmıştır.²⁷⁵ Zira Begavî, zikrettiği bazı rivayetlerle Allah'ın (c.c.) af ve mağfiretini daraltmanın, özellikle bir kişinin başkasına yönelik “Allah (c.c.) seni asla affetmez.” şeklindeki söylemlerinin isabetli olmadığını ifade etmektedir.²⁷⁶

Hutbede yer verilen; وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ âyeti “Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar.”²⁷⁷ şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbede bu âyet güncel bir bağlamda yorumlanmaktadır. Salgın hastalık sürecinde insanların ihmali ile doğadaki ilâhî yasaların ihlal edilmesi arasında doğal bir ilişki olduğu vurgulanmaktadır. Âyete yüklenen bu modern misyon son derece önemli ve değerli addedilmektedir. Ancak bu âyetle birlikte; مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ “Allah'ın izni olmadan hiçbir musibet başa gelmez.”²⁷⁸ âyetine de yer verilmesiyle; tedbir, tevekkül ve Allah'a (c.c.) teslimiyet dengesi, Kur'anî bağlam ve bütünlük içerisinde aktarılmış olacaktır.

Hutbede yer verilen; وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ âyeti “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”²⁷⁹ şeklinde tercüme edilmiş olup ömür sermayesini kulluk

²⁷² Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/627-628.

²⁷³ en-Nisâ 4/48,116.

²⁷⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/627-628.

²⁷⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/502.

²⁷⁶ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/96-97.

²⁷⁷ eş-Şûrâ 42/30.

²⁷⁸ et-Teğabun 64/11.

²⁷⁹ ez-Zâriyât 51/56

şuuruyla değerlendirme vurgusu yapılmıştır. Bu âyetin bağlamına bakıldığında; مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ “Onlardan bir rızık istemiyorum, beni doyurmalarını da istiyorum değilim. Şüphesiz rızık veren, sarsılmaz gücün sahibi olan yalnızca Allah’tır.”²⁸⁰ âyetlerinin yer aldığı görülmektedir. Şayet hutbede, âyetin bağlamında vurgulanan “Allah’ın ibadetlere olan ihtiyaçsızlığı” düşüncesi aktarılmış olsaydı; ibadet etmenin asıl gayesinin kulun kendi menfaatine olduğu hususu daha belirgin şekilde ön plana çıkmış olurdu.²⁸¹ Özellikle hutbenin yayımlandığı dönemdeki sosyo-ekonomik zorluklar ve Covid-19 kaynaklı mağduriyetler dikkate alındığında, bu tür bir bağlamsal vurgunun toplumsal teselli noktasında daha etkin bir rol oynayacağı kanaatine varılmıştır.

Hutbede yer verilen; فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَجَنَّاتٍ وَيُجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا âyetleri “Dedim ki: Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır. Dileyin ki üzerinize gökten bol bol yağmur indirsın. Mallar ve oğullar vererek sizi desteklesin, size bahçeler versin ve sizin için ırmaklar akıtsın.”²⁸² şeklinde tercüme edilmiştir. Ancak âyetin nüzul sebebine değinilmediği için verilmek istenen mesajın mahiyeti eksik kalmıştır. İniş sebebi olarak; Nuh’un (a.s.) kavminin inkârda direnmesi neticesinde kuraklık başlaması ve nesillerin kesilmesi gibi sıkıntılarla karşı karşıya kalınması zikredilmektedir. Bunun üzerine Hz. Nuh, kavmini bu darlıktan kurtulmaları için sabır ve sebatla tevbeyle davet etmiştir.²⁸³ Hutbe metninde bu âyet, “Tevbe ve istiğfar bereket getirir.” ifadesiyle vurgulanmaktadır. Ancak ilgili âyetin, Hz. Nuh’un (a.s.) kendi toplumuna yönelik gerçekleştirdiği uzun ve meşakkatli davet sürecinin bir meyvesi olduğu belirtilmemektedir. Bu durum, ilâhî çağrının ihtiva ettiği ısrar ve devamlılık boyutunun eksik kalmasına sebebiyet vermektedir. Halbuki âyetin bağlamı açıklanmış olsaydı; hutbedeki mesaj yalnızca “tevbe edin” telkiniyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda “Sabır ve sebatla tevbeyle devam edin.” şeklinde daha kuşatıcı bir davete dönüşecekti. Vahyin nüzul ortamını dikkate almadan âyetlerin aktarılması, metni tarihsel ve anlamsal bağlamından kopararak eksik veya hatalı çıkarımlara yol açabilmektedir. Oysa bir metnin hayata doğru bir şekilde tatbik edilmesi, ancak onun indirildiği şartlar çerçevesinde doğru anlaşılmasıyla mümkündür.²⁸⁴

²⁸⁰ ez-Zâriyât 51/57-58.

²⁸¹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/62.

²⁸² Nûh 71/10-12.

²⁸³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/651-652.

²⁸⁴ Avşar, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Müfessir, Bağlam ve Rivayetlerin Rolü*, 5.

Hutbede yer verilen; *فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنَّ كُنتُمْ لَإِيَّاهُ تَعْبُدُونَ* âyeti “Allah’ın

size verdiği helâl ve güzel rızıktan yiyip için ve eğer yalnız Allah’a kulluk ediyorsanız O’nun nimetine de şükredin.”²⁸⁵ şeklinde tercüme edilmiştir. Semerkandî, bu âyeti açıklarken şükretmenin bir ibadet çeşidi olduğunu vurgulayarak, nimetin artmasına vesile olduğunu bildirmektedir.²⁸⁶ Hutbe metninde ilgili âyet, rızkın sadece helalliğine vurgu yapmak amacıyla doğru zeminde kullanılmış fakat rızık kavramının toplumsal boyutuna (örn; paylaşma, infak, karaborsacılık, fahiş fiyatlar vb.) hiç değinilmemiştir. Bu anlamda hutbe bireysel davranışlarda olması gereken ahlaka yönelmiş olup toplumsal ahlak bağlamındaki olan davranışları ıskalamıştır. Hutbenin yayımlandığı dönem özellikleri dikkate alındığında; âyete verilen anlamın, toplumsal ahlak kuralları olarak nitelendirilebilecek davranışlara evrilecek şekilde yorumlanmasının son derece isabetli olacağı düşünülmektedir. Bu tür bir yaklaşım âyette verilen mesajın sadece bireysel bir ibadet çağrısı olarak kalmamasını, aynı zamanda kriz anlarında toplumsal dayanışmayı ve ahlâkî sorumlulukları inşa eden bir yapıya kavuşmasını sağlayacaktır.

Hutbe metninde “helal kazanç” vurgusu yapılmış ve ilgili âyet zikredilmişken; âyetin devamında yer alan, *إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ* “Allah size sadece murdar eti (meyte), kanı, domuz etini ve Allah’tan başkası adına kesilmiş olanı haram kıldı.”²⁸⁷ meâlindeki ifadeye de yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Âyetin bu kısmına değinilmesinin veya âyete bağlı kalınmaksızın helal kazanç vurgusunun “haram olandan sakınma” düşüncesiyle desteklenmesinin, konunun bütünlüğü açısından elzem olduğu görülmektedir.

Hutbede yer verilen *وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي* âyeti “Kullarım, beni senden sorarlarsa, bilsinler ki, gerçekten ben onlara çok yakıным. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O halde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler.”²⁸⁸ şeklinde tercüme edilmiştir. Duadan kastedilen şeyin bildirmek değil; kulluk ve tevazu göstererek istemek olduğu, kader ve kazaya rıza ile birlikte dua etmenin Allah’ın (c.c.) kudretine gösterilen en büyük tazim olduğu ifade edilmektedir.²⁸⁹ Kur’an-ı Kerim’in on dört farklı yerinde, insanların sorduğu sorulara cevap mahiyetinde âyetler yer almaktadır. Bu âyetlerin çoğunda, Allah (c.c.) ile kulları arasında bir elçi olarak Hz. Muhammed’e (s.a.v.) hitaben; “Sana ... hakkında soruyorlar, onlara de ki...”

²⁸⁵ en-Nahl 16/114.

²⁸⁶ Semerkandî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 3/442.

²⁸⁷ en-Nahl 16/115.

²⁸⁸ el-Bakara 2/186.

²⁸⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/10.

şeklinde bir tebliğ üslubu kullanılmaktadır. Ancak dua âyetinde, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) yönelik böyle bir hitap zikredilmeden, Allah'ın (c.c.) doğrudan “Ben yakınım” ifadesini kullanmış olması; duanın hem önemine hem de kul ile Allah (c.c.) arasında hiçbir vasitanın bulunmadığı bir irtibat biçimi olduğuna işaret etmektedir.²⁹⁰

Hutbede ilgili âyet, dua bilincini ön plana çıkarmak amacıyla zikredilmektedir. Bu tercih; özellikle salgın hastalık döneminde ihtiyaç duyulan psikolojik sığınma duygusunu destekleyebilir niteliktedir. Ancak âyetin bağlamında olan oruç hükmüne hutbede değinilmemiştir. Oruç ibadeti ile dua arasındaki organik bağ ise Kur'an Yolu Tefsiri'nde şu şekilde izah edilmektedir: Kişinin Allah'ın (c.c.) yakınlığını derinden hissetmesine engel olan unsurların başında; yeme, içme ve cinsel arzular gibi bedensel zevkler gelmektedir. İnsan bu dünyevî hazlara fazlasıyla daldığında, ruhânî âlemlere açılan manevî pencereleri fark edememektedir; dolayısıyla o âlemlerin sunduğu eşsiz huzuru ve ilhamı tadamamaktadır.²⁹¹

Oruç ibadeti, belirli bir süreliğine bu bedensel kapıları kapatarak manevî kapıların aralanması için kişiye kıymetli bir imkân sağlamaktadır. Eğer mümin bu fırsatı doğru değerlendirirse, Allah'ın (c.c.) huzurunda olma bilincini normal günlere oranla çok daha canlı ve güçlü bir şekilde hissedecektir. Âyet, oruç tutan müminlere bu manevî fırsatı hatırlatarak onu bu derinliği yakalamaya davet etmektedir.²⁹² Bu bağlamda hem üç aylar vesilesi hem de Ramazan ayının yaklaşması vesilesiyle “oruç” ve “dua” ibadeti arasında bir bağ kurulabileceği kanaatine varılmıştır.

Hutbede son olarak zikredilen; *أَيُّ مَسْنِيٍّ الضُّرِّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ* âyeti “*Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en merhametlisisin*”²⁹³ şeklinde tercüme edilmiştir. Salgın hastalık devam ederken Müslümanlara sabır ve tevekkül ilkelerini hatırlatan bu âyete yer verilmesi isabetli bir tercih olarak değerlendirilebilir. Covid-19 döneminde en çok ihtiyaç duyulan erdemlerden biri olan sabrın; hastalık ve meşakkat anlarındaki ehemmiyetine binaen, Hz. Eyyüb'ün (a.s.) Allah (c.c.) tarafından nâil olduğu; *نَعَمْ الْعَبْدُ* “*ne güzel kul*”²⁹⁴ iltifatının, muhatapları metanete teşvik mahiyetinde zikredilebileceği düşünülmektedir. Bu örneğin zorlu süreçte topluma manevî bir direnç kazandıracağı anlaşılmaktadır.

²⁹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/10-11; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/209.

²⁹¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/283-285.

²⁹² Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/283-285.

²⁹³ el-Enbiyâ 21/83.

²⁹⁴ Sâd 38/44.

Hutbenin konusu olan arınma, günahlardan pişman olup af dileme olgusu; إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى

اللهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّوْءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَٰئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا “Allah’ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.”²⁹⁵ âyetiyle desteklenebileceği düşünülmektedir. Âyet özellikle hatalardan dolayı “af” dileme işini geciktirmeme adına etkili bir uyarı niteliği taşımaktadır. Zira “Tevbe, zaman geçirilmeksizin anında yapılmalı ve bir an önce tevbenin özünü teşkil eden fiiliyata dönüştürülmelidir. Tevbeyi acaba yapsam mı diye düşünmek veya “Zamanı gelince yaparım” veya “Yaşlanınca yaparım henüz erken” diyerek geciktirmek caiz değildir. Kul tevbeyle günahattan emekli olunca müracaat etmemeli, “min karibin” ifadesi gereği zaman kaybetmeksizin tevbe yoluna girmelidir.”²⁹⁶

Hutbenin konusu göz önünde bulundurulduğunda; halkın zihnindeki bazı yanlış algıların önüne geçmek amacıyla, tevbenin sadece belli gün ve gecelere mahsus bir davranış gibi görülmesi meselesine değinilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır. Zira halk arasında oluşan; “belirli gecelerde yapılan dualarla o güne kadarki tüm yanlışların silineceği” düşüncesi hatalı bir algıdır. Mübarek günlerde gözyaşı döküp geçmişi temizlemeye çalışırken, bir yandan da “nasıl olsa bir sonraki kandilde yine tevbe ederim” düşüncesiyle günah işlemeye devam etmek doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü gerçek bir tevbe, sadece geçmişten pişmanlık duymak değil, gelecekte aynı hatalara düşmemek için kesin bir karar vermektir. Zira geleceğe dair bir düzelme iradesi taşımayan hiçbir pişmanlık, dini açıdan gerçek bir tevbe hükmünde değildir.²⁹⁷

Netice açısından ‘Berat Gecesi: Af ve Arınma Vesilesi’ konulu hutbe; dil bakımından sade, anlaşılır ve hitabet yönünden etkili bir irşat metni olarak görülmektedir. Tefsir açısından incelendiğinde; âyetlerin anlamca sınırlı bir kısmının aktarıldığı ve siyak-sibak açısından bağlam bütünlüğüne genel anlamda riayet edilmediği görülmüştür. Bu durum, ilgili âyetlerin mesajını nitelik açısından daraltmış olup Kur’an’daki bütünlüğün metne tam manasıyla yansımamasına sebebiyet vermiştir.

Metinde yer alan “af”, “tevbe” ve “rahmet” gibi kelime tekrarları ise dikkati bu kavramlara yoğunlaştırmaktan ziyade tekdüze bir hava oluşturmaktadır. Ayrıca tercih edilen meâllerdeki birtakım mana daralmaları da dikkat çekmektedir. Bütün bunlara rağmen hutbe, olağanüstü bir zaman diliminde Müslümanlara moral verme gayesini başarıyla sağlamaktadır.

²⁹⁵ en-Nisâ 4/17.

²⁹⁶ Yusuf Topyay, *Kur’an’da İbâdet Açısından İstiğfar ve Tevbe İlişkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 39-40.

²⁹⁷ Topyay, *Kur’an’da İbâdet Açısından İstiğfar ve Tevbe İlişkisi*, 41.

Kriz anında Kur'an âyetlerini umut, teselli ve Allah'a (c.c.) yönelişe davet eden bir çağrı niteliğinde sunması; modern tefsir geleneği açısından oldukça önemli ve değerli bulunmaktadır.

2.2.3. Ramazan: Sabır ve İrade Eğitimi (24.04.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 24 Nisan 2020 tarihli yayımlanan “Ramazan: Sabır ve İrade Eğitimi”²⁹⁸ başlıklı hutbe; Covid-19 salgınının küresel anlamda tüm dünyayı etkisi altına aldığı, ülkemizdeki camilerde cemaatle namaz kılmaya tedbir amaçlı ara verildiği bir zaman diliminde yayımlanmıştır. Bu sebeple ilgili hutbe, alışlagelmiş cuma hutbelerinden farklı niteliklere sahip olup hutbenin yanı sıra vaaz ve bilgilendirici irşat metni olma özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Hutbenin uzun tutulmasının en önemli sebebi; Müslümanların camilerde buluşmadığı bu dönemde, Diyanet İşleri Başkanlığının topluma manevî ve psikolojik destek sunma hedefidir. Bu bakımdan hutbe; sadece dinî öğüt verme metni değil, aynı zamanda kriz anlarında toplumsal dayanışmayı hedefleyen, moral motivasyon aşılayan ve dinî bilinci canlı tutma gayesi taşıyan bir irşat metni olarak görülmektedir.

Hutbe metni, Ramazan ayını bir “ahlâkî dönüşüm, sabır ve irade eğitimi” şeklinde işlemektedir. Hutbede yer verilen âyetler; genellikle helal-haram bilinci, sağlık, takva, insan sağlığı ve İslâm'ın Müslümanlara yüklediği toplumsal sorumluluklar etrafında şekillenmektedir. Hutbe metni, dinî argümanların kriz anlarında Müslüman toplumu ruh ve ahlâk bakımından eğitime potansiyelini göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Hutbenin başında zikredilen; *شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ* âyeti “O sayılı günler, insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin...”²⁹⁹ şeklinde tercüme edilmiştir. Âyette zikredilen Kur'ân-ı Kerîm'in Ramazan ayında indirilmesinden maksat, vahyin bu ayda nüzul etmeye başlamasıdır. Yüce kitabımız hicrî 610 yılı Ramazan ayının 27. gecesini olan Kadir gecesinde Hz. Muhammed'e indirilmeye başlanmış olup 23 yıllık tedrici bir süreçte bir rehber olarak insanlara gönderilmiştir.³⁰⁰ Bu âyet sadece Ramazan ayında orucun farz kılındığını bildirmemekte; aynı zamanda Kur'an-ı, bir hidayet rehberi, yol gösterici ve doğruyu yanlıştan ayırmayı sağlayan kitap olarak tanıtmaktadır.

²⁹⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Ramazan: Sabır ve İrade Eğitimi” (Erişim 23 Aralık 2025).

²⁹⁹ el-Bakara 2/185.

³⁰⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/281-283.

Tefsir metinlerinde bu âyet incelediğinde sadece Ramazan ayına, oruç ibadetine vurgu yapılmayıp Kur'an'ın rehberlik yönüne de dikkat çekildiği anlaşılmaktadır.³⁰¹ Hutbede ise bu âyet, genel olarak “Kur'an ve oruç ilişkisi” bağlamında aktarılmış, tefsir metnindeki Kur'an'ın rehberlik boyutu eksik bırakılmıştır. Bu durumun, hutbedeki odağın âyetteki “hidayet” perspektifinden ziyade, pratik bir uygulama olan “oruç” ibadetine kalmasına sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Oysa âyette sadece oruç ibadetinin farziyetine vurgu yapılmakla kalmayıp Kur'an'ın rehberlik yönüne de dikkat çekilmiştir. Bu yönün aktarılmaması hutbe metni açısından bir eksiklik olarak düşünülmektedir. Zira Ramazan ayının değerli olmasının sebebi oruç ibadetinin bu ayda emredilmesinden ibaret olmayıp, özellikle Kur'an'ın bu ayda indirilmesinden de kaynaklanmaktadır.³⁰²

Aynı şekilde ilgili âyetin devamında; *“Kim de hasta veya yolcu olursa, başka günlerden sayısınca tutar.”*³⁰³ ibaresi ile hangi durumlarda orucun tutulamayıp ertelenebileceğinden bahsedildiği görülmektedir. Covid-19 gibi hastalıkların arttığı, hastanelerin dolduğu ve bazı insanların nefes almakta dahi zorlandığı bir Ramazan ayında yayımlanan hutbede; özellikle hastalığa dair ruhsatın yer aldığı âyet okunmuşken, bu ruhsatlardan az da olsa bahsedilmesinin yerinde olacağı düşünülmektedir. Âyetin sunduğu bu kolaylıkların zikredilmemesi, metnin güncel ihtiyaçlara cevap verme potansiyelini azaltmaktadır.

Hutbe metninde yer verilen; *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ* *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ* âyeti ise “Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de oruç farz kılındı. Umulur ki takva sahibi olursunuz.”³⁰⁴ şeklinde tercüme edilmiştir. Kuşkusuz ki oruç ibadeti; nefsi tezkiye etmeyi ve arındırmayı hedefleyen, toplumu oluşturan fertleri tek tek ıslah etmekle birlikte tüm toplumu düzeltmeyi amaçlayan bir ibadet çeşidi olarak görülmektedir. Âyete; “*يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ*” hitabıyla başlanması ise söylenecek olan hükmün önemine vurgu yapma gayesi taşımaktadır. Bu hitap tarzının, muhatabın dikkatini emredilen sorumluluğa yoğunlaştırdığı anlaşılmaktadır.³⁰⁵

³⁰¹ Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 1/195; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/173; Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât Kuşeyrî Tefsiri*, 1/170.

³⁰² Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/281-283.

³⁰³ el-Bakara 2/185.

³⁰⁴ el-Bakara 2/183.

³⁰⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/154.

Kur'an'ı Kerim'de ifade edilen “كُتِبَ عَلَيْكُم” ifadesi aksine bir delil olmadıkça “Farz kılındı.” anlamına gelmektedir.³⁰⁶ Âyette geçen “لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ” ifadesi ise Kur'an Yolu Tefsiri'nde; “Oruç ibadetinin, kişinin kendi nefsiyle girdiği bir olgunlaşma mücadelesi olduğu kadar, toplumu şefkat ve merhametle birbirine bağlayan, insanı hayvani dürtülerin pençesinden kurtarıp ruhani bir seviyeye taşıyan eşsiz bir irade ve ahlak okuludur.”³⁰⁷ şeklinde açıklanmıştır.

Oruç ibadetinin Hz. Adem'den itibaren tüm ümmetlere farz kılındığı konusunda müfessirler arasında görüş birliği bulunmaktadır. Farz kılınan oruç ibadetinin zamanı konusunda ise farklı görüşler beyan edilmiştir.³⁰⁸ Hutbede geçen “Oruç, insanın kendisine hâkim olmayı öğretir, olgunlaşmayı sağlar” ifadeleri âyette geçen “لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ” ifadesine tefsir metinlerinde yer verilen yorumların bir yansıması niteliğindedir.³⁰⁹ İlgili âyetin hutbenin temasını oluşturan sabır ve irade eğitimi konusunu desteklemesi açısından uygun bir seçim olduğu gözlemlenmektedir. Ancak “sizden öncekilere farz kılındığı gibi” ibaresi üzerinde durulmaması sebebiyle, oruç ibadetinin insanlık tarihine uzanan geçmişi hutbe metnine yansıtılmamıştır. Bu durum, ibadetin tarihsel derinliğinin muhtevaya aktarılmasını engelleyen bir eksiklik olarak görülmektedir.

Hutbede yer verilen; الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْغَيْرِ الْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ âyeti “Onlar ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmi peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder. Yine onlara temiz şeyleri helal, pis şeyleri haram kılar...”³¹⁰ şeklinde tercüme edilmiştir. Bu âyet Peygamberin (s.a.v.) görevinin sadece tebliğden ibaret olmayıp teşrii yetkisinin de olduğunu bildirmektedir.³¹¹ Hutbede “الطَّيِّبَاتِ” kelimesi “temiz olan şeyler” şeklinde tercüme edilmiştir. Allah (c.c.) sanki helal kıldığı şeyleri yüceltmek için bu kelimeyi kullanmış, haram kıldığı şeyleri yermek için de; “الْخَبَائِثَ” kelimesini kullanmıştır. “الطَّيِّبَاتِ” kelimesinin “tat ve lezzet alınan şeyler” şeklinde tercüme edilmesi hatalı bir yaklaşım

³⁰⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/276; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/154; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/206.

³⁰⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/276-279.

³⁰⁸ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/206.

³⁰⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/276; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/154; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/206.

³¹⁰ el-A'râf 7/157.

³¹¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/601-607.

olarak görülmektedir. Zira tadı güzel olup lezzet alınan şeylerden sadece dinimizin izin verdikleri helal dairesinde sayılmaktadır.³¹²

İslam hukukuna göre bir şeyin haram veya helal kılınması, sadece şekilsel bir buyruk olmayıp, doğrudan insanın iyiliğini hedefleyen bir amaca dayanmaktadır. Allah'ın (c.c.) helal olarak belirttiği her şey beden ve din için faydalı, haram kıldığı şeyler ise beden ve din açısından zararlıdır.³¹³ Âyete bu pencereden bakıldığında; “الطَّيِّبَاتِ” ifadesinin sadece lezzetli yiyecekleri değil, insanı hem bedensel hem de manevi yönden destekleyen unsurları kapsadığı görülmektedir. Diğer taraftan “الْحَبَائِثِ” olarak belirtilen haramlar ise; insanın beden sağlığını ve ruhsal dengesini olumsuz etkileyen, dünyasına ve ahiretine zarar veren unsurlar olarak yorumlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında İslam dini, getirmiş olduğu yasaklarla aslında insanların fitratlarını koruyup kendilerine karşı işleyebilecekleri kötü davranışlardan ve bedenlerinin zarara uğramasından korumayı gaye edinen bir rahmet ve kolaylık dinidir.³¹⁴

İbn Kesîr'in ilgili âyetin tefsirindeki, insanların bedenlerine zarar veren unsurların yasaklandığına dair yorumu³¹⁵ hutbe metninde güncel bir yaklaşımla sigara, uyuşturucu, alkol, çevre kirliliği ve salgın hastalıklar üzerinden somutlaştırılarak ifade edilmiştir. Bu açıdan hutbede yer verilen bu güncel yorum, tefsir metnindeki “tayyibât-habâis” ifadelerinin günlük hayattaki halk sağlığı prensipleriyle bağdaştırılması açısından son derece başarılı olduğu düşünülmektedir.

Bu itibarla ‘Ramazan: Sabır ve İrade Eğitimi’ konulu hutbe; Covid-19 döneminde moral ve motivasyon sağlamayı hedeflemektedir. Aynı zamanda bu metin, Kur'an âyetleriyle günlük hayatı buluşturan ve bu âyetleri tefsir yorumları ışığında dengeli bir biçimde sunan güçlü bir irşat çalışması olarak görülmektedir. Dil ve üslup bakımından hutbe; akıcı, sade, halkın seviyesine uygun ve hitabet vurgusu güçlü bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Covid-19 nedeniyle camiden uzak kalan cemaate moral verme düşüncesi, metnin alışlagelenin aksine daha uzun tutulmasını haklı kılan bir gerekçe olarak görülmektedir. Hutbe metninde yer verilen “Ey insanlar!” hitabının on kere tekrar edilmesi, yer yer dinleyiciyi sıkma ihtimalini doğurmaktadır. Bütün bunlara rağmen hutbe; olağanüstü bir zaman diliminde Müslümanlara moral verme gayesini başarıyla sağlamaktadır. Kriz anında Kur'an âyetlerini umut, teselli ve

³¹² Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhim Atfîş (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 7/300.

³¹³ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*, 3/488-489.

³¹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*, 3/488-489.

³¹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*, 3/488-489.

Rabbe yönelişe davet eden bir çağrı niteliğinde sunması; modern tefsir geleneği açısından oldukça önemli ve değerli bulunmaktadır.

2.2.4. Ramazan ve Sorumluluk Bilinci (01.05.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1 Mayıs 2020 tarihli yayımlanan “Ramazan ve Sorumluluk Bilinci”³¹⁶ konulu hutbe Ramazan ayının ortalarında, küresel anlamda tüm dünyayı etkisi altına alan pandemiyle mücadele edilen bir zaman diliminde yayımlanmıştır. Hutbenin yayımlandığı dönemde camilerin toplu ibadete kapalı olması hasebiyle toplumsal dayanışma ruhunun ön plana çıkarıldığı, bireysel sorumluluk bilincini güçlendirme bağlamında kaleme alındığı görülmektedir. Hutbenin alışlagelenden daha uzun olması da yaşanan olağanüstü dönemin ruhunu yansıtmaları açısından son derece önemlidir. Zira bu hutbe sadece bir ibadet çağrısı niteliğinde olmayıp aynı zamanda moral, kardeşlik, dayanışma ve sorumluluk bilinci aşılayan bir bildiri niteliği taşımaktadır. İçerik bakımından hutbe bireysel ve toplumsal anlamda sorumlulukların dinî hassasiyetlerle gözden geçirilmesi hedefini taşımaktadır. Bu bakımdan metin, her hafta dinlediğimiz cuma hutbelerinin bir adım ötesine geçerek bünyesinde irşat, toplumsal bilinç aşılama, âyetleri güncelleme bağdaştırma özelliklerini taşımaktadır.

Hutbede yer verilen *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ* âyeti “Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, Rabbinize ibadet edin, dünya ve âhiret için faydalı işler yapın ki kurtuluşa eresiniz.”³¹⁷ şeklinde tercüme edilmiştir. Bu âyet, bireysel ibadet ve toplumsal menfaat ilkesinin birlikte zikredildiği nadir âyetlerden bir tanesi olma özelliğini taşımaktadır. Toplum düzeni açısından âyette; “وَافْعَلُوا الْخَيْرَ” “her türlü hayrı yapın” emri verilmiş olup bu hayırlar kapsamında;

1. Fakirin hakkı olan, malının belli bir kısmını senede bir defa vermesi,
2. *وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ* “İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız diye sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık.”³¹⁸ âyetinden de anlaşıldığı üzere, Müslümanların sadece kendileri için yaşamasından ziyade tüm insanlığa yol gösterici bir model olma özelliğinin bulunması,

3. “وَافْعَلُوا الْخَيْرَ” ibaresiyle toplumun yararına olan bütün işlerin kastedilmesi,

³¹⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Ramazan ve Sorumluluk Bilinci” (Erişim 26 Aralık 2025).

³¹⁷ el-Hac 22/77.

³¹⁸ el-Bakara 2/143.

4. “Zorluğun kaldırılması” ilkesinin insanların birbirine yük olmayıp, yardımlaşması anlamını taşıdığını dile getirerek, İbni Kesîr ilgili âyetin sadece bireysel ibadete değil, toplum düzenine de bir çağrı niteliği taşıdığını aktarmaktadır.³¹⁹

Hutbede ilgili âyete, Ramazan ayının yalnızca oruç ve ibadet ayı olmayıp, aynı zamanda “iyilik ve toplumsal yardımlaşma” ayı olduğunu da ifade etme gayesiyle yer verilmiştir. Ancak âyetin bağlamına bakıldığında bir sonraki âyetin; *وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ* “Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin.”³²⁰ meâlindeki âyetin olduğu görülmektedir. Hutbede bu bağlama değinilmemiştir. Oysaki “cihad” sadece savaşmak anlamında olmayıp, Allah’ın (c.c.) rızası için her türlü çaba ve gayreti göstermektir.³²¹ Hakkıyla cihad edin emri, sadece savaş meydanında vuruşmak şeklinde anlaşılmamalıdır. Bu emir; kişinin kendi nefsiyle mücadele etmesi, kulun her türlü zorluğa katlanıp sahip olduğu bütün imkânları Allah’a (c.c.) ibadet ve kullukta harcaması olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca kulun her olayda kolaylıkları aramaması, kalbini gaflet ve kötü hislerden koruması, boş geçen zamanlarda Allah’ı (c.c.) zikretmesi de bu kapsamda değerlendirilebilir. Bununla birlikte malıyla cömertlik yapması, infak etmesi ve kendi ihtiyacı dahi olsa başkasını tercih etmesi, cihadın manevî ve sosyal boyutlarını oluşturmaktadır.³²² Hutbede bu âyete yer verilmemesi; zikredilen âyetin bağlamında yer alan mücadele, çaba ve gayret vurgularını arka planda bırakmaktadır. İbadetin toplumsal yönü her ne kadar güçlü bir şekilde işlenmiş olsa da iradeyi ortaya koyma ve toplumsal anlamda fedakârlık yapma boyutları bu sebeple eksik kalmaktadır. Halbuki hutbenin yayımlandığı dönemin özellikleri ile bu bağlamda aktarılabilecek mesajların son derece uyumlu olduğu görülmektedir.

Hutbede yer verilen; *ثُمَّ لَنَسْأَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ* âyeti “Nihayet o gün dünyada yararlandığınız nimetlerden elbette hesaba çekileceksiniz.”³²³ şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbede bu âyete yer verilmesi, özellikle salgın hastalık döneminde sağlık ve hayat nimeti bağlamında isabetli bir tercih olarak değerlendirilebilir. Fakat tefsir metinlerinde ilgili âyetin daha çok mal ve evladın şükrü bağlamında yorumlandığı görülmektedir.³²⁴ Ancak bazı müfessirler, bu âyetin bağlamını genişleterek “tüm nimetlerin sorumluluğu” şeklinde yorumlamışlardır.³²⁵ Metinde bu genel mana tercih edilerek tefsir metinlerinde yer alan yorumlar hutbeye yansıtılmıştır. Bu

³¹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 5/455-457.

³²⁰ el-Hac 22/78.

³²¹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/433.

³²² Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât Kuşeyrî Tefsiri*, 3/625.

³²³ et-Tekâsür 102/8.

³²⁴ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/479; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 20/175.

³²⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 20/175-176; Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*, 3/676; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 5/334-335.

âyet hakkında Zemahşerî'nin yapmış olduğu; “İnsanın hayattaki tek gayesi lezzet aldığı şeyleri yemesi, içmesi, güzel elbiseler giymesi ise bu nimetlerden hesaba çekilip kınanacaktır, aksi halde nimetleri ibadete araç olarak görenler kınanmayacaktır, şeklindeki yorum oldukça dikkatleri cezbetmektedir.”³²⁶

Hutbe metni incelendiğinde; bazı âyetlerin doğrudan zikredilmediği, ancak bu âyetlerin yorumu mahiyetinde olabilecek ifadeler yer verildiği görülmektedir. Bu bağlamda “Sahurla berekete, oruçla sıhhatte erişeceğimiz Ramazan ayını idrak ediyoruz.” cümlesi, *وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ* “*Oruç, sizin için hayırlıdır, eğer bilerseniz.*”³²⁷ âyetinin halka hitap eden hutbe üslubuyla aktarılmış biçimdir. Aynı şekilde hutbede yer verilen “İnancımıza göre, her nimetin insana yüklediği bir sorumluluk vardır.” cümlesi, *لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ* “*Eğer şükrederseniz nimetimi artırırım*”³²⁸ ifadesiyle paralellik göstermektedir.

Hutbede yer verilen “Sorumluluk, insanın hayatına anlam katan, onu gayesiz yaşamaktan kurtaran en güzel haslettir.” cümlesinin, Zuhurf sûresi otuz altı ve otuz yedinci âyetlerle³²⁹ doğrudan bağlantılı olduğu değerlendirilebilir. Zira zikirsiz geçirilen hayat, Kur'an'a göre amaçsız yaşanan bir hayattır. Bu şekilde ifadeler hutbe metninde yer verilmesi; tefsir metinleriyle ahenk içerisinde yazıldığını, âyetlere tefsir metinlerinde yapılan açıklamalardan istifade edildiğini göstermektedir. Fakat ilgili âyetlere doğrudan yer verilmemesiyle, hutbenin tefsir derinliği açısından eksik kaldığı düşünülmektedir. Bizzat âyetlere yer verilmesinin hutbeye lafız açısından zenginlik ilmî açıdan da derinlik sağlayacağı düşünülmektedir.

Hutbede özellikle Covid-19 tedbirleri kapsamında kişisel bakıma dikkat edilmesi, sorumluluk bilinciyle hareket edilmesi, bulaş riskinin önüne geçilmesi temalarını vurgulamak üzere; *مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا* “*Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur.*”³³⁰ âyetine yer verilerek “pandemiye karşı sorumluluk” teması Kur'anî bir referansla işlenebilirdi.

³²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/793.

³²⁷ el-Bakara 2/184.

³²⁸ İbrahim 14/7.

³²⁹ “Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır. Kendilerini doğru yolda zannederken bu şeytanlar onları yoldan saptırıp dururlar.”

³³⁰ el-Mâide 5/32.

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ

“Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi.”³³¹ âyetiyle birlikte sorumluluk bilincinin sadece ahlaki bir davranıştan ibaret olmayıp insanın yaratılışıyla kendisine verilen emanet olduğu vurgusu Kur’anî temellerle vurgulanabileceği düşünülmektedir.

Netice itibarıyla; ‘Ramazan ve Sorumluluk Bilinci’ konulu hutbe; pandemi sürecinin yoğun bir şekilde yaşandığı dönemde insanın, kendisine ve topluma karşı sorumlulukları olduğunu hatırlatan kapsamlı bir irşat metni olarak görülmektedir. Konuyu ifade etmesi açısından yer verilen âyetler oldukça isabetli bulunmaktadır; özellikle Hac sûresi yetmiş yedinci âyetle ibadet ve amel ilişkisi farklı yönleriyle ele alınmaktadır. Fakat yukarıda belirtilen âyetlere yer verilmemesi, hutbenin Kur’anî bütünlüğünü zayıflatmaktadır. Dil ve üslup açısından hutbe metni; sade, akıcı, halkın seviyesine uygun ve insanları motive eden bir yapıya sahiptir. Kriz döneminde Müslümanlara moral verme ve sorumluluk bilincinin Kur’an’la olan irtibatını sağlama açısından oldukça etkili bir metin olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Kur’an’daki “emanet” ve “sorumluluk” çağrısını çağdaş bir zemine taşımış olsa da konuyla ilgili tamamlayıcı âyetlere yer verilmemesi nedeniyle tefsirî derinlik bakımından zayıf kalmaktadır. Bütün bunlara rağmen, üslubundaki umut ve tevekkül dili, yayımlandığı dönemdeki umutsuzluk ve çaresizlik karanlığına manevi bir aydınlık sağlamaktadır.

2.2.5. Bir Ömrü Ramazan Gibi Yaşamak (22.05.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 22 Mayıs 2020 tarihli yayımlanan “Bir Ömrü Ramazan Gibi Yaşamak”³³² konulu hutbe; Ramazan ayının son cuma gününde kaleme alınmıştır. Metin, Ramazan kazanımlarının ömür boyu sürdürülmesi gerektiğini bildiren bir hatırlatma ve bilinçlendirme mahiyeti taşımaktadır. Hutbenin yayımlandığı dönem, salgın hastalık sebebiyle camilerde toplu ibadetin mümkün olmadığı bir zaman dilimi olarak hatırlanmaktadır. Bu süreçte insanların ibadetlerini bireysel olarak yerine getirdiği ve manevi atmosferi evlerde yaşatmaya çalıştığı görülmektedir. Bundan dolayı hutbe metni, Ramazan ayının sona ermesine vurgu yapmakla kalmayıp, iman bilincinin sürekli canlı tutulması konusunu titizlikle aktarmaktadır.

İlgili hutbenin alışlagelen metinlere nazaran uzun tutulması ve duygusal boyutu, cemaatle ibadet imkânının olmadığı bir dönemi tolere etme düşüncesini yansıtmaktadır. ‘Bir Ömrü Ramazan Gibi Yaşamak’ ifadesi ise; Diyanet İşleri Başkanlığının 2020 yılı süresince dile

³³¹ el-Ahzâb 33/72

³³² Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Bir Ömrü Ramazan Gibi Yaşamak” (Erişim 27 Aralık 2025).

getirdiği takva, sorumluluk ve toplumsal ahlak temalarının bir özeti olarak değerlendirilebilir. Hutbe, 2020 yılı Ramazan ayına bir “veda” niteliği taşımakla beraber, bünyesinde tefsir geleneğine ait yorumlar ile sosyal ve manevi mesajlar barındırmaktadır.

Hutbenin başında yer verilen; *حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ* âyeti “*Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.*”³³³ şeklinde tercüme edilmiştir. Âyette geçen “*الْيَقِينُ*” ifadesi ile kastedilen şey “*الْمَوْتُ*” yani “ölüm” dür. “*حَتَّى*” lafzı ise ibadet emrinin ne zamana kadar devam edeceğini bildiren, sınır koyan bir edattır. Dolayısıyla dünyadaki kulluk ve ibadet bir yolculuk olarak kabul edildiğinde; bu yolun varış noktasının dünyevi herhangi bir makam değil, “ölüm” olduğu anlaşılmaktadır.³³⁴ Burada ibadet emri bir sınır konulmadan verilseydi, kulun tek bir ibadetiyle itaat şartını yerine getirmesi mümkün olabilirdi; ancak “ölünceye kadar ibadet et” ibaresiyle, kulluk vazifesinin ömür boyu sürmesi gerektiği anlaşılmaktadır.³³⁵ Hutbede bu âyete yer verilmesiyle; ramazan ayı sonrasında dinî konularda gevşeklik gösterilmemesi ve ibadetin sadece belirli zamanlarla sınırlı kalmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Hutbe metni, âyette ifade edilen “süreklilik” vurgusunu her aşamada canlı tutmuştur. Ülkemizde özellikle manevi öneme sahip zaman dilimlerinde ibadet hayatına ağırlık verilmektedir. Bu zaman dilimleri geride bırakıldığında ise hızla normal hayata dönüş yapılması sebebiyle, “ibadette süreklilik” temasının Kur’anî bir zemine oturtulması açısından çok isabetli bir âyet seçimi yapıldığı anlaşılmaktadır.

Hutbede zikredilen; *وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ* âyeti ise “*Secde et ve Rabbine yaklaş.*”³³⁶ şeklinde tercüme edilmiştir. Taberi bu âyetin tefsirinde eğer kul tevazu ile Allah’a (c.c.) boyun eğerse Allah (c.c.) katında gerçek izzeti yaşar ifadelerini kullanmaktadır.³³⁷ Hutbede yer verilen bu âyet; camilerde cemaatten ayrı kalınan bu dönemde, ibadetlerin ev ortamında cemaat marifetiyle yerine getirilmesi düşüncesiyle ilişkilendirilmektedir. Kurulan bu ilişki, âyete yapılan modern bir yorum mahiyetinde kabul edilmektedir. Allah’a (c.c.) olan yakınlığın zaman ve mekânla bağlı olmadığı düşüncesi, güncel bir zemine oturtularak vurgulanmaktadır.

Hutbede yer verilen; *وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا* âyeti ise “*Ailene namazı emret; kendin de ona sabırla devam et.*”³³⁸ şeklinde tercüme edilmiştir. Âyette, dünya hayatına dair bir darlık

³³³ el-Hicr 15/99.

³³⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*, 4/553.

³³⁵ Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 3/390.

³³⁶ el-Alak 96/15.

³³⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 120/127.

³³⁸ Tâhâ 20/132.

ve sıkıntı ile karşılaşıldığında namazdan yardım alma konusuna yönelik bir teşvik bulunmaktadır. Rivayete göre Peygamberimiz (s.a.v.); kendisine ve ailesine bir sıkıntı isabet edince onlara namazı tavsiye etmekte ve bu âyeti okumaktadır.³³⁹ Hutbede, âyetin kişiye yüklediği aileye karşı ibadet sorumluluğu dile getirilmekte ve aile fertleri arasındaki manevi dayanışmanın önemi vurgulanmaktadır. Ancak âyetin devamında yer alan; لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ “Senden rızık istemiyoruz; asıl biz seni rızıklandırıyoruz. Mutlu gelecek, günahlardan sakınanların olacaktır.”³⁴⁰ kısmına yer verilmemesi sebebiyle, âyetin yalnızca aile hayatındaki irşat boyutu üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla âyetin devamında yer alan rızık kefilliği ile namaz ibadeti arasında var olan sebep-sonuç ilişkisi metne yansıtılmamıştır.

Râzî’ye göre namaz emrinin akabinde “Biz senden rızık istemiyoruz.” ifadesine yer verilmesi Müslümanların ibadetlerinin sürekliliğine mâni olan en kuvvetli etkenin “geçim kaygısı” olması hasebiyledir.³⁴¹ Dolayısıyla bu âyetin bağlamına dikkat etmeden rızık endişesini göz ardı ederek sadece namaz vurgusu yapmak, âyetin asıl amacı olan dünyevi meşgaleden sıyrılıp uhrevi mükafata yönelme boyutunun yansıtılamamasına sebep olmaktadır. İlgili âyet namaz özelinde ibadeti bir külfet değil nimetleri rızık olarak veren Allah’a (c.c.) karşı bir şükür vesilesi olarak sunmaktadır. Toplumda sıkça karşılaştığımız geçim sıkıntısı, iş yoğunluğu vb. bahanelere sığınarak namaz ibadetini tam manasıyla yerine getiremeyen kimselerin olduğu bir zaman ve zeminde âyetin bu kısmının verilmemesi hem mananın iz düşümü hem de tefsir ilmi açısından önemli bir eksiklik olarak kabul edilebilir.

Hutbede yer verilen عَدِ مَا قَدَّمْتَ لِعَدِ âyeti “Ey iman edenler! Allah için takva sahibi olun. Herkes yarın için ne hazırladığına baksın!”³⁴² şeklinde tercüme edilmiştir. Âyetin devamında olan إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ “şüphesiz Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.”³⁴³ kısmına yer verilmemiştir. Bu eksiklik sebebiyle sorumluluk bilincinin, yalnızca gelecek planlaması şeklinde eksik anlaşılması sonucu ortaya çıkabilmektedir. Yarın için hazırlık emri verildikten sonra Allah’ın (c.c.) yapılan her şeyden haberdar olduğunun vurgulanması büyük önem taşımaktadır. Bu bilinçle hareket edildiği takdirde, ibadetin kalitesinde ve niteliğinde olumlu gelişmelerin yaşanması kaçınılmazdır. Aksi takdirde sadece ibadetin niceliği (çokluğu) vurgulanmış olmaktadır. Hutbe metninin bu kısmı eksik bırakması; günümüz Müslümanlarının en büyük ihtiyacı olan “iẖsan” bilincine, yani

³³⁹ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 4/43.

³⁴⁰ Tâhâ 20/132.

³⁴¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 22/115.

³⁴² el-Haşr 59/18.

³⁴³ el-Haşr 59/18.

Allah'ın (c.c.) kendisini gördüğünü bilerek ibadet etme şuuruna yapılacak katkının eksik kalmasına sebebiyet vermektedir.

Hutbe metninde Allah (c.c.) yolunda harcamak anlamında olan “infak” kavramı üzerinde oldukça durulmuş olup bu kavramın önemi Kur'anî bir zemine oturtulmamıştır. Şayet *“Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır”*³⁴⁴ âyetindeki bu ilahi müjde ile infak kavramı harmanlanarak aktarılmış olsaydı, yapılan çağrının yansımasının oldukça etkili olacağı düşünülmektedir. Aynı şekilde hutbede yapılan ibadette süreklilik vurgusu; *“فَادْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ”* *“Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, bana nankörlük etmeyin!”*³⁴⁵ âyetiyle taçlandırılmış olsaydı; hem Ramazan ayı hasebiyle kazanılan nimetlerin kadrini bilip onlara karşı Allah'a (c.c.) teşekkür etme, hem de Ramazan sonrası ibadeti sürekli hale getirme vurgusuna Allah (c.c.) ile birliktelik yorumunun eklenmiş olacağı görülmektedir.

Sonuç itibarıyla ‘Bir Ömrü Ramazan Gibi Yaşamak’ konulu hutbe, Ramazan ayının son cuma gününde “başlayan biter” tefekkürü niteliğini taşımaktadır. İbadetin belirli zamanlara hasredilmeyip sürekli devam eden dinamik bir yapıya sahip olması gerektiğini Kur'an âyetlerine dayandırarak ifade etmektedir. Özellikle “ölüm gelinceye kadar kulluk” mesajını veren âyetle ibadetteki süreklilik vurgusu anlam kazanmaktadır. Bu açıdan ilgili hutbe; Ramazan'da kazanılan ibadet bilincinin canlı tutulması çağrısı, âyet seçimindeki isabet ve muhatabı irşat etme bakımından oldukça başarılı bir metin olarak görülmektedir. Hutbe ayrıca, salgın hastalığın psikolojik yorgunluğunu tedavi eden, Müslümanlara moral, motivasyon ve yol gösteren bir irşat metni olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.6. Ramazan Bayramı: Neşe ve Huzur İklimi (24.05.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından 24 Mayıs 2020 Tarihli yayımlanan “Ramazan Bayramı: Neşe ve Huzur İklimi”³⁴⁶ konulu hutbe, Covid-19 salgın hastalığının ülkemizde yoğun bir şekilde hissedildiği Ramazan Bayramının sabahında, Camiilerin cemaate kapalı olduğu bir dönemde, Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali ERBAŞ tarafından Ahmet Hamdi Akseki Camii'nde irat edilmiştir. Salgın hastalık sebebiyle namazların camilerde cemaatle kılınamaması, hutbe metninin ruhunu dolaylı bir şekilde etkilemiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla yayımlanan hutbe metni ile hem yeniden toparlanma hem de manevi diriliş çağrısı

³⁴⁴ el-En'am 6/160.

³⁴⁵ el-Bakara 2/152.

³⁴⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Ramazan Bayramı: Neşe ve Huzur İklimi” (Erişim 28 Aralık 2025).

yapılıp, moral ve motivasyon aşılanmıştır. Bu yönüyle hutbe bir irşat metni ve bayram mesajından ibaret olmayıp toplumsal yardım ve dayanışma çağrısı niteliği de taşımaktadır.

Hutbe metni, alışlagelen bayram hutbelerinden daha uzun olmasıyla dikkat çekmektedir. Ancak özel bir zaman dilimi olması hasebiyle camilerde fiili anlamda cemaat olmadığından, bulaş riskini azaltma adına bazı kısıtlamaların olması hasebiyle hutbenin misyonu sadece dinî bilgi aktarma olmayıp Müslümanlara moral, motivasyon, birlik ve beraberlik mesajı ulaştırmaktır. Bu açıdan bakıldığında hutbe, dinî irşat faaliyetleri ile kamusal faaliyet ve tedbirlerin bütünleştiği bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hutbede yer verilen وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ كَادINLARI DA BİRBİRLERİNİN VELİLERİDİR; İYİLİĞİ TEŞVİK EDER, KÖTÜLÜKTEN ALIKOYARLAR, NAMAZI KILARLAR, zekâtı verirler, Allah ve Resûlüne itaat ederler. İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır. Şüphesiz Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir.”³⁴⁷ şeklinde tercüme edilmiştir. Râzî’ye göre, müminlerin birbirlerine “veli” olması; manevi yakınlık ve köklü birlikteliktir, oysa ki münafıkların birlikteliği taklide dayalı ve yüzeyseldir.³⁴⁸ Aynı şekilde münafıklar namazda tembel davranıp kötülüğü artırmaya çalışır, yardımlaşma konusunda oldukça cimrilik gösterirken; mümin olan kimseler bütün bu davranışların zıddına iyiliği emreder, namazı dosdoğru kılar ve kendilerine emredilen zekât ibadeti konusunda köklü bir dayanışma ruhuna sahiptirler.³⁴⁹ Münafıkların Allah’ın (c.c.) emirlerine karşı gösterdiği vurdumduymazlık ve iyiliği engelleme tutumlarına karşın müminler, Allah (c.c.) ve Resulü’ne koşulsuz itaat etme özelliği ile ön plana çıkmaktadırlar. Kur’an-ı kerimde ortak bir bağ ve inanç sebebiyle “birbirlerinin velisidir” şeklinde kullanılan ifade hem müminler hem de kafirler için kullanıldığı halde münafıklar için kullanılmamıştır.³⁵⁰

Âyette geçen “سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ” ifadesinin başında yer alan “sîn” harfî, Allah’ın (c.c.) rahmetinin ertelense bile mutlak sûretle geleceğini ifade etmektedir.³⁵¹ Hutbe metninde yer verilen bu âyet; bağlamına değinilmeden, müminlerin özellikleri kapsamında zikredilmektedir. Bu âyetin öncesinde geçen âyet grubuna bakıldığında; bu özelliklere mukabil münafıkların karşıt davranışlarının anlatıldığı görülmektedir. Hutbede bu davranışlara yer verilmemesiyle, âyet grubundaki mesajın yalnızca “pozitif yönüne” dikkat çekildiği görülmektedir. Oysa ki

³⁴⁷ et-Tevbe 9/71.

³⁴⁸ Şimşek, Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri, 3/473.

³⁴⁹ Kurtubî, el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân, 8/203.

³⁵⁰ Şimşek, Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri, 3/473.

³⁵¹ Râzî, Mefâtihu'l-gayb, 16/100-101.

tefsir metinlerinde ilgili âyet; sadece birlik çağrısı niteliğinde aktarılmakla kalmayıp aynı anda şahsiyet oluşturma, toplum bilinci, münafık ve müminlerin davranışlarını kıyaslama ve nifaka karşı mücadele ekseninde açıklanmaktadır.³⁵² Hutbede, ilgili âyetin bağlamındaki cihat ve münafıklık konularına girilmeyip konunun sadece birlik ve kardeşlik çerçevesinde işlenmesi; yayımlandığı dönemdeki moral vermeyi amaçlayan hitabet tarzıyla örtüşmektedir. Bu durumun, dönemin toplumsal ihtiyaçlarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Ancak tefsir bütünlüğü yönünden bakıldığında; âyetin bağlamına kısaca değinilmesinin, hutbedeki mesajı güçlendirerek daha güçlü bir anlam dünyası oluşturacağı düşünülmektedir.

Hutbe metni incelediğinde yer verilen bazı cümlelerin, Kur'an-ı Kerim'deki âyetlerin yorumu mahiyetinde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda "Müminler için hayat bir iyilik yolculuğudur. İnsan bu dünyaya inanmak ve iyi işler yapmak için gelen bir yolcudur." cümlesi, Asr sûresi üçüncü âyetin³⁵³ bir yorumu mahiyetinde olduğu değerlendirilebilir. Şayet ilgili âyete hutbe metninde yer verilmiş olsaydı, metindeki "iyilik yolculuğu" vurgusunun Kur'an'da ifade edilen zaman bilinciyle destekleneceği düşünülmektedir. Bu sayede insanların dünya hayatındaki sınırlı ömrü içinde iman ve salih amel gibi hasletlere ilahî bir çağrıyla yönlendirme yapılmasının isabetli olacağı anlaşılmaktadır.

Hutbe metninde yer alan; "Bayramlar, kardeşliği güçlendiren en güzel vesilelerdir." cümlesi, Hucurât sûresinin onuncu âyetiyle³⁵⁴ anlam bakımından paralellik göstermektedir. Ancak ilgili âyete yer verilmesi durumunda; hutbedeki kardeşlik çağrısının, doğrudan Kur'an'ın sosyal barış davetiyle ilişkilendirilmiş olacağı düşünülmektedir. Âyetteki "takvâ" ve "merhamet" kavramları üzerinden; bayramların sadece birer sevinç günü değil, aynı zamanda manevi bir arınma dönemi olduğunun vurgulanması, olumlu bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Hutbedeki; "İyilik ve mutluluğun, sevgi ve esenliğin dalga dalga yayıldığı, dayanışma ruhunun güçlendiği, kardeşlik bağlarının kuvvetlendiği nadide vakitlerdir." cümlesi, Meryem sûresi doksan altıncı âyetin³⁵⁵ muhtevasıyla örtüşmektedir. Zira bu âyette; Allah (c.c.) rızasına uygun bir hayat süren kimselere hem kendi sevgisini hem de insanların sevgisini vadetmektedir.³⁵⁶ İlgili bölümün bu âyetle desteklenmesi durumunda; iyilik kavramının

³⁵² Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 8/203; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/100-101; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/473; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/34.

³⁵³ "Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır."

³⁵⁴ "Müminler ancak kardeşlerdir, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız."

³⁵⁵ "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, rahmân onlar için (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır."

³⁵⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/620.

toplumsal karşılığı olan sevmeye ve sevilme duygusunun ilahî bir delille sunulması, olumlu bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Hutbe metninde her ne kadar Kur'anî açıdan güçlü vurgular, âyetleri tefsir eder mahiyette cümleler yer almış olsa da konu bütünlüğü sağlama, muhtevayı daha vurgulu bir şekilde ifade etme amacıyla bazı âyetlere yer verilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda; يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ *“Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişi den yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.”*³⁵⁷ âyetine yer verilmesiyle; hutbede ön plana çıkarılan farklılıkları bir zenginlik olarak görme yaklaşımının, Kur'anî bir temel kazanacağı anlaşılmaktadır. Ayrıca ilgili ayetle birlikte salgın hastalık gibi tüm dünyayı etkileyen bir krizin olduğu dönemde insanlara islamî bir değer dilinin hatırlatılmasının isabetli olacağı düşünülmektedir.

Hutbede vurgu yapılan iyiliği yaygınlaştırmak, kötülüğe set çekme olgusu; وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ *“İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın.”*³⁵⁸ âyetiyle toplumsal bir çağrıya dönüştürebileceği düşünülmektedir.

Ayrıca hutbe metninin son bölümünde yer alan akrabalık, dayanışma, aile temaları; وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ *“Allah'a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın.”*³⁵⁹ âyetiyle bireysel sorumluluktan toplumsal ahlakî ilkelere taşınabileceği düşünülmektedir.

Sonuç itibarıyla ‘Ramazan Bayramı: Neşe ve Huzur İklimi’ konulu hutbe, salgın hastalık döneminin ruhuna uygun bir dil kullanmış olup duygusal ve birleştirici bir üslupla dinleyiciye hitap etmiştir. İlgili metnin; Kur'an'daki yardımlaşma, kardeşlik ve merhamet ilkelerini yeniden canlandırmaya yönelik bir gayret içerisinde olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte Tevbe sûresi yetmiş birinci âyetin bağlamında yer alan cihad ve münafıklık

³⁵⁷ el-Hucurât 49/13.

³⁵⁸ el-Mâide 5/2.

³⁵⁹ en-Nisâ 4/36.

konularına değinilmemesi; dönemin ruhuna uygun olarak çatışma yerine umut ve şefkat boyutunu ön plana çıkarma düşüncesiyle açıklanabilir. Hutbede yer alan âyet yorumu mahiyetindeki cümleler, tefsir kaynaklarından yeterince istifade edildiği kanaati oluşturmaktadır. Dolayısıyla hutbe; dönemin şartlarına uygun moral yüklü bir irşat metni olmasının yanı sıra, tefsir geleneğindeki dayanışma ve iyilik temalarıyla bütünleşmiş, halkın seviyesine uygun sade bir metin olma niteliğinde kaleme alınmıştır.

2.3. PAYLAŞMA, DAYANIŞMA VE KARDEŞLİK BİLİNCİ

Çalışmamızın bu bölümünde; “Ramazan: İnfak, Yardımlaşma ve Dayanışma Ayı”, “Kurbanını Paylaş, Kardeşinle Yakınlaş” ve “Kurban Bayramı: Takva Yolculuğu” başlıklı hutbeler yer almaktadır. Hutbe metinleri, İslami ilkelerin toplumu ilgilendiren tarafını; adalet, yardımlaşma, isar ve dayanışma ahlâkını yayımlandıkları manevi öneme sahip zaman dilimlerinin ruhuna uygun bir şekilde ele almaktadır. Ramazan hutbesi; infak emrinin yalnızca maddi destekten ibaret olmayıp aynı zamanda kişiyi günahlarından arındıran, kardeşlik ve dayanışmayı bünyesinde barındıran bir ibadet olduğunu aktarmaktadır. Kurban hutbeleri, kurban ibadetinin ardındaki teslimiyet, özveri ve kardeşlik hislerini sade bir dille ele almaktadır. Hutbe metinlerinin amacı, insanları bireysel ibadete yönlendirip toplumsal anlamda İslam’a dair farkındalık oluşturmak ve ümmet bilincini yeniden yeşertmektir. Bu yüzden ele aldığımız hutbe metinleri; kardeşlik ve paylaşmayı dinî bir görev olarak ifade etmenin yanı sıra, toplumsal huzurun temeli olarak da aktarmaktadır.

2.3.1. Ramazan: İnfak, Yardımlaşma ve Dayanışma Ayı (08.05.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 08 Mayıs 2020 tarihli “Ramazan: İnfak, Yardımlaşma ve Paylaşma Ayı”³⁶⁰ konulu hutbe; camilerde toplu ibadetin salgın hastalık sebebiyle engellendiği, ekonomik çalkantıların ve sokağa çıkma kısıtlamalarının yaşandığı bir zamanda yayımlanmıştır. Söz konusu olumsuz durumların yaşandığı bu süreçte Diyanet İşleri Başkanlığı; yayımladığı hutbelerde çoğunlukla moral veren, insanlara umut aşılayan ve en önemlisi toplumsal dayanışma bilincini geliştirmesi öngörülen temaları işlemeye gayret etmektedir. Hutbe metni hem Kur’an-ı Kerim’in infak öğretisini hatırlatmakta hem de bu zor süreçte yardımlaşma, dayanışma ve paylaşma ahlakını diri tutmayı amaçlamaktadır. Hutbe, ilk olarak infak kelimesinin anlamını ve Müslüman’ın manevi açıdan arınmasındaki rolünü ele almaktadır. Bununla birlikte paylaşma ahlakının topluma sağladığı faydalar ile cimrilik, bencillik ve israf gibi kötü hasletlerin bireysel ve toplumsal zararlarını güçlü bir şekilde

³⁶⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Ramazan: İnfak, Yardımlaşma ve Paylaşma Ayı” (Erişim 31 Aralık 2025).

işlemiştir. Bu açıdan bakıldığında hutbe metni; alışageldiğimiz dinî irşat dilini korumakla kalmayıp toplumsal anlamda sorumluluk bilinci aşılmasını da hedeflemektedir.

Hutbede zikredilen; *الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِالْإِثْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا*

هُمْ يَخْزَنُونَ âyeti “Mallarını gece gündüz; gizli ve açık infak edenler için Rableri katında ecirler vardır; onlar için korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır.”³⁶¹ şeklinde tercüme edilmiştir. Kur'an Yolu Meâlî'ne bakıldığında “infak” kavramının “hayra sarf edenler”³⁶² şeklinde tercüme edildiği görülmektedir. Aynı ifadeyi Çantay'ın, “hak yolunda harcayanlar”³⁶³ şeklinde tercüme ettiği görülmektedir. Söz konusu tercümelerin halkın seviyesine daha uygun olduğu müşahade edilmektedir. Zira “infak” kavramı her ne kadar ilim ehli tarafından türkçeleşmiş bir kelime olsa da halk tarafından tam manasıyla idrak edilemeyeceği düşünülmektedir. Bu âyet infak etmenin Allah (c.c.) katında kesin bir karşılığı olduğuna delil olup infak etme eyleminin zamana yayılarak sürekli olması gerektiğini vurgulamaktadır.³⁶⁴ Tefsir metinleri incelendiğinde ilgili âyetin tefsirinde ön plana çıkarılan açıklamaların; “infak ederken gösteriştan uzak durma, infakta süreklilik ve samimiyet”³⁶⁵ şeklinde olduğu görülmektedir. Ancak bu ahlaki incelikler hutbe metnine yansıtılmamıştır. Nitekim ilgili âyetin öncesinde yer alan âyet gurubunda³⁶⁶ gizli olarak vermenin daha hayırlı olduğu zikredilmektedir. Müfessirler; farz olan zekâtın teşvik ve süizandan korunmak amacıyla açıktan verilmesi, nafiye olan infakın ise riyadan korunma ve sadaka alan kişiyi rencide olma ihtimalinden kurtarma adına gizli verilmesi gerektiği şeklinde görüş beyan etmişlerdir.³⁶⁷ Hutbe metninde bu hususlara değinilmeden yapılan infak çağrısı; ibadetin keyfiyet ilkesini ihmal ederek, sadece kemmiyet boyutuna odaklanıldığı izlenimini uyandırmaktadır.

Hutbede yer verilen; *وَاتَّقُوا اللَّهَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ* âyeti

“Allah yolunda infak edin. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever.”³⁶⁸ şeklinde tercüme edilmiştir. Tefsir metinlerinde ilgili âyet incelendiğinde; müfessirler âyetin bağlamından yola çıkarak buradaki “وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ” ifadesini şavaşa yani ülke savunmasına hazırlık yapmayarak “Kendinizi tehlikeye atmayın.”

³⁶¹ el-Bakara 2/274.

³⁶² Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/418.

³⁶³ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 1/109.

³⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/347.

³⁶⁵ Celâleddîn es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/100-101; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/347.

³⁶⁶ Ayetler için Bk. Bakara 2/271-273.

³⁶⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/426.

³⁶⁸ el-Bakara 2/195.

şeklinde yorumladıkları anlaşılmaktadır.³⁶⁹ Hutbe metninin âyeti infak etmemenin bireysel ve toplumsal açıdan oluşturacağı tehlike şeklinde çağdaş bir bağlama taşıdığı görülmektedir. Nitekim ilgili âyetin muhtevasını daraltmaksızın, hutbede sunulan yaklaşımla örtüşen yorumların klasik ve modern dönem müfessirlerince de benimsendiği anlaşılmaktadır.³⁷⁰ Zaten sebebin özel olması, hükmün genele hitap etmesini engelleyen bir durum değildir.³⁷¹

İbn Abbas'a (r.a.) göre ; asıl tehlike Allah (c.c.) yolunda öldürülmek değil, O'nun yolunda harcamayıp, cimrilik etmektir.³⁷² Âyette geçen; "وَأَحْسِنُوا" emri hutbe metninde yalnızca infak eylemiyle sınırlandırılması, âyetin zengin muhtevasını ve delalet sahasını daraltan bir yaklaşım olmuştur. Zira buradaki "ihşan" vurgusu; sadece mali bir iyiliği değil, ilahi emirlere tam bir bağlılığı, her türlü hayırlı işi ve Allah'a (c.c.) boyun eğmeyi kapsayan kuşatıcı bir manayı taşımaktadır.³⁷³ Bu itibarla âyetin muhtevasını hutbedeki gibi yalnızca infak özelinde yorumlamak, lafzın taşıdığı kapsamlı ahlaki ve hukuki perspektifi ihmal etme riskini doğurmaktadır.

Hutbede yer verilen; وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ âyeti "*Allah yolunda her ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasını verir.*"³⁷⁴ şeklinde tercüme edilmiştir. Metinde bu âyet ile harcanan malın yerine yenisinin geleceği vaadine odaklanılmaktadır. Ancak âyetin muhtevasında yer alan mutlak rızık vericinin yalnızca Allah (c.c.) olduğu gerçeği ile insanoğlunun mal üzerindeki mülkiyetinin geçici olduğu konusuna yeterince değinilmemektedir. Oysa gerçek anlamda rızık veren yalnızca Allah'tır; zira kula nispet edilen rızık verme eylemi, eldeki sınırlı mülkten kaynaklanan ve nihayetinde kesintiye uğramaya mahkûm olan bir durum olarak görülmektedir.³⁷⁵ Bu itibarla, âyetin daha çok maddî karşılık yönüyle aktarılması, asıl hedeflediği o geniş mânevî derinliğin ve emanet bilincinin yeterince hissedilmesine engel olabileceği düşünülmektedir.

Hutbede yer verilen; وَأَنْفِقُوا بِمَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَعْمُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ âyeti "*Herhangi birinize ölüm gelip de 'Ey Rabbim! Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen de infakta bulunup iyilerden olsam!' demeden önce, size rızık olarak*

³⁶⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/314; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 1/499; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/302.

³⁷⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/314; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr fî'l-akîde ve's-şerîa ve'l-menhec* (Şam: Dâru'l-Fikr, 1991), 2/182; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/426.

³⁷¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/426.

³⁷² Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 1/499.

³⁷³ Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed et-Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali Muavvaz- Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997), 1/404.

³⁷⁴ es-Sebe 34/39.

³⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/307-308.

verdiğimiz şeylerden Allah yolunda infak edin.”³⁷⁶ şeklinde tercüme edilmiştir. Râzî, ilgili âyetlerin tefsirinde İbn Abbas’tan (r.a.) nakledilen dikkat çekici bir açıklamaya yer vermektedir. Bu açıklamada, ölüm anında dünyaya geri dönme arzusunun yalnızca münafıklara has bir durum olduğu savunulmaktadır. Zira kâmil bir iman sahibi, hayatı boyunca sorumluluklarını yerine getirdiği için ölüm anında geriye dönme ihtiyacı hissetmez; dolayısıyla bu tür bir pişmanlık ve ek süre isteği, ancak dünyevî meşgaleler sebebiyle imanî ve amelî yükümlülüklerini ihmal eden münafıkların ruh hâlini yansıtmaktadır.³⁷⁷ Söz konusu âyet, hutbe metninde her ne kadar Allah (c.c.) yolunda harcamayı ertelememe noktasında isabetli bir bağlamda kullanılmış olsa da zikredilen tefsir yorumuyla desteklenmesi, hutbe metninin muhtevasını daha da zenginleştireceği düşünülmektedir.

Hutbede yer verilen; “Cimrilik toplum için tehlikedir.” cümlesi Haşr sûresinin dokuzuncu âyetiyle³⁷⁸ desteklenerek, infakın bir üst mertebesi olan îsâr³⁷⁹ kavramına da değinilmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir. Bu kavramın müminlerin ayırıcı bir vasfı olarak hutbeye dâhil edilmesiyle, Allah yolunda harcama konusunun çok daha güçlü bir zemine oturacağı anlaşılmaktadır. Zira meselenin sadece ihtiyaç fazlasını vermekle sınırlı kalmayıp “îsâr” ekseninde ele alınması, hutbedeki genel infak çağrısını çok daha etkili ve kuşatıcı bir boyuta taşıyacaktır.

Hutbe metninde her ne kadar Kur’anî açıdan güçlü vurgular, âyetleri tefsir eder mahiyette cümleler yer almış olsa da konu bütünlüğü sağlama, muhtevayı daha vurgulu bir şekilde ifade etme amacıyla bazı âyetlere yer verilmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda; “*Allah’a ve resulüne iman edin; O’nun size emanet olarak verdiklerinden, başkaları için de harcadın. İçinizden iman edip böyle harcamada bulunanlara büyük mükâfat vardır.*”³⁸⁰ meâlindeki âyetle birlikte, Allah (c.c.) yolunda harcama yapmanın imanî bir sorumluluk olduğu, ayrıca insanların elindeki malın asıl sahibinin Allah (c.c.), insanın ise sadece bir emanetçi olduğu³⁸¹ gerçeği Kur’anî bir referansla dile getirilebileceği düşünülmektedir.

³⁷⁶ el-Münâfikûn 63/10.

³⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/550.

³⁷⁸ “Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarsa işte kurtuluşa erecekler onlardır.”

³⁷⁹ Îsâr kavramı için Bk. Mustafa Çağrıcı, “Îsâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/490.

³⁸⁰ el-Hâdîd 57/7.

³⁸¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/238.

Bununla birlikte; الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى”³⁸² *“Malını Allah yolunda verip arınır”* âyetiyle Allah (c.c.) yolunda harcamanın nefsi arındırma boyutunun daha net bir şekilde ortaya koyulacağı değerlendirilebilir. Böylece “infak” ilkesinin sadece sosyal yardımlaşma yönüne dikkat çekilmekle kalmayıp aynı zamanda malını Allah rızası için sarf edenlerin manevi bir temizlik sürecinden geçtiğine dair güçlü bir vurgunun metne yansıtılacağı anlaşılmaktadır.

Netice açısından ‘Ramazan: İnfak, Yardımlaşma ve Dayanışma Ayı’ konulu hutbe; salgın döneminin toplumsal endişelerini azaltmak amacıyla moral veren, umut aşılayan sade bir dil kullanmıştır. Kur’an’ın infak ilkesini bireysel arınma, toplumsal yardımlaşma ve dayanışma ekseninde başarıyla ele almıştır. Âyetlerin tercümelerinde genel olarak isabetli tercihler yapılmış olsa da; “infak” kavramının halkın anlayışına daha uygun biçimde “Allah (c.c.) yolunda harcamak” şeklinde tercüme edilmesinin, hem mesajın açık bir şekilde halka ulaşması hem de toplumsal etki açısından daha isabetli olacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte hutbe; kullandığı sade diliyle Ramazan’ın paylaşma ve merhamet ruhunu güçlü bir şekilde yansıtan irşat metni olma özelliğini taşımaktadır.

2.3.2. Kurbanını Paylaş, Kardeşinle Yakınlaş (17.07.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 17 Temmuz 2020 tarihli yayımlanan “Kurbanını Paylaş, Kardeşinle Yakınlaş”³⁸³ başlıklı hutbe, pandemi salgının etkisinin devam ettiği bir süreçte, toplumda hissedilen moral ihtiyacını bir nebze de olsa karşılayacak nitelikte sade ve etkili bir dille kaleme alınmıştır. Hutbe, Müslümanların ibadet bilincini pekiştirmenin yanı sıra sosyal dayanışma ve kardeşlik duygusunu canlı tutmayı amaçlamaktadır. Camilerde cemaatle ibadet etmenin kısıtlandığı, buna karşın vekâletle kurban kesim faaliyetlerinin yoğun şekilde teşvik edildiği, yazıldığı zaman diliminin kendine has toplumsal atmosferi, hutbenin işlevsel sınırlarının da genişlemesinin önünü açmıştır. Bu süreçte hutbe, alışageldiğimiz klasik irşat metni olmanın ötesine geçerek; kurbanın takva boyutunu, toplumsal dayanışma, yardımlaşma ruhunu ve infak ilkesini merkeze alan kolektif bir motivasyon metni haline dönüşmüştür. Kurban ibadetinin özüyle paylaşma ruhunu harmanlayan hutbe metni, fiziksel anlamda mesafelerin arttığı salgın hastalık döneminde toplumun manevi birliğini ve moral değerlerini yeniden inşa etme gayesi taşıyan bir irşat metni özelliklerini taşımaktadır.

Hutbede zikredilen; وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَإِنَّهُمْ إِلَهُ وَاحِدٌ

âyeti *“Her ümmet için, Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar*

³⁸² el-Leyl 92/17.

³⁸³ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Kurbanını Paylaş, Kardeşinle Yakınlaş” (Erişim 2 Aralık 2025).

üzerine ismini ansınlar diye kurban kesmeyi meşru kıldık. İşte sizin ilahınız bir tek ilahtır. Şu halde yalnız O'na teslim olun. İhlasla boyun eğenleri müjdele.”³⁸⁴ şeklinde tercüme edilmiştir. Râzî'ye göre, kurbanlık hayvanlarda dînî ve dünyevî birçok fayda olup, en büyük faydaları ise kurban zamanı kesilme yerlerine ulaşmalarıdır.³⁸⁵ İlgili âyet, kurban ibadetinin tüm ümmetlerde var olduğunu bildirirken, bu ibadetin temelinde Allah'ın (c.c.) birliğine işaret edildiğini öğretmektedir. Zira Allah'tan (c.c.) başkası adına kurban kesmek şirki doğuran bir eylemdir. Allah (c.c.) adına bir canı kurban etmek, ancak O'na tam manasıyla boyun eğmek ve teslim olmakla mümkündür.³⁸⁶ Hutbe, ilgili âyete Kurban ibadetinin evrenselliğine ve samimi bir niyetle yerine getirilmesi gerektiğini vurgulamak üzere isabetli bir seçim yaparak yer verdiği görülmektedir.

Hutbede yer verilen; لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ âyeti “Kurbanların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır. O'na ulaşacak olan yalnızca takvanızdır.”³⁸⁷ şeklinde tercüme edilmiştir. Bütün ibadetlerde olduğu gibi kurban ibadetine de Allah'ın (c.c.) bir ihtiyacı olmayıp, ibadette aslanan kişinin niyetidir. Şekil olarak tam manasıyla yapıldığı halde niyetten mahrum olan ibadet makbul değildir.³⁸⁸ Hutbede bu âyete yer verilmesi, kurbanın sadece şekli bir ritüelden ibaret olmayıp, samimiyet ve ihlas sınavı olduğunu vurgulamak adına isabetli bir seçimdir. Ancak kurbanın manevi boyutuna dair bu güzel çerçeve çizilirken; kesilen kurbanın kanını alna sürmek gibi kökü batıl inançlara dayanan³⁸⁹ veya zamanla yanlış birer gelenek olarak İslam dairesine sızan adetlere karşı da bir hatırlatma yapılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Çünkü kurbandaki Asıl maksat, kulun Allah'ın (c.c.) emirlerini yerine getirmek için tüm varlığıyla gayret göstermesidir; zira takva olgusu, ruhsuz bir eylem değil, bizzat amelin özünde yer alan ihlas ve samimiyettir.³⁹⁰ İbadetin sadece kan akıtma eylemine indirgenmemesi gerektiğini hatırlatan böylesi bir uyarının, kurbanı cahiliye kalıntılarından tamamen arındıracağı anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım sayesinde, yalnızca Allah'ın rızasını merkeze alan teslimiyet anlayışı ön plana çıkarılacaktır.

Hutbede yer verilen “paylaşma” teması; نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا وَرَحِمْتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ “Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık.

³⁸⁴ el-Hac 22/34.

³⁸⁵ Râzî, *Mefâtihu'l gayb*, 23/224.

³⁸⁶ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/416.

³⁸⁷ el-Hac 22/37.

³⁸⁸ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/418.

³⁸⁹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/418.

³⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l gayb*, 23/227.

Rabbinin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.”³⁹¹ âyetine yer verilmesiyle bu vurgulanabileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu âyetle birlikte; kurban kesmemek için bahaneler üretenlere veya kurban etini ihtiyaç sahiplerine dağıtmak yerine stoklayanlara karşı bir uyarı yapılmasının yerinde olacağı düşünülmektedir. Rızkın asıl sahibinin Allah olduğu hatırlatılarak; küçük bir payı dahi başkasına ulaştırmaktan imtina edenlere, bencilce biriktirmenin yanlışlığının ilahî bir mesajla bildirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Kısacası bu âyetin; paylaşma ruhundan uzaklaşan ve sadece kendi çıkarına odaklanan kimselerin vicdanını sarsacak bir uyarı olarak hutbe metnine eklenmesinin isabetli olacağı değerlendirilebilir.

Hutbenin başlığı olan ve omurgasını oluşturan “Kurbanını Paylaş, Kardeşinle Yakınlaş” sloganının *وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ* “İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın”³⁹² âyetiyle desteklenmesi durumunda; konunun çok daha güçlü bir Kur’anî temele oturtulacağı anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımla birlikte kurban etini paylaşmanın yalnızca maddi bir yardım olarak addedilmeyip, bu hasletin Müslüman kimliğinin asli bir unsuru şeklinde öne çıkacağı açıktır.

Bu itibarla ‘Kurbanını Paylaş, Kardeşinle Yakınlaş’ konulu hutbe; pandemi sürecinin psikolojik atmosferine uygun bir şekilde moral veren, birleştiren ve toplumsal dayanışmayı teşvik eden bir dil ile kaleme alınmıştır. Hutbe, kurbanı sadece şeklî bir ibadetten ibaret görmeyip; işin içine takvayı, samimiyeti ve paylaşma bilincini ekleyerek kurban ibadetini ahlaki bir zemine taşımayı başarmıştır. Hutbede ; *وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِنِّمِ وَالْعُدْوَانِ* ; “İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın.”³⁹³ âyetinin ilave edilmesiyle, Kur’an’ın sosyal dayanışma çağrısının daha etkili bir şekilde temellendirebilebileceği düşünülmektedir. Buna rağmen hutbe, sade dili, manevî tonu ve toplumsal sorumluluk bilincine yapmış olduğu çağrıyla, dönemin şartlarına uygun bir şekilde kaleme alınmış etkili bir irşat metni olma niteliğini taşımaktadır.

2.3.3. Kurban Bayramı: Takva Yolculuğu (31.07.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 31 Temmuz 2020 tarihli yayımladığı “Kurban Bayramı: Takva Yolculuğu”³⁹⁴ konulu hutbe; Covid-19 salgın hastalığının toplumu iyice gerdiği bir dönemde kaleme alınmıştır. Bu süreçte insanların hem sağlık hem de maneviyat açısından teselliye ihtiyaç duyduğu; toplumun genel bir karamsarlık içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Hutbe metni, yalnızca klasik bir bayram tebriği yapmakla kalmamış; bayramın neşe ve huzurlu iklimini dönemin zarûrî sağlık tedbirleriyle harmanlamıştır. Dinî sorumluluk

³⁹¹ ez-Zuhruf 43/32.

³⁹² el-Mâide 5/2.

³⁹³ el-Mâide 5/2.

³⁹⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Kurban Bayramı: Takva Yolculuğu” (Erişim 3 Aralık 2025).

bilinci ve toplumsal ödevlerin ilişkilendirilmesiyle, halka sağduyulu olma mesajının başarılı bir şekilde verilmesi hedeflenmiştir.

Hutbe metni, teslimiyet ve takva bilincini ibadetin merkezine koymaktadır. Kurban ibadetinin sadece bir dinî ritüelden ibaret olmayıp, Allah'a (c.c.) giden samimi bir kulluk yolculuğu olduğu bu metinle hatırlatılmaktadır. Pandemi şartlarının gölgesinde okunan hutbe; temizlik, sabır ve tedbirlere riayet etmeyi sadece birer tavsiye olarak zikretmemektedir. Aksine bu kuralları, toplumsal sorumluluk ve mümince bir duruşun yansıması olarak ifade etmektedir. Bu yönüyle hutbe, yalın bir dinî irşat metni olmanın ötesine geçmektedir. İnsanların morale ve doğru bir rehberliğe en çok ihtiyaç hissettiği bu zor süreçte metnin, etkili bir sosyal farkındalık çağrısına dönüşmesi isabetli bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Hutbede yer verilen *إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ* kevser sûresi “*Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler verdik. O halde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes! Doğrusu sana kin tutan, soyu kesik olanın ta kendisidir.*”³⁹⁵ şeklinde tercüme edilmiştir. İlgili metinde söz konusu âyetlere, kurbanın sadece geleneksel bir uygulamadan ibaret olmayıp, Allah'ın (c.c.) insanlara bahşettiği sonsuz nimetlere karşı gösterilmesi gereken şükür borcu ve kulluk görevi olduğunu vurgulamak amacıyla yer verilmiştir. Söz konusu âyetlerle birlikte hutbenin genelinde yer alan “takva yolculuğu” vurgusuna Kur'anî bir temel oluşturulmuştur. Hutbede “kevser” kavramının tercümesinde tercih edilen “bitmez tükenmez nimetler” ifadesi isabetli bir tercih olup, tefsir metinlerinde bu tercümeyle paralel yorumlar bulunmaktadır.³⁹⁶

Tefsir metinlerinde bu sûrenin; Hz. Peygamber'in evlat acısı ve müşriklerin “*الْأَبْتَرُ*” yani “nesli kesik” ithamlarına maruz kaldığı psikolojik açıdan sıkıntılı olan bir dönemde, inşirah ve ilahî bir lütuf olarak indirildiği belirtilmektedir.³⁹⁷ Hutbede tefsir metinlerinde yer verilen bu tarihsel arka plana kısaca değinilmiş olsaydı; kurban ibadetinin sadece ibadet boyutu aktarılmakla kalmayıp, kriz anlarında sığınılacak bir “manevi kale” olduğu düşüncesinin yerleştirilebileceği düşünülmektedir. Bu itibarla pandeminin beraberinde getirdiği belirsizlik hali ile sûrenin nüzul ortamı arasında kurulacak bir bağın; kurban ibadetini yalın bir dini ritüel olmaktan çıkaracağı anlaşılmaktadır. Söz konusu bağın, hutbeyi dönemin kronik sorunlarına manevi çözümler sunan bir rehabilitasyon metnine dönüştüreceği değerlendirilebilir.

Kevser sûresinin önceki sûre ile ilişkisine bakıldığında; Mâûn sûresinde³⁹⁸ yerilen

³⁹⁵ el-Kevser 108/1-3.

³⁹⁶ Sa'îd Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, 11/6710; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/700-702.

³⁹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*, 8/505; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/700-702; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/700.

³⁹⁸ “Gördün mü dini yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan ve yoksula yedirmeyi özendirmeyen! Vay haline o namaz kılanların ki, onlar namazlarının özünden uzaktırlar. Onlar halka gösteriş yaparlar. Hayra da engel olurlar.”

bencilik, namazı ihmâl etme, riyakârlık ve yardımlaşmaya engel olma gibi dört menfî özelliğe karşı Kevser sûresinde; Müslüman'a verilen nimetler, namazda sebat, ihlas ve kurban kesme özellikleri zikredilir.³⁹⁹ Bu bağlamda Kevser sûresinde zikredilen kurban ibadeti, mümin ile münafığı birbirinden ayıran ahlaki bir ölçü olarak yansıtılır.⁴⁰⁰ Hutbe metninde bu karşılaştırmaya ve sureler arası ilişkiye yer verilerek; Mâûn sûresinde anlatılan münafıkların bencilliği ve gösteriş merakına karşı, kurban kesen bir müminin samimiyeti ile paylaşımcı yönünün vurgulanabileceği düşünülmektedir. Özellikle kurbanın sadece bir et paylaşımından ibaret olmayıp mümini münafıklık sıfatlarından soyutlayan bir kimlik inşası olduğu şeklindeki düşüncenin aktarılmasıyla, kurban ibadetine yönelik daha güçlü bir teşvik yapılmasının isabetli olacağı düşünülmektedir.

Hutbe metninde yer verilen; “Takva şuuruna ulaşarak Rabbimizin razı olduğu kullar zümresine ilhak olmaktır.” cümlesi Hac sûresi otuz yedinci âyetin⁴⁰¹ bir tercümesi tercümesi mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Hutbe metninde bu âyete doğrudan yer verilmesiyle; kurbanın yalnızca kan akıtma eyleminden ibaret olmadığı, aksine bu ibadetle Allah'a ulaşacak olanın ancak kulun kalbindeki ihlas ve teslimiyet olduğu gerçeğinin daha etkili bir şekilde vurgulanacağı düşünülmektedir.

Hutbedeki “Bayramlar sevinç günleridir. Komşularımızı, akrabalarımızı, hasta, yaşlı ve yalnız kardeşlerimizi bu sevince ortak edelim.” cümlesi Hac sûresi otuz altıncı âyetiyle⁴⁰² desteklenmesi durumunda; sevince ortak olma çağrısının genel bir tavsiye olarak kalmayacağı anlaşılmaktadır. Bu sayede kurban etini dağıtmanın bizzat Kur'anî bir emir olduğunun çok daha net bir ifadeyle vurgulanacağı değerlendirilebilir.

Hutbede yer verilen; “Hz. İbrahim'in sözüne sadık kalışını, Hz. İsmail'in teslim oluşunu örnek alacağız.” ifadesinin kurbanın özünü hatırlatması bakımından isabetli bir tercih olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu cümlenin; *“Babacığım, قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمُرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ”* ⁴⁰³ âyeti referans alınarak; Hz. İsmail'in babasına verdiği eşsiz cevapla birlikte sunulmasının, cemaatin gönlünde çok daha derin bir iz bırakacağı anlaşılmaktadır. Mevcut haliyle metnin sadece genel bir tavsiye

³⁹⁹ Sa'îd Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, 11/6709.

⁴⁰⁰ Sa'îd Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, 11/6709.

⁴⁰¹ “Onların ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları; O'na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır. İşte Allah onları sizin istifadenize verdi ki size doğru yolu göstermesinden ötürü O'nu tâzimle anasınız. İyilik yolunu tutanları müjdele!”

⁴⁰² “Biz o büyükbaş hayvanları da Allah'ın size nişânelerinden kıldık; sizin için onlarda nice yararlar vardır. Onlar (kesim için) sıraya dizildiklerinde üzerlerine Allah'ın adını anın, cansız halde yere serildiklerinde ise onlardan hem kendiniz yiyin hem de ihtiyacınızı gizleyen ve gizlemeyen yoksulları doyurun. İşte onları şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik.”

⁴⁰³ es-Saffât 37/102.

niteliğinde kaldığı; kurbanın temelindeki teslimiyet ruhunu Kur'an'ın veciz ifadeleriyle zihinlere kazıma fırsatını değerlendiremediği görülmektedir.

Netice itibarıyla 'Kurban Bayramı: Takva Yolculuğu' konulu hutbe; salgın hastalık döneminin endişe ve belirsizlik atmosferinde toplumsal moral ihtiyacını karşılamayı amaçlayarak sade, samimi ve öğretici bir dille kaleme alınmıştır. Açık ve anlaşılır bir dile sahip olan metinde, tekrarlanan hitap ifadeleriyle duygusal bir ritim oluşması sağlanmıştır. "Temizlik", "tedbir" ve "teslimiyet" kavramlarının ön plana çıkarılmasının, hem dönemin sağlık tedbirlerine yapılan bir çağrı hem de dinî duyarlılığın korunması noktasında isabetli bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte; Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in (a.s.) teslimiyetine yalnızca yüzeysel ifadelerle temas edilmesi ve kurban ibadetinin "paylaşma" yönünün Kur'anî bir delille desteklenmemesinin, hutbe metninin derinliğini sınırladığı görülmektedir. Bu itibarla, hutbede duygusal yoğunluk ile tefsirî derinlik arasında daha dengeli bir anlatım tarzı kurulmasının, hutbe metninin tesirini artıracakları öngörülmektedir.

2.4. AHLAKÎ OLGUNLUK VE RUH TERBİYESİ

Çalışmamızın bu bölümünde, "Halis Niyet ve Samimiyet", "Müminin Yumuşak Huyluluğu", "Mümin Her İşinde Mutedildir", "Şükreden Huzur Bulur" ve "Faydasız İşleri Terk Etmek Kulluğun Güzelliğindendir" başlıklı hutbeler bulunmaktadır. Bu hutbelerde İslam ahlakı, bireyin iç dünyasında başlayan, ailesinde şekillenen, topluma yansıyan davranış biçimi şeklinde yorumlanmıştır. Niyet, içtenlik, şükür, sabır ve ölçülülük nitelikleri, Kur'an ve sünnet doğrultusunda insana hem uhrevi huzur hem de toplumsal bilinç kazandıran esaslar olarak değerlendirilebilir. Hutbelere bu başlık altında yer verilmesinin temel sebebi, günümüz yaşamının hız ve hırs kaynaklı kaybettiği etik dengeyi tekrar sağlama isteğidir. Bu hutbeler, bireyin iç dünyasındaki sadelik, iyi niyet ve güzelliğin toplumun genel etik değerlerine de etki edeceği inancını taşımaktadır.

2.4.1. Halis Niyet ve Samimiyet (19.06.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 19 Haziran 2020 tarihli yayımlanan "Halis Niyet ve Samimiyet"⁴⁰⁴ konulu hutbe, Müslümanların ibadet ve ahlâk dünyasında olması gereken içtenlik, ihlâs ve doğruluk ilkelerini hatırlatmaktadır. Salgın hastalık döneminin toplumsal ve manevi karamsarlığı içinde kaleme alınan bu hutbe, insanın iç dünyasına yönelerek iman, ibadet ve ahlaki davranışlarda halis niyetin önemini vurgulamaktadır. Hutbe metni, niyeti imanın özü, samimiyeti kulluğun sırrı ve dürüstlük hasletini toplumsal ilişkilerin temeli olarak

⁴⁰⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Halis Niyet ve Samimiyet" (Erişim 1 Ocak 2026).

nitelendirmektedir. Bu yönüyle hutbe, zahiri davranışlardan ziyade, insanın iç dünyasına yönelerek dini hayatın ritüel boyutundan çok ahlaki derinliğini ön plana çıkarmıştır.

Hutbede yer verilen; *إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ* âyeti “*Biz bu kitabı sana gerçeğin bilgisi olarak indirdik. Öyleyse samimi bir inanç ve bağlılık göstererek sadece Allah’a kulluk et.*”⁴⁰⁵ şeklinde tercüme edilmiştir. Saîd Havvâ’ya göre, Allah’ın (c.c.) kitabının “hak”olarak indirmesinin asıl sebebi, iman edenlerden yalnızca kendisine içtenlikle kulluk etmesini istemesidir.⁴⁰⁶ Hutbe metninde niyetin “kulluğun sırrı” olarak yorumlanması, tefsir metninde yer alan “ibadeti her türlü gösteriştan temizlemek” düşüncesiyle tam bir uyum içindedir. Bu açıdan bakıldığında namaz ve oruç gibi ibadetler, ancak içindeki “samimi niyetle” değer kazanır; niyet samimi değilse, yapılan ibadet dahi olsa kuru bir yorgunluktan öteye geçmez.

Taberî’ye göre Kur’an’ın “hak ve adalet” üzere indirilmesinin en temel sonucu dini sahte ilahlardan arındırarak sadece Allah’a (c.c.) has kılmaktır.⁴⁰⁷ hutbe metni bu düşünceden hareketle, samimiyeti sadece ahlaki bir ödev olarak yansıtmakla kalmayıp, ilahi adaletin bir parçası ve kulların rabbine karşı bir borcu olarak dile getirmiştir.

Hutbe metninde yer verilen; *قُلْ إِنْ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ* âyeti “*De ki, şüphesiz benim namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm, âlemlerin Rabbi olan Allah içindir.*”⁴⁰⁸ şeklinde tercüme edilmiştir. Ayette geçen “نُسُك” kavramı “ibadet” şeklinde tercüme edilmiştir. Her ne kadar bu kavramı “hac ve kurban”⁴⁰⁹ şeklinde yorumlayan müfessirler olsa da, Allah’a (c.c.) yaklaştıran her türlü davranış⁴¹⁰ şeklinde yorumlayanların da olduğu görülmektedir.

Râzî’ye göre ise nüsük, tıpkı gümüşün ateşte eritilip kirlerinden arındırılması gibi insanın nefsinin günah kirlerinden temizlemesi demektir. Dolayısıyla namaz ve kurban gibi kulluk görevleri halis bir niyetle yerine getirildiği takdirde anlam kazanır ve kişiyi kötülüklerden alıkoyar.⁴¹¹ Hutbede bu âyete yer verilmesiyle; ibadetin sadece şekilden ibaret olmadığı ve müminin benliğini tamamen Allah’a adaması gerektiği düşüncesinin ön plana çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

⁴⁰⁵ ez-Zümer 39/2.

⁴⁰⁶ Sa’id Havvâ, *el-Esâs fi’t-tefsîr*, 9/4853.

⁴⁰⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 20/154.

⁴⁰⁸ el-En’âm 6/162.

⁴⁰⁹ Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi’l-mi’t-tefsîr*, 2/292; Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, 3/410.

⁴¹⁰ Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, 3/410.

⁴¹¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 14:191.

Hutbede yer verilen “Mümin imanında samimidir... yalnızca Allah’a (c.c.) kulluk eder ve sadece O’ndan yardım ister.” cümlesi Fâtîha sûresinin beşinci âyetinin⁴¹² bir tercümesi mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu ifadeye hutbe metninde doğrudan Kur’an’ın ilk cümleleri olduğu vurgusuyla yer verilmesinin, isabetli bir yaklaşım olacağı değerlendirilebilir. Bu sayede ibadetteki samimiyetin sadece ahlaki bir tercih olmadığı anlaşılmaktadır.

Hutbe metninde; وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ “Halbuki onlara, Allah’a kulluk etmeleri, O’na yürekten inanıp boyun eğmeleri emredilmişti.”⁴¹³ âyetine yer verilerek hutbede vurgulanmak istenen “ihlas ve samimiyet” kavramlarının doğrudan Kur’an’ın ifadeleriyle desteklenmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir.

Hutbe metninde; قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ “Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir; Ki onlar, namazlarında derin bir saygı hali yaşarlar”⁴¹⁴ âyetlerine yer verilmesiyle; hutbede vurgulanan samimiyet ilkesinin sağlam bir zemine oturacağı anlaşılmaktadır. Bu sayede mümin olmanın temel hasletlerinden birinin, ibadetteki huşu ve içtenlik dengesi olduğu hususunun ön plana çıkarılacağı görülmektedir. Söz konusu dengenin metne yansıtılmasının, irşat dilini daha tesirli kılacağı düşünülmektedir.

Netice itibarıyla ‘Halis Niyet ve Samimiyet’ konulu bu hutbe; manevi bir destek arayışı içinde olan toplum için sade, öğretici ve yapıcı bir irşat rehberi niteliği taşımaktadır. Âyet seçimleri oldukça isabetli olsa da tefsirsel derinlik yer yer yüzeysel kalmıştır. Özellikle klasik tefsirlerdeki konuyla ilgili benzetmelerin ve kavramsal inceliklerin metne dahil edilmemesi, anlatımın seviyesini belirli bir ölçüde sınırlandırmıştır. Fakat dinleyici kitlesi göz önünde bulundurulduğunda her kesime hitap eden bu akıcı ve sade üslup, ibadetin biçiminden özüne, fiilden ziyade niyete yönelmeyi öğütlemesi bakımından oldukça başarılıdır. Neticede hutbe, tespit edilen eksikliklere rağmen dini hayatın merkezindeki samimiyeti ve Allah’a (c.c.) teslimiyet bilincini hatırlatan, alışlagelmiş hutbe metinlerinden daha kısa ama anlamlı bir metin olarak müşahade edilmektedir.

2.4.2. Müminin Yumuşak Huyluluğu (09.10.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 09 Ekim 2020 tarihli yayımlanan “Müminin Yumuşak Huyluluğu”⁴¹⁵ konulu hutbe, Müslüman’ın takınması gereken bireysel ahlâk kurallarını ve toplumsal huzurun önemini merkeze alan, sade ve duygusal bir okadar da öğretici

⁴¹² “(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.”

⁴¹³ el-Beyyine 98/5.

⁴¹⁴ el-Mü’minûn 23/1-2.

⁴¹⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Müminin Yumuşak Huyluluğu” (Erişim 21 Aralık 2025).

bir üslupla kaleme alınmış bir irşat metnidir. Hutbe metni, Müslüman şahsiyetini; iman, ibadet ve güzel ahlâk bütünlüğü içerisinde yeniden tanımlamaktadır. Bu bütünlüğün ahlaki ve dışa yansıyan yönünü ise; yumuşak huyluluk, hoşgörü ve nezaket erdemleri üzerinden şekillendirmektedir. Dönem olarak Karabağ Savaşı'nın yeniden alevlendiği ve toplumun bir yandan millî dayanışmaya, diğer yandan pandemi sebebiyle sükûnete ihtiyaç duyduğu bir süreçte yayımlanmış olması hutbeye ayrı bir bağlamsal değer kazandırmaktadır. Hutbenin temelini; Hz. Peygamber'in nezaket ahlakı, müminin çevresine karşı hoşgörüsü ve toplumsal sükûnetin muhafazası konuları oluşturmaktadır.

Hurbede yer verilen *لَا تَنْفَضُوا مِنْ حَوْلِكَ* âyeti “*Sen onlara Allah'ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz onlar etrafından dağılır giderlerdi.*”⁴¹⁶ şeklinde tercüme edilmiştir. Râzî'ye göre ilgili âyet; Uhud Savaşı esnasında emre itaatsizlik ederek yerlerini terk eden ve bu sebeple Müslümanların tehlike yaşamasına sebep olan sahabe topluluğuna karşı, Hz. Peygamber'in gösterdiği müsamaha ve nezaketi tescil etmek üzere nazil olmuştur.⁴¹⁷ Allah Resûlü'nün bu ağır hata karşısında ashabını azarlamak veya onları ta'zir etmek yerine, yumuşak bir dille hitap etmesi, toplumsal dağılmanın önüne geçen en etkili bir ahlaki hamle olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴¹⁸

Tahir İbn Âşûr, İslam'ın ilk muhatabı olan Arapların onuruna düşkün, boyun eğmeyi sevmeyen ve hürriyetinden taviz vermeyen bir toplum olduğuna dikkat çekmektedir.⁴¹⁹ Ona göre eğer tebliğ esnasında şiddet ve katılık olsaydı, bu toplum inatlaşarak haktan tamamen uzaklaşmış; dolayısıyla yumuşak huyluluk, bu toplumu irşat etmenin ve kalplerini İslam'a açmanın olmazsa olmaz erdemlerindendir.⁴²⁰ İlgili âyetin, Uhud Savaşı'nda yaşanan ağır mağlubiyet ve itaat sorununun hemen ardından nazil olması, yapılan emre itaatsizlik ve olumsuzluklara rağmen Hz. Peygamber'in onları azarlamaması, bunun aksine yumuşak bir üslupla karşılaması, İslam ahlakının en güzel örneklerinden biridir. Ancak hutbe metninde bu tarihsel bağlama ve kriz anındaki peygamberî duruşa yer verilmemiştir. Hutbede bu arka planın vurgulanmasıyla; yumuşak huyluluğun sadece işlerin yolunda gittiği zamanlardaki bir nezaket kuralı olmayıp, en zor şartlarda ve büyük hatalar karşısında dahi elden bırakılmaması gereken bir ahlak kuralı olduğu gerçeğinin daha güçlü bir şekilde vurgulanacağı anlaşılmaktadır.

⁴¹⁶ Âl-i İmrân 3/159.

⁴¹⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 9/405.

⁴¹⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 9/405.

⁴¹⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/145-147.

⁴²⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/145-147.

Hutbede ilgili âyetin devamında olan; *وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ* “iş hakkında onlara danış”⁴²¹

kısmına yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Çünkü istişare, sadece bir nezaket kuralı değil, idari ve toplumsal bekayı sağlayan köklü bir yönetim ilkesidir. İstişarenin temel amacı, kriz anlarında toplumun zedelenen onurunu onarmak ve birbirine bağlılık duygusunu pekiştirmektir. Şevkani, yöneticilerin bilmedikleri konularda âlimlere, stratejik konularda ise ordu komutanlarına danışmasının dini bir zorunluluk olduğunu ifade etmektedir. İstişare ahlakı olmayan ve liyakat sahiplerine danışmayan bir yöneticinin azledilmesi gerektiğini vurgulayarak, istişare ahlakının devlet ciddiyeti içindeki hayati öneme sahip olduğunu dile getirmiştir.⁴²²

İbn Kesîr, bu âyetin tefsirinde Hz. Peygamber’in Bedir’de karargâhın kurulacağı yerden Uhud’da savaş stratejisine, Hendek’te yapılması planlanan diplomasiden Hudeybiye’deki barış şartlarına ve hatta “İfk Hadisesi” gibi şahsi problemlere kadar hayatının her alanında istişareyi uyguladığını dile getirmektedir.⁴²³ Bu istişarelerin temel hedefi sadece fikir alışverişi yapmaktan ibaret olmayıp, ashabin kalplerini hoş tutmak, onları verilecek kararlara karşı metanetli ve kararlı hale getirmektir.⁴²⁴ Hutbede âyetin bu kısmına yer verilmemesi önemli bir eksikliktir. Çünkü istişare, yumuşak huyluluğu dilde kalan bir temenni olmaktan çıkarıp, muhatabın fikrine değer vererek onu sürece dahil eden somut bir davranış biçimidir. Metinde âyetin bu bağlamına yer verilmemesiyle; istişare ahlakı ve yumuşak huyluluk kavramları arasındaki köklü ilişkinin kurulamamasına, dolayısıyla toplumun en çok ihtiyaç duyduğu istişare kültürünün yumuşak huylulukla harmanlanarak sunulma fırsatının kaçırılmasına yol açmıştır.

Hutbede geçen “Peygamber Efendimiz (s.a.v.) insanlık için en güzel örnektir.” ifadesi, Ahzâb sûresi yirmi birinci âyetle⁴²⁵ mana bakımından birebir örtüştüğü halde âyet zikredilmemiştir. Oysa ki peygamberî ahlakı Kur’anî bir referansla sunmak, dinleyicinin bu ahlakı daha etkili bir şekilde benimsemesini sağlama ve dikkatini canlı tutma açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, hutbe metninde doğrudan âyet karşılığı olan cümlelerle birlikte âyet referanslarına da yer verilmesinin daha uygun olacağı kanaatine varılmıştır.

⁴²¹ Âl-i İmrân 3/159.

⁴²² Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1/451.

⁴²³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/149.

⁴²⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/149.

⁴²⁵ “İçinizden Allah’ın lutfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah’ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah’ta güzel bir örneklik vardır.”

Hutbe metni incelediğinde, âyetlerden yeterince istifade edilmediği ve sadece bir âyete yer verildiği görülmektedir. Konunun Kur'anî bir referansla çeşitlendirilmesi açısından, en azından Müslümanlardaki yumuşak huyluluğun sadece davranışlarla sınırlı kalmayıp sözlere de yansması gerektiğini vurgulamak amacıyla; وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا *“İnsanlara güzel söz söyleyin”*⁴²⁶ âyetine yer verilmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir. Ayrıca müminin karakterini Kur'anî bir temele oturtmak, hutbede yer alan “mümin kimliği” vurgusunu tamamlamak; böylece toplumsal uyumun yanı sıra kişisel olgunluğu ve tevazu ahlakını da güçlü bir şekilde ifade etmek amacıyla, hutbenin sonunda; وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا *“Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyürler...”*⁴²⁷ âyetine yer verilmesi isabetli olacağı kanaatine varılmıştır. Bu âyetin zikredilmesi, hutbe metni boyunca anlatılan Müslüman kimliğinin ete kemiğe bürünmüş halini Kur'anî bir referansla sunma fırsatı olarak değerlendirilebilir.

Söz konusu hutbe; bireysel ve toplumsal düzeyde merhamet, tevazu ve nezaket bilincini canlı tutmayı hedefleyen başarılı bir irşat metnidir. Hutbe metninin, dönemin pandemi koşulları ve Karabağ Savaşı gibi toplumsal gerilimin yüksek olduğu bir atmosferde kaleme alınmış olması, öfke yerine sükûnet, umutsuzluk yerine huzurlu bir ortam inşa etme gayretini daha anlaşılır kılmaktadır. Ancak incelenen tefsir metinleri çerçevesinde metnin geliştirilmeye açık noktaları olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, özellikle Âl-i İmrân sûresi yüz elli dokuzuncu âyetin nüzul bağlamındaki Uhud Savaşı sonrası yaşanan kriz yönetimine ve istişare vurgusuna yer verilmediği anlaşılmaktadır. Söz konusu eksiklik sebebiyle; “yumuşak huyluluk” kavramının toplumsal dönüşüm üzerindeki gücünün ve yönetimdeki tesirinin yansıtılamadığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen hutbe, peygamber örnekliliğini gündelik davranışa dönüştürme çağrısıyla, Diyanet İşleri Başkanlığının kriz anlarında izlediği moral odaklı üslubun dengeli ve samimi örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek sade halk dili gerekse seçilen temanın güncelliği, metni dinleyici nezdinde etkili ve karşılığı olan bir irşat vasıtasına dönüştürmüştür.

2.4.3. Mümin Her İşinde Mutedildir (18.12.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 18 Aralık 2020 tarihli yayımlanan “Mümin Her İşinde Mutedildir”⁴²⁸ konulu hutbe; salgın hastalık sonrasında meydana gelen sosyal dalgalanmalar ve bireysel davranışlardaki aşırılık eğilimleri karşısında, Müslümanların muhafaza etmesi gereken “denge” ilkesini ön plana çıkaran bir irşat metni olarak hazırlanmıştır.

⁴²⁶ el-Bakara 2/83.

⁴²⁷ el-Furkân 25/63.

⁴²⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Mümin Her İşinde Mutedildir” (Erişim 4 Aralık 2025).

Hutbe metninde; bireysel anlamda ölçülü olmanın yanı sıra, toplumsal yaşamda da itidalin sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Metinde sunulan örneklerin; iman, ibadet, sosyal ilişkiler ve bireysel alışkanlıklar arasında denge kurmanın ehemmiyetini ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu dengenin, “vasat ümmet” olma anlayışının bir yansıması olduğu ve bu temel ilkeyi desteklediği değerlendirilebilir. Hutbe metni incelendiğinde; Müslümanın dünya ve ahiret dengesini gözetmesi, davranışlarında aşırılıktan sakınması ve müminin ölçülü olmayı ayrılmaz bir karakter olarak benimsemesi konuları ekseninde kaleme alındığı görülmektedir. Bu çerçevede hutbenin; sade bir dil ve etkili mesajlarla cemaatin gündelik hayatına dokunan bir üslupla inşa edildiği kanaatine varılmıştır.

Hutbede yer verilen; *وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ*

âyeti “Allah’ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak. Dünyadan da nasibini unutma! Allah’ın sana iyilikte bulunması gibi, sen de insanlara iyilikte bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma. Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez.”⁴²⁹ şeklinde tercüme edildiği ve yalnızca genel bir denge politikası tavsiyesi gibi geçirildiği anlaşılmaktadır. Oysa âyetin bağlamı ve sebep-i nüzulü dikkate alındığında; meselenin merkezinde, Karun’un şahsında tüm Müslümanlara kıyamete kadar ibret olacak bir figürün yattığı görülmektedir. Tefsir metinlerinde bu âyet, Karun’un servetle gelen kibri ve güç zehirlenmesi sonucu maruz kaldığı ilahi bir uyarı şeklinde açıklanmaktadır.⁴³⁰ Ayrıca malı ile övünüp Peygamber’e (s.a.v.) tabi olan kimselere hakaret eden kureyşlileri uyurma amacıyla indirildiği şeklinde açıklamalar da bulunmaktadır.⁴³¹ Hutbede âyetin nüzul bağlamına değinilmeden aktarılması, yayımlandığı dönemde ihtiyaç hissedilen önemli bir irşat fırsatının yakalanamamasına sebep olmuştur. Âyetin asıl muhatabı olan Karun üzerinden verilen “servete aşırı tamah” mesajı; hutbenin yayımlandığı pandemi dönemindeki ekonomik darlık, fahiş fiyat artışları ve stokçuluk gibi Müslüman’a yakışmayan faaliyetler göz önüne alındığında çok daha anlamlı bir karşılık bulabileceği düşünülmektedir. Şayet bu bağlama yer verilmiş olsaydı; kriz anlarını fırsata çevirmeye çalışan kesimlere yönelik çok net bir uyarının yapılabileceği anlaşılmaktadır. Bu sayede âyette vurgulanan denge kavramının toplumsal adalet boyutunun, çok daha güçlü bir şekilde aktarılacağı değerlendirilebilir.

⁴²⁹ el-Kasas 28/77.

⁴³⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 18/322; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/245-246; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 20/174.

⁴³¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 20/174.

Âyette bulunan; وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا “Dünyadan nasibini unutma”⁴³² ifadesinin hutbe

metnindeki yansıması, helal nimetlerden istifade etmek ve dünyevi ihtiyaçları ihmal etmemek şeklinde anlaşılmaktadır. Oysa müfessirlere göre âyetteki asıl mesaj; dünyayı bir istirahat yeri olarak görmeyip, ahiret mutluluğunu sağlayacak bir alan olarak görmektir.⁴³³ Dolayısıyla hutbe metninde, mesele sadece meşru ölçüde nimetlerden faydalanma olarak anlaşıp, âyetin asıl vurguladığı “dünyayı ahiret sermayesine dönüştürme” sorumluluğu yeterince aktarılmamıştır.

Ruhul Beyan isimli eserde, ilgili âyetin tefsirinde üç temel hususa dikkat çekilmektedir. İlk olarak Karun’u helake götüren sürecin; Allah’ın (c.c.) kitabındaki bir emre karşı sergilediği itaatsizlik ve başkaldırı ile başladığı belirtilmektedir. Ardından, servetin getirdiği imkânlarla kibre kapılan Karun’un, başlangıçtaki “münevver” şahsiyetini ve manevi kimliğini yitiriş serüveni anlatılmaktadır. Son olarak yoksullar, sadece yardıma muhtaç kitleler olarak değil; kıyamet gününde zenginlerin akıbeti hakkında söz sahibi olacak aziz şahsiyetler şeklinde tasvir edilmektedir.⁴³⁴ Ruhul Beyan’daki bu özgün açıklamaların hutbe metnine yansıtılmasıyla, âyette geçen dünya-ahiret dengesi vurgusunun toplumsal bir sorumluluk bilincine dönüşmesini sağlayacağı düşünülmektedir. Özellikle pandemi gibi hassas bir dönemde; fahiş fiyat artışları ve stokçuluk gibi kul haklarının toplumda açtığı yaralar ile bu durumun ahiretteki vebali daha sarsıcı bir şekilde aktarılabilceği düşünülmektedir. Aynı şekilde, dünyevi makam ve servetin karakter üzerindeki yozlaştırıcı etkisi hatırlatılarak, Karun örneği üzerinden kibrin yol açacağı acı sonun vurgulanmasının isabetli olacağı kanaatine varılmıştır.

İlgili metinde yer verilen “Müminler olarak bize yakışan, Rabbimizin kâinatın her zerresine işlediği muhteşem dengeyi hayatımıza taşımaktır.” cümlesi Rahmân sûresi yedi, sekiz ve dokuzuncu âyetlerin⁴³⁵ âyetlerinin tercümesi mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Şayet ilgili âyetlere metinde açıkça yer verilmiş olsaydı; Müslüman’da sağlanmak istenen dünya-ahiret dengesinin, çok daha güçlü bir Kur’anî zeminle dile getirileceği değerlendirilebilir.

Metinde sadece bir âyete yer verilmiş olması, yeteri kadar âyetlerden istifade edilmediği kanaatini oluşturmaktadır. Hutbede; yeme-içme ve giyim-kuşam gibi günlük hayatın her alanında aşırılıktan kaçınma tavsiyesi; ذَٰلِكَ قَوَامًا “Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur.”⁴³⁶ âyetiyle desteklenerek ifade edilmesinin daha

⁴³² el-Kasas 28/77.

⁴³³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/322; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/245-246; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 20/174.

⁴³⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6/429.

⁴³⁵ “Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız; Ölçüyü düzgün tutasınız ve eksik tartmayasınız.”

⁴³⁶ el-Furkân 25/67.

isabetli olacağı düşünülmektedir. Böylece bu ölçülü duruşun sadece bir tavsiye niteliğinde kalmayacağı anlaşılmaktadır. Söz konusu vasfın, Kur'an'ın ifadesiyle “iyi kulların” temel bir özelliği olarak çok daha vurgulu bir şekilde aktarılmış olacağı anlaşılmaktadır.

Bahsi geçen hutbe metninin, yayımlandığı dönemin ihtiyaçlarına cevap veren öğretici bir metin niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Hutbedeki bireysel ölçülülük vurgusunun; tefsir metinlerinde dikkat çekilen karakter bozulması ve toplumsal felaketler gibi temalarla desteklenmesi durumunda, irşadın etkisinin artacağı değerlendirilebilir. Özellikle pandemi döneminde sıkça karşılaşılan stokçuluk ve fahiş fiyat artışı gibi konuların âyetler üzerinden işlenmesinin, itidal kavramını toplumsal adalet vurgusuna dönüştüreceği kanaati hasıl olmaktadır. Hutbedeki temaların tefsir derinliğiyle beslenmesinin; dindarlık algısını bireysel seviyeden çıkarıp ümmet bilinci ve murakabe şuuruna taşıyacağı düşünülmektedir.

2.4.4. Şükreden Huzur Bulur (14.08.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 14 Ağustos 2020 tarihli yayımlanan “Şükreden Huzur Bulur”⁴³⁷ konulu hutbe, pandemi sebebiyle oluşan psikolojik ve ekonomik problemlerin devam ettiği bir dönemde hazırlanmıştır. Bu çerçevede hutbe metni, sabır, kanaat ve şükür duyguları konusunda hafızaları tazeleyerek, toplumsal huzurun temeli olan manevî bilinç ilkesini yeniden gündeme taşımıştır. Metin, Hz. Peygamber'in gece ibadetinde döktüğü gözyaşlarını merkeze alarak “şükürün” hem duygusal hem de bilinçli bir kulluk şuuru haline dönüşmesinin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Hutbe metni; şükürün imanın bir gereği olduğu, nimetlerin şükürle anlam kazandığı ve nankörlüğün bireye huzursuzluk getirdiği gibi hususları hatırlatmaktadır. Bu çerçevede sade bir dil ve duygusal bir üslup kullanılarak, insanın iç dünyasındaki maneviyat duygusunun diri tutulmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır.

Hutbede yer verilen; وَلَا تَكْفُرُونَ وَاشْكُرُوا لِي وَآذْكُرُوايَ âyeti “Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, nankörlük etmeyin!”⁴³⁸ şeklinde tercüme edilmiştir. Söz konusu âyete yönelik müfessirlerin yaptığı yorumlar incelendiğinde; şükürün yalnızca dille ifade edilen bir beyandan ibaret olmadığı, aksine kalp, beden ve tüm azaları kapsayan bir kulluk bilinci olarak ele alındığı görülmektedir.⁴³⁹ Müfessirlerin ilgili âyete bakış açılarının hutbe metninde de güçlü bir şekilde karşılık bulması; hutbenin hazırlanma sürecinde tefsir kaynaklarından istifade edildiğini açıkça göstermektedir.

⁴³⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Şükreden Huzur Bulur” (Erişim 7 Aralık 2025).

⁴³⁸ el-Bakara 2/152.

⁴³⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/696-697; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/123-124; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/237-238.

Fahredden er-Râzî'nin Mefâtîhu'l-Gayb isimli eserinde ilgili âyetin tefsirinde yer verdiği; “Beni bollukta anın ki, ben de sizi darlıkta anayım.”⁴⁴⁰ şeklindeki kudsî hadisin, hutbe metnine dahil edilmesinin içeriği daha kuşatıcı bir seviyeye taşıyacağı düşünülmektedir. Mevcut durumda hutbe metni, şükürü temel olarak nimetlere karşı bir teşekkür ifadesi şeklinde ele almaktadır. Âyetin genel manası ve Müslüman'dan beklenen ahlaki ilkeler doğrultusunda bu yaklaşım isabetli bulunmaktadır. Bununla birlikte; özellikle pandeminin getirdiği ekonomik ve ruhsal sıkıntıların yaşandığı o süreçte, şükürün sadece bir görev değil aynı zamanda ilahi bir güvence olduğu mesajının bu kudsî hadis üzerinden verilmesinin uygun olacağı kanaatine varılmıştır. Zira kulun samimiyetle Rabbine yönelmesi, beraberinde ilahi bir mükâfat beklentisini de getiren ve kişiye her türlü zorluk karşısında manevi bir güven duygusu aşılayan en büyük vaattir.⁴⁴¹

Suyûtî'nin ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirinde, söz konusu âyetin tefsirinde zikredilen rivayetler incelendiğinde; zikir ve şükür kavramlarının sadece dille ifade edilen birer söylemden ibaret olmadığı, aksine doğrudan Allah'a (c.c.) itaatle ilişkilendirilen birer kulluk şuuru olduğu görülmektedir. Müfessirin bu âyet özelinde aktardığı “Beni itaatle anın ki, Ben de sizi mağfiretle anayım.” rivayeti, şükürü pasif bir teşekkür ifadesinden çıkarıp kişiyi aktif ve dinamik bir kulluk bilincine yönlendirmektedir. Yine aynı kaynakta yer alan ve Allah'ın (c.c.) kula yakınlığını müjdeleyen “Siz Bana yürüyerek gelerseniz, Ben size koşarak gelirim.” kudsî hadisi, şükür ve zikrin kul ile yaratıcı arasındaki en güçlü bağ olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁴² Pandeminin yarattığı yalnızlık ve çaresizlik ortamında, şükürü sadece ahlaki bir görev olmaktan ziyade Allah'ın (c.c.) kula “koşarak” karşılık vereceği bir sığınak olarak sunan bu tür rivayetlerin hutbede yer alması, metnin teselli edici gücünü ve toplumsal karşılığını çok daha anlamlı hale getireceği düşünülmektedir.

Hutbe metninde yer alan; *وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ* âyeti “*Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: “Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.”*⁴⁴³ şeklinde tercüme edilmiştir. Kurtubî, şükretmeyi; kişinin Allah'ın (c.c.) verdiği nimetleri O'na isyan olacak davranışlarda bir güç olarak kullanmaması yani nimetleri günaha vasıta etmemesi şeklinde tanımlanmaktadır. Müfessir aktardığı rivayetlerin birinde; kulun şükretmekten dahi aciz olduğunu itiraf etmesinin bir şükür makamı olduğunu belirtmektedir. Söz konusu yaklaşım, şükür meselesini sadece bir

⁴⁴⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 4/123-124.

⁴⁴¹ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 1/128.

⁴⁴² Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 1/360-362.

⁴⁴³ İbrahim 14/7.

teşekkür ifadesi olmaktan çıkarıp marifetullah seviyesine taşımaktadır.⁴⁴⁴ Pandemi döneminin kısıtlı imkânları ve manevî imtihanları içerisinde bu anlayışı hutbeye yansıtmının kıymetli olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle şükür; “nimeti günaha vasıta kılmamak” ve “şükürdeki acziyetin bilincinde olmak” gibi özgün yorumlarla zenginleştirmenin, hutbenin ahlakî inşa gücünü çok daha etkili bir seviyeye taşıyacağı değerlendirilebilir.

İlgili âyetin, Hz. Musa’nın kavmini Firavun’un zulmünden kurtardıktan sonra onlara yaptığı toplumsal bir hatırlatmanın⁴⁴⁵ hemen ardında yer alması, şükürün sadece bireysel bir erdem değil, aynı zamanda toplumsal bir sorumluluk olduğunu göstermektedir. Hutbede âyetin bağlamına atıf yapılarak; Allah’ın (c.c.) nimetleri karşısında İsrailoğulları’na yaptığı bu uyarı metne yansıtılmış olsa, şükür kavramının bireysel bir teşekkür halinden çıkarak toplumsal bir vazife ve varoluş bilincine dönüşeceği düşünülmektedir.

Hutbe metninde yer verilen “Mümin bilir ki aklın şükürü iman etmek, malın şükürü paylaşmak, sağlığın şükürü ise hayırlı işler yapmaktır.” cümlesi *اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ* “*Ey Dâvûd ailesi! Şükür için çaba gösterin. Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır.*”⁴⁴⁶ âyetiyle desteklenmiş olsaydı, şükredebilmenin bizzat kendisinin büyük bir nimet olduğu vurgusu Kur’anî bir perspektifle çok daha güçlü bir şekilde ifade edileceği anlaşılmaktadır. Zira Allah’ın (c.c.) beyanına göre azınlıkta yer almak, mümin için manevî bir iltifat niteliği taşıdığından kişiyi şükretme konusunda teşvik edeceği düşünülmektedir.

Netice itibarıyla ‘Şükreden Huzur Bulur’ konulu hutbe; sade dili, duygusal yapısı ve güçlü anlatımıyla, pandemi döneminde manevî motivasyonu yükseltme amacına uygun bir şekilde hazırlanmıştır. Nimet-şükür dengesi açısından Nahl sûresi yetmiş sekizinci âyete⁴⁴⁷ yer verilerek; işitme, görme ve düşünme gibi melekelerin Allah’ın (c.c.) insana birer lütfu olduğu ve her nimetin şükür gerektirdiği düşüncesinin daha belirgin hale getirilebileceği düşünülmektedir. Bu yaklaşımın, kulun sadece elindeki maddî imkânlarla değil, doğrudan kendi varlığına ve biyolojik donanımına karşı da bir şükür sorumluluğu taşıdığı bilincini uyandıracak anlaşılmaktadır.

Hutbede, âyet seçimlerinin isabetli olduğu, verilen manaların cemaat seviyesine indirildiği ve tefsir metinlerinden büyük ölçüde istifade edildiği kanaati oluşmaktadır. Bununla birlikte, şükürün toplumsal boyutu şeklinde ifade edilen nimeti paylaşma ve infak

⁴⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 9/343.

⁴⁴⁵ Ayet için Bk. İbrahim 14/6.

⁴⁴⁶ Sebe 34/13.

⁴⁴⁷ “Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler, kalpler verdi.”

bilincinin, hutbede yeterince vurgulanmadığı görülmektedir. Pandeminin getirdiği maddî sıkıntılar sebebiyle, yardımlaşma ve dayanışmadan bahseden âyetlerle⁴⁴⁸ hutbeye dayanışma çağrısı eklemenin yerinde olacağı değerlendirilebilir. Bu sayede şükretmenin; sadece kişinin kendi iç dünyasında kalan bir eylem olmayıp paylaştıkça çoğaltan bir farkındalık haline geleceği anlaşılmaktadır. Ayrıca hutbe, şükür nimetin artmasına vesile olan temel bir davranış olarak sunulmaktadır. Bununla birlikte “şükür-infak-iyilik” zincirinin Kur’anî bütünlük içerisinde ele alınmasının, metni bireysel şükür bilincinden, toplumsal sorumluluğa uzanan daha kapsayıcı bir yaklaşıma taşıyacağı kanaatine varılmıştır.

2.4.5. Faydasız İşleri Terk Etmek Kulluğun Güzelliğindendir (27.11.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 27 Kasım 2020 tarihli yayımlanan “Faydasız İşleri Terk Etmek Kulluğun Güzelliğindendir”⁴⁴⁹ konulu hutbe, Müslümanların hayatını idame ettirirken benimsemesi gereken ölçülülüğü, hayatı anlamlandırarak yaşamayı ve kulluk bilincini öne çıkaran sade ve öz bir irşat metnidir. Pandemi sürecinin yavaş yavaş toplumsal etkisinin azaldığı bir dönemde hazırlanan hutbe metni, gündelik hayatta toplumu olumsuz etkileyen bilgi kirliliği ve manevi çöküntüye karşı bilinçlendirmeyi amaçlamaktadır. Hutbe metni; kulluğun özünün samimiyet olduğu, boş ve faydasız işleri terk etmenin güzelliği ve vaktin kıymeti gibi konuları ele almaktadır. Bu çerçevede; sözü ve davranışı verimli kullanmanın sağladığı faydalar üzerinden, kapsamlı bir kulluk bilinci inşa etmeyi hedeflemektedir.

Hutbede yer verilen *وَإِذَا سَمِعُوا اللَّعْنَ أَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا تَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ*

âyeti “(Müminler) boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve ‘Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size! Esen kalın. Bizim cahillerle işimiz yok’ derler.”⁴⁵⁰ şeklinde tercüme edilmiştir. Şevkânî’ye göre, dünya hayatındaki nimetler Allah (c.c.) tarafından insanlara karşılıksız olarak lütfedilmiştir. Bu nimetler karşısında vaktini, sözlerini ve davranışlarını Allah’ın (c.c.) rızasına uygun yönlendirmeyen kimse, büyük bir vefasızlık içerisinde. Ayrıca faydasız işlerle meşgul olmak, sadece basit bir alışkanlık olarak görülmemektedir. Bu durum, aynı zamanda kişiyi ahiret düşüncesinden ve yaratılış gayesinden uzaklaştıran ciddi bir bilinç sapmasıdır.⁴⁵¹ Hutbe metnine bu yorum yansıtılarak boş ve faydasız işlerden uzak durmak bir

⁴⁴⁸ Ayetler için Bk. el-Mâide 5/2; et-Tevbe 9/71; Ali İmran 3/92; Ali İmran 3/134; ez-Zariyat 51/19.

⁴⁴⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Faydasız İşleri Terk Etmek Kulluğun Güzelliğindendir” (Erişim 8 Aralık 2025).

⁴⁵⁰ el-Kasas 28/55.

⁴⁵¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 4/207.

zaman yönetiminden ziyade ilahi lütfı karşı gösterilmesi gereken bir vefa borcu olarak tanımlananacağı düşünülmektedir.

Hutbede yer verilen âyette geçen لَا تَبْغِي الْجَاهِلِينَ ifadesi “Bizim cahillerle işimiz yok.”⁴⁵² şeklinde tercüme edilmiş olup, bu tercüme cahil olan kimselerin aşağılanması gibi bir izlenimi beraberinde getirmektedir. Oysa bu ifade, muhatapları küçümseyen bir üsluptan ziyade, müminlerin sahip olduğu ahlaki olgunluğa delalet eder. Bu duruş, cahilce tavırlara karşı takınılan bilgece bir tavidir. Burada amaç, cahilin seviyesine inip kavgayı büyötmek değil; vakarı koruyarak ve وَيَذُرُّونَ بِالْحَسَنَةِ “kötülüğü iyilikle savarak”⁴⁵³ karşı tarafı güzel ahlakla cezbetmektir.⁴⁵⁴

Âyetteki “Selam” ifadesi müminler için bir hoş-beş kavramı olarak bilinirken, cahillere karşı tahammül emaresi şeklinde anlaşılmaktadır. “Cahilleri talep etmeme” vurgusu ise onları küçümsemek değil, müminin yönünün daima ilim ve güzel ahlaka döndüğü anlamına gelmektedir.⁴⁵⁵ Şayet hutbe metnine bu yorumlar yansıtılabilse; faydasız işlerden uzak durmak, kuru bir ilgisizlikten ziyade, cehaletin sevimsiz tavırlarına karşı “hilm” ve “hikmet” ile verilmiş asil bir cevaba dönüşeceği değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu ifade, cahilleri dışlama mahiyetinde olmayıp; aksine cehaletin karanlığına hikmetin aydınlığıyla cevap veren, onları dönüştürme hedefi taşıyan davetçi bir karakterin yansıması şeklinde anlaşılmaktadır.

Hutbe metninde; وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّعْوِ مُعْرِضُونَ “Anlamsız, yararsız söz ve davranışlardan uzak dururlar.”⁴⁵⁶ âyetine “Kur’ân-ı Kerîm’e göre, kurtuluşa eren müminlerin en belirgin vasıflarından biri de kendilerini ilgilendirmeyen, mâlâyânî işlerden uzak durmalarıdır.” cümlesi içerisinde atıf yapılmıştır. Hutbede geçen “Güzel dinimiz İslam, hayatımızın her safhasında faydalı, hayırlı ve anlamlı işlerle meşgul olmamızı emreder.” cümlesi bu âyetin bir yorumu mahiyetinde kabul edilebilir.⁴⁵⁷ Hutbede bu âyete açıkça yer verilmesiyle; faydasız ve boş işlerden uzak durmanın kuru bir davranış biçimi olmayıp, İslam ahlakının özünü simgeleyen köklü bir karakter duruşu olduğu daha sarıh bir şekilde ifade edileceği düşünülmektedir.

⁴⁵² el-Kasas 28/55.

⁴⁵³ er-Ra'd 13/22.

⁴⁵⁴ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 4/207.

⁴⁵⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 20/146.

⁴⁵⁶ el-Mü'minûn 23/3.

⁴⁵⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*, 5/462; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/10; Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât Kuşeyrî Tefsiri*, 1/170.

Hutbe metninde; وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ “birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye ederler.”⁴⁵⁸ âyetine yer verilerek; müminin cahiller karşısındaki tutumunun onlara sadece esenlik dileyip ahlakî bir mesafe koymak olduğu, buna mukabil mümin kardeşlerine karşı tutumunun ise hakkı ve sabrı tavsiye etmek olduğunun⁴⁵⁹ vurgulanmasının isabetli olacağı düşünülmektedir.

Hutbe metninde şayet; وَأَفْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَأَغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ “Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkini eşeğin anırmasıdır.”⁴⁶⁰ âyetine yer verilmiş olsaydı; faydasız ve kaba sözün bir adım ötesine geçilerek, Hz. Lokman’ın evladına verdiği öğütler arasında yer alan sesi ölçülü kullanma ilkesi Kur’anî bir referansla halka ulaştırılacağı düşünülmektedir.⁴⁶¹ Bu âyetle birlikte, hutbe metninin sadece boş konuşmaktan kaçınma uyarısıyla kalmayıp sesin tonundan yürüyüşün ölçüsüne kadar her türlü davranışta dengeli olmayı Kur’anî bir referansla dile getireceği anlaşılmaktadır.

Hutbede; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ “Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.”⁴⁶² meâlindeki âyete yer verilmesiyle; teyit edilmemiş her bilgiyi “boş söz” kapsamında paylaşmanın sadece bir hata değil, aynı zamanda ciddi bir ahlaki yozlaşma ve kul hakkı ihlali olduğuna dikkat çekilebileceği düşünülmektedir. Zira hangi platformda olursa olsun yalan bilgileri yayan herkesin “fasık” kavramına dahil olduğu bilinmektedir.⁴⁶³

Söz konusu hutbe metni; müminin zamanı verimli kullanma bilincini tazeleyen, sade ve etkili bir irşat çalışması olarak değerlendirilebilir. Ancak metin incelendiğinde; konunun daha çok bireysel tavsiyeler seviyesinde kaldığı, âyetlerden yeterince istifade edilmediği ve müfessirlerin sunduğu ufuk açıcı yorumların içeriğe yansıtılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla hutbe; halkın anlayacağı bir sadelikte olsa da tefsir metinlerindeki edebî incelikten ve kavramsal zenginlikten uzak kaldığı için hitabet etkisinin zayıfladığı anlaşılmaktadır. Bütün bunlara rağmen, dijital zaman israfının ve dikkat dağınıklığının dünyayı kuşattığı bu çağda, hutbenin yaptığı uyarılar çok kıymetli bulunmaktadır. Neticede metin, kulluğun sadece ibadetten ibaret olmayıp, aynı zamanda faydalı işlere yönelip faydasız olanlardan uzak

⁴⁵⁸ el-Asr 103/3.

⁴⁵⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/682-684.

⁴⁶⁰ Lokman 31/19.

⁴⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 6/339-340.

⁴⁶² el-Hucurât 49/6.

⁴⁶³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/89-90.

durulması gerektiğini hatırlatması bakımından, önemli bir irşat vazifesi gördüğü kanaatine varılmıştır.

2.5. NEFİS MUHASEBESİ, İSTİKAMET VE SABIR

Çalışmamızın bu bölümünde; “Müstakim Ol, Emin Ol Her Tasadan!”, “Murakabe ve Muhasebe Bilinci”, “Engellilik: Cennete Kavuşturan İmtihan” ve “Mümin: Hakkın Temsilcisi, Hakikatin Davetçisi” başlıklı hutbeler bulunmaktadır. Söz konusu hutbelerin; bireyin kendi iç dünyasına yönelmesini ve eylemlerini ilahî ahlak esaslarına göre şekillendirmesini hedeflediği görülmektedir. “Müstakim Ol” hutbesi dürüstlük ve istikamet erdemini ele alırken; “Engellilik” hutbesinin sabrın manevî değerini ön plana çıkardığı anlaşılmaktadır. “Murakabe” hutbesinde bireyin nefis muhasebesi yapma bilinci vurgulanmakta; “Mümin: Hakkın Temsilcisi” hutbesinde ise inançlı bireyin içtimai sorumlulukları işlenmektedir. Bu kategorideki metinlerin ortak hedefinin, nefis terbiyesini bireysel ahlak ve sosyal sorumluluk düzleminde temellendirmek olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla insanın iç dünyasına yönelik bu olumlu yönelim, toplumsal düzenin inşasında kritik bir unsurdur.

2.5.1. Müstakim Ol, Emin Ol Her Tasadan! (12.06.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 12 Haziran 2020 tarihli yayımlanan “Müstakim Ol, Emin Ol Her Tasadan!”⁴⁶⁴ konulu hutbe; salgın hastalığın oluşturduğu endişe ve belirsizlik ortamında Müslümanlara moral ve istikamet kazandırmayı amaçlayan, güven ve huzur telkin eden bir metin niteliği taşımaktadır. Söz konusu hutbenin, yayımlandığı dönemin manevî ihtiyaçlarına cevap verir mahiyette hazırlandığı görülmektedir. Metin; imanın her koşulda korunması, amelin düzgünlüğü ve ahlakın bütünlüğü ilkeleri etrafında şekillenmiştir. Bu ilkelerin, bireysel sarsıntıların yoğun olarak hissedildiği dönemlerde Müslümanların emin duruşu için vazgeçilmez birer dayanak olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin toplumsal şartları göz önüne alındığında; hutbenin yalnızca manevî bir çağrı olmayıp aynı zamanda psikolojik bir denge ve moral kaynağı olduğu kanaatine varılmıştır.

Hutbede yer verilen; *إِنَّ الدِّينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ* âyeti “Rabbimiz Allah’tır deyip sonrada dosdoğru olanlara ne bir korku vardır ne de onlar üzüntü çekeceklerdir.”⁴⁶⁵ şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbede istikamet kavramı birçok örnekle açıklanmış olsa da; Kur’an Yolu Tefsiri’nde yer verilen “salih amelin itidal üzere devam etmesi”⁴⁶⁶ şeklindeki açıklamanın metne yansıtılmadığı anlaşılmaktadır. Oysa bu açıklamanın

⁴⁶⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Müstakim Ol, Emin Ol Her Tasadan!” (Erişim 11 Aralık 2025).

⁴⁶⁵ el-Ahkâf 46/13.

⁴⁶⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/32.

metne dahil edilmesiyle, salih amelin sadece anlık bir iyilikten ibaret olmadığı, aksine ölçülü ve sürdürülebilir bir denge üzerinde yükselmesi gerektiği fikrinin daha güçlü bir zemine oturacağı düşünülmektedir. Bu yaklaşımın, ameldeki devamlılık ve itidal vurgusunu pekiştireceği değerlendirilebilir. İbn Kesîr'e göre istikametin önündeki en büyük engel kibirdir. Ona göre bir Müslüman'ın istikamet üzere yaşayabilmesi için öncelikle kibir hasletinden arınması gerekmektedir.⁴⁶⁷

İbn Âşûr, istikamet üzere yaşamayı iman dairesine girmekten çok daha meşakkatli bir mesele olarak ele almaktadır. Ona göre iman, bir anlık ikrar ve kalbi tasdikle gerçekleşen duygusal bir süreçten ibarettir. İstikamet ise, hayatın her anında olması gereken irade sınavıdır.⁴⁶⁸ Eğer hutbeye bu yorum yansıtılabilseydi; istikamet kavramı sadece bir dürüstlük tavsiyesi olmaktan çıkarak, imanı her an diri tutmayı gerektiren “hayat disiplini” şeklinde yansıtılmış olurdu.

Hutbede istikamet kavramı açıklanırken yer verilen “Özü, sözü bir olmak, olduğu gibi görünmek ve görüldüğü gibi olmak” cümlesi; *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ* “*Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?*”⁴⁶⁹ âyetinin bir açıklaması mahiyetindedir.⁴⁷⁰ İlgili âyette, hem verilen sözlerin yerine getirilmemesi hem de yapılan işlerin abartılarak anlatılması hususunda müminler açıkça uyarılmıştır. Âyet, öz ile söz arasındaki uyuma dikkat çekerek Müslümanları davranışlarda itidalli olmaya çağırmaktadır.⁴⁷¹ Dolayısıyla, günümüzün temel problemlerinden biri olan bu tutuma ilgili ayetle atıf yapılması neticesinde, güncel bir meselenin Kur’ânî bir referansla hutbe metnine taşınacağı ve irşadın etkisinin artacağı anlaşılmıştır. Bu yöntemle metnin hem güncelliğini koruyacağı hem de hitap edilen kitle üzerindeki tesirini güçlendireceği düşünülmektedir.

Hutbe metni boyunca Müslümanlara istikamet üzere yaşama çağrısı yinelenmiştir. Dolayısıyla İstikamet üzere yaşayan müminlerin akıbetine dair bir müjde barındıran; *إِنَّ الَّذِينَ* “*Rabbimiz Allah’tır*” *قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ* *deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar, işte onların üzerine melekler şu müjdeyle inerler: “Korkmayın, kederlenmeyin, size vaad olunan cennetle sevinin!”*⁴⁷² âyetine yer verilmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir. Zira telkin edilen erdemlerin uygulanması neticesinde

⁴⁶⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-azîm*, 7/278.

⁴⁶⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/26.

⁴⁶⁹ es-Saff 61/2.

⁴⁷⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/332-333.

⁴⁷¹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/224.

⁴⁷² Fussilet 41/30.

vadedilen ilahi mükafatların zikredilmesinin; muhatabı hayra yönlendirme ve güzel akıbeti teşvik etme hususunda metni çok daha etkili bir irşad materyaline dönüştüreceği anlaşılmaktadır. Nitekim âyette ki; “مَا تَدْعُونَ” ibaresiyle maddi manevi bütün nimetler istikamet üzere yaşayan kimselere vadedilmektedir.⁴⁷³

Hutbe metninde, yayımlandığı dönem dikkate alınarak namaz-istikamet-sabır ilkeleri arasında ilişki kurmak amacıyla; يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزَمِ الْأُمُورِ *“Yavrucuğum, namazını özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir.”*⁴⁷⁴ âyetine yer verilmesi isabetli olacaktır. İbn Âşûr, namazı istikametın sarsılmaz bir parçası, sabrı ise istikameti dış dünyanın zorluklarına karşı koruyan bir zırh olarak tanımlamaktadır. Ona göre sabır, sadece bir tahammül gücü olmayıp müminin hak yolundaki kararlılığını muhafaza eden ve onu yolundan sapmaktan koruyan en temel istikamet ilkesidir.⁴⁷⁵

Bahsi geçen hutbe; pandemi sürecinde toplumsal belirsizliklere karşı dinî bir güven ve istikamet çağrısı olarak hazırlanmıştır. Dilinin sade, vurgusunun net ve üslup bakımından halkın seviyesine uygun olduğu görülmektedir. Âyet seçimi ve âyetlere verilen mana bakımından isabetli olmasına rağmen, âyetlerden istifade etme düzeyinin sınırlı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca hutbede yer verilen âyetin toplumsal boyutu metinde kısıtlı tutulmuş olup; daha çok bireysel davranış biçimleri ön plana çıkarılmıştır. Netice itibarıyla hutbe metni kısa olmasına rağmen istikametın özünü doğru biçimde yansıtmış olup iman-amel-ahlak üçgenini dengeli bir şekilde ele almıştır.

2.5.2. Murakabe ve Muhasebe Bilinci (02.10.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 02 Ekim 2020 tarihli yayımlanan “Murakabe ve Muhasebe Bilinci”⁴⁷⁶ konulu hutbe, salgın sürecinde bireysel ve toplumsal farkındalığa her zamankinden daha fazla ihtiyaç hissedildiği bir dönemde hazırlanmıştır. Hutbe metni; Müslümanları muhasebeye ve sorumluluk bilincine davet eden, insanlara sorumluluklarını hatırlatan bir irşat metni olarak müşahade edilmektedir.

Hutbe, kulun her an Allah’ın (c.c.) gözetimi altında olduğu, yapmış olduğu her amelin hesabını vereceği ve bu bilinçle hareket etmenin toplum üzerindeki etkilerini sade bir dil akıcı bir üslupla dile getirmiştir. Hutbe, dini bilinç ve sağlığı muhafaza ilkeleri arasında bir bağ

⁴⁷³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/560; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/706-708.

⁴⁷⁴ Lokman 31/17.

⁴⁷⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 21/164-166.

⁴⁷⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Murakabe ve Muhasebe Bilinci” (Erişim 14 Aralık 2025).

kurarak; “kul hakkına girmemek için tedbirlere riayet” çağrısını yineleyerek muhasebe bilincini güncel bir sorumluluğa dönüştürmektedir. Bu yönüyle metin, sadece bir irşat metni olmakla kalmayıp pandemi döneminde yavaş yavaş gevşeyen sorumluluk bilincini yeniden yeşertmeyi amaçlayan hatırlatma ve bilinçlendirme özelliklerini de bünyesinde barındırmaktadır.

Hutbede yer verilen; *وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ* âyeti “*Nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.*”⁴⁷⁷ şeklinde tercüme edilmiştir. Râzî’ye göre Allah’ın (c.c.) kullarıyla beraberliği; yalnızca yaptıklarından haberdar olmasıyla sınırlı kalmayıp, O’nun her an devam eden yardımı, kulunu koruyup gözetmesi anlamına gelmektedir.⁴⁷⁸ Allah’ın (c.c.) kulların amellerini görmesi ise; yalnızca bir gözlemden ibaret değildir. Onun görmesiyle; iyilik yapanların mükafatını eksiksiz alacağı, kötülük ve rıza dışı fiillerde bulunanların ise hak ettikleri karşılığı bulacağı mutlak bir adalet ve hesap süreci vurgulanmaktadır.⁴⁷⁹ Hutbe metninde ilgili âyete yer verilmesi isabetli bir tercih olsa da, âyetin muhtevasına dair kısa bir açıklamanın dahi metne serpiştirilmemiş olması, hutbenin mesajını zayıflatan bir durumdur. Özellikle Râzî’nin, “Allah’ın (c.c.) görmesini” kullarına yönelik kesintisiz bir yardım ve gözetim⁴⁸⁰ olarak açıklayan görüşüne yer verilmesi durumunda; pandemi döneminde kendisini çaresiz ve ilahî bir desteğe muhtaç hisseden insanlar için eşsiz bir teselli kaynağının oluşacağı anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım, hutbenin manevî destek gücünü pekiştirecektir.

Hutbede yer verilen; *مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ* âyeti “*İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında yaptıklarını gözetleyen ve kaydeden hazır bir melek bulunmasın*”⁴⁸¹ şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbede geçen “Aklını ve yüreğini iyilik yolunda kullanmak, şeytanın tuzaklarına karşı uyanık olmaktır.” cümlesi bu âyetin anlamlandırılmış halini yansıtmaktadır.

Hutbede; *فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ* âyetine “*Kim dünyada zerre miktarı iyilik yaparsa, onun karşılığını görecektir. Kim de zerre miktarı kötülük yaparsa, ahirette bununla yüzleşecektir.*”⁴⁸² şeklinde cümle içerisinde atıf yapılmıştır. Hutbede yer verilen “Her gelen göçer, her kul ektiğini biçer.” cümlesi bu âyetin halk dilindeki bir yansıması olarak bilinmektedir. İbn Kesîr, meselenin sadece görmekten ibaret olmayıp, sarsıcı bir “yüzleşme” ve “merhamet” dengesi olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁸³ İbn Mesud’un, küçük

⁴⁷⁷ el-Hadîd 57/4.

⁴⁷⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 29/449.

⁴⁷⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/378.

⁴⁸⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 29/449.

⁴⁸¹ Kâf 50/18.

⁴⁸² ez-Zilzâl 99/7-8.

⁴⁸³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 8/464.

günahları bir vadide toplanıp dev bir ateşi tutuşturan çalı çırpıya benzeten teşbihi, “faydasız ve küçük” görülen işlerin aslında nasıl bir helak sebebine dönüşebileceğini çarpıcı bir şekilde ifade etmektedir.⁴⁸⁴ Bu açıdan bakıldığında; hutbe metninin konuyu genel bir sakındırma ve teşvik etme düzleminde tuttuğu görülmektedir. Hutbenin bu açıklamalarla zenginleştirilmesi durumunda; her anın ilahî gözetim altında olduğu ve en küçük hayrın bile ganimet sayılması gerektiği gerçeği vurgulanmış olacaktır.

Hutbede son olarak zikredilen; *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ* âyeti “*Ey iman edenler! Allah’a itaatsizlikten sakının. Herkes yarın için ne hazırladığına baksın!*”⁴⁸⁵ şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbede geçen “Hatalarımızın hesabını tutarak telafî etmek için uğraşmaktır.” cümlesi bu âyetin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Hutbe metninde bu âyete yer verilmesi, tefsir metinlerinde de vurgulandığı üzere insanı bir “nefis muhasebesine”⁴⁸⁶ davet etmesi bakımından son derece isabetli bir tercihtir. Zira âyet, amellerin karşılığının alınacağı o anın yakınlığına⁴⁸⁷ dikkat çekerek, kişiyi geçmişin muhasebesini yapmaya ve bir an önce ahiret hazırlığına girişmeye yönlendirmektedir.

Hutbe metni genel olarak incelendiğinde, ele alınan konuya dair yeterli sayıda âyete yer verildiği görülmektedir. Ancak, bireysel bir eylem gibi sunulan murakabe ve muhasebe bilincini toplumsal bir boyuta taşıma noktasında; *إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ* “*Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez.*”⁴⁸⁸ âyetine de yer verilmesinin isabetli olacağı kanaatine varılmıştır. Zira bu âyet, muhasebe bilincini bireysel düzlemde çıkarıp toplum düzeyine taşımakta ve toplumsal bir ıslah için güçlü bir teşvik barındırmaktadır. Özellikle Covid-19 pandemisi gibi tüm dünyayı sarsan kriz dönemlerinde, toplumsal muhasebeye en çok ihtiyaç hissedilen bir süreçten geçilmiş olması, bu âyetteki mesajın önemini daha da artırmaktadır.

Söz konusu hutbe Kur’an ve Sünnet merkezli, dili sade ve halkın seviyesine uygun öğretici bir metin niteliği taşımaktadır. Allah’ın insanoğlunu her an gördüğü bilincini ve insanın kendi nefsinin hesaba çekmesini manevî bir farkındalık olarak işlemektedir. Hutbe metni incelendiğinde; konuya uygun yeterli sayıda âyetten isabetli bir şekilde istifade edildiği görülmektedir. Tefsir metinlerinde ilgili âyetlere yapılan yorumlarla büyük ölçüde uyumlu olan

⁴⁸⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*, 8/464.

⁴⁸⁵ el-Hasr 59/18.

⁴⁸⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/301-303; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*, 8/77; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 28/110-111.

⁴⁸⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/301-303; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*, 8/77; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 28/110-111.

⁴⁸⁸ er-Ra'd 13/11.

metnin, kulluk bilincini doğru bir biçimde yansıttığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, muhasebe bilincini toplumsal boyuta taşımak amacıyla Rad sûresi on birinci âyete yer verilmesinin isabetli olacağı kanaatine varılmıştır. Hutbe metninin; pandemi dönemine uygun olarak sorumluluk duygusunu pekiştirmeyi hedefleyen etkili mesajlar içerdiği görülmektedir. Netice itibarıyla Kur'anî temelleri sağlam olan bu metin; insanları sadece ceza ile korkutup endişeye sürüklemek yerine, onlara manevî bir farkındalık kazandırmayı amaçlayan bir irşat çalışmasıdır.

2.5.3. Engellilik: Cennete Kavuşturan İmtihan (04.12.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 04 Aralık 2020 tarihli yayımlanan “Engellilik: Cennete Kavuşturan İmtihan”⁴⁸⁹ konulu hutbe; insanın değerini, imtihan bilincini ve toplumsal dayanışma sorumluluğunu hatırlatan bir irşat metni niteliği taşımaktadır. Pandemi sebebiyle sağlık, sabır ve şükür ilkelerinin yoğun bir şekilde gündeme geldiği bir dönemde hazırlanan metnin; insanın değerinin fiziksel veya ekonomik imkânlarla bağlı olmadığını vurguladığı görülmektedir. Söz konusu hutbede, insanın bünyesinde barındırdığı kalp ve takvaya göre kıymet kazandığı veciz bir üslupla ifade edilmektedir. Ayrıca engelliliğin bir eksiklikten ziyade, sabırla karşılandığında kazanılan bir imtihan olduğu ve engellilere destek olmanın toplumsal bir mesuliyet teşkil ettiği çeşitli örneklendirmelerle vurgulanmaktadır. Metin, sağlığın korunmasını ve tedavi yollarına başvurulmasını ilahî bir emir olarak hatırlatmaktadır. Bu yönüyle hutbe, salgın hastalık karşısında cemaati tedaviye teşvik etme görevini de yerine getirmektedir. Hutbe metninde bireysel değerler ile toplumsal sorumluluklar arasında bir denge kurulduğu anlaşılmaktadır. İlgili metinde özellikle, pandeminin zorlu günlerinde sabır ve şükür dengesinin imtihan bilinciyle yeniden hatırlatıldığı ve toplumsal ödevlere dair mühim uyarılar yapıldığı görülmektedir.

Hutbede yer verilen; *إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقٰىكُمْ* âyeti “Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır.”⁴⁹⁰ şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbede geçen “İnsana Yüce Rabbimiz katında değer kazandıran, şöhreti, kudreti, güzelliği, sağlığı ya da zenginliği değildir.” cümlesi bu âyete yapılan bir açıklama mahiyetinde kabul edilebilir.⁴⁹¹ Bu âyet Müslümanların hayata dair ölçülerini ve değer yargılarını şekillendiren başlıca âyetlerden biridir.⁴⁹² Âyet-i kerimede “en takvalı olanınızdır” ifadesinden hemen sonra “Allah (c.c.) katında” vurgusunun yapılması; insanların kendi aralarında zenginlik, güç, asalet ve makam

⁴⁸⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Engellilik: Cennete Kavuşturan İmtihan” (Erişim 18 Aralık 2025).

⁴⁹⁰ el-Hucurât 49/13.

⁴⁹¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/97-98; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/35-36.

⁴⁹² Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/97-98.

gibi farklı üstünlük ölçütleri olabileceğini, ancak bu ölçütlerin Allah (c.c.) katında hiçbir değeri olmadığını bildirmektedir.⁴⁹³

Bursevî, Hz. İsa'ya en hayırlı insanın kim olduğunun sorulması üzerine onun iki avucuna toprak alıp avuçlarını birleştirip toprakları yere atarak şu cevabı verdiğini aktarmaktadır: “الناس كلهم من تراب وأكرمهم عند الله أتقاهم” “İnsanların tamamı topraktır; Allah (c.c.) katında üstün olanları ise en takvalı olanlarıdır.” Bu cevapla birlikte Hz. İsa, üstünlüğün maddiyatta veya soyda değil, yalnızca kalpte olduğunu belirterek takvanın evrensel boyutuna dikkat çekmiştir.⁴⁹⁴ İlgili âyette zikredilen kabile ve halk ayrımı bir üstünlük vesilesi olmayıp, sadece tanışma ve kaynaşma amacı taşımaktadır.⁴⁹⁵

Hutbe metni tefsir metinlerindeki yorumlara paralel olarak, “Allah (c.c.) katındaki değerlerin maddi ölçütlerden bağımsızlığı”⁴⁹⁶ ilkesini güncel bir çerçevede inşa ederek aktarmaktadır. Tefsir kaynaklarında bu âyetin nüzul süreci üzerinden vurgulanan soy, asalet ve fiziksel özelliklere dayalı üstünlük iddialarının reddi,⁴⁹⁷ hutbe metninde engellilik ve sağlık bağlamına taşınarak “kalp ve amel” çerçevesinde ele alınmıştır. Özellikle pandemi ve engellilik gibi zorlu imtihan süreçlerinde bireysel sabır ile toplumsal dayanışmayı ilişkilendirerek âyette verilmek istenen mesajı güncel hayatın gerçekleriyle bütünleştirmiştir.

Sait Şimşek, bu âyetin tefsirinde ırkçılığın tarihsel ve dini boyuttaki tehlikesine daha keskin bir biçimde dikkat çekmektedir. Şimşek'e göre, özellikle İsrailoğulları örneğinde görüldüğü üzere, ilahi bir dinin sadece bir millete hasredilmesi ve bir ırkçılık aracına dönüştürülmesi meselenin en vahim boyutlarından bir tanesidir.⁴⁹⁸ Bu yoruma paralel olarak hutbede; Müslümanların kanayan yarası olan Kudüs ve Mescid-i Aksa davasına değinilmesinin, ırk temelli üstünlük iddiasının günümüzdeki somut zararlarını hatırlatacağı ve âyetin mesajını güncel bir siyasi bilinçle taçlandıracağı anlaşılmaktadır.

Hutbede geçen; “Her zorluk, Rabbimizin rızasını kazanmak için bir vesiledir.” cümlesi Teğabun sûresi on birinci âyetle⁴⁹⁹ mana bakımından paralellik göstermektedir. Ancak metinde âyete yer verilmiş olsaydı; hem engelliliğin hem de pandeminin getirdiği zorlukların ilahi bir takdirle gerçekleştiği vurgulanmış olurdu. Aynı şekilde hutbede geçen “Göremeyene göz,

⁴⁹³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/262.

⁴⁹⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/91.

⁴⁹⁵ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/265; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/35-36.

⁴⁹⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/91; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/265; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/35-36; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/97-98; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/262.

⁴⁹⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/91; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/265; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/35-36; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/97-98; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/262.

⁴⁹⁸ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/35-36.

⁴⁹⁹ “Allah'ın izni olmadan hiçbir musibet başa gelmez. Kim Allah'a iman ederse Allah onun gönlünü doğruya yöneltir. Allah her şeyi bilmektedir.”

yürüyemeyene ayak, tutamayana el olmak bizler için ecir kapısıdır.” cümlesi Mâide sûresi ikinci âyetinin⁵⁰⁰ muhtevasıyla örtüşmektedir.

Hutbede sadece bir âyete yer verilmiş olması sebebiyle âyetlerden yeteri kadar istifade etmediği düşünülmektedir. Engellilik veya hastalıkları sebebiyle bazı ibadetlere güç yetiremeyen kimselere yerine getiremedikleri ibadetlere dair “Unutmayalım ki, her insan gücü nispetinde sorumludur.” cümlesiyle sorumlu olmadıkları aktarılmıştır. Ancak bu durumun; Bakara sûresinin iki yüz seksen altıncı âyetiyle⁵⁰¹ Kur’anî bir alt yapıyla ifade edilmesinin yerinde bir tercih olacağı düşünülmektedir.

Hutbenin ana konusu olan, “takvanın üstünlüğü” ilkesinin, dünya ve ahiret mutluluğu vadeden Nahl sûresinin doksan yedinci âyetiyle⁵⁰² desteklenebileceği anlaşılmaktadır. Bu âyetin zikredilmesiyle; dünya ve ahirette güzel bir hayat kazanmanın ve gerçek değerın makam, mevki, şöhret ya da bedensel bütünlüğe bağlı olmayıp, yalnızca salih amele bağlı olduğu gerçeğinin Kur’anî bir delille vurgulanacağı değerlendirilebilir.

Netice itibarıyla ‘Engellilik: Cennete Kavuşturan İmtihan’ konulu hutbe; Hucurât sûresinin “takva” vurgusunu kalp ve amel merkezli bir anlayışla dinleyicilere aktarmıştır. Hutbe metni incelendiğinde; her ne kadar âyetlerin ruhuna paralel cümlelere yer verilmiş olsa da, doğrudan âyet kullanımının sınırlı tutulması sebebiyle Kur’anî referanslardan yeterince istifade edilmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Sait Şimşek’in tefsirinde dikkat çektiği, dinin bir ırkçılık aracı haline getirilmesine dair eleştiriler⁵⁰³ ışığında Kudüs ve Mescid-i Aksa davası konusunda ilgili metinde farkındalık oluşturulmasının isabetli olacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak hutbe, pandeminin zor ve sıkıntılı atmosferinde insanı değersizlik duygusundan koruyan bir dayanışma çağrısı sunmuştur. Dil ve üslup açısından hutbe metni, muhatabı yormayan sade ve içten bir anlatımı tercih ederek dini mesajların toplumun her kesimi tarafından anlaşılmasını kolaylaştıran kapsayıcı bir hitabet üslubuyla hazırlanmıştır.

2.5.4. Mümin: Hakkın Temsilcisi, Hakikatin Davetçisi (21.08.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 21 Ağustos 2020 tarihli yayımlanan “Mümin: Hakkın Temsilcisi, Hakikatin Davetçisi”⁵⁰⁴ konulu hutbe; İslam’ın Müslümanlara yüklediği tebliğ ve temsil sorumluluğunu hatırlatan bir irşat metni niteliği taşımaktadır. Hutbenin, İslam’ı

⁵⁰⁰ “İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın.”

⁵⁰¹ “Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz.”

⁵⁰² “Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve âhirete yararlı işler yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız ve böylelerinin ecirlerini de muhakkak sûrette yapmış olduklarının daha güzeliyle vereceğiz.”

⁵⁰³ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/35-36.

⁵⁰⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Mümin: Hakkın Temsilcisi, Hakikatin Davetçisi” (Erişim 19 Aralık 2025).

bireysel olarak yaşama gerekliliğinin ötesine geçtiği görülmektedir. İlgili metin Müslüman'ın hakikati sadece sözle değil, örnek davranışlarıyla hayatına aksettirmesi gerektiği bilincini aşılacaktır. Hutbe metni; Kur'an-ı Kerim'den bazı âyetleri referans alarak Peygamber'e (s.a.v.) yüklenen tebliğ misyonunu Müslümanlara taşımaktadır. Özellikle davette hikmet, temsilde samimiyet ve uyarıda nezaket ilkelerinin vurgulu bir şekilde dile getirildiği görülmektedir. Pandemi döneminin etkisiyle metnin son bölümünde “örnek olma bilinci” güncel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu çerçevede söz konusu bilinç, salgın tedbirlerine uyma sorumluluğu ile ilişkilendirilmiştir. Böylece hutbenin, ahlakî çağrı ile toplumsal bilinçlendirme misyonunu birlikte yürüttüğü anlaşılmaktadır. Hutbe metni; sade bir dil, sistematik bir anlatım ve davetkâr bir ton ile motive edici nitelikte hazırlanmıştır.

Hutbede yer verilen; *يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ* âyetleri “*Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar! Sadece Rabbinin büyüklüğünü dile getir.*”⁵⁰⁵ şeklinde tercüme edilmiştir. Hz. Peygamber'in ilk vahiy anındaki insanî kaygılarıyla başlayan bu süreç, aslında büyük bir sorumluluğun ilanıdır.⁵⁰⁶ İlgili âyetteki “örtüsüne bürünen”⁵⁰⁷ ifadesi, sadece fiziksel bir durumdan ibaret olmayıp, peygamberlik görevinin ağır yükünü omuzlamayı temsil eder. “Kalk ve uyar”⁵⁰⁸ emriyle tebliğ mücadelesi resmen başlamış; “Rabbini yücelt”⁵⁰⁹ emriyle ise İslam'ın özü olan tevhid inancı vurgulanmıştır.⁵¹⁰

Müddessir sûresinin nüzul süreci ile ilgili rivâyetler, İslam'ın insanî meselelere karşı yaklaşımını ortaya koymaktadır. Peygamber (s.a.v.) dahi olsa, insanın karşılaştığı korku ve endişe gibi durumlarda öncelikle fiziki müdahalenin gerekliliği görülmektedir; nitekim vahyin heyecanı karşısında hemen dinî bir öğüt vermek yerine, Peygamber'in (s.a.v.) üzerinin örtülmesi ve serin su serpilerek fiziksel olarak sakinleştirilmesi⁵¹¹, bilimsel verilerin ve fitri gerçeklerin ihmal edilmemesi gerektiğini göstermektedir.

Vahyin kesintiye uğradığı dönemdeki belirsizlik, “Kalk ve uyar!”⁵¹² emriyle yerini manevi bir huzura bırakmıştır.⁵¹³ Buradan hareketle İslam'ın tebliğ yükümlülüğünün Müslüman için bir “yük” olmaktan ziyade kişiye anlam katan olumlu bir teselli kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Müslüman, üzerine düşen irşat sorumluluğunu yerine getirdiğinde manevi açıdan rahatlayacaktır. Hutbeye bu bakış açısı kazandırılırdı; tebliğ vazifesini çoğu zaman

⁵⁰⁵ el-Müddessir 74/1-3.

⁵⁰⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/494-495.

⁵⁰⁷ el- Müddessir 74/1.

⁵⁰⁸ el-Müddessir 74/2.

⁵⁰⁹ el-Müddessir 74/3.

⁵¹⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/494-495.

⁵¹¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/494-495; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 29/292.

⁵¹² el-Müddessir 74/3.

⁵¹³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/494-495; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 29/292.

ağır bir yük olarak gören Müslümanlara bu sorumluluğun ruhsal bir teselli ve manevî bir şifa kaynağı olduğu gerçeği aktarılmış olurdu.

Hutbede zikredilen; *وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ* âyeti “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun.”⁵¹⁴ şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbede yer verilen; “Yılmadan, yorulmadan insanları doğruya davet etmeliyiz.” cümlesi bu âyetin metne yansımaları şeklinde yorumlanabilir.⁵¹⁵ Bu âyetle “emr-i bi'l-ma'rûf” görevi sadece din adamlarına değil, bütün Müslümanlara yüklenmiştir.⁵¹⁶ Bununla birlikte bu görevi farz-ı kifaye kabilinden değerlendirip toplumun tamamını sorumlu tutmayacak şekilde yorumlayan müfessirlerde bulunmaktadır.⁵¹⁷ Hutbe, bu genel anlayışı benimseyerek sesinin ulaştığı bütün Müslümanları, toplumda en çok ihtiyaç hissedilen emri bi'l-ma'rûf görevini ifa etmeye davet etmektedir. Söz konusu metin, her Müslüman'ın kendi imkânı ve yetkinliği ölçüsünde bu sorumluluğu kuşanmasını, toplumsal ıslahın vazgeçilmez bir gereği olarak sunmaktadır.

Hadislerde, iyiliği emredip kötülükten sakındırma (emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker) sorumluluğunun ihmali, büyük bir toplumsal yıkım sebebi olarak gösterilir. Bu görevin ifası ise hem bireysel hem de toplumsal huzurun anahtarı ve en büyük mükafat vesilesidir. Dolayısıyla bu nebevi uyarılar; kötülüğe karşı sadece savunmada kalmayı değil, iyiliği aktif bir şekilde inşa etme gerekliliğini vurgulamaktadır.⁵¹⁸

Hutbede zikredilen; *أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ* âyeti “Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et ve onlarla en güzel yöntemle mücadele et”⁵¹⁹ şeklinde tercüme edilmiştir. İbn Atıyye'ye (ö. 542 /1148) göre tebliğ; muhatabı incitmeden, onu psikolojik olarak islâmî erdemleri kabul etmeye hazır bir ruh haline getirme sanatıdır. Ona göre “Mevize-i Hasene”, ise kuru bir öğütten ibaret olmayıp insanın korku ve ümit dengesini gözetmek sûretiyle gönlünü ferahlatmak ve onu hakikate en yumuşak şekilde ısındırmaktır.⁵²⁰

Alâuddîn el-Hâzin (ö. 741/1341), tebliğ sürecini muhatabın durumuna göre üçe ayırarak; irşat vazifesinin “yük” olmayıp, muhatabın yapısına göre profesyonel bir uzmanlık

⁵¹⁴ Âl-i İmrân 3/104.

⁵¹⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/645-649.

⁵¹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/407.

⁵¹⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/645-649; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/407; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1/423.

⁵¹⁸ Abdurrahman Altuntaş, *Kur'an'da Temel Siyasî Kavramlar* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 100.

⁵¹⁹ en-Nahl 16/125.

⁵²⁰ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 3/432.

alanı olduğunu savunmaktadır.⁵²¹ Bu yaklaşıma göre alanında uzman kişilerin; hakikati kesin delillerle arayan ilim sahiplerine “hikmet” metodunu, fitratı bozulmamış halk kitlelerine karşı “güzel öğüt” yöntemini, sürekli itiraz eden ve sorgulayan kimselere karşı “en güzel şekilde mücadele” yolunu izlemeleri gerekmektedir. Bu bakış açısı, tebliğ vazifesini rastgele bir irşat faaliyetinden çıkarıp; her zihin yapısına göre ayrı bir reçete yazma sanatına dönüştürerek bu konuda faaliyet yapmak isteyenlere veciz bir yol göstermektedir.⁵²² Hutbe metni, bu âyete yer vererek klasik tefsir yaklaşımlarının benimsediği görüşleri ortaya koymaktadır. Böylelikle irşat vazifesinin rastgele bir üslupla yapılamayacağı; aksine muhatabın durumuna göre şekillenen profesyonel bir sürecin başarı getireceği anlaşılmaktadır.

Hutbede yer verilen; *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ* âyeti

“Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır.”⁵²³ şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbedeki “Anlattığı yüce değerleri yaşamak, İslâm’ın sınırlarına önce kendi hayatında riayet etmek...” cümlesi bu âyetin metne yansımaları olarak görülmektedir.⁵²⁴ İbn Atıyye’ye göre bu âyet, savaşta yapmadıkları hâlde “şunu yaptık, böyle yaptık” diyerek asılsız beyanda bulunan bir grup genç hakkında nazil olmuştur. Ancak nüzul sebebinin hususi olması, hükmün umumi olmasına engel teşkil etmediğinden, kıyamete kadar yapmadığını söyleyen kişiler Allah (c.c.) katında sevilmeyen ve sözü itibarsız olan kimseler arasında yer alacaktır.⁵²⁵ Bir ayetin belirli bir olay üzerine inmiş olması, o olay yaşanmasaydı ayetin vahyedilmeyeceği anlamına gelmemektedir. Bu durum aslında, sahabenin hayatın akışı ile ilahi mesaj arasında kurduğu anlamlı bir ilişkiden ibarettir.⁵²⁶ İrşat vazifesini yerine getiren kimselerin sadece söz ve fiilleri arasında tutarlılık olması yetmez; aynı zamanda söyledikleri sözlerin kendi içerisinde de çelişki barındırmayan bir tutarlılığa sahip olması gerekir.⁵²⁷ Hutbe, bu âyete yer vererek toplumda eksikliği hissedilen bir konuyu vurgulamış; özelde irşat vazifesini yerine getirenleri, genelde ise sesinin ulaştığı herkesi söz ve eylem birlikteliğine davet etmiştir.

Hutbede yer verilen *وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ* âyeti “Allah’a çağıran, salih amel işleyen ve ‘Kuşkusuz ben Müslümanlardanım’ diyenden daha güzel sözlü

⁵²¹ Alâuddîn Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi meâni't-tenzîl*, tsh. Muhammed Ali Şâhin (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1995), 3/107; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/193.

⁵²² Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 3/107; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/193.

⁵²³ es-Saf 61/2-3.

⁵²⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/494-495.

⁵²⁵ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 5/301.

⁵²⁶ Avşar, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Müfessir, Bağlam ve Rivayetlerin Rolü*, 16.

⁵²⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/494-495.

*kim olabilir?”*⁵²⁸ şeklinde tercüme edilmiştir. Bazı müfessirlere göre bu âyet, her ne kadar doğrudan Hz. Peygamber’in şahsına hitap edip onun şanını yüceltse de aslında onun yolundan giderek Hakk’a ve hayra davet eden herkes bu âyetin kapsamına dâhildir.⁵²⁹ Şevkânî, ilgili âyetin tefsirinde en güzel sözün; sadece bir davetten ibaret olmayıp “salih amel” ile desteklenen ve İslam kimliğiyle bütünleşen söz olduğunu belirtmektedir.⁵³⁰ Hutbe, bu âyete yer vererek zikredilen tefsîrî açıklamaları yansıtır nitelikte hazırlanmıştır. Zira metin, Allah’a (c.c.) davetin yanında, özelde bu görevi üstlenenleri, genelde ise tüm Müslümanları söylediklerini salih amelle desteklemeye davet etmektedir.

Hutbe metninde konuyla alakalı âyetlerden yeterince istifade edildiği görülmektedir; ancak, *وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ* “birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye ederler.”⁵³¹ âyetine yer verilerek, Allah’a (c.c.) davet esnasında Müslümanların birbirlerine sürekli hakkı tavsiye etmeleri ve Allah’a (c.c.) davet mücadelesinde sabırlı olmaları gerektiği gerçeğinin, Kur’anî bir delille vurgulanması isabetli olacaktır.

Söz konusu hutbe metninin; tebliğ vazifesinin kişilik inşasından usûlüne kadar olan her aşamasını Kur’an merkezli bir bütünlükle ele aldığı anlaşılmaktadır. Metin incelendiğinde; tefsir kaynaklarında ilgili âyetlere dair yapılan yorumlardan üst düzeyde istifade edildiği anlaşılmaktadır. Hutbe; davet vazifesini,⁵³² bu vazifenin toplumsal sorumluluğunu,⁵³³ irşatta hikmetli üslubu,⁵³⁴ tebliğ vazifesini üstlenen kişinin tutarlılığını⁵³⁵ ve salih amelle taçlanan en güzel sözü⁵³⁶ âyetlerle kronolojik bir şekilde sunmuştur. Sade dili ve ritmik hitaplarıyla cemaatin dikkatini sürekli canlı tutmayı amaçlamıştır. Hutbe metni, son bölümdeki Hicrî yıl vurgusuyla dinleyiciye tarihsel bir şuur kazandırmayı hedeflemektedir. Ayrıca İslam’ın zaman yönetimi ilkesini hatırlatarak, manevî bir yenilenme ile muhasebe bilinci oluşturma gayesi taşımaktadır.

2.6. AİLE, SORUMLULUK VE TOPLUMSAL DUYARLILIK

Çalışmamızın bu bölümünde, “Sorumluluk Sahibi Baba Olabilmek”, “İnsan Sorumluluk Sahibidir”, “Mümin Sorumluluk Sahibidir” ve “Aile: Huzur ve Güven Kaynağı” başlıklı hutbeler bulunmaktadır. Bu hutbeler, ailenin hem dini hem de sosyal bakımdan koruyucu bir

⁵²⁸ Fussilet 41/33.

⁵²⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/708.

⁵³⁰ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 4/591.

⁵³¹ el-Asr 103/3.

⁵³² Ayet için Bk. el-Müddessir 74/1-3.

⁵³³ Ayet için Bk. Âl-i İmrân 3/104.

⁵³⁴ Ayet için Bk. en-Nahl 16/125.

⁵³⁵ Ayet için Bk. es-Saff 61/2-3.

⁵³⁶ Ayet için Bk. Fussilet 41/33.

liman olduğunu belirtmektedir. Aile, yalnızca bir sosyal yapı değil, dini inancın yaşandığı en temel ibadet yeri olarak tanımlanmaktadır. “Baba Olabilmek” hutbesi, babalık görevinin bir otorite olmaktan ziyade şefkat ve rehberlik yönlerinin olduğunu ifade etmektedir. “İnsan Sorumluluk Sahibidir” hutbesi, kişisel özgürlüğün bir sorumluluk bilinci ile dengelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Hutbelerin bu başlık altında toplanmasının temel sebebi, günümüz toplumunda aile ilişkilerinin gücünü kaybetmesine karşı Kur’an temelli bir sorumluluk anlayışı oluşturmaktır.

2.6.1. Sorumluluk Sahibi Bir Baba Olabilmek (24.01.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 21 Ağustos 2020 tarihli yayımlanan “Sorumluluk Sahibi Bir Baba Olabilmek” konulu hutbe; aile kurumunun önemini ve babanın ailedeki konumunu Kur’anî ilkelerle aktarmak üzere hazırlanmış bir irşat metni niteliği taşımaktadır. Hutbe metni incelendiğinde; temel amacın İslam’ın öngördüğü şefkat, merhamet ve ahlakî rehberlik ilkeleriyle donatılmış bir baba modelini tasvir etmek olduğu anlaşılmaktadır. Metin; Kur’an’dan beslenen peygamber örnekleri üzerinden “imanla yoğrulmuş babalık” modelini vurgulamaktadır. Söz konusu örneklerin; babalık görevinin yalnızca biyolojik bir süreç veya maddî ihtiyaçları karşılamaktan ibaret olmadığını hatırlattığı görülmektedir. Evlatların dinî bilinç, eğitim ve karakter inşası sorumluluğunun babaya ait olduğu gerçeği net bir şekilde ifade edilmektedir. Hutbenin, toplumda zayıflayan aile bağlarına karşı ahlakî bir diriliş çağrısı niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Doğrudan aile babalarına hitap eden metnin; sade, samimi ve nasihat edici bir üsluba sahip olduğu görülmektedir. Metin genelinde, sevgi ve sorumluluk dengesinin ehemmiyetine işaret edilmektedir.

Hutbede yer verilen; *يَا بُنَيَّ اِذْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ* âyeti “...Haydi yavrum gel, sen de bizimle birlikte gemiye bin, kâfirlerle beraber olma!”⁵³⁷ şeklinde tercüme edilmiştir. Suların tehlikeli boyutlara ulaştığı o anda Hz. Nuh’un oğluna son kez seslenerek onu Tevhîde davet etmesi, hem bir babanın evladına İslamî bilinç aşılama sorumluluğunu göstermekte hem de bir babanın evladına duyduğu derin şefkati gözler önüne sermektedir.⁵³⁸ Kişi Peygamber dahi olsa, inanmak istemeyen birini zorla imana erdirme gücüne ve yetkisine sahip değildir. Hidayet ancak Allah’ın (c.c.) elindedir. Hz. Nuh örneğinde görüldüğü üzere, soy bağının Allah (c.c.) katında mutlak bir kurtuluş sağlamadığı; kişinin ahiretteki mertebesinin ancak kendi imanı ve ameliyle şekilleneceği bu âyetle açıkça vurgulanmıştır.⁵³⁹

⁵³⁷ Hûd 11/42.

⁵³⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/172-173; Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât Kuşeyrî Tefsiri*, 3/33.

⁵³⁹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 2/610; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 2/569.

Mevdudî'ye göre mümin, hedefine ulaşmak adına elindeki tüm imkânları kullandıktan sonra sonucu Allah'tan (c.c.) beklemelidir. Çünkü elde edilen başarı ancak O'nun bir ihsanıdır. Kişi, karşılaştığı hadiselerde gereken her türlü tedbiri almalı, fakat nihai olarak yalnızca Allah'ın (c.c.) rahmetine güvenmelidir. Zira O'nun izni ve yardımını olmaksızın hiçbir aracın tek başına kurtuluş sağlayamayacağı açıkça bilinmektedir.⁵⁴⁰

Tefsir metinlerinde Nuh Tufanı ile ilgili oldukça etkileyici bir kıssa rivayet edilmektedir. Tufan suları yükseldiği sırada bir annenin, evladını koruma maksadıyla dağlara tırmanmaya başladığı aktarılmaktadır. Sular dağların zirvesine ulaştığı vakit çaresiz kalan anne, son bir şefkat hamlesi ile evladını elleriyle yukarı kaldırmıştır. Hayatının son anına kadar evladını kurtarmaya çalışan bu annenin gayreti, metinlerde ibretlik bir tablo olarak sunulmaktadır. Müfessirler bu hazin durumla ilgili olarak; eğer Allah (c.c.) o gün birine merhamet edecek olsaydı, o çocuğun annesine merhamet edeceği yorumuna yer vermişlerdir. Bu rivayetin, ilahî adaletin tecellisi ile beşerî şefkatin zirvesini göstermesi bakımından mühim olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴¹ Hutbe metninde bu rivayete, merhamet duygusunun doğru anlaşılması gerektiğini vurgulamak amacıyla yer verilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. Zira iyi yetiştirilmemiş bir evladın akıbeti, ahirette anne ve babayı derin bir üzüntüye sevk edecektir. Gerçek bir şefkat ve merhamet sahibi olmak; evladı sadece dünyevi tehlikelerden korumaktan ibaret olmayıp onu İslamî bir bilinçle yetiştirmek demektir. Genel olarak ilgili âyetin bir babanın evladına karşı duyduğu derin merhamet ve şefkati anlattığı görülmektedir. Hutbede bu âyete yer verilmesinin temel sebebi ise; bahsi geçen baba şefkatini Kur'anî bir referansla insanlara ulaştırmaktır.

Hutbede yer verilen; رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ دُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ

التَّوَّابُ الرَّحِيمُ âyeti “Ey Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar. Bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et. Şüphesiz tövbeleri kabul eden, merhameti bol olan yalnız sensin.”⁵⁴² şeklinde tercüme edilmiştir. Aynı paragrafta yer verilen رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ دُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ âyeti ise, “Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namaza devam edenlerden eyle! Ey Rabbimiz, duamı kabul eyle!”⁵⁴³ şeklinde tercüme edilmiştir. Bu dualar İbrahim'in (a.s.) salih zürriyet temalı duaları olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁴⁴ Hz. İbrahim ve Hz. İsmail Müslüman oldukları halde bu duayı etmişlerdir.

⁵⁴⁰ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 2/394.

⁵⁴¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 2/569; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/450.

⁵⁴² el-Bakara 2/128.

⁵⁴³ el-İbrâhîm 14/40.

⁵⁴⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/321-322.

Dualarında ki asıl gaye, İslam üzere devam eden bir ömür talebidir.⁵⁴⁵ Hz. İbrahim'in soyu için yaptığı bu dua, bir babanın evladına bırakabileceği en büyük mirasın İslami bir şuur olduğunun yansıması olarak aktarılmaktadır.

Hutbede yer verilen, *قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبِّرْ جَمِيلًا وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ* âyeti

“...Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş; artık bana düşen güzelce sabretmektir. Anlattığınız şeyler karşısında, bana yardım edecek olan ise ancak Allah'tır.”⁵⁴⁶ şeklinde tercüme edilmiştir. Hz. Yakub'un, evlatlarının yapmış olduğu hata karşısında beddua etmek yerine Allah'tan (c.c.) sabır istemesi, onlara karşı merhametinin zirve noktada olduğunun göstergesidir. Onun göstermiş olduğu bu davranış; kötülüğe kötülükle karşılık vermeyip aksine evlatlarının düştüğü kötü yolu görüp acıyı sinesine çekmek sûretiyle sergilediği bir babalık duruşudur. Hz. Yakub'un gösterdiği sabır, hiçbir şey yapmadan beklemekten ibaret olmayıp evlatlarının bir gün hakikate döneceğine dair beslediği umut ve Allah'a (c.c.) olan güveninin sarsılmaz bir tezahürüdür.⁵⁴⁷ Hutbede âyetin verildiği bağlamdan bu yorum zaten anlaşılmaktadır. Dolayısıyla metin; babalık görevini üstlenen her bir bireye, evlatlarının olumsuz davranışları karşısında hemen ümit kesmeyip onlara sürekli hakkı telkin etmelerini ve bir gün doğru yolu bulacaklarına dair Allah'a (c.c.) karşı sarsılmaz bir ümitle dua etmeleri gerektiğini hatırlatmaktadır.

Hutbede; *يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ* “Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma; çünkü

يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَى O'na ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.”

يَا بُنَيَّ مَا أَصَابَكَ “Yavrucuğum, namazını özenle kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına

“Gurura وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ” gelen musibetlere sabret.”

kapılarak insanlara burun kıvrma, yeryüzünde böbürlenerek yürüme; unutma ki Allah gurura

kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez.” وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاعْصُصْ مِنْ صَوْتِكَ “Yürüyüşünde ölçülü

*ol, sesini de yükseltme...”*⁵⁴⁸ âyetlerine bu tercümelerle yer verilmiştir. Hutbede yer verilen

“Merhamet eğitimi almış, güzel ahlakla donanmış, değerlerini benimsemiş bir nesil yetiştirmek her babanın öncelikli sorumluluğudur.” cümlesi bu âyetlerin izdüşümü olarak hutbede yerini almıştır. Lokman Aleyhisselam'ın oğluna verdiği bu nasihatler, sadece İslam ahlakını yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda insan onuruna yakışan vakur ve asil davranış biçimlerini

⁵⁴⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/720; Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân*, 1/317.

⁵⁴⁶ Yûsuf 12/18.

⁵⁴⁷ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 3/357.

⁵⁴⁸ Lokmân 31/13, 17-19.

öğütlediğini göstermektedir.⁵⁴⁹ Aynı zamanda bu öğütler, sadece bir babanın evladına tavsiyeleri niteliğinde kalmayıp Allah'ın (c.c.) ona bahsettiği hikmetin bir göstergesidir.⁵⁵⁰ Hz. Lokmân'ın "yavrucuğum" şeklindeki şefkatli hitabıyla başlayan nasihatleri; inanç, ibadet, adâbı muaşeret ve kişisel ahlak şeklindeki dört temel esası kapsamaktadır. Dolayısıyla evlada verilen eğitimin bütüncül ve aşamalı bir şekilde olması gerektiğini göstermektedir.⁵⁵¹ Hutbede Lokman Aleyhisselam'ın bu öğütlerine yer verilmesi; baba ve baba adaylarına, evladın yetiştirme tarzından ona hitap şekline kadar her aşamada peygamberî bir üslubun nasıl olması gerektiğini veciz ifadelerle aktarmaktadır.

Hutbe metni âyetlerden oldukça istifade etmiş olmakla beraber; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَخْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ *"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun."*⁵⁵² âyetine yer verilerek, iyi yetiştirilmemiş bir evladın akıbetinin hazin bir tablo arz edeceğine dair hatırlatma yapılması uygun olacaktır. Ayrıca bu âyetle aile reisi olmanın getirdiği sorumluluğun sadece evlatla sınırlı kalmadığı, himaye altındaki tüm bireyleri kuşattığı gerçeği Kur'anî bir ifadeyle aktarılmış olurdu.

Söz konusu hutbe; Kur'an'daki peygamber baba örnekleri üzerinden çağdaş aile babalarına rehberlik eden, ahlaki değerleri Kur'anî referanslarla dile getiren bir irşat metnidir. Metin, âyetlerden azami ölçüde istifade ederek babalık sorumluluğunu pedagojik bir çerçeveye taşımıştır. Hutbede âyetler; Hz. Nuh'un evladına merhametinden⁵⁵³ başlayarak, Hz. İbrahim'in nesli için yakarışına,⁵⁵⁴ Hz. Yakub'un ihanet karşısındaki vakur sabrına,⁵⁵⁵ ve nihayet Hz. Lokmân'ın hikmet dolu öğütlerine⁵⁵⁶ uzanan tematik bir yol izlemektedir. Bu akış, babalığı merhametle başlayıp hikmetle taçlanan bir olgunlaşma serüveni olarak aktarmaktadır.

Hutbe metninde; muhatap kitlenin tamamına hitap eden sade ve duru bir anlatım dili tercih edilmiştir. "Baba olmak, Hz. ... gibi..." şeklindeki bilinçli yapılan tekrarların, irşat metninin tesirini artırdığı ve ahlakî mesajı kuvvetlendirdiği görülmektedir. Metinde Tahrîm sûresi altıncı âyete de yer verilmesi durumunda; ihmal edilen bir evladın yol açacağı hazin akıbetin hatırlatılması ve aile reisinin tüm himaye edilenleri kuşatan sorumluluğunun vurgulanması mümkün görülmektedir. Bu tür bir Kur'anî referansın, metnin irşat gücünü ve sorumluluk bilincini daha kapsayıcı bir düzeye taşıyacağı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu hutbe;

⁵⁴⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/338.

⁵⁵⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 21/153.

⁵⁵¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 21/153.

⁵⁵² et-Tahrîm 66/6.

⁵⁵³ Ayet için Bk. Hûd 11/42.

⁵⁵⁴ Ayetler için Bk. el-Bakara 2/128; İbrâhim 14/40.

⁵⁵⁵ Ayet için Bk. Yûsuf 12/18.

⁵⁵⁶ Lokmân 31/13, 17-19.

Kur'an kıssaları üzerinden günümüz Müslüman babasına “nesil inşasındaki sorumluluk” misyonunu hatırlatması yönüyle öne çıkmaktadır. Dolayısıyla ilgili metin; Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan 2020 yılı hutbeleri⁵⁵⁷ arasında en dengeli ve öğretici örneklerden birisidir.

2.6.2. İnsan Sorumluluk Sahibidir (10.04.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 10 Nisan 2020 tarihli yayımlanan “İnsan, Sorumluluk Sahibidir”⁵⁵⁸ konulu hutbe; Covid-19 salgınının dünyayı kuşattığı ilk aylarda toplumsal bilinci diri tutmak ve ahlakî duyarlılığı güçlendirmek amacıyla hazırlanmıştır. Söz konusu metin, insanın yaratılış gayesini emanet bilinciyle ilişkilendirmek suretiyle; Allah’a (c.c.), kendine ve topluma karşı sorumluluklarını hatırlatmaktadır. İlgili metinde Müslümanlara, irade sahibi olmalarının bir sonucu olarak hesap verecekleri gerçeği yüksek sesle dile getirilmektedir. Hutbe metni, salgın hastalık dönemlerinde tedbirlere riayet etmeyi; bireysel bir sağlık tercihindan ziyade, başkalarının hukukunu korumayı amaçlayan bir yükümlülük olarak aktarmaktadır. Metnin muhtevasına göre kurallara uymanın, toplumsal bir krizin sorumluluğunu üstlenmek anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu tutumun, ahlakî açıdan İslâmî bir duruş sergilemek olduğu değerlendirilebilir.

Hutbede yer verilen; اَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ اَنْ يُتْرَكَ سُدًى âyeti, “İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder?”⁵⁵⁹ şeklinde tercüme edilmiştir. Âyette yer alan soru, insanın başıboş bırakılma ihtimalini kökten reddeden bir istifham-ı inkârî kalıbındadır. Bu üslup, insanın başıboş bırakılmasının hem aklen hem de dinen imkânsız olduğunu vurgulamaktadır. Zira Allah (c.c.) boş iş yapmaktan münezzehtir. İnsanın çürümüş kemiklerinin toplanıp diriltilmesi nasıl Allah’ın (c.c.) kudretinin bir tecellisi ise, dünyadaki yapıp ettiklerinden hesaba çekilmesi de O’nun hikmetinin bir gereğidir. Dolayısıyla var olmak, ilahi hikmet gereği doğrudan bir sorumluluk yüklenmeyi beraberinde getirmektedir.⁵⁶⁰ Sait Şimşek, bu âyeti “İnsan kendisine verilen akıl ve iradeye rağmen hiçbir kurala uymadan yaşayacağını mı zanneder?” şeklinde açıklayarak manayı güncel bir zemine taşımaktadır. Söz konusu yaklaşım; âyetin mesajını soyut olmaktan çıkarıp günlük hayatın somut gerçekliğine bağlamakta ve dinî sorumluluk bilincini pratik bir düzleme yerleştirmektedir.⁵⁶¹ Söz konusu âyetin metnin başında

⁵⁵⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “2020 Yılı Hutbeleri” (Erişim 1 Aralık 2025).

⁵⁵⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “İnsan, Sorumluluk Sahibidir” (Erişim 2 Aralık 2025).

⁵⁵⁹ el-Kıyâmet 75/36.

⁵⁶⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 29/364.

⁵⁶¹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/356.

tercih edilmesinin; dinleyicide en baştan itibaren kuvvetli bir mesuliyet şuuru uyandırmayı amaçladığı anlaşılmaktadır.

Hutbede yer verilen; وَأَقِيمُوا الزُّنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ âyeti, “Göğü, O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız.”⁵⁶² şeklinde tercüme edilmiştir. Râzî, mizan kavramını “her hak sahibine hakkını teslim etmek” şeklinde açıklamaktadır. Ona göre mizan, insanlar arasındaki çıkar çatışmalarının kalıcı düşmanlıklara dönüşmesini engelleyen, bolluğu sebebiyle kıymeti bilinmeyen ancak yokluğunda hayatın çöktüğü bir olgudur. Nihayetinde mizan, sadece bir ölçü aleti değil; toplumun barış içinde yaşamasını ve dünyanın imarını sağlayan bir nimettir.⁵⁶³ Hutbede bu âyetin tercih edilmesi oldukça isabetli görülmektedir. Zira âyete yapılan yorumlarla hutbe tam bir uyum içerisindedir. Pandemi kurallarına uymak, aslında ilahi bir ölçü olan mizana uygun hareket etmek demektir. Salgın tedbirlerine uyulmadığında toplumsal kaosu oluşması ve dünya düzeninin bozulması kaçınılmazdır; bu durum insanlar arasında huzursuzluğun ve nefretin yayılmasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla âyetin kullanımı; genelde sorumluluğu, özelde ise tedbirlere riayet etmeyi bireysel bir tercih olmaktan çıkarıp, toplumsal düzenin sağlanması açısından önemli bir şart olarak vurgulamaktadır.

Hutbede metni; رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا “Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!”⁵⁶⁴ duası ile bitirilmiştir. Bu âyetle gücünün yetmediği şeylerden insanların sorumlu tutulmayacağı bildirilmiştir.⁵⁶⁵ Ayrıca ilgili âyetle Allah (c.c.), dua edecek kimselere nasıl niyaz edeceklerini ve dua adabını öğretmektedir. Ancak buradaki unutma eylemi; kişinin ihmalinden ve özen göstermemesinden kaynaklanıyorsa, kulun bu noktada sorumlu tutulacağı anlaşılmaktadır.⁵⁶⁶ Tefsir metinlerinde yer verilen kişinin ihmalinden kaynaklanan durumlardan sorumlu tutulacağı şeklindeki yorum⁵⁶⁷ hutbeye yansıtılmış olsaydı, kurallara uymadaki gevşekliğin vebali ve bireysel sorumluluk bilinci çok daha net bir şekilde ortaya konulmuş olurdu.

Hutbede geçen “Yüce Rabbimiz, bizleri akıl ve irade gibi iki değerli hasletle donatmıştır.” cümlesi İsrâ sûresinin yetmişinci âyetiyle⁵⁶⁸ mana bakımından uyum

⁵⁶² er-Rahmân 55/7-8.

⁵⁶³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/342.

⁵⁶⁴ el-Bakara 2/286.

⁵⁶⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/454-456.

⁵⁶⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/155-156; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/306.

⁵⁶⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/155-156; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/306.

⁵⁶⁸ “Andolsun biz Ademoğluna şan, şeref ve nimetler verdik.”

içerisindedir. Ancak bu âyete yer verilmesiyle aynı zamanda insanın üstün bir varlık olduğu, Kur'an'dan bir delille daha güçlü bir şekilde ifade edileceği düşünülmektedir.

Aynı şekilde hutbede yer verilen; “İnsanın ilk ve en önemli sorumluluğu Rabbine karşıdır.” cümlesi Zâriyât sûresi elli altıncı âyetle⁵⁶⁹, “Bir virüsle hayatımızın değiştiği zorlu bir zaman diliminde yaşıyoruz... Tedbirli davranalım.” cümlesi de; Bakara sûresi yüz doksan beşinci âyetle⁵⁷⁰ mana bakımından örtüşmektedir. Hutbedeki bu cümleler kuşkusuz toplumsal bir farkındalık oluşturmaya açısından oldukça değerlidir. Ancak verilen mesajların âyetlerle temellendirilmesi, hutbenin Kur'an'dan faydalanma düşüncesini çok daha nitelikli bir boyuta taşıyacaktır. Zira verilen mesajın içeriği kadar, o mesajın dayandığı kaynağın da muhatap üzerindeki etkiyi belirleyen en temel unsur olduğu bilinen bir gerçektir.

Hutbe metni incelendiğinde, âyetlerden yeteri kadar istifade edildiği müşahade edilmektedir. Ancak sorumluluk kavramının insan için ne kadar hayati bir görev olduğunu, bu dünyadaki varoluşsal yükü taşımanın en önemli vazifelerden biri olduğunu vurgulamak amacıyla; *“Biz emaneti İttâ عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ”* *“Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi.”*⁵⁷¹ âyetine yer verilmesi hutbenin vermek istediği mesajı daha etkili kılar.

Netice itibarıyla ‘İnsan, Sorumluluk Sahibidir’ konulu hutbe, temellerini Kur'an âyetlerinden alan, salgın döneminin ruhuna uygun bir dil kullanan ve pedagojik değeri yüksek bir metindir. Metinde, salgın sebebiyle alınan tedbirlere riayet edilmesi hususu; bireysel dindarlığın toplumsal ahlaka dönüştürülmesi gayesiyle işlenmiştir. Dil yönünden yapılan incelemede, metnin sade bir üsluba sahip olduğu, düzenli ve ritmik bir yapıda kurgulandığı görülmektedir. Metinde yedi kez tekrarlanan “Aziz Müminler!” hitabı, içeriği bölümlere ayırma işlevi görerek vurguların gücünü artıran veciz birer ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Âyetlerden yeteri kadar istifade edilen bu metne, Ahzâb sûresinin yetmiş ikinci âyetinin dahil edilmesiyle sorumluluk kavramının doğrudan “emanet-i kübrâ” çerçevesine oturacağı anlaşılmaktadır. Bu âyet atfı sayesinde insanın dünyadaki konumu, varoluşsal bir görev olarak daha net şekilde belirginleşecektir. Neticede bu metin, Kur'an'ın temel ahlak ilkeleri ile modern dönemin ihtiyaçlarını başarıyla birleştiren nitelikli bir irşat metnidir. Pandemi döneminde dinî sorumluluk ve toplumsal bilinci başarıyla mezceden hutbe, 2020 yılı içerisinde Diyanet İşleri

⁵⁶⁹ “Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.”

⁵⁷⁰ “Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.”

⁵⁷¹ el-Ahzâb 33/72.

Başkanlığı tarafından yayımlanan hutbeler arasında güncelliği ve kavramsal bütünlüğü en yüksek olan örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.6.3. Mümin Sorumluluk Sahibidir (06.11.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 06 Kasım 2020 tarihli yayımlanan “Mümin Sorumluluk Sahibidir”⁵⁷² konulu hutbe, iman bilinciyle toplumsal sorumluluk ahlakını birleştiren bir irşat metnidir. İlgili hutbe, Ekim 2020 tarihinde meydana gelen İzmir depreminin hemen ardından hazırlanmıştır. Dolayısıyla hem felaketler karşısında Müslüman’ın göstermesi gereken tavır hem de “Geleceğe Nefes, Dünyaya Nefes” temasıyla yapılan fidan dikim organizasyonuna katılım çağrısıyla, dinin sorumluluk anlayışını güncel toplumsal olaylarla ilişkilendirmiştir. Hutbe metni; ilahi, ahlaki ve ekolojik sorumluluk alanlarını bir bütün olarak işleyerek, insana dair kuşatıcı ve genel bir sorumluluk çerçevesi çizmiştir.

Hutbede zikredilen, *أَيُّسَبُّ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى* âyeti “*İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder?*”⁵⁷³ şeklinde tercüme edilmiştir. Bu âyete “İnsan Sorumluluk Sahibidir” hutbesinde de yer verilmiş olup âyetin sorumluluk bilincine yapmış olduğu katkı açısından ilgili başlık altında değerlendirme yapılmıştır (Bk. s.118).

Hutbede sadece bir âyete yer verilmiş olup bazı âyetlerle muhteva açısından örtüşen cümlelerin olduğu müşahede edilmektedir. Bu bağlamda hutbede geçen “Her davranışın bu dünyada bir sonucu, ahirette de bir karşılığı vardır.” cümlesi Zilzâl sûresi yedi ve sekizinci âyetlerle,⁵⁷⁴ “Namaz kılmak gibi, merhametli olmak da müminin sorumluluğudur.” cümlesi; Mâûn sûresinin muhtevasıyla, “Depreme engel olmak mümkün değildir; ama tedbir almak mümince bir sorumluluktur.” cümlesi Bakara sûresi yüz doksan beşinci âyetle,⁵⁷⁵ mana bakımından paralellik göstermektedir. Ancak hutbede bu âyetlere yer verilmesi, hutbenin ilmi derinliğini, mesaj kalitesini ve Kur’an’dan istifadesini oldukça artıracaktır.

Hutbede sadece bir âyete yer verilmiş olup insana yüklenen sorumluluğun önemini vurgulamak amacıyla; *إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ* “*Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok*

⁵⁷² Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Mümin, Sorumluluk Sahibidir” (Erişim 6 Aralık 2025).

⁵⁷³ el-Kıyâme 75/36.

⁵⁷⁴ “Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür.”

⁵⁷⁵ “Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.”

bilgisizdir.”⁵⁷⁶ âyetine yer verilebilirdi. Bu âyetle bahsedilen emanetin göklere, yere ve dağlara arz edilmesinin, varlıkların fitratlarına ve kabiliyetlerine göre yapılan bir taksimin sonucu olduğu anlaşılmaktadır. İnsanın bu yükü yüklenmesi ise onu diğer varlıklardan ayıran temel bir özelliktir. İlgili âyet insan ve Allah (c.c.) arasında imzalanan bir yaratılış sözleşmesi niteliğindedir.⁵⁷⁷ Âyetteki “arz” ifadesi, bağlayıcı bir emir değil; seçme hakkı sunan ihtiyari bir teklif olarak yorumlanmıştır. Gökler, yer ve dağlar bu ağır yükün getireceği mesuliyetten çekinerek emaneti kabul etmemiş; ödül veya ceza gerektirmeyen, salt itaat içeren bir konumu tercih etmişlerdir. İnsan ise ceza riskini de göze alarak bu emaneti yüklenmiştir. Dolayısıyla bu durumun, insanın imanı ile emanet bilinci arasındaki kopmaz bağı ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.⁵⁷⁸

Hutbede hem fidan dikim organizasyonu ile ilgili yapılan çağrı, hem de depremde ihmaller sonucunda yaşanan olumsuzluklara atıf yapmak üzere; *ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ* “İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu”⁵⁷⁹ âyetine yer verilmesi isabetli bir tercih olurdu. Söz konusu âyeti sadece insanların işlediği günahlar sebebiyle başlarına bu tür felaketlerin geldiği şeklinde yorumlamanın, isabetli bir yaklaşım olmadığı anlaşılmaktadır. Felaketlerin sadece bir ceza ekseninde okunmasının, âyetin ihtiva ettiği çok yönlü anlamları daraltacağı düşünülmektedir. Aksine bu musibetlerin, insanların sorumluluklarını hakkıyla ve yerli yerinde ifa etmemeleri sonucunda yaşandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla olayların ilahî bir cezadan ziyade, beşerî ihmal ve sorumluluk ekseninde okunmasının daha doğru bir yaklaşım olacağı değerlendirilebilir.⁵⁸⁰ Şimşek, bu âyetin tefsirinde insanların birbirine yönelik zulmü ve maddi hırsları neticesinde ekolojik dengenin bozulduğunu, bunun da karada ve denizde fesada sebebiyet verdiğini belirtmektedir. Ona göre çevre kirliliği; pek çok hastalıklara, bitki örtüsünün tahribine, heyelan ve sel gibi afetlere yol açmaktadır. Dolayısıyla tüm bunlar, doğrudan insan faktörlü faaliyetlerin bir sonucudur.⁵⁸¹ Kuşeyrî’ye göre âyetle geçen “kara” kelimesi kişinin nefesine, “deniz” kelimesi ise insanın kalbine işaret etmektedir. Ona göre karanın bozulması; haram-helal gözetmeksizin kazanç sağlamak ve Allah'ın (c.c.) rızasına muvafık olmayan ameller işlemekle vuku bulur. Denizin bozulması ise insanın kalbinde barındırdığı gaflet, kin, kötülük ve fasıklık gibi ilahi rızaya aykırı düşüncelerle meydana gelmektedir.⁵⁸² Hutbede bu âyetle yer verilmesiyle; özellikle

⁵⁷⁶ el-Ahzâb 33/72.

⁵⁷⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 22/124.

⁵⁷⁸ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/668.

⁵⁷⁹ er-Rûm 30/41.

⁵⁸⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/322-325.

⁵⁸¹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 4/130.

⁵⁸² Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât Kuşeyrî Tefsiri*, 4/362.

deprem felaketinde yaşanan olumsuzluklar ve insan ihmali neticesinde ortaya çıkan maddî-manevî zararlara vurgu yapılması mümkün görünmektedir. Aynı zamanda çevre kirliliğiyle tahrip olan bitki örtüsü ve dikkatsiz yakılan ateşler sonucu yok olan ormanlar vb. meselelerin, tefsirlerdeki yorumlar ışığında daha etkili bir şekilde metne yansıtılabileceği düşünülmektedir.

Söz konusu hutbe; Kur'an'ın emanet ve mesuliyet ilkelerini güncel bir bağlamla aktaran, toplumsal olaylarla dinî söylemi harmanlayan etkileyici bir irşat metnidir. İzmir depremi ve ağaç dikme kampanyası üzerinden yapılan hatırlatmaların, ahlakî ve ekolojik bir bilinç aşılamayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu güncel çağrılar, imanın hayata yansıyan pratik yönünü somutlaştıran önemli birer unsurdur.

Dil ve üslup bakımından incelendiğinde metnin; oldukça açık, sade ve halkın her kesimi tarafından anlaşılabilir bir yapıda olduğu görülmektedir. Ayrıca “Aziz Müminler” ve “Kardeşlerim” gibi hitap kalıplarının kullanımı, metindeki vurguların pekişmesine katkı sağlamıştır. İçerik bakımından sergilenen başarıya rağmen metin, Kur'anî referanslar noktasında geliştirilmeye açıktır. İşlenen konularla doğrudan örtüşen âyetlerden daha kapsamlı istifade edilmesi, metnin ilmî derinliğini ve mesaj gücünü daha ileriye taşıyacaktır. Sonuç itibarıyla hitabet kalitesi ve samimiyeti yüksek olan bu metnin bazı temel âyetlerle desteklenmesi durumunda, irşat etkisinin en üst seviyeye çıkacağı kanaatine varılmıştır.

2.6.4. Aile: Huzur ve Güven Kaynağı (17.04.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 17 Nisan 2020 tarihli yayımlanan “Aile: Huzur ve Güven Kaynağı”⁵⁸³ konulu hutbe; pandemi sebebiyle uygulanan tedbirlerden dolayı oluşan toplumsal izolasyon ortamında, aile içi ilişkileri dini ve ahlaki referanslarla anlamlandırma amacı taşıyan bir irşat metnidir. Hutbe metni; aile bireylerinin birbirine karşı sorumluluklarını, ailede olması gereken iletişim bilincini ve salgın döneminde aile kurumunu muhafaza etme sorumluluğunu konu edinmektedir.

Hutbe, pandeminin getirdiği dezavantajlı durum olan sosyal izolasyonu fırsata çevirme çabası içerisindedir. Özellikle metinde, sokağa çıkma kısıtlamaları nedeniyle evlerine kapanan eşlerin ve çocukların, bu süreci birbirlerini yeniden keşfetmeleri, ilgi gösterip zaman ayırmaları için sağlanan bir imkan olarak görmeleri tavsiye edilmektedir. Hutbe metni, duygusal ve öğretici bir tona sahip olmasıyla, evlere kapanmanın tetikleyebileceği şiddet ve ilgisizlik gibi olumsuzluklara karşı bilinç aşılayarak toplumu rehabilite etme gayesi taşımaktadır.

⁵⁸³ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Aile: Huzur ve Güven Kaynağı” (Erişim 11 Aralık 2025).

Hutbede yer verilen; وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي

ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ âyeti “Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.”⁵⁸⁴ şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbede geçen; “Ailemiz, boşluğu asla doldurulamayan en kıymetli hazinemizdir.” cümlesi ilgili âyete yapılan bir yorum mahiyetindedir.⁵⁸⁵ Aralarında hiçbir kan bağı bulunmadığı halde aile kurumundaki bu ilişkinin dünyadaki en güçlü bağlılığa dönüşmesinin, şüphesiz Allah’ın (c.c.) varlığının ve sonsuz kudretinin bir delili olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸⁶

İnsanların yaratılışı tesadüfi değildir; tek bir cins yerine iki farklı cins olarak yaratılmaları, birbirlerini tamamlamaları hikmetine dayanır. Her iki cins de fiziksel ve psikolojik ihtiyaçları itibarıyla birbirini tamamlayacak mahiyette yaratılmıştır. Bu fitri uyum; eşler arasında sevgi, ilgi ve köklü bir muhabbetin doğmasına vesile olmaktadır.⁵⁸⁷ Âyette geçen “meveddet” kavramı, eşler arasındaki mahremiyeti ve bedensel birlikteliği ifade ederken; “rahmet” kavramı ise bu birlikteliğin meyvesi olan evladı ve evlat sevgisini temsil etmektedir.⁵⁸⁸ Ayrıca evliliğin ilk dönemlerinde eşler arasında meveddet duygusu yoğun bir şekilde hissedilirken, evliliğin ilerleyen yıllarında bu sevginin yavaş yavaş rahmete dönüştüğü vurgulanmaktadır.⁵⁸⁹ Bu yaklaşımla birlikte aile kurumu, sadece soyut bir bağlılıktan ibaret görülmeyip; neslin devamını sağlayan ve toplumsal yapıyı ayakta tutan somut bir rahmet vesilesi olarak değerlendirilebilir. Hutbe metni bu âyetle; pandemi sebebiyle vaktinin tamamını evde geçiren, bu süreçte işsizlik sebebiyle iktisadi sıkıntılarla sarsılan, aile içi huzursuzluk yaşaması muhtemel olan bireylere seslenerek; onları birbirlerine karşı sevgi, ilgi ve muhabbete davet etmiştir.

Hutbede yer verilen; وَقُلْ لِعِبَادِي يَنْعَمُوا عَلَيَّ هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا

âyeti “Kullarıma söyle, en güzel şekilde konuşsunlar. Yoksa şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan insanın apaçık düşmanıdır.”⁵⁹⁰ şeklinde tercüme edilmiştir. Nazik ve etkili sözler, insanların ruh dünyasında müspet ve kalıcı neticeler doğururken; kaba, ölçüsüz ve dürüstlükten uzak sözler ise nefret duygularını tetikleyebilmektedir. Sözün sahip olduğu bu güç ve etkinin,

⁵⁸⁴ er-Rûm 30/21.

⁵⁸⁵ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 4/120; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 4/333.

⁵⁸⁶ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/575; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 3/390; Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, 5/14.

⁵⁸⁷ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 4/120; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 4/594.

⁵⁸⁸ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 4/333.

⁵⁸⁹ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 4/595.

⁵⁹⁰ el-İsrâ 17/53.

sağlıklı bir toplumsal hayat inşa etmek için vazgeçilmez bir düstur olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁹¹ Hutbe metninde bu âyete; özellikle eşlerin birbirlerine karşı nezaket dilini benimsemeleri, kırıcı söz ve davranışlardan uzak durmaları amacıyla yer verildiği anlaşılmaktadır. Bu tür olumsuz tutumların bertaraf edilmesiyle, aile yapısının sarsılmasının önüne geçileceği değerlendirilebilir.

Hutbede yer verilen; *وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ* âyeti “*Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.*”⁵⁹² şeklinde tercüme edilmiştir. Âyette geçen “umulur ki” ifadesinin; bazı tefsir metinlerinde salt bir ihtimalden ziyade, Allah (c.c.) katından yapılan bir vaat şeklinde anlaşıldığı görülmektedir.⁵⁹³ İslâmî hükümler; insanların anlık arzu, heves ve değişken eğilimlerine göre değil, onlara yüklenen sorumluluklar neticesinde ortaya çıkacak olan gerçek maslahatlara dayanmaktadır. Zira insan, nefsinin etkisiyle kendisine uzun vadede zarar verecek hususları şiddetle arzulayabilirken, kendi lehine olan hayırlı işlere karşı ise direnç gösterip uzak durabilmektedir. Bu sebeple dinî mükellefiyetlerin, kulun subjektif hislerinden ziyade nihai faydasını esas alan sarsılmaz bir hikmete dayandığı anlaşılmaktadır.⁵⁹⁴ Hutbede bu âyete yer verilerek; pandeminin getirdiği olumsuzluklar ve bu süreçteki karamsarlıklar karşısında muhataplara “alternatif hayırlar” sunulmuştur. Bu doğrultuda; dünya meşgalesinden ailesine vakit ayıramayanlar için bu süreç bir yakınlaşma fırsatı, çocuklarıyla ilgilenemeyenler için bir eğitim imkânı, camiye gidemeyenler için ise evlerini birer ibadethaneye dönüştürerek ailece cemaat ruhunu yaşama vesilesi olarak takdim edilmiştir. Hutbe, söz konusu âyeti Kur’an’daki ilk nüzul bağlamından⁵⁹⁵ koparmış gibi görünse de; onu güncel bir zemine oturtması ve toplumsal ihtiyaçlara yeni bir yorum getirmesi hasebiyle oldukça isabetli bir tavır sergilediği düşünülmektedir.

Hutbede zikredilen; *وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا* âyeti “*Ailene namazı emret; kendin de ona sabırla devam et.*”⁵⁹⁶ şeklinde tercüme edilmiştir. Ailece ikame edilen namaz ve ibadetler, o aileyi hem zorluklar karşısında daha sabırlı kılar hem de helal rızıkla yetinme bilincini pekiştirir. Bu manevi iklim sayesinde bireyler; başkasının elindeki maddi imkânlarla, makam ve mevkilere haset etmek yerine, elindekinin kıymetini bilir ve hırstan arınmış bir şekilde huzura

⁵⁹¹ Muhammed Seyyid Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasîl li'l-Kur'âni'l-kerîm*, (Kahire: Dâru Nahdati Mısır, 1997), 8/372-373.

⁵⁹² el-Bakara 2/216.

⁵⁹³ Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân*, 1/434-435; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 6/384-385.

⁵⁹⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/340-341.

⁵⁹⁵ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât Kuşeyrî Tefsiri*, 4/362; Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân*, 1/434-435; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/340-341; Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 1/238.

⁵⁹⁶ Tâhâ 20/132.

kavuşurlar.⁵⁹⁷ İlgili âyetteki çağrı yalnızca bireysel bir ibadet çağrısı olmayıp; aileyi rızık kaygısı, dünya hırsı ve her türlü bunalımdan koruyan manevi bir kalkandır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), ailesiyle birlikte bir darlık veya geçim sıkıntısıyla karşılaştığında onlara öncelikle namazı emretmiş; bu sayede aile bireylerinin zihnini rızık endişesinden kurtarıp, onları sabra yönlendirmiştir.⁵⁹⁸ Tefsir metinlerindeki bu yorumlar⁵⁹⁹ dikkate alındığında; hutbenin yayımlandığı dönemin ruhu ile bu âyet arasındaki ilişki oldukça manidardır. Hutbede pandemi döneminin getirdiği maddî ve manevî bunalımlara bir reçete olarak sunulan bu âyet; ailece ikame edilen namaz ibadetini, dünya meşgalelerini ve rızık endişelerini birer “dert” olmaktan çıkaran manevî bir sığınak olarak konumlandırmaktadır. Böylece âyetteki namaz emrinin, sadece bir şeklî ritüelden ibaret olmayıp belirsizlik dönemlerinde aileyi bir arada tutan, hırstan arındıran ve sabrı pekiştiren en temel çözüm yolu olduğu anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımın, ibadeti ferdî bir görev olmaktan çıkarıp toplumsal bir sorumluluk bilincine dönüştürdüğü düşünülmektedir.

Hutbede geçen; “Mutlu yuva, yaşadığı sorunları fark edip birlikte çözebilen ailedir.” cümlesi, Şûrâ sûresi otuz sekizinci âyetin⁶⁰⁰ hutbe metnine yansımaları olarak değerlendirilebilir. Söz konusu âyet bağlamında, Allah’ın (c.c.) razı olduğu mümin kulların temel özellikleri sıralanmaktadır. Hutbede işlenen aile yapısının korunması, aile içi muhabbetin tesisi, karşılaşılan problemlerin ortak akılla çözülmesi ve namaz ibadeti gibi konular, ilgili âyetin muhtevasında yer almaktadır.⁶⁰¹

Aynı şekilde hutbedeki; “Kendisi gibi başkalarının da hata ve zaafları olabileceğini bilmek, affetmenin bir erdem olduğunu anlamaktır.” cümlesi, Nûr sûresi yirmi ikinci âyeti⁶⁰² metne yansıtmaktadır. Zira bu âyet, Hz. Ebû Bekir’in, Hz. Âişe’ye atılan iftira hadisesine karıştığı gerekçesiyle akrabası olan Mıstah b. Üsâse’ye yaptığı yardımı kesmeye yemin etmesi üzerine nazil olmuştur.⁶⁰³ Âyette geçen “Allah’ın sizi bağışlamasını istemez misiniz?”⁶⁰⁴ şeklindeki soru akabinde Hz. Ebû Bekir, “Vallahi ben Allah’ın (c.c.) beni bağışlamasını elbette isterim” diyerek yemininden dönmüş ve yardıma devam etme kararı almıştır.⁶⁰⁵ Hutbede bu âyete ve nüzul sebebine doğrudan yer verilmesinin, aile içi meselelerde affedici bir tutum

⁵⁹⁷ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/361; Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât Kuşeyrî Tefsiri*, 3/521.

⁵⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, 11/262-263.

⁵⁹⁹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/361; Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât Kuşeyrî Tefsiri*, 3/521; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, 11/262-263.

⁶⁰⁰ “Rablerinin çağrısına uyarlar; namazı özenle kılarlar. İşleri de aralarındaki danışma ile yürür. Kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için harcarlar.”

⁶⁰¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/753-754.

⁶⁰² “Bağışlasınlar; hoş görsünler; Allah’ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir.”

⁶⁰³ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/478-479.

⁶⁰⁴ en-Nûr 24/22.

⁶⁰⁵ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/478-479.

geliştirilmesini sağlayacağı değerlendirilebilir. Zira bu âyetle; bireylerin birbirlerini affetmelerinin, bizzat Allah'ın (c.c.) affına mazhar olmaya vesile olacağı anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım sayesinde muhatapların, şahsi öfkelerini aşarak ilahî affa nail olma arzusuyla birbirlerini bağışlamaya çok daha etkili bir üslupla teşvik edileceği düşünülmektedir.

Hutbe metni incelendiğinde, âyetlerden önemli ölçüde istifade edildiği görülmektedir. Ancak ailevi problemler, sorumluluklar ve aile içi ilişkiler anlatıldıktan sonra aile reislerine hitap eden; *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ* “*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.*”⁶⁰⁶ âyetine yer verilmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir. Zira bu âyetle; iman edenlerin sadece kendi nefislerinden değil, aynı zamanda aile fertlerinin hem dünyevî hem de uhrevî selametinden mesul oldukları açıkça anlaşılmaktadır.⁶⁰⁷

Bu itibarla ‘Aile: Huzur ve Güven Kaynağı’ konulu hutbenin; pandemi döneminde aile içi ilişkilerin korunması ve her türlü ihmale karşı farkındalık oluşturmaya bakımından örnek bir irşat metni olduğu düşünülmektedir. Hutbe; Kur’an’daki “meveddet” ve “rahmet” kavramları⁶⁰⁸ üzerinden dinamik bir aile yapısı inşa etmeyi ve yaşanan sorunlara çözüm sunmayı hedeflemektedir. Metinde âyetlerden yoğun bir şekilde istifade edildiği ve bu referansların pandemi süreciyle başarıyla ilişkilendirildiği görülmektedir.

Cemaatin camilerde bulunamadığı o hüzünlü dönemde, hutbenin kapsamlı içeriği evlerinde teselli arayan insanlar için manevî bir dayanak oluşturmuştur. Bu zengin muhteva, dışarıdaki krizi ev içinde manevî bir fırsata dönüştürmenin yollarını dinleyiciye sunmuştur. Aynı zamanda hutbe; evleri mescide çevirme ve affetme vurgularıyla aile içi huzuru amaçlayan, sade üslûplu bir irşat metnidir. Bu içerikle birlikte aile; biyolojik bir yapı olmanın ötesine geçerek imanın ve güzel ahlakın yaşandığı kutlu bir yuva şeklinde tasvir edilmiştir.

⁶⁰⁶ et-Tahrîm 66/6.

⁶⁰⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/161-162; Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 1/238; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/267.

⁶⁰⁸ Ayet için Bk. er-Rûm, 30/21.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TARİHÎ HAFIZA, TOPLUMSAL FERASET VE İSLÂMÎ DURUŞ

3.1. TARİHÎ HAFİZADA İSLÂM ŞUURU

Çalışmamızın bu bölümünde; “Ayasofya: Fethin Nişanesi, Fatih’in Emaneti”, “Kudüs İslam Yurdudur”, “Hak Uğrunda Mücadelemiz, Birlik ve Beraberlik Ruhumuz” ve “15 Temmuz ve Birlik Ruhu” başlıklı hutbeler değerlendirilmektedir. Söz konusu metinler, tarih bilincini İslâm ahlakıyla harmanlayarak dinleyiciye ulaştırmaktadır. Ayasofya, Kudüs ve 15 Temmuz direnişi gibi sembollerin; inanç, özgürlük ve kardeşlik değerleriyle doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir. Hutbelerin bu başlık altında toplanması, dinin kolektif hafızayı canlı tutarak toplumsal birliği tahkim etme potansiyelini ortaya koymaktır. Bu metinlerin, maziye sadece bir anı olmaktan ziyade, geleceği inşa eden bir irade şeklinde yansıttığı anlaşılmaktadır.

3.1.1. Ayasofya: Fethin Nişanesi, Fatih’in Emaneti (24.07.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 24 Temmuz 2020 tarihli yayımlanan “Ayasofya: Fethin Nişanesi, Fatih’in Emaneti”⁶⁰⁹ konulu hutbe; tarihî bir sembolün yeniden dirilişiyle inanç, medeniyet ve birlik bilincini pekiştirme amacı taşıyan bir irşat metnidir. Ayasofya Camii’nin yeniden ibadete açıldığı gün okunan bu metin; köklü bir tarih bilincini, taze bir imanî heyecanı ve asırları aşan medeniyet bağını harmanlayarak sunmuştur.

Hutbenin, cami kapılarının yeniden açıldığı o günde, fetih ve iman arasındaki sarsılmaz ilişkiyi bir diriliş muştusu olarak gönüllere nakşettiği anlaşılmaktadır. Metin boyunca işlenen emanet bilincinin, Ayasofya’yı mimari bir yapı olmanın ötesine taşıyarak Fatih Sultan Mehmet Han’ın vakfiyesinden ümmetin tarihsel sorumluluğuna uzanan bir vefa borcuna dönüştürdüğü değerlendirilebilir. Mescitlerin tevhid medeniyetinin kalbi olduğuna dair vurgularla ön plana çıkan metnin, camiye hayatın merkezine alan bir yaklaşıma sahip olduğu düşünülmektedir. Üslup bakımından destansı bir havası olan hutbenin; tarihî hafızayı dinî hassasiyetlerle harmanlayarak sunduğu, “Selam olsun” nidalarıyla metni adeta ortak bir duaya ve vefa dolu bir övgüye müşahede edilmektedir.

Hutbede yer verilen; *إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَمِمَّنْ يَنْتَشِرُ إِلَّا اللَّهُ* âyeti “Allah’ın mescitlerini ancak Allah’a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar

⁶⁰⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Ayasofya: Fethin Nişanesi, Fatih’in Emaneti” (Erişim 15 Aralık 2025).

eder. *İşte doğru yolda oldukları umulanlar bunlardır.*"⁶¹⁰ şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbede geçen "Cami ve mescitleri imar edenler, doğru yolda olanlardır." cümlesinin; ilgili âyete yönelik tefsir literatüründeki yorumların bir yansıması olarak metne aktarıldığı görülmektedir.

İlgili âyet, Allah'ın (c.c.) mescitlerini imar edenlerin; namazı kılan, zekâtı veren ve Allah'tan (c.c.) başkasına ibadet etmeyen kimselerin olduğunu vurgulayarak; bu özellikleri taşıyanların hidayet üzere olmalarının ise kesin olduğunu belirtmektedir.⁶¹¹ Camiyi imar etmek, sadece duvar örmek gibi fiziksel bir faaliyetten ibaret olmayıp; asıl imar, oraya Allah'ın (c.c.) evi olduğu bilinciyle saygı ve tazim göstermektir. İnkâr eden kimseler, mabetlerin kutsiyetine tazim göstermedikleri için âyetle müjdelenen gerçek imar edici vasfını kaybetmişlerdir. Camilerin imarını ikiye ayıran bu yaklaşımda; ilk aşama fiziksel inşa faaliyetlerinden oluşmaktadır. İkinci ve asıl olan aşama ise camileri cemaatle, ilimle ve ibadetle ihya ederek canlı tutmaktır.⁶¹² Camilerin mimarisi veya maliyeti üzerinden yapılan eleştiriler, müminlerin ibadethanelerine beslediği derin vefayı ve hürmeti göz ardı etmemelidir. Hayatın her alanında konfor ve estetiği arayan modern insanın, İslam medeniyetinin kalbi olan camileri bu güzellikten mahrum bırakması asla kabul edilemez.⁶¹³

Şevkânî, âyetle geçen imar ifadesini Kabe üzerinden yorumlayarak oldukça geniş bir ufuk çizer. Ona göre Kabe'yi imar etmek; onun tüm mescitlerin kıblesi ve imamı olması hasebiyle, aslında yeryüzündeki bütün mescitleri imar etmekle eşdeğerdir.⁶¹⁴ Bu açıdan bakıldığında Ayasofya'nın ihyası; İslam dünyası için sadece bir mekanın açılışından ibaret değildir. Hutbenin de ifadesiyle; başta Mescid-i Aksa olmak üzere, yeryüzünün bütün mahzun ve mazlum mescitlerinin ümide kavuşmasıdır. Hutbe metni, yukarıda zikredilen tefsirî yorumlarla tam bir uyum içerisinde hazırlanmıştır. Özellikle hutbedeki "camilerimizi canlı turalım" çağrısı, âyetteki "imar"⁶¹⁵ kavramına yapılan açıklamaları tam olarak karşılayan bir ifade olarak değerlendirilebilir.

Hutbede yapılan, "Cami merkezli bir medeniyet" vurgusunun Nur sûresi otuz altıncı âyetle⁶¹⁶ desteklenebileceği düşünülmektedir. Zira insanlar çoğu zaman dünya meşgalelerine

⁶¹⁰ et-Tevbe 9/18.

⁶¹¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/376-377; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/8-11; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/738-741; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 2/427.

⁶¹² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/8-11; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/738-741; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 2/392.

⁶¹³ *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/740-741.

⁶¹⁴ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 2/392.

⁶¹⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/376-377; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/8-11; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/738-741; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 2/427.

⁶¹⁶ "Allah'ın yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar."

kapılarak dünya-ahiret dengesini sağlayamamaktadır. Camileri asıl canlı tutanlar; namazlarını kılarak bu dengeyi kuran ve hayatına yön veren kimselerdir.⁶¹⁷

Hutbedeki; “Ayasofya’nın ibadete açılması, medeniyetimizin yükselmesidir.” cümlesinin Saff sûresi on üçüncü âyetle⁶¹⁸ mana bakımından uyum içerisinde olduğu ve âyete doğrudan yer verilmesi durumunda; Ayasofya’nın açılışının hem manevî bir fetih hem de Allah’tan (c.c.) gelen büyük bir nimet olduğunun daha güçlü bir şekilde hissettirileceği anlaşılmaktadır.

Hutbede sadece bir âyete yer verilmiş olup; diğer âyetlerden yeterince istifade edilmediği düşünülmektedir. Özellikle hutbede işlenen vakfiyeye aykırı davranılması ve yıllarca ibadete kapalı kalması teması; *وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا* “Allah’ın mescidlerinde O’nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olması için çalışandan daha zalim kim olabilir?”⁶¹⁹ âyetiyle desteklenmesinin metnin tesirini artıracığı değerlendirilebilir.

Ayasofya’nın tekrar asli hüviyetine kavuşmasının milletçe kazanılmış bir zafer olduğu düşüncesinin; *وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ هَلْ دَمَّرْتُمْ صَوَامِعَ وَبِيعَ وَصَلَوَاتٍ وَمَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَئِنْ صُرْتُمْ* *لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ* “Eğer Allah’ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler -ki oralarda Allah’ın adı çokça anılır- yıkılır giderdi. Allah kendi dinine yardım edenlere muhakkak yardım edecektir.”⁶²⁰ âyetine yer verilerek vurgulanmasının isabetli olacağı düşünülmektedir.

Söz konusu hutbe; tarihî bir bilinç aşılama ve imanî bir şükür beyanı niteliğindedir. Kur’an’ın mescit ve tevhid anlayışını merkeze alarak Ayasofya’nın yeniden ibadete açılmasını bir mimari olay olmaktan ziyade, manevî bir diriliş olarak sunmuştur. Hutbe boyunca sadece bir âyete yer verilmesi, konuyu destekleyecek pek çok âyet⁶²¹ varken bu âyetlerin kullanılmaması, hutbede verilmek istenen mesajın etkisini ve dinî hitabetin gücünü zayıflatmıştır.

Dil açısından incelendiğinde; coşkulu, duygusal ve millî-dinî birlik duygusunu güçlendirmeyi amaçlayan bir tarza sahip olduğu görülmektedir. Hutbe metninin, din dilini tarih bilinciyle harmanlayarak sunduğu, ulusal hafızayı ve ümmet bilincini canlı tuttuğu düşünülmektedir. Aynı zamanda hutbenin, “Ayasofya” üzerinden ümmetin yeniden dirilişine,

⁶¹⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/84.

⁶¹⁸ “Hoşunuza gidecek bir şey daha var: Allah’ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi müminleri müjdele.”

⁶¹⁹ el-Bakara 2/114.

⁶²⁰ el-Hac 22/40.

⁶²¹ Ayetler için Bk. el-Bakara 2/114; el-Hac 22/40; es-Saf 61/13; en-Nür 24/36.

tevhid bilincinin ve cami merkezli medeniyet anlayışının güçlenmesine vurgu yapan, tarihî ve manevî derinliği güçlü bir irşat metni olduğu müşahade edilmektedir.

3.1.2. Kudüs İslam Yurdudur (07.02.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 07 Şubat 2020 tarihli yayımlanan “Kudüs İslam Yurdudur”⁶²² başlıklı hutbe, İslam coğrafyasının kalbinde yer alan Kudüs’ün dini, tarihî ve ahlaki önemini hatırlatan etkili bir irşat metnidir. Hutbe metni; Kudüs’ün dinî kimliği, Kudüs’ün tarihî konumu ve müminin bu konudaki sorumluluğu konularını yoğun bir şekilde ele almıştır. Metin, yalnızca kuru bir tarih bilgisi niteliğinde olmayıp, ümmet bilinci ve ahlaki duruşa davet eden evrensel bir çağrıdır. Hutbenin dili sade, coşkulu ve zalime karşı dik duruşu merkeze alan bir yapıdadır. “Kudüs mahzundur” gibi tekrarlarla, anlatımındaki içtenliği ve vicdanlarda bırakacağı etkiyi daha da güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Hutbede yer verilen; وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ لَهُمْ فِي الْأَخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ âyeti “Allah’ın mescitlerinde O’nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olması için çalışandan daha zalim kim olabilir? Aslında bunların oralara ancak korka korka girmeleri gerekir. Böyleleri için dünyada zillet, âhirette ise büyük azap vardır.”⁶²³ şeklinde tercüme edilmiştir. Bu âyet, Beytü'l-Makdis’i tahrip eden ve sağlam kalan kısımlarının içine de mabedin vakarına yakışmayan şeyler dolduran bir inkârcı hakkında nazil olmuştur. Bu durum Hz. Ömer’in (r.a.) halifeliği dönemine kadar devam etmiş, o bölgeyi fethedince orayı bizzat imar etmiş, Allah (c.c.) da mescitleri harap eden bu zalimleri şehirlerinin fethedilmesi ve kendilerinin esir alınmasıyla dünyada rezil etmiş olup ahirette ise onları büyük bir azaba uğratacaktır.⁶²⁴

Söz konusu âyetin nüzul sebebi hakkında; müşriklerin Hudeybiye’de Müslümanları Mescid-i Haram’a girmekten engellediği yönünde görüşler mevcut olsa da, bu yorumun âyetin genel mesajı bağlamında isabetli olmadığı değerlendirilebilir. Çünkü âyetinde sadece engellemekten değil, mescitleri harap etmekten de bahsedilmektedir. Halbuki Araplar Mescid-i Harâm’a daima saygı göstermişlerdir. Bununla birlikte, âyetteki “harap etme” ifadesiyle Süleyman Mabedi’ni yakan Romalı putperestlerin kastedildiği düşünülmektedir. “İbadeti engelleme” ifadesiyle de Müslümanların Kâbe’ye girmesine izin vermeyen Mekkeli putperestlerin kastedilmiş olabileceği anlaşılmaktadır.⁶²⁵

⁶²² Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Kudüs İslam Yurdudur” (Erişim 18 Aralık 2025).

⁶²³ el-Bakara 2/114.

⁶²⁴ Semerkandî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 1/164-165.

⁶²⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/192-194.

Râzî ise bu konuda en isabetli bulduğu yorumu şu şekilde zikretmektedir: Yahudiler, Kâbe'ye yönelerek namaz kılınmasını hazmedemiyorlardı. Bu yüzden müşrikleri Kâbe'yi tahribe teşvik ettikleri gibi, kendileri de Medine'deki Mescid-i Nebevî'yi tahrip etmek için çalışıyorlardı.⁶²⁶ Müfessir bu âyetin tefsirinde mescitlerin izzetini ve müminlerin bu konudaki üstünlüğünü şöyle açıklamaktadır: Onlara yakışan; mescitlere ancak Müslümanların heybetinden korkarak ve titreyerek girmeleridir. Müminlere engel olmak bir yana, onların karşısında boyun eğmeleri gerekir.⁶²⁷

Mevdudî bu noktada önemli bir tespitte bulunarak; ibadet yerlerinin günahkârların değil, Allah'tan korkan müminlerin yönetiminde olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre bu durum, zalimlerin mescitlerde bozgunculuk çıkarmasını engelleyecek bir otorite ve güvenlik sağlayacaktır.⁶²⁸ Bu âyetle birlikte Allah (c.c.) tarafından Müslümanlara büyük bir müjde verilmektedir. Allah (c.c.), onları Mescid-i Haram'a ve diğer tüm mescitlere galip kılacak; müşrikleri öyle zelil edecektir ki, artık içlerinden biri mescide ancak yakalanıp cezalandırılma korkusuyla girebilecektir.⁶²⁹

İlgili âyet, her ne kadar müşriklerin tutumları bağlamında nazil olmuşsa da verdiği mesaj ve doğurduğu neticeler itibarıyla bu zulmü işleyen herkesi kapsamaktadır. Sadece Müslümanların değil, diğer dinlerin mabetlerini tahrip etmek de doğru bir davranış değildir. Çünkü mabetler, insanların kalplerine merhamet aşıl原因 ve Allah'tan (c.c.) korkma duygusunu güçlendiren kutsal mekanlardır. Müşrik Arapların Mescid-i Haram'ın binasını bizzat yıkmak gibi bir girişimde bulunmadıkları göz önünde bulundurulduğunda, "Allah'ın (c.c.) evini tahrip etmenin" sadece binayı yıkmaktan ibaret olmadığı, asıl tahribatın orada ibadet edilmesini engellemek olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir mescidi harap etmek Allah'ın (c.c.) adının anılmasını fiilen durdurmaksa, bir mescidin gerçek imarı da sadece onarmak değil; orayı ibadetle süslemek, Allah'ın (c.c.) zikriyle ihya etmek ve canlı tutmaktır.⁶³⁰ Hutbede bu âyete yer verilmesi isabetli bir karardır; zira âyet, güncel bir mesele olan İsrail işgaline ve Müslümanların Mescid-i Aksa'da ibadet etmelerinin engellenmesine doğrudan bir gönderme yapılarak kullanılmıştır. Böylelikle hutbe metninin, tefsir metinlerinde yer alan kadim ve kuşatıcı yorumları bünyesinde barındırdığı müşahade edilmektedir.

⁶²⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 4/11.

⁶²⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 4/11.

⁶²⁸ Mevdudî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 1/107.

⁶²⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 4/12.

⁶³⁰ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/146-147.

Hutbede yer verilen, “Mazlumların feryadı arşa uzanırken, yegâne çözüm ümmetin bir araya gelmesidir.” cümlesinin Enfâl sûresi kırk altıncı âyetle⁶³¹ desteklenmesinin metnin mesajını daha muhkem kılacağı anlaşılmaktadır. İbn Âşûr’a göre, “Didişmek sadece bir fikir ayrılığı olmayıp, toplumun enerjisini birbirine karşı harcamasına neden olarak yardımlaşma ruhunu yok eden ve toplumu asıl hedefinden saptıran manevi bir çöküştür.”⁶³²

Hutbe metninde sadece bir âyete yer verilmiş olup âyetlerden yeterince istifade edilmediği görülmektedir. Hutbede Müslümanları direnişe davet edip onlara bu konuda ilahî bir müjdeyle seslenmek amacıyla; *“Gevşeklik göstermeyin, üzülmeyin; eğer inanmışsanız şüphesiz en üstün olan sizsiniz.”*⁶³³ âyetine yer verilebileceği düşünülmektedir. Zira bu âyet Müslümanları teselli etme amacı da taşımaktadır.⁶³⁴ Hutbede bu âyete yer verilmesiyle, Mescid-i Aksa’nın mahzun halinden dolayı kederlenen gönüllerin teskin ve teselli olacağı düşünülmektedir.

Hutbe metninde; *“Bir gece, kulunu Mescid-i Harâm’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah eksikliklerden münezzehdir”*⁶³⁵ âyetine yer verilmesiyle; Mescid-i Aksa’nın kutsiyetinin ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu mübarek beldeyi İsrâ hadisesi ile taçlandığına vurgulanarak meseleye Kur’ânî bir zemin kazandırılacağı anlaşılmaktadır.

Hutbede Mescid-i Aksa’nın mahzun durumunu dile getirip, oranın ve bütün ibadethanelerin korunması için Müslümanları imkanları nispetinde yardıma ve orayı özgürlüğüne kavuşturmaya davet etmek amacıyla; *“Eğer Allah’ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler -ki oralarda Allah’ın adı çokça anılır- yıkılır giderdi. Allah kendi dinine yardım edenlere muhakkak yardım edecektir. Kuşkusuz Allah güçlüdür, mutlak galiptir.”*⁶³⁶ âyetine yer verilmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir.

Netice itibarıyla; ‘Kudüs İslam Yurdudur’ başlıklı hutbe, ümmet bilinci oluşturma adına oldukça önemlidir. Hutbe metni tarihî ve manevî bir konuyu işleyip son bölümünde ülke

⁶³¹ “Allah ve resulüne itaat edin, birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız ve zaferi elden geçirirsiniz. Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenlerle beraberdir.”

⁶³² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/31.

⁶³³ Âl-i İmrân 3/139.

⁶³⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/678.

⁶³⁵ el-İsrâ 17/1.

⁶³⁶ el-Hac 22/40.

genelini sarsan felaketlere ve şehitlerimize de değinerek toplumsal dayanışma duygusunu canlı tutmayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle hutbe, ümmet bilinci ve millî birlik duygusunu aynı çatı altında buluşturmayı başarmıştır.

Hutbe, Bakara sûresinin yüz on dördüncü âyetini temel alarak hazırlanmış olup; “mescitleri harap etmek” ifadesini güncel bağlama taşıyarak “işgal ve ibadet engeli” olarak yorumlamıştır. Bu yorum, klasik tefsir geleneğiyle uyumlu olup, hutbeye güçlü bir Kur’ânî zemin kazandırmıştır. Bununla birlikte, hutbedeki meseleleri destekleyecek mahiyette pek çok âyet⁶³⁷ mevcutken yalnızca tek bir âyetle yetinilmesi, verilmek istenen mesajın tesirini zayıflatmakta ve Kur’an’ın rehberliğinden yeterince istifade edilemediğini göstermektedir. Oysa hutbede geçen konuların Kur’ânî referanslarla desteklenmesinin, hutbenin hem ilmi derinliğini hem de muhatap üzerindeki etkisini üst seviyeye taşıyacağı düşünülmektedir.

Hutbe, dil yönüyle sade ve edebî bir yapıya sahiptir. “Kudüs mahzundur”, “Ayasofya gibi, Mescid-i Aksa da ümmetin emaneti” gibi ifadeler duygu ve imanî hassasiyetler yönüyle dinleyiciyi harekete geçirir mahiyettedir. Sonuç olarak hutbe; duygu, birlik ve şefkat tonunu başarılı bir şekilde bünyesinde barındırmış olup, toplumsal dayanışmaya ve ümmet bilincine davet eden güçlü bir duyarlılık sergilemiştir.

3.1.3. Hak Uğrunda Mücadelemiz, Birlik ve Beraberlik Ruhumuz (28.02.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 28 Şubat 2020 tarihli yayımlanan “Hak Uğrunda Mücadelemiz, Birlik ve Beraberlik Ruhumuz”⁶³⁸ konulu hutbe, Türkiye’nin sınır boylarını korumak amacıyla sınırdışında yapmış olduğu harekatta İdlib’de verdiği askerî kayıpların ardından hazırlanmıştır. Bu sebeple metin, İslam’ın şehadet anlayışını dini referanslarla diri tutmayı amaçlamaktadır.

Hutbe metni, klasik hutbe dilinin duygusal tonunu kullanmış olup vatanseverlik hasletini ön plana çıkarmıştır. Böylelikle iman, vatan ve şehadet ilkeleri arasında kopmaz bir bağ kurarak, dinî mukaddesat ile millî şuuru birbirinden ayrılmaz bir bütün haline getirmiştir. Hutbenin genel amacı ise vatani ve mukaddesatı muhafaza etmenin sadece askerî bir görevden ibaret olmayıp, manevi bir sorumluluk ve imani gereklilik olduğunu vurgulamaktır.

Hutbede yer verilen; *مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَّنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَّنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا* âyeti “Müminlerden öyle adamlar vardır ki, Allah’a verdikleri söze sâdik kaldılar.

⁶³⁷ Ayetler için Bk. Âl-i İmrân 3/139; el-İsrâ 17/1; el-Hac 22/40; el-Enfâl 8/46.

⁶³⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Hak Uğrunda Mücadelemiz, Birlik ve Beraberlik Ruhumuz” (Erişim 19 Aralık 2025).

İçlerinden bir kısmı verdikleri sözü yerine getirmiş, şehit olmuştur. Bir kısmı da şehit olmayı beklemektedir. Verdikleri sözü asla değiştirmemişlerdir.”⁶³⁹ şeklinde tercüme edilmiştir. Bu âyetin Enes b. Nadr (r.a.) hakkında nazil olduğu rivayet edilir. Bedir Savaşı’na katılamadığı için büyük bir üzüntü yaşayan Enes, Allah (c.c.) Resûlû’ne gelerek: “Müşriklerle yapılan ilk savaşta bulunamadım; eğer Allah bana bir savaş daha nasip ederse neler yapacağımı mutlaka görecektir.” demiş ve Uhud Savaşı’na bu düşüncelerle katılmıştır. Uhud’da kahramanca çarpışan ve şehadete eren Enes’in vücudunda seksenden fazla yara izi olduğu rivayet edilir; öyle ki naaşını ancak kız kardeşi parmak uçlarından teşhis edebilmiştir.⁶⁴⁰ Âyette verilen sözden; müminlerin karşılaştıkları her türlü ağır imtihana sabırla göğüs gerecekleri ve düşmanla yüz yüze geldiklerinde asla geri adım atmayacakları anlaşılmaktadır.⁶⁴¹

İlgili âyetin bağlamı olan Hendek Savaşı sürecinde münafıklar; karşılaşılan zorlukları bahane ederek savaştan kaçmaya çalışmış, boş vaatlerle kandırıldıklarını iddia ederek Hz. Peygamber’i (s.a.v.) itham etmişlerdir.⁶⁴² Oysa Allah (c.c.) Resulü, bir önder olmasına rağmen hendek kazılırken bile bizzat çalışmış, açlığa ve her türlü meşakkate sahabesiyle birlikte sabretmiş; şahsi çıkarlarını gözetmeksizin asla korkuya kapılmamıştır.⁶⁴³ O, cephedeki diğer Müslümanlar gibi davranmış, geride kalan evi ve ailesi için özel muhafızlar talep etmeyerek ashabıyla aynı kaderi paylaşmıştır.⁶⁴⁴ Nitekim gerçek müminler, canlarını Allah (c.c.) yolunda feda etmekten bir an bile tereddüt etmemiş; kimisi şehit düşmüş, kimisi de sırasını bekleyerek verdikleri söze sadık kalmışlardır.⁶⁴⁵ Buna mukabil, zorluk anında ahitlerinden dönenlerin sergilediği bu tavır; âyetlerin ışığında, iman ile nifak arasındaki keskin sınırı belirleyen temel bir ölçüt olarak değerlendirilebilir. Sözünde durmamak ve ahde vefasızlık göstermek, mümin ile münafığı birbirinden ayıran temel özelliklerden biri olarak nitelendirilmektedir.⁶⁴⁶ Hutbede bu âyet, vermiş olduğu mesajın ruhuna ve bağlamına oldukça uygun şekilde kullanılmıştır. Zira İdlîb’te ve vatan savunmasında mücadele eden Mehmetçiğin, mümin olmanın bir gereği olarak vatani ve mukaddesatı korumaya dair verdiği söze sadık kaldığı ve cephede bu ahdin gereğini yerine getirdikleri dolaylı ifadelerle vurgulanmıştır.

Hutbede zikredilen; *وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ* âyetleri “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilâkis onlar diridirler; Allah’ın lütuf ve kereminden

⁶³⁹ el-Ahzâb, 33/23.

⁶⁴⁰ Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 5/76.

⁶⁴¹ Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 5/76.

⁶⁴² Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 4/182.

⁶⁴³ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 4/182.

⁶⁴⁴ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 4/182.

⁶⁴⁵ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 4/183.

⁶⁴⁶ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 4/183.

kendilerine verdikleri ile sevinçli bir hâlde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır.”⁶⁴⁷ şeklinde tercüme edilmiştir.

Âyetin devamında olan; *فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ إِلَّا خَوْفٌ* “Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehid kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar.”⁶⁴⁸ ifadesine hutbe metninde yer verilmemiştir. Âyetin devamına hutbe metninde yer verilmemesi, mesajın tamamlanması açısından bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Zira tercüme edilmeyen kısım, hutbenin ana konusu ile doğrudan bağlantılıdır ve konuyu tamamlayıcı bir niteliktedir. Bu bölümün zikredilmesi, sadece cephedeki müminleri teskin etmekle kalmayacak; aynı zamanda olası bir durumda onlara destek verecek olan kimseleri de Kur’anî bir mesaj ve ilahi bir müjdeyle⁶⁴⁹ motive edeceği düşünülmektedir.

Hutbede zikredilen; *وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا* “De ki: Hak geldi bâtil yıkılıp gitti! Zaten bâtil yıkılmaya mahkûmdur.”⁶⁵⁰ şeklinde tercüme edilmiştir. Hak; varlığı şüphe götürmeyen, sarsılmaz ve ebedî olan mutlak gerçektir. Aslî hüviyetini koruyan mukaddes inancı ve değişmez hakikati temsil eder. Bâtıl ise onun tam zıddıdır; asılsızdır, temelsizdir ve eninde sonunda yok olmaya mahkûm olan bir olgudur.⁶⁵¹ Hak; Allah’ın (c.c.) rızasını kazandıran ve O’na itaate vesile olan her bir adımı kapsayan geniş bir rahmet alanıdır. İnsanı şeytanın vesvese ve tuzaklarından koruyan her siper hak, nefsin karanlığına ve şeytana boyun eğdiren her yol ise bâtıldır.⁶⁵² Hutbe; âyeti, hak ve batıl kavramları bağlamında tam yerinde ve oldukça isabetli bir şekilde kullanmıştır. Buradaki hak; özelde İdlib şehitlerimizin, genelde ise Mehmetçiğin ülkemizin sınır boylarında vatan ve mukaddesat uğruna vermiş olduğu şanlı mücadeledir. Batıl ise; teröristlerin hem ülkemizde hem de sınır dışımızda toprak bütünlüğümüze, Müslümanların canlarına ve mallarına kasteden hain eylemleridir. Dolayısıyla âyet, güncel bağlamına uygun ve amacına matuf bir zeminde zikredilmiştir.

Hutbede yer verilen; *وَلَا تَحْزَنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ* “Gevşemeyin, üzülmeyin. Eğer iman etmişseniz üstün olan sizlersiniz.”⁶⁵³ şeklinde tercüme edilmiştir. Bu âyet, Uhud Savaşı’nda yenilgiye uğrayan Müslümanlara ümitsizliğe düşmemeleri adına bir teselli; sağlam

⁶⁴⁷ Âl-i İmrân 3/169-170.

⁶⁴⁸ Âl-i İmrân 3/170.

⁶⁴⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/713-714; Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 1/438.

⁶⁵⁰ el-İsrâ 17/81.

⁶⁵¹ Fahrettin Olguner, “Bâtıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Aralık 2025); Mustafa Çağrı, “Hak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 21 Aralık 2025).

⁶⁵² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/62; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/414-415.

⁶⁵³ Âl-i İmrân 3/139.

bir iman neticesinde yapılacak olan her türlü mücadelede üstün geleceklerine dair bir müjdeyi barındırmaktadır.⁶⁵⁴ Hutbenin yayımlandığı dönemdeki ruh halinin, tam da bu âyetin nüzulündeki ruh halini yansıtmaları bakımından oldukça kıymetli olduğunu anlaşılmaktadır. Zira âyete, mücadeleye girişmiş Mehmetçiğin şehit haberlerinin üstüne hazırlanan bu hutbe metninde yer verilmesi; şehit olan Mehmetçiklerin akrabalarına ve ümmete bir teselli, mücadeleye devam eden Mehmetçiklere ve ümmete ise bir müjde mahiyetindedir.

Hutbede yer verilen; *سَيُهِزُّمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ* âyeti “*Yakında o topluluk da yenilecek ve arkalarını dönüp kaçacaklar.*”⁶⁵⁵ şeklinde tercüme edilmiştir. İman dairesi dışında kalan, tamamen geçici menfaatlara dayanan birliklikler uzun ömürlü olmayacaktır; asıl büyük hesaplaşma ahirettedir ve oradaki cezaları dünyadakinden çok daha ağır olacaktır.⁶⁵⁶ Hutbe metninde bu âyet bağlamına uygun olarak zikredilmiştir. Zira teröristlerin bir araya gelme amacı, geçici menfaatlardan başka bir şey değildir. Bir gün yok olmaya mahkûm oldukları müjdesi bu âyetle verilmiş; böylece Müslümanlar, şehit haberlerinin üzerine zafer müjdesiyle teselli edilmiştir.

Hutbede yer verilen “Bayrağımızı indirtmeyecek, ezanlarımızı dindirtmeyecek, vatanımızı çiğnetmeyeceğiz.” cümlesi Tevbe sûresi yüz on birinci âyetle⁶⁵⁷, aynı zamanda hutbede ki “Bizleri başarılı kılacak olan, Allah’a (c.c.) karşı sarsılmaz imanımızdır.” cümlesi Muhammed sûresi yedinci âyetle⁶⁵⁸, aynı şekilde hutbede yer verilen; “Birlik, beraberlik ve kardeşlik şuurunu diri tuttukça, elde edemeyeceğimiz zafer yoktur.” cümlesi, Âli-İmran sûresi yüz üçüncü âyetle⁶⁵⁹ mana bakımından uyum göstermektedir. Ancak hutbede bu âyetlere yer verilmemiştir. Hutbelerde, doğrudan âyet metni yerine âyetin manasını kapsayan veya yorumu kabul edilebilecek ifadelerle yer verilmesi, tefsir geleneğinin hutbe metinlerine yansıtılması açısından kıymetlidir. Buna karşın, kullanılan cümleler âyetlerin muhtevasını yansıtsa dahi, âyetin bizzat kendisine yer verilmeyip sadece bu dolaylı ifadelerle yetinilmesi, hutbenin ilmi derinliğini ve mesaj kalitesini zayıflatmaktadır.

Hutbe metni incelendiğinde, âyetlerden oldukça istifade edildiği müşahade edilmektedir. Ancak; birlik ve beraberlik ruhunu pekiştirmek, gündemde olan sınır dışı hareketi gereksiz görüp birbirine düşenlerin bulunduğu bir ortamda birlik beraberlik mesajı vermek ve

⁶⁵⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/98-99; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 2/330; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/678.

⁶⁵⁵ el-Kamer 54/45.

⁶⁵⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/192-193.

⁶⁵⁷ Ayet için Bk. et-Tevbe 9/111.

⁶⁵⁸ Ayet için Bk. Muhammed 47/7.

⁶⁵⁹ Ayet için Bk. Âli-İmran 3/103.

Mehmetçiğin sınır dışı hareketindeki sebatını vurgulamak amacıyla; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً “Ey iman edenler! Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz ve Allah’ı çokça anınız ki zafer sizin olsun. Allah ve resulüne itaat edin, birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız ve zaferi elden kaçırsınız. Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenlerle beraberdir.”⁶⁶⁰ âyetlerine yer verilmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir.

Netice itibarıyla; ‘Hak Uğrunda Mücadelemiz, Birlik ve Beraberlik Ruhumuz’ başlıklı hutbe, dinî rehberlikle millî dayanışmayı bir araya getiren etkili bir irşat metnidir. Âyet ve hadislerle desteklenen metin, şehadet bilincini imanî bir zirveye yerleştirerek ülke savunmasını ibadet bilinciyle temellendirmektedir. Hutbenin son bölümünde, İdlib şehitleri için yapılan dua ve Mehmet Âkif’in mısralarına yer verilmesi, metne tarihî ve duygusal bir derinlik kazandırmıştır. Bu dua, sadece bir taziye ibaret olmayıp, toplumsal bir seferberlik ve millet olarak duaya sığınma çağrısı olma özelliğini taşımaktadır.

Hutbe metninde âyetlerden olabildiğince istifade edilmiş, zikredilmeyen bazı âyetlerin ise manasını kapsayan cümlelere yer verilmiştir. Ancak âyetlerin bizzat kendisine yer verilmeyip sadece bu cümlelerle yetinilmesi, bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra, hutbede yer verilen âyetlerin, metnin hazırlandığı dönemin özellikleri ile uyumlu olduğu ve âyetlerin kendi bağlamlarıyla isabetli bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Dil ve üslup bakımından hutbe; hitap ettiği kitlenin ruh halini ve güncel olayların hassasiyetini gözetenek, manevî duyguları harekete geçiren, vakur ve ümit telkin eden bir nitelik sergilemektedir. Sonuç olarak hutbe; vatan savunmasını imanî bir görev olarak ele alması, birlik ve direniş ruhunu Kur’ânî ve tarihî bir bilinçle işlemesi bakımından örnek bir irşat metni niteliğindedir.

3.1.4. 15 Temmuz ve Birlik Ruhu (10.07.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 10 Temmuz 2020 tarihli yayımlanan “15 Temmuz ve Birlik Ruhu”⁶⁶¹ konulu hutbe, FETÖ’nün 15 Temmuz 2016’daki darbe girişiminin dördüncü yıl dönümü münasebetiyle hazırlanmıştır. Söz konusu metin, din ve mukaddesatın istismarına karşı toplumsal bilinç aşılama amaçlamaktadır. İlgili metin; hain, nankör ve müfsit kavramlarını güncel bir ihanet girişimi üzerinden somutlaştırarak, toplumu benzer tehditlere karşı bilinçlendirmeyi ve manevî bir uyanış sağlamayı hedeflemektedir. Metnin temel gayesi;

⁶⁶⁰ el-Enfâl 8/45-46.

⁶⁶¹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “15 Temmuz ve Birlik Ruhu” (Erişim 25 Aralık 2025).

15 Temmuz gecesi milletin sergilediği imanî direnişi hatırlatmak ve dinî değerlerin muhafaza edilmesi için “mümin feraseti” ile “sahih dinî bilgi” üzerine bir farkındalık oluşturmaktır.

Klasik irşat üslubuna uygun bir şekilde âyet ve hadisle başlayan ilgili metin, ilk cümlelerinden itibaren dinî referansları siyasî ve toplumsal hafızayla birleştirerek “ihanete karşı sadakat, bölünmeye karşı birlik” mesajlarını etkili bir şekilde aktarmaktadır. Üslup bakımından incelendiğinde çalışmanın, vatan sevgisini duygusal bir dille işleyerek nasihat dilini tercih ettiği görülmektedir. 15 Temmuz’u Kur’an-ı Kerim ışığında bir fitne ve fesat girişimi olarak aktaran söz konusu metin, o gece sergilenen eşsiz direniş örneğini imanî bir duruşun ve millî şuurun zaferi olarak değerlendirmektedir.

Hutbede yer verilen; *إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ* âyeti “*Biliniz ki Allah, iman edenleri korur. Şu da muhakkak ki Allah hiçbir haini, hiçbir nankörü sevmez.*”⁶⁶² şeklinde tercüme edilmiştir. Müminlerin zorluklar karşısında sergilemesi gereken temel davranış; ilahi desteğe güvenmekle birlikte yeise kapılmadan mücadeleyi sürdürmektir. Zira nankörlerin ve hainlerin kurduğu tuzaklar, Allah’ın (c.c.) sonsuz gücü ve yardımı karşısında sonuçsuz kalmaya mahkûmdur.⁶⁶³ Âyetteki; “يُدَافِعُ” “korur” ifadesinin kalıbı, Allah’ın (c.c.) müminleri koruma iradesinin ne kadar güçlü ve kesintisiz olduğunu göstermektedir.⁶⁶⁴ Fiilin Mufâale kalıbında kullanılması süreklilik manası arz etmektedir.⁶⁶⁵ Dolayısıyla düşmanların saldırısının her tekrarlanışında ilahi savunmanın da aynı kararlılıkla karşılık vereceği bu âyetle birlikte müjdelenmektedir.⁶⁶⁶

İbn Âşûr, bu âyetin müşriklerin baskısı altında bunalan ve yardımın gecikmesiyle yorgun düşen müminlerin karamsar bekleyişine bir cevap niteliğinde olduğunu belirtir. Allah (c.c.), bizzat kendisinin Müslümanları bir kalkan gibi koruyacağını bildirerek gönüllerini ferahlatmıştır.⁶⁶⁷ Âyetin başındaki “إِنَّ” vurgusu, zaferin gecikmesiyle umudu zayıflayanları yeniden ayağa kaldırmak içindir.⁶⁶⁸ Hutbe; 15 Temmuz’da karanlık odakları arkasına alarak Türk milletine haince saldırınlara karşı, bizzat Allah’ın (c.c.) müminleri savunduğunu bildiren bu âyeti zikretmiş; böylece ilahi desteğin bu milletle beraber olduğunu dile getirmiştir.

⁶⁶² el-Hac 22/38.

⁶⁶³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/734.

⁶⁶⁴ Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît*, 9/315; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 3/540.

⁶⁶⁵ Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît*, 9/315; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 3/540.

⁶⁶⁶ Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît*, 9/315; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 3/540; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 17/271.

⁶⁶⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 17/271.

⁶⁶⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 17/271.

Hutbede ki; وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ إِلَّا أَنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ

âyeti “Onlara ‘Yeryüzünde fesat çıkarmayın’ denildiğinde, ‘Biz ancak ıslah edicileriz’ derler. Şunu bilin ki onlar bozguncuların ta kendileridir, lakin anlamak istemezler.”⁶⁶⁹ şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbe metninde geçen; “Dinî bir grup değil, bir fesat yuvasıdır.” cümlesi bu âyete yapılan yorumların metne yansımalarıdır.⁶⁷⁰

İnsan, aklını vahyin süzgecinden geçirmediği takdirde kendi kusurlu yolunu “mutlak hakikat” sanma hatasına düşmektedir.⁶⁷¹ Mümin ile inkârcı arasındaki temel fark, birinin ilahi ilkelerin karşısında haddini bilmesi, diğerrinin ise kendi zihninin sınırlarını aşamayıp çıkmaza girdiği halde kendisini hak görmesidir.⁶⁷²

İnanç noktasında özü ile sözü bir olmayan, söylemiyle eylemi birbirini tutmayan kimseler, hayatın hiçbir alanında güven inşa edemezler. Çıkar odaklı yaşayan bu tip karakterler için her türlü değer, şahsi menfaatler karşısında feda edilebilir birer araca dönüşür. Tam da bu sebeple; niyetini gizleyen ve güven maskesi takan münafıklar, safını belli eden kâfirlerden çok daha tehlikeli ve toplumun huzuru açısından çok daha büyük bir tehdittir.⁶⁷³

Âyet-i kerimede münafıkların kendilerini savunmak için kullandıkları “Biz ancak ıslah edicileriz” ifadesi, onların çarpık zihniyetini yansıtan beş temel sapmayı içinde barındırır:

1. Suçluluğun Reddi: Kendilerine atfedilen bozgunculuk vasfını kesin bir dille reddederler; yaptıklarının bir yıkım değil, aksine bir düzen kurma çabası olduğunu ileri sürerek suçluluk psikolojisinden kaçarlardı.

2. Sözde Uzlaştırmacılık: Müslümanlar ile inkârcı odakların arasını bulmaya çalıştıklarını iddia ederler. Onlara göre bu ikiye bölünmüş tutum, bir parçalanma değil, tarafları birleştirme gayretidir.

3. İhaneti “İyi Niyet” ile Perdeleme: Kâfirlere ve hak düşmanlarına karşı besledikleri sempatik tavrı, bir inanç zafiyeti olarak değil; dinde ve dünyada “yapıcılık” ve “hoşgörü” maskesi altında sunarlar.

4. Hak ve Batılı Tersyüz Etme: Kendi sinsi faaliyetlerini “ıslahat” olarak pazarlarken; hakikate tam teslim olmayı ve Peygamber’i (s.a.v.) tasdik etmeyi toplumsal huzuru bozan bir eylem olarak yaftalamaya çalışırlardı.

⁶⁶⁹ el-Bakara 2/11-12.

⁶⁷⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/80-81.

⁶⁷¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/80-81.

⁶⁷² Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/80-81.

⁶⁷³ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/35.

5. İkiyüzlü Güvenlik Arayışı: Her iki tarafa da kapı aralamayı en büyük akıllılık sayarlar. Zihinlerindeki hesap şudur: Eğer Müslümanlar kazanırsa görünürdeki biatları sayesinde, kâfirler kazanırsa onlara önceden sundukları sinsi destek sayesinde her iki durumda da güvenliklerini garanti altına alacaklarını zannederler.⁶⁷⁴

Bozguncuların en belirgin özelliklerinden bir tanesi; vicdanlarından gelen hakikat sesini, kendi çıkarlarıyla çatıştığı anda hemen susturmalarıdır. Doğru yolu takip etmek işlerine gelmediği için, hakikate teslim olmak yerine onu kendi hırslarına uyduracak zorlama teviller üretmeye başlamalarıdır.⁶⁷⁵

Yukarıda yer verilen tefsir yorumları⁶⁷⁶ ekseninde bir değerlendirme yapıldığında; 15 Temmuz gecesini hain saldırıyı gerçekleştiren FETÖ'nün kullandığı argümanların, Kur'an-ı Kerim'de tarif edilen "bozguncu ve müfsit" karakteriyle birebir örtüştüğü anlaşılmaktadır.⁶⁷⁷ Bu bağlamda söz konusu âyet, ihanetin psikolojisini ve maskesini deşifre eden en isabetli referanslardan biridir. Dolayısıyla hutbede bu âyetin tercih edilmiş olması, hem toplumsal hafızayı diri tutmak hem de ihanetin dini referanslarını cemaate aktarma açısından son derece yerinde ve isabetli bir seçim olmuştur.

Hutbede yer verilen "Kur'an-ı Kerim'in rehberliği, Peygamberimizin (s.a.v.) örneği hayatumıza istikamet verecektir." cümlesi وَأَنَّ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ cümlesi "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günahattan korunmanız için Allah bunları size emretti."⁶⁷⁸ âyetiyle mana bakımından uyumludur,⁶⁷⁹ aynı şekilde hutbede ki "Birlik ve beraberliğimizi koruyalım." cümlesinin, هَـٰٓؤُلَآءِ أَوَّلُ مَا خَلَقَ وَالْآخِرُ أَخْيَرُ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ "Hep birlikte Allah'ın ipine sınıksız yapışın; bölünüp parçalanmayın."⁶⁸⁰ âyetiyle desteklenebileceği düşünülmektedir. Hutbe metninde; Kur'an-ı Kerim'in rehberliği ile birlik ve beraberliğin önemine dair vurguların bu âyetlerle desteklenmesi, hem verilen mesajın kalitesini artıracak hem de aktarılacak istenen düşünceyi daha belirgin bir hale getireceği düşünülmektedir.

⁶⁷⁴ Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 5/76.

⁶⁷⁵ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât Kuşeyrî Tefsiri*, 1/46.

⁶⁷⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/80-81; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/35; Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 5/76; Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât Kuşeyrî Tefsiri*, 1/46.

⁶⁷⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "FETÖ: Din İstismarının Arkasına Gizlenen Terör Örgütü" (Erişim 27 Aralık 2025).

⁶⁷⁸ el-En'âm 6/153.

⁶⁷⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/485-488.

⁶⁸⁰ Âl-i İmrân 3/103.

Hutbede fitneye karşı verilmek istenen birlik ve beraberlik mesajının; وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ

İnkâr edenler de birbirlerinin yakın ve yardımcısıdır.

*İlişkilerinizi böyle kurmazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bir bozulma olur.*⁶⁸¹ âyetiyle desteklenmesi durumunda metnin tesirini artıracığı düşünülmektedir. Zira din kardeşliğinin ve yardımlaşmanın tam anlamıyla hayat bulabilmesi için müminlerin sadece gönül birliği yapmalarının kâfi gelmediği, aynı zamanda bağımsız bir vatan üzerinde bir birliktelik kurmalarının zaruri olduğu bu çerçevede anlaşılmaktadır.⁶⁸²

Söz konusu hutbe; iman, sadakat ve vatan sevgisini merkeze alan, toplumsal şuuru diri tutmayı hedefleyen etkili bir irşat metnidir. İlgili metin, dinî inancın fitne ve ihanet karşısındaki koruyucu gücünü etkileyici bir dille ele alırken; Kur'an'daki "fesat-ıslah" ve "sadakat-ihanet" kavramlarını 15 Temmuz hain darbe girişiminin güncel bağlamına başarıyla taşımıştır. Söz konusu metinde, bozguncuların ihanetlerini "ıslah" maskesiyle örtme çabaları, Kur'an'daki münafıklık zihniyetiyle ilişkilendirilmiştir. Bu yolla, kötü niyetli odakların din maskesi altına saklanarak toplum içindeki bozgunculuğu nasıl haklı çıkarmaya çalıştığı açıkça gözler önüne serilmiştir. Hutbe metninin sonundaki şehitleri anma ve gazilere dua bölümünün, metni toplumsal bir değerbilirlik duygusuyla tamamladığı görülmektedir. Bu vefa vurgusunun, dinî değerler ile vatan bağlılığını iç içe geçirerek toplumsal dayanışmayı manevî bir temele oturttuğu anlaşılmaktadır. Bu bölüm, hem millî bilincin aşılması hem de vatan savunmasında canını verenlere karşı vefa borcu kültürünün canlı tutulması açısından oldukça yerinde bir seçimdir.

İlgili hutbe metninde seçilen âyetler, verilmek istenen mesajla tam bir uyum içerisindedir ve güncel olaylarla başarıyla ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte, tefsir geleneği açısından bakıldığında; ilgili metnin Kur'an merkezli derinliğini artırmak amacıyla toplumsal kenetlenmeyi emreden veya müminlerin birbirine olan sarsılmaz bağlılığını vurgulayan âyetlere⁶⁸³ de yer verilmesiyle, verilmek istenen mesajın dinî altyapısının daha da güçlendirilebileceği düşünülmektedir. Aynı zamanda söz konusu metin; toplumsal travmayı manevî bir dirilişle onarma ve din istismarına karşı sarsılmaz bir farkındalık oluşturma noktasında son derece başarılıdır. Sade dili, etkili mesajı ve millî hafızayı dinî şuurla harmanlayan yaklaşımıyla bu metin, güncelliğini daima koruyacak olan nitelikli bir irşat metni olarak görülmektedir.

⁶⁸¹ el-Enfâl 8/73.

⁶⁸² Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/712-713.

⁶⁸³ Ayetler için Bk. Âl-i İmrân 3/103; el-Enfâl 8/73.

3.2. CAMİ, BİLGİ VE CEMAAT BİLİNCİ

Çalışmamızın bu bölümünde, “Cami ve İlim” ve “Cami: Allah’ın Evi, Müminlerin Eseri” başlıklı hutbe metinleri yer almaktadır. İlgili metinler, camiyi sadece bir ibadet alanı olmaktan ziyade bilgi ve dayanışma merkezleri olarak değerlendirmektedir. “Cami ve İlim” konulu hutbe metni, bilginin ibadetle bir araya geldiğinde hakikate dönüşeceğini ifade ederken; “Cami: Müminlerin Eseri” başlıklı metin ise toplumsal birlikteliğin cemaat ruhu aracılığıyla sağlandığını belirtmektedir. Hutbe metinlerine bu başlık altında yer verilmesinin temel nedeni, cami kültürünün İslam uygarlığında hem manevî hem de sosyal bir bütünlük sembolü olarak görülmesidir.

3.2.1. Cami ve İlim (25.09.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 25 Eylül 2020 tarihli yayımlanan “Cami ve İlim”⁶⁸⁴ konulu hutbe; her yıl 1-7 Ekim tarihleri arasında kutlanan “Camiler ve Din Görevlileri Haftası” münasebetiyle, o yılın ana teması çerçevesinde hazırlanmıştır. İlgili metnin temel gayesi; camiyi sadece bir ibadet alanı olmanın yanı sıra İslam medeniyetinin ruhunu besleyen ilim, hikmet ve kardeşlik merkezi olarak yeniden canlandırmaktır. Hutbe metni, Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinden sonra inşa ettirdiği Mescid-i Nebvî’yi konu edinerek başlamaktadır. Bu tarihî olay; camide ilim ile ibadetin birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu göstermektedir. Söz konusu metinde Ayasofya’nın ilim ve ibadet geleneğindeki yerine yapılan vurgu, o yüce mabetle güncel bir manevî bağ kurulmasını amaçlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında ilgili metin, dinî hafızayı tazeleyip caminin toplumun kalbi ve fikir merkezi mahiyetinde olduğunu yeniden hatırlatmaktadır.

Hutbede zikredilen; ﴿۱﴾ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ﴿۲﴾ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ﴿۳﴾ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ﴿۴﴾ عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ﴿۵﴾ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴿۶﴾ âyetleri “*Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan yaratmıştır. Oku! Kalemle yazmayı öğreten, böylece insana bilmediğini bildiren Rabbin sonsuz kerem sahibidir.*”⁶⁸⁵ şeklinde tercüme edilmiştir. Vahyin ilk nidası olan bu âyetler⁶⁸⁶, Hz. Peygamber’in şahsında tüm insanlığa bilginin kapısını aralamış; okumayı, yazmayı ve ilmî derinleşmeyi vazgeçilmez bir sorumluluk haline getirmiştir.⁶⁸⁷ İlk vahyin “oku”emriyle başlaması ve bu vurgunun yinelenmesi, inanan bir kimse için bilginin sadece dünyevi bir araç

⁶⁸⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Cami ve İlim” (Erişim 29 Aralık 2025).

⁶⁸⁵ el-Alak 96/1-5.

⁶⁸⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/651-653; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/461; Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât Kuşeyrî Tefsiri*, 6/345; Semerkandî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 6/447.

⁶⁸⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/651-653.

değil, varoluşun gayesi olduğunu kanıtlamaktadır. Kur'an'ın insanı, diğer canlılardan “öğrenme kabiliyeti” ile ayırması, bu üstünlüğün ancak bilgiyle korunabileceğine işaret etmektedir.⁶⁸⁸

Öte yandan, âyette neyin okunacağını açık bırakılması çok manidardır; zira müminin görevi vahyi okumaktan ibaret olmayıp, kainatı ve gelişen ve değişen dünyayı bir ibret nazarıyla müşahade etmektir. Nihayetinde tüm okumaların asıl gayesi, her şeyin var olmasına sebep olan yaratıcıyı tanımak ve hakikate ulaşmaktır.⁶⁸⁹ İkinci “oku” emriyle beraber, Rabbi'nin Peygamber'e (s.a.v.) yardım edeceği kastedilmektedir. O, okuma bilmeseydi de Rabbi ona yardım ederek zihnini açmıştır; zira O, kullarının cahilliğini gideren kerem sahibidir.⁶⁹⁰ Onları bilgisizliklerinden dolayı sorumlu tutmaz, hatalarını öğretip düzeltir. Kalemle yazma vurgusu ise, yazılmayan ilimlerin kaybolup gideceğine, ancak yazı sayesinde bilginin nesilden nesile aktarılabilmesine işaret etmektedir.⁶⁹¹

Yüce Allah (c.c.), insanı bir kan pıhtısından yaratmış olmasına rağmen, ona bilmediğini öğreterek onu ilimle şereflendirmiştir. Nitekim Hz. Adem'in meleklerden üstün tutulmasının temelinde de Allah'ın (c.c.) ona bahşettiği bu ilim ve Rabbi'ni tanıma kabiliyeti yatmaktadır.⁶⁹² Hutbe, İslam'ın bilgiye ve hikmete verdiği değeri vurgulamak için Alak sûresinin ilk âyetlerine yer vermiştir. Vahyin daha başlangıcında insana yüklenen ilk sorumluluğun okumak, öğrenmek ve ilim sahibi olmak⁶⁹³ şeklinde tecelli etmesi oldukça manidardır. Zira ilk vahiy sadece zihni bir faaliyeti emretmekle kalmayıp; her işin, her adımın ve her çalışmanın Allah'ın adıyla başlayıp yine O'na yöneleceği bütüncül bir hayat nizamının temelini atmıştır.⁶⁹⁴ Bu yönüyle hutbe metni ilim konusundaki mesajını en temel kaynağa, yani ilk vahye dayandırarak isabetli tercih yapmıştır.

Hutbede yer verilen; “Cami, hayatın merkezi ve şehrin kalbidir.” cümlesi, *إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَحْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَن يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ* “Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler. İşte bunların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.”⁶⁹⁵ âyetiyle muhteva açısından paralellik göstermektedir.⁶⁹⁶ Aynı şekilde hutbede geçen; “İyiliği emreden, kötülükten sakındıran hutbe ve vaazlar hayatımıza yön verir.”

⁶⁸⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/651-653.

⁶⁸⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/651-653.

⁶⁹⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/651-653.

⁶⁹¹ Semerkandî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 6/448.

⁶⁹² Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasîl*, 15/400.

⁶⁹³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/651-653; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/461; Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât Kuşeyrî Tefsiri*, 6/345; Semerkandî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 6/447.

⁶⁹⁴ Kutub, *Fî Zılâl-il Kur'an*, 10/517.

⁶⁹⁵ et-Tevbe 9/18.

⁶⁹⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/738.

cümlesi de, *وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ* “İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁶⁹⁷ âyetine yapılan açıklamalarla yakınlık arz etmektedir.⁶⁹⁸ Hutbe metninde doğrudan âyetlere yer verilmeyip sadece âyetlerin manasını yansıtan cümlelerle yetinilmesi, bir eksiklik olarak görülmektedir. Zira ilgili metinde bu âyetlerin bizzat zikredilmesinin, camiye hayatın merkezine alma düşüncesini Kur’ânî referanslarla daha güçlü bir şekilde pekiştireceği düşünülmektedir. Bu durumun, irşat faaliyetinin ilmî derinliğini artıracak, mesajın ilahî kaynakla olan bağını da muhatabın zihninde daha berrak bir hale getireceği anlaşılmaktadır. Zira “Allah’ın mescitlerini ancak iman edenler imar eder”⁶⁹⁹ müjdesi, insanları camiye ve cemaate teşvik etme noktasında çok güçlü bir referanstır. Ayrıca hutbede geçen iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma vazifesinin ilgili âyetlerle⁷⁰⁰ desteklenmesinin, mesajın tesirini çok daha güçlü kılacağı değerlendirilebilir. Bu sayede, söz konusu ulvî görevin günümüzde bizzat camiler vasıtasıyla ifa edildiği düşüncesinin aktarılmasının yerinde olacağı düşünülmektedir.

Hutbede sadece bir âyete yer verilmiş olması hasebiyle, diğer âyetlerden yeterince istifade edilmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ilmin önemine dikkat çekmek amacıyla; *قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ* “De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!”⁷⁰¹ âyetine yer verilmesinin isabetli bir tercih olacağı kanaatine varılmıştır. İlgili âyetteki bilmekten maksat, her an Allah’ı (c.c.) tanıma bilinciyle kula kul olmaktan kurtulmak ve her türlü doğru bilginin Allah (c.c.) katında mutlak bir değer taşıdığını kavramaktır.⁷⁰² İlim; sadece teorik bir bilgi değil, kişinin darlıkta da bollukta da Rabbi’ne olan bağlılığını koruması, gecesini ibadetle ihyâ etmesi ve imanı uğruna her türlü fedakarlığı göze alabilmesidir. Dolayısıyla gerçek anlamda “bilenler”, bildiği hakikati hayatının her anına ve eylemine yansıtmayı başaran kimselerdir.⁷⁰³

Cami, ilmin önemi ve Allah (c.c.) katındaki üstünlüğüne dikkat çekmek amacıyla; *يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ* “Allah içinizden (gerçekten) iman etmiş olanları ve ilim sahibi olanları yüksek derecelere çıkarır.”⁷⁰⁴ âyetine yer verilmesinin hutbe metninin muhtevasını destekleyeceği düşünülmektedir.

⁶⁹⁷ Âl-i İmrân 3/103.

⁶⁹⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/645.

⁶⁹⁹ et-Tevbe 9/18.

⁷⁰⁰ Ayetler için Bk. Âl-i İmrân 3/104; Âl-i İmrân 3/110; Âl-i İmrân 3/114; el-A‘râf 7/157; et-Tevbe 9/71; et-Tevbe 9/112; el-Hac 22/41; Lokman 31/17.

⁷⁰¹ ez-Zümer 39/9.

⁷⁰² Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/601-603.

⁷⁰³ Begavî, *Me‘âlimü't-tenzîl*, 4/81.

⁷⁰⁴ el-Mücâdele 58/11.

Hutbede ilmin sadece talep edilmesiyle kalmayıp, aynı zamanda elde edilme usulüne de ışık tutan; *“فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا”* Gerçekliğinde şüphesiz bulunmayan, her şeye hükümler olan Allah yüceler yücesidir. Sana vahyi tamamlanmadan Kur'an'ı okumada aceleci davranma ve “Rabbim! İlmimi arttır” de.”⁷⁰⁵ âyetine yer verilmesinin isabetli bir tercih olacağı düşünülmektedir. Zira Bu âyet ilmi talep etmeyi tavsiye etmenin yanında, bilgiye erişmede hırsın yerini sabır ve sebatın alması gerektiğini vurgulamaktadır.⁷⁰⁶

Söz konusu hutbe; ibadet, ilim ve birlik beraberlik arasındaki ilişkiyi kuran, insanları ilme ve camiye yönlendiren bir metin olma özelliklerini taşımaktadır. Kur'an'ın “oku” emrini cami merkezli bir bilinçle sunarak, Müslümanları bilgiyi ibadetin, camiyi ise hikmetin merkezi olarak görmeye davet etmektedir.

Hutbede Alak sûresinin ilk beş âyeti dışında hiçbir âyete yer verilmemiştir. Oysa Zümer sûresi dokuzuncu âyet ile sağlam bilginin kıymeti,⁷⁰⁷ Mücadele sûresi on birinci âyet ile ilmin kazandırdığı manevi dereceyi⁷⁰⁸ ve Tâha sûresi yüz on dördüncü âyet ile ilmin sabırla elde edilme usulünün⁷⁰⁹ aktarılmasının isabetli olacağı düşünülmektedir. İlgili âyetlerle hem ilmin mahiyeti hem de yöntemi Kur'anî referanslarla desteklenerek insanların öğrenmeye daha etkili bir şekilde teşvik edilebileceği kanaatine varılmıştır. Aynı zamanda hutbe; cami ile ilmi bütünleştiren, Ayasofya atfıyla manevi hafızayı diri tutan, sade ve anlaşılır bir dile sahiptir. Metin, ilmi ibadetin ayrılmaz bir parçası olarak gören ve camiyi yeniden hayatın merkezine taşıyan etkili bir irşat metni olma özelliğini taşımaktadır.

3.2.2. Cami: Allah'ın Evi, Müminlerin Eseri (16.10.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 16 Ekim 2020 tarihli yayımlanan “Cami: Allah'ın Evi, Müminlerin Eseri”⁷¹⁰ başlıklı hutbe; camilerin manevî kimliğini ve toplumsal dayanışmadaki rolünü konu edinmektedir. İlgili metin incelendiğinde, camiyi sadece bir ibadet yeri olmaktan ziyade, zor zamanlarda kenetlenilen bir dayanışma kalesi olarak ifade etmektedir.

Söz konusu metin, her ne kadar camiyi imanın sembolü ve ümmetin güvenli yuvası olarak tanımlamış olsa da bu vurgu, pandemi döneminin getirdiği maddî yardım ihtiyacının ve yardım seferberliğinin gölgesinde kalmıştır. Hutbe metni bütünüyle toplumsal bir yarayı

⁷⁰⁵ Tâhâ 20/114.

⁷⁰⁶ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/353.

⁷⁰⁷ Ayet için Bk. ez-Zümer 39/9.

⁷⁰⁸ Ayet için Bk. el-Mücâdele 58/11

⁷⁰⁹ Ayet için Bk. Tâhâ 20/114.

⁷¹⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Cami: Allah'ın Evi, Müminlerin Eseri” (Erişim 3 Ocak 2026).

sarmaya yönelik yardım toplama hedefine odaklanarak caminin gönüllerin inşası ve manevî sığınak olma yönünü arka planda bırakmıştır.

Hutbede yer verilen; *إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَحْشَ إِلَّا اللَّهَ* Hutbede yer verilen; *فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ* âyeti “Allah’ın mescitlerini, ancak Allah’a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.”⁷¹¹ şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbede geçen ve aynı zamanda hutbenin başlığı olan; “Camilerimiz Allah’ın evi, müminlerin eseridir.” cümlesi bu âyete yapılan açıklamaları yansıtır mahiyettedir.⁷¹²

Camiyi imar etmenin asıl amacı, içini cemaatle doldurmak ve orayı ibadetle canlandırmaktır. Ancak bu durumun gerçekleşmesi için camiye fiziksel olarak inşa etmek gerekir. Âyette müjdelenen “imar edici” sıfatı; hem camiye fiziksel olarak inşa eden, taş üstüne taş koyan ve yardımda bulunan hayırseverleri hem de o çatının altında ibadet ve ilimle eseri yaşatan müminleri kapsamaktadır.⁷¹³ Camilerin yapımında harcanan emek ve harcamalar üzerinden yapılan eleştiriler, müminleri camiye destek olmaktan ve yardım yapmaktan alıkoymamalıdır. Günümüzde insanlar kendi hayatlarında her türlü rahatlığı ve güzelliği ararken, medeniyetimizin kalbi olan camileri bu güzellikten mahrum bırakmak mümin ahlakına yakışacak bir davranış değildir. Camileri en güzel şekilde inşa etmek, onlara verilen değer için açık bir göstergesidir.⁷¹⁴ İlgili metinde zikredilen âyet ile camiler için yürütülen yardım toplama faaliyeti arasında doğrudan bir bağ kurulmaktadır. Hutbe metni, bütünüyle yardım toplama faaliyetine odaklanması hasebiyle eleştirilere maruz kalsa da ilgili âyette geçen imar kavramı, camilerin fizikî inşası ve ihyası kapsamında değerlendirilebilir. Bu durum, mabedin maddî imarını Kur’ânî bir temele dayandırma gayretini açıkça göstermektedir.⁷¹⁵ Ayrıca ilgili âyet, “Ayasofya: Fethin Nişanesi, Fatih’in Emaneti” başlıklı hutbede camilerin imar edilmesi bağlamında değerlendirilmiştir (Bk. s.129).

Hutbede geçen; “Allah yolunda yardımlaşmanın heyecanını ve mutluluğunu yaşadık.” cümlesi; *وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ* “İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın.”⁷¹⁶ âyetine yapılan açıklamaları metne

⁷¹¹ et-Tevbe 9/18.

⁷¹² Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/740-741.

⁷¹³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/8-11; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/738-741; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 2/392.

⁷¹⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/740-741.

⁷¹⁵ DİB, “Ayasofya: Fethin Nişanesi, Fatih’in Emaneti”.

⁷¹⁶ el-Mâide 5/2.

yansıtmaktadır.⁷¹⁷ Aynı şekilde “Her türlü kaza ve beladan, bilhassa salgın hastalıktan kurtulmamıza vesile kılsın.” cümlesi; مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ “Allah’ın izni olmadan hiçbir musibet başa gelmez.”⁷¹⁸ âyetine yapılan yorumlara paralellik göstermektedir.⁷¹⁹ Hutbe metninde ilgili âyetlere doğrudan yer verilmesinin, sunulan mesajları Kur’ânî bir referansla daha güçlü bir şekilde destekleyeceği düşünülmektedir.

Hutbede Müslümanlar cami yapımına teşvik edilmiş ve yardım toplanmıştır. Ancak camilerin sadece yapılması değil, korunmasının da Müslümanların sorumluluğunda olduğunu, Allah’a (c.c.), dinine, evine yardım edenlerim ilahî yardıma mazhar olacaklarını vurgulamak amacıyla; وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَدَّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيعَ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ “Eğer Allah’ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler -ki oralarda Allah’ın adı çokça anılır- yıkılır giderdi. Allah kendi dinine yardım edenlere muhakkak yardım edecektir.”⁷²⁰ âyetine yer verilmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir.

Netice itibarıyla ‘Cami: Allah’ın Evi, Müminlerin Eseri’ başlıklı hutbe; iman, ibadet, infak ve birlik temalarını sade ve duygusal bir üslupla bir araya getiren bir irşat metnidir. Hutbe tamamen yardım toplama eksenli bir metin olmasına rağmen ve konunun desteklenebileceği birçok âyet⁷²¹ seçeneği varken, bu âyetlerden hiçbirisine metin içerisinde yer verilmemesi önemli bir eksiklik olarak kabul edilebilir. Ayrıca hutbede zikredilen Tevbe sûresi on sekizinci âyetinin tefsir metinlerinde zikredilen yorumlarına⁷²² girilmemiştir. Âyetteki imar edici vasfı sadece fiziki imar olarak aktarılmış olup; asıl imar etmenin, ihya etmek olduğu⁷²³ görüşü hutbeye yansıtılmamıştır. Metinde, caminin ilmî ve manevî boyutuna yeterince yer verilmemiştir. İlgili metinde cami mefhumunun yalnızca fizikî bir yapı olarak değil, manevi ruh ve hikmetle inşa edilen bir medeniyet unsuru olarak ele alınmasının, konuyu çok daha kuşatıcı bir çerçeveye taşıyacağı düşünülmektedir.

İlgili metnin, değerlendirilen hutbe metinleri arasında ilmî derinlik ve mesajın kuşatıcılığı bakımından geliştirilmeye açık örneklerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Hutbe

⁷¹⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/205-208.

⁷¹⁸ et-Tegâbun 64/11.

⁷¹⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/205-208.

⁷²⁰ el-Hac 22/40.

⁷²¹ Ayetler için Bk. el-Bakara 2/261; el-Bakara 2/267; el-Bakara 2/270; el-Bakara 2/274; Âl-i İmrân 3/92; Âl-i İmrân 3/134; et-Tevbe 9/60; el-Hadîd 57/7; el-Hadîd 57/10; el-Hadîd 57/18; Sebe 34/39; Fâtır 35/29.

⁷²² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/376-377; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/8-11; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/738-741; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 2/427.

⁷²³ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 2/427; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/738-741.

metninde yardım toplama temasının tamamen ön planda tutulmasının; ilmî ve tefsirî derinliğin sınırlı kalmasına sebep olduğu ve irşat kapasitesini daralttığı açıkça görülmektedir.

Cuma hutbelerinin her hafta yaklaşık 20 milyon kişiye hitap ettiği bilinmektedir. Cemaatin önemli bir kesimi, temel dinî bilgileri dahi sadece bu irşat faaliyetinden, yani dinlediği hutbe ve vaazdan öğrenmektedir. Bu durum göz önüne alındığında, içeriklerin çok daha donanımlı ve zengin bir perspektifle hazırlanması büyük önem arz etmektedir. Metnin; sadece fiziksel imar ve yardım çağrısıyla sınırlı kalmayıp, İslam medeniyetinin ilmî ve manevî derinliğini yansıtacak şekilde daha nitelikli hale getirilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır.

Hutbe metni, dil ve üslup yönüyle motive edici, doğrudan ve akıcı bir anlatım tarzına sahiptir. Bu üslup vasıtasıyla halkın idrak seviyesine hitap edildiği ve infak şuurunun harekete geçirilmesinin hedeflendiği görülmektedir. İlgili metnin son bölümünde yer verilen dua kısmı ise hem tevhit bilincini hem de toplumsal dayanışma ruhunu perçinleyerek metne oldukça güçlü bir kapanış imkânı sunmaktadır.

3.3. FERASET VE AHLAK BİLİNCİ

Çalışmamızın bu bölümünde; “Allah’ın Dinini Yüceltme Gayreti”, “Din İstismarına Karşı Ferasetli ve Basiretli Olalım” ve “Mümince Bir Duyarlılık: İyiliği Emretmek, Kötülükten Sakındırmak” başlıklı hutbeler bulunmaktadır. Söz konusu bu metinler; bilgi, akıl ve ahlak arasındaki etkileşimin ehemmiyetini açıkça ortaya koymaktadır. “Din İstismarına Karşı Ferasetli ve Basiretli Olalım” isimli hutbe, sahih kaynaklara dayanmayan dinî söylemlere karşı toplumu bilgilendirmekte; “İyiliği Emretmek” hutbesi ise müminlerin sosyal sorumluluklarını hatırlatmaktadır. Bu başlık altında değerlendirilen hutbeler, dinî anlayışın etik bir boyut taşıdığını ve bilginin bu tasavvurun esasını teşkil ettiğini ifade etmektedir. Ele alınan tüm metinlerin, günümüzdeki bilgi kirliliği karşısında bilinçli bir dinî tutum geliştirmeyi amaçladığı düşünülmektedir.

3.3.1. Allah’ın Dinini Yüceltme Gayreti (28.08.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 28 Ağustos 2020 tarihli yayımlanan “Allah’ın Dinini Yüceltme Gayreti”⁷²⁴ konulu hutbe; müminin inancını somut bir gayrete dönüştürmeyi hedefleyen, dinî ve millî bilinci harmanlayarak hazırlanan bir irşat metni olarak görülmektedir. İlgili metinde; Allah’ın (c.c.) dinine yardım edenlerin ilahî yardımla zafere ulaşacağı ilkesi vurgulanmakta ve müminlere iman etmelerinin bir tezahürü olarak hak uğrunda her zaman fedakârlık yapmaları gerektiği hatırlatılmaktadır.

⁷²⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Allah’ın Dinini Yüceltme Gayreti” (Erişim 12 Aralık 2025).

Söz konusu metin, yayımlandığı dönem itibarıyla Malazgirt Zaferi'nin yıl dönümü ve 30 Ağustos Zafer Haftası ile aynı zamana rastlamaktadır. Bu durum, “Allah'ın (c.c.) dinini yüceltmek” idealinin vatan savunması, istiklal mücadelesi ve şehadet bilinciyle birlikte ele alınmasını sağlamıştır. Böylece hutbe metni, sadece teorik bir çerçevede kalmayıp inancı tarihî bir sorumlulukla birleştirmiştir. Metinde, cemaate manevî güç aşılayan samimi ve coşkulu bir dilin kullanıldığı görülmektedir. Özellikle “yılmamak” ve “ümitvâr olmak” gibi kavramlara yer verilmesiyle, muhataba dînî ve millî şuur aşılmasının amaçlandığı düşünülmektedir.

Hutbede zikredilen; وَأُخْرَىٰ تُحِبُّوهُمَا نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ âyeti “*Hoşunuza gidecek bir şey daha var: Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi, müminleri müjdele.*”⁷²⁵ şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbede yer verilen; “Allah’a güvendik ve O’nun yardımıyla Malazgirt’ten Sakarya’ya kadar şan ve şerefle dolu nice sayfayı tarihimize ekledik.” cümlesi bu âyetin tarihte vücut bulmuş halini dinleyiciye yansıtmaktadır. İlgili âyet, savaş zamanlarında Müslüman askerlerin moralini canlı ve yüksek tutmak için sıkça kullanılmıştır. Özellikle Osmanlı döneminde, ordunun zafere olan inancını güçlendirmek amacıyla mehter marşlarının arasına yerleştirilmiş; askere coşku ve heyecan veren bir nida olarak seslendirilmiştir.⁷²⁶

Kazanılan her zafer, esasen Allah'ın (c.c.) bir lütfu olarak görülmektedir. Ahiretteki kurtuluşun, bu dünyada Allah (c.c.) yolunda gösterilen samimi gayrete ve cihada bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ilahî yardımı ve asıl fethi hak edebilmek adına, dünyadayken bu mücadelenin kararlılıkla sürdürülmesi gerektiği değerlendirilmektedir.⁷²⁷

İlgili âyette, ahiret nimetlerine ek olarak dünyaya ait somut bir yardım ve zafer müjdelenmektedir. Nitekim bu vaadin tarih sahnesinde karşılık bulduğu; Müslümanların kısa sürede Bizans ve İran gibi dönemin devasa imparatorluklarını dize getirerek büyük fetihlere imza attıkları görülmektedir.⁷²⁸ Kuşeyrî, fetih kavramını askerî başarının ötesine taşıyarak; bu kavramı kulun kendi imanını muhafaza etmesi ve sarsılmaz bir istikamet üzere olması şeklinde yorumlamaktadır. Dolayısıyla ona göre zafer sadece toprak kazanmak olmayıp her şartta Allah'ın (c.c.) rızasını gözeterek iman davasına sahip çıkmakla elde edilmektedir.⁷²⁹

Begavî, müminin fitrî beklentisine vurgu yaparak ahiret mükafatının yanında dünyada da çabalarının karşılığını görmeyi arzuladığını belirtmektedir. Âyette geçen “yakın fetih”

⁷²⁵ es-Saf 61/13.

⁷²⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/339-340.

⁷²⁷ Semerkandî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 6/208.

⁷²⁸ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/231; Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 6/194; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 5/80.

⁷²⁹ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât Kuşeyrî Tefsiri*, 3/625.

müjdesinin ise müminin bu fitrî talebini karşılayan somut bir nimet olduğu anlaşılmaktadır.⁷³⁰ Âyette müjdelenen bu dünyevî zaferin, müminler için büyük bir ehemmiyet taşıdığı görülmektedir. Söz konusu ehemmiyetin ilki; kazanılan başarıların müminlerin imanını pekiştirmesi ve gönüllerine huzur bahşetmesidir. İkincisi ise bu âyetin, Kur'ân'ın mucizevî yönünü açıkça ortaya koymasıdır. Zira henüz vuku bulmamış olan Mekke'nin fethinin ve insanların kitleler hâlinde İslâm'a gireceğinin önceden haber verilmesi, bu mucizevî yönü ispat eden bir unsur olarak yorumlanmaktadır. Haber verilen bu fetihlerin tam da müjdelendiği şekilde gerçekleşmesi, Kur'ân'ın gaybî haberlerindeki hakikati teyit etmektedir.⁷³¹ Hutbenin bu âyeti; şanlı tarihimizdeki zaferlerin ilahî bir yardımla gerçekleştiğini hatırlatmak ve günümüz müminlerine her türlü zorluk karşısında “iman ve istikamet” üzere kalarak Allah'ın (c.c.) vadettiği o huzur ile yardıma odaklanmalarını teşvik etmek amacıyla kullandığı görülmektedir.

Hutbede yer verilen “Unutmayalım ki, şu fani dünyanın hiçbir menfaati iman kardeşliği ile gelen bereketten üstün olamaz.” cümlesi, *إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ* “Müminler ancak kardeşirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız.”⁷³² âyetiyle desteklenmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir. Zira ilgili âyetle Allah (c.c.), müminlere birbirlerine karşı önemli sorumluluklar yüklemiştir.⁷³³ Din kardeşliğinin çok önemli bir olgu olduğu açık bir şekilde ifade edilmektedir. Zira insanların dinleri bir olduğunda köklerine döndükleri anlaşılmaktadır. Söz konusu kökenlerin Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'dan geldiği; dinlerin farklı olması durumunda ise soyların da ayrıldığı değerlendirilmektedir.⁷³⁴ Hutbede bu âyete yer verilmiş olması durumunda, metinde vurgulanan “iman kardeşliği” kavramının daha güçlü bir Kur'ânî temel kazanmış olacağı anlaşılmaktadır.

Hutbenin ana teması olan “Allah'ın dinini yüceltme” düşüncesini desteklemek amacıyla; *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُخْلِفْ بِكُمْ* “Ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır.”⁷³⁵ Âyetine yer verilmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir. Zira Allah'ın (c.c.) yardıma ihtiyacı olmadığı gerçeğinden hareketle, âyette geçen “Allah'a (c.c.) yardım” ifadesiyle mecazen O'nun dinine ve Peygamberine (s.a.v.) hizmetin kastedildiği anlaşılmaktadır. İlâhî yardımın ise ancak kulun fiilî gayret ve samimiyeti neticesinde tecelli edeceğine işaret edildiği vurgulanmaktadır.⁷³⁶ Hutbe metninde bu âyete yer

⁷³⁰ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 5/80.

⁷³¹ Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasîl*, 14/366.

⁷³² el-Hucurât 49/10.

⁷³³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/93.

⁷³⁴ Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 5/528.

⁷³⁵ Muhammed 47/7.

⁷³⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/49.

verilmesiyle, “Allah’ın (c.c.) dinini yüceltme” düşüncesinin sadece bir temenniden ibaret olmayıp ilâhî bir vaade dayandığının Kur’ânî bir referansla bildirilmiş olacağı anlaşılmaktadır.

Hutbede; *وَالَّذِينَ جَاهَلُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ* “Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır.”⁷³⁷ âyetine yer verilerek müminlerin Allah (c.c.) yolundaki cihat ve sabırlarının neticesinde ulaşacakları ilâhî nimetlerin Kur’ânî bir referansla temellendirileceği düşünülmektedir. Müminleri teselli etme gayesi taşıyan sûrenin bu son âyetinin, inkârcıların inatçı tutumlarına karşı inançlarını sabırla muhafaza edenler için büyük bir müjde mahiyetinde olduğu görülmektedir. Zira âyette Allah’ın (c.c.), istikametini bozmayan ve iyilikte sebat eden samimi kullarını mutlak başarıya ulaştıracağını vadettiği bildirilmektedir.⁷³⁸

Söz konusu hutbe metni; iman ve vatan sevgisini bir arada işleyen etkili bir irşat metni olarak değerlendirilebilir. Hutbenin; iman, vatan ve şehadet üçlüsünü bir bütün olarak ele alıp bu çerçevede ümmet bilinci ile millî bir ruh aşılama hedeflediği görülmektedir. Tarihî zafer örnekleri üzerinden “gayret, sabır ve birlik” ilkelerinin telkin edildiği ve bu ilkelere tutunmanın neticelerinin somut örneklerle vurgulandığı anlaşılmaktadır. Ancak hutbe metninde konunun işleniş biçimi bakımından mücadele kavramı, daha çok askerî bir çerçevede ele alınmıştır. İlim, ahlak ve hizmet gibi temel ilkelerin arka planda kalmasının, metnin ilmî derinliğini sınırladığı düşünülmektedir. Bununla birlikte metnin, yayımlandığı dönemin ruhuna uygun bir şekilde hazırlandığı kanaatine varılmıştır. Metnin son bölümünde yer verilen Hicrî Yılbaşı ve Aşure gününün manevî iklimi ile Hz. Hüseyin ve Kerbelâ atıflarının, metne tarihî ve duygusal bir derinlik kattığı görülmektedir. Yapılan bu atıfların “iman uğruna fedakârlık” düşüncesini desteklediği ve toplumsal karşılığı artıran önemli bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak söz konusu hutbe metni; Allah’ın (c.c.) dinini yüceltme gayretini vatan sevgisiyle birleştiren, geçmişin hatırasını ve müminin cihat ruhunu diri tutan bir iman-eylem çağrısı niteliğini taşımaktadır.

3.3.2. Din İstismarına Karşı Ferasetli ve Basiretli Olalım (11.09.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 11 Eylül 2020 tarihli yayımlanan “Din İstismarına Karşı Ferasetli ve Basiretli Olalım”⁷³⁹ konulu hutbe, özellikle 15 Temmuz 2016’daki FETÖ darbe girişimi sonrasında Türkiye’de yoğun bir şekilde gündeme gelen din istismarı ve sahte dini liderlik konularına karşı bir farkındalık oluşturmak amacıyla hazırlanmıştır.

⁷³⁷ el-Ankebût 29/69.

⁷³⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/286.

⁷³⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Din İstismarına Karşı Ferasetli ve Basiretli Olalım” (Erişim 15 Aralık 2025).

Hutbe metni “doğru yoldan sapmama” ve “Kur’an ile sünnetin rehberliğinde kalma” mesajlarıyla insanları sahih dini bilgiyi elde etmeye yönlendirmektedir. Hutbe, din istismarını ahlaki bir sapmadan ziyade doğrudan iman ve istikamete yönelik bir tehdit olarak yorumlamaktadır.

Hutbenin temel amacı, din kisvesi altında toplumu yönlendirmeye, kandırmaya veya bölmeye çalışan yapılar karşısında müminleri aklî, ilmî ve manevî teyakkuza davet etmektir. Bu yönüyle hutbe, FETÖ sonrası dönemde Diyanet İşleri Başkanlığının sıklıkla vurguladığı “sahih dini bilgi” söylemini⁷⁴⁰ yeniden hatırlatmaktadır.

Hutbede yer verilen; وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ âyeti “Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; başka yollara sapmayın. Sonra onlar sizi Allah’ın yolundan ayırır. İşte sakınasınız diye Allah bunları size emretti.”⁷⁴¹ şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbede geçen; “Din istismarı, dinin manevi otoritesini kullanarak maddi kazanç, güç, şöhret ve makam elde etmektir.” cümlesi, âyette geçen “فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ” ifadesinin güncel bir yorumu mahiyetindedir.⁷⁴²

Âyette yer alan tavsiyeler, birer temenni değil, doğrudan emir mahiyetindedir. Dolayısıyla bu hükümler, tercihe bırakılmış ya da ihtiyari birer seçenek şeklinde sunulmayıp kulun yerine getirmekle mükellef olduğu şer’î vazifeleri kapsamaktadır.⁷⁴³ İslâmî değerlerle bağdaşmayan her türlü düşünce ve hayat tarzının, kişiyi ilâhî istikametten ayırdığı bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda, “Sırat-ı Müstakim” dışındaki tüm yollar, hakikatten uzak tali yollar olarak ifade edilmektedir.⁷⁴⁴ Âyetteki “yollar” ifadesi; dine sonradan eklenen bid’at ve hurafeler ile dini alaya alarak insanları hakikatten saptıran istismarcı kişiler şeklinde yorumlanmaktadır.⁷⁴⁵

Kuşeyrî, ilgili âyetin muhtevasında olan yolları on madde şeklinde tanımlamaktadır. Söz konusu maddelerin, Allah’ın (c.c.) yolunun sınırları ve işaretleri olarak açıklandığı anlaşılmaktadır. Müfessir’e göre bu tasnif, müminin sapmaması gereken istikamet güzergâhını belirlemektedir.⁷⁴⁶

Söz konusu 10 madde şunlardır:

⁷⁴⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “VI. Din Şûrası Kararları” (Erişim 16 Aralık 2025).

⁷⁴¹ el-En’âm 6/153.

⁷⁴² Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/489.

⁷⁴³ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, 2/239.

⁷⁴⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/489.

⁷⁴⁵ Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsir*, 2/284.

⁷⁴⁶ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât Kuşeyrî Tefsiri*, 2/160-161.

1. Allah'a (c.c.) ortak koşmak,
2. Anne babaya isyan etmek,
3. Fakirlik korkusuyla çocukları öldürmek,
4. Gizli açık ahlak dışı günahlar işlemek,
5. Haksız yere cana kıymak,
6. Yetim malı yemek,
7. İnsani ilişkilerde insaflı olmak,
8. Sözde ve davranışlarda adil olmak,
9. Allah'a (c.c.) verilen sözü tutmak,

10. Delil ve laiha'ların işareti istikametinde yolu izlemek. Kuşeyrî bu emirleri güzelce kabul edip tatbik eden kimsenin dünyada ve ahirette mutlu olacağını ifade etmektedir.⁷⁴⁷

Elmalılı Hamdi Yazır, âyetin bağlamında zikredilen temel esasların ardından, Allah'ın (c.c.) insanları birlik olmaya davet ettiğini ve hak üzere birleşenlerin tefrikaya düşenlere her zaman galip geleceğini aktarmaktadır.⁷⁴⁸ Yazır; ilâhî kuvvetin ancak birlikle var olacağını, batıl ve kötülük üzerine kurulan birlikteliklerin hükmünün ise geçici olup hızla zeval bulmaya mahkûm olduğunu ifade etmektedir. Gerçek kuvvetin ancak "Hak" üzerinde birleşmekle sağlanacağı; bunun da Hz. Peygamber'e tabi olup temel esaslara tutunarak daima birlik içinde kalmakla mümkün olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁴⁹

İbn Âşûr, yolun doğrudan Allah'a (c.c.) nispet edilmesini, bu yolun her türlü hata ve zevalden korunmuş olduğunun bir nişanesi olarak görmektedir.⁷⁵⁰ Müfessir, âyetteki; "مُسْتَقِيمًا" sıfatıyla beraber, ana yolun "صِرَاطِي" şeklinde tekil, sapırtıcı yolların "السُّبُلِ" şeklinde çoğul olarak zikredilmesine dikkat çekmektedir. Ona göre bu tali yollar, ana caddeden ayrılarak insanları belirsiz mecralara, evlere veya meralara saptıran dar ve karmaşık patikalara benzemektedir. Aynı zamanda ana yoldan sapan kimseler sadece ilâhî istikametten uzaklaşmakla kalmaz; aynı zamanda kendi aralarında da bölünerek parçalanıp gitmeye mahkumdurlar.⁷⁵¹ İbn Âşûr bu yola rehberlik edecek yegâne otoritenin Hz. Peygamber olduğunu; وَأَنْتَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ "Şüphesiz

⁷⁴⁷ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât Kuşeyrî Tefsiri*, 2/160-161.

⁷⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/549.

⁷⁴⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/549.

⁷⁵⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8-A/173.

⁷⁵¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8-A/173.

ki sen onları dosdoğru bir yola iletiyorsun.”⁷⁵² âyetiyle dile getirmektedir.⁷⁵³ Hutbe metninin, En’âm sûresinin yüz elli üçüncü âyetine yapılan tefsirî atıflar ve klasik yorumlar çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Bu bağlamda, sahih dinî bilgi referans gösterilerek din istismarına karşı kararlı bir duruş sergilendiği anlaşılmaktadır.

Hutbede geçen; “İstismar hareketleriyle samimi gayretleri birbirinden ayırt etmek için teyakkuzda olalım.” cümlesi; مَا يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ *“Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.”*⁷⁵⁴ âyetine yapılan bir yorum mahiyetinde kabul edilebilir.⁷⁵⁵ Aynı şekilde hutbede yer verilen; فَسْأَلُوا أَهْلَ الدِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ *“Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun.”*⁷⁵⁶ âyetine yapılan yorumların güncel ortamda hutbe metnine yansımış hali olarak değerlendirilmektedir.⁷⁵⁷

Hutbe metninde sadece bir âyete yer verilmiş olup hutbede anlatılmak istenen din istismarına karşı gerçek rehberliğin yalnızca Allah’tan (c.c.) olduğunu vurgulayan; قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ *“Tanrı diye taptıklarınız içinde hakka götüren biri var mı?” diye sor. De ki: “Hakka götüren yalnız Allah’tır.” Öyleyse hakka götüren mi izlenmeye daha lâyıktır, yoksa rehberlik edilmedikçe bir başına yolunu bulmaktan bile âciz olan mı? Size ne oluyor, nasıl yargıda bulunuyorsunuz böyle?”*⁷⁵⁸ âyetine yer verilmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir.

Aynı şekilde dini manipüle edenlere karşı güçlü bir uyarı niteliğinde; وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ *“Hakı batılla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin.”*⁷⁵⁹ âyetine yer verilmesinin, metne ilmî derinlik katacağı düşünülmektedir.

Söz konusu hutbe metni; dinî bilginin güvenilir kaynaklardan alınması, aklın ve vahyin rehberliğinde yaşanması gerektiğini vurgulayan bir irşat metni olarak değerlendirilebilir.

⁷⁵² eş-Şûrâ 42/52.

⁷⁵³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8-A/173.

⁷⁵⁴ el-Hucurât 49/6.

⁷⁵⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/89-90.

⁷⁵⁶ en-Nahl 16/43.

⁷⁵⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/400-401.

⁷⁵⁸ Yûnus 10/35.

⁷⁵⁹ el-Bakara 2/42.

Hutbenin, din istismarını bireysel bir g nahtan ziyade toplumsal bir yıkım olarak aktardığı anlaşılmaktadır. İlgili metin, dini kullanarak çıkar elde eden kişi ve yapılara karşi hem dinî hem de sosyolojik bir farkındalık oluşturmayı amaçlamaktadır. Ayrıca metnin, Diyanet İşleri Başkanlığının FETÖ sonrası söylemlerinde  ne çıkan “dinî istismar ve sahih din bilgisi” temasını sürdürdüğü görülmektedir.

Hutbede tek bir âyete yer verilmesi, Kur’an’dan istifade etmesi bakımından bir eksiklik olarak görülmektedir. Din istismarına karşi bilinçlendirme niteliğ  taşıyan bir metinde, en güzel rehber⁷⁶⁰ olan Kur’an-ı Kerim’de bu konuda zikredilen  yetlerden⁷⁶¹ en üst seviyede faydalanılması gerektiğ  düşünülmektedir. Metnin, ele aldığı konunun hassasiyetine uygun şekilde hazırlanmış etkili bir farkındalık metni olduğ  anlaşılmaktadır. Dil ve üslup bakımından Diyanet İşleri Başkanlığının klasik hutbe çizgisinin genel itibarıyla korunduğ  görülmektedir. Hutbede sade, öğretici ve açıklayıcı bir dil tercih edilmiştir. Akademik ve ağır bir üslup yerine, insanlara rehberlik eden kapsayıcı bir dilin kullanılmasıyla hutbeye hem resm  hem de ahlakî bir ağırlığın kazandırıldığı kanaatine varılmıştır.

3.3.3. Mümince Bir Duyarlılık: İyiliğ  Emretmek, Kötülükten Sakındırmak (07.08.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 07 Ağustos 2020 tarihli yayımlanan “Mümince Bir Duyarlılık: İyiliğ  Emretmek, Kötülükten Sakındırmak”⁷⁶² konulu hutbe, Kur’an’ın toplumsal açıdan temel ilkelerinden biri olan emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker prensibini güncel bir çerçevede hatırlatmak amacıyla hazırlanmıştır.

Hutbede Müslüman’ın toplumsal sorumluluğ , ahlaki  rnekliğ  ve mesuliyetleri hatırlatılmaktadır. Hutbe metninde klasik “iyiliğ  emretmek” ilkesi soyut bir emir olmaktan çıkarılıp; ahlaki boyutlarıyla güncelden örneklemeler yapılarak zihinlere yerleştirmeye çalışılmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı, hutbe metinleri aracılığıyla 2020 yılı yaz aylarında devam eden Covid-19 salgınına her fırsatta atıfta bulunarak toplum sağlığını koruma konusunda üzerine düşen vazifeyi yerine getirmiştir. İlgili Hutbe metni de, iyiliğ  emretme vazifesini bizzat güncel örneklerle açıkladıktan sonra, bu görevi “salgın hastalık tedbirlerine uyma” çağrısıyla bizzat yerine getirmektedir. Böylece klasik bir ahlak ilkesi olan iyiliğ  emretme, bu  ağrı ile birlikte toplumsal bir sorumlulukla bütünleşmiştir.

⁷⁶⁰ Ayetler için Bk. el-Bakara 2/2; Yûnus 10/57; el-İsrâ 17/9.

⁷⁶¹ Ayetler için Bk. el-Bakara 2/79; el-Bakara 2/174;  l-i İmrân 3/77;  l-i İmrân 3/78; et-Tevbe 9/34; F tur 35/5.

⁷⁶² Diyanet İşleri Başkanlığı (D B), “Mümince Bir Duyarlılık: İyiliğ  Emretmek, Kötülükten Sakındırmak” (Erişim 19 Aralık 2025).

Hutbede yer verilen; *كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ* بِاللهِ âyeti

“Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah’a inanırsınız.”⁷⁶³ şeklinde tercüme edilmiştir. Söz konusu metinde geçen “Müslüman, iyi bir insan, salih bir kul, erdemli bir birey olmalıdır.” cümlesi bu âyete yapılan yorumların bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.⁷⁶⁴

İslam ümmeti; Allah’a (c.c.) iman, güzel ahlak, adalet ve itidal gibi vasıfları şahsında cem ederek iyiliği emretme görevini kuşanmış ve bu dengeli tutumu sayesinde tüm insanlığa rehberlik ve örneklik etme hakkını kazanmış en hayırlı topluluktur.⁷⁶⁵

İslam ümmetinin en temel vasıflarından biri “hayırlı ümmet” olmasıdır. Bu sıfatın temel dayanağı; Allah’a (c.c.) hakiki manada iman etmek, iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmaktır. Müslüman, hayırlı ümmet olma şerefini sadece kendi tekelinde tutup bu güzellikten başkalarını men etmeyi arzu etmemektedir. Aksine diğer milletlerin ve tüm insanlığın da bu hayırdan istifade etmesini gönülden istemektedir. Dolayısıyla emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker prensipleri etrafında şekillenen bu ümmet bilinci, Müslümanları diğer toplumlardan ayıran ve onlara üstünlük kazandıran temel ilke olarak değerlendirilmektedir.⁷⁶⁶

Şayet iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma prensibi bu âyetin nüzulünden önce bilinen bir hüküm değilse, ilgili emir bu vücbiyeti teşri etmek amacı taşımaktadır.⁷⁶⁷ Ancak bu ilke, *وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ* “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten sakındırırsınız”⁷⁶⁸ âyetinin delalet ettiği üzere Müslümanlara daha önceden emredilmiş ise; söz konusu emir, halihazırda ifa edilen bu vazifeyi ve onun gerekliliğini teyit etme amacı taşımaktadır.⁷⁶⁹

Ümmet kavramı, başında bir önderin bulunduğu ve ortak bir amaç etrafında birleşen toplulukları ifade eder. Cemaatle kılınan namazlar, bu ümmet nizamının ve birlikteliğinin somut bir tezahürü niteliğindedir. Bu doğrultuda bir önderlik etrafında teşkilatlanarak hayra davet etmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak büyük önem arz etmektedir. Zira bu görev, Müslümanlar için imandan sonra gelen ilk toplumsal vazife ve temel farzlardan biri olarak kabul edilmektedir.⁷⁷⁰ Müfessirler, Müslümanların böyle bir kurumu teşkil etmelerinin farz-ı

⁷⁶³ Âl-i İmrân 3/110.

⁷⁶⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/651-52.

⁷⁶⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/651-52.

⁷⁶⁶ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/400.

⁷⁶⁷ İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/37.

⁷⁶⁸ Âl-i İmrân 3/104.

⁷⁶⁹ İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/37.

⁷⁷⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/502.

kifâye olduğu konusunda hemfikirdirler. Şâyet bu görev ifa edilmezse, o toplumdaki yükümlülük çağında olan bütün Müslümanlar bu ihmalden dolayı sorumlu tutulacaklardır.⁷⁷¹

Râzî, Müslümanların Levh-i Mahfuz'da ümmetlerin en faziletlisi olarak takdir edildiğini belirtmektedir. Ona göre, bu ezeli vasfa sahip olan müminlere yakışan; övülmüş hasleti kendilerinden uzaklaştırmamalarıdır.⁷⁷²

Müslüman, ilahi iltifata mazhar olduğu için değerli ve kıymetlidir. Bu değer bilincinde hareket etmek, Allah'ın (c.c.) nizamını hakim kılmak için uğraşmak ve bu hedef gerçekleşene dek gayretini esirgememek onun temel vazifesidir. Müslüman, "hayırlı ümmet" olma şerefine leke getirmemek adına elinden gelen çabayı en üst seviyede sergilemesi gerekmektedir.⁷⁷³ Hutbede bu âyet, Müslümanların söz konusu ulvi görevi hakkıyla yerine getirmeleri gerektiğini vurgulamak amacıyla zikredilmiştir. Aksi takdirde, bu ihmalin hem bireysel hem de toplumsal anlamda ümmet ve millet adına hayırlı sonuçlar doğurmayacağı açıkça dile getirilmiştir.

Hutbede geçen; "İyiliğimiz, sağlığımız ve güvenliğimiz için özveriyle çalışan kardeşlerimizin işlerini zorlaştırmayalım." cümlesi; *وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ* "İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın."⁷⁷⁴ âyetiyle muhteva bakımından örtüşmektedir.⁷⁷⁵

Aynı şekilde hutbede geçen; "Böyle önemli bir konuda ihmal ve kusurumuzun hem insanlara hem de Cenâb-ı Hakka karşı bize vebal yüklediğini unutmayalım." cümlesi *فَمَنْ يَعْمَلْ* âyeti "Kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse onun cezasını görecektir."⁷⁷⁶ âyetinin güncel bir yorumu olarak anlaşılmaktadır.⁷⁷⁷ Ancak söz konusu âyetler ve bu âyetlere dair yapılan yorumlar halka aktarılırken dikkat edilmesi gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Bu bağlamda; yapılan her kötülüğün istisnasız bir ceza, her iyiliğin ise mutlak bir ödül ile karşılık bulacağı şeklindeki keskin genellemelerin, Allah'ın mağfireti ve tevbe kapısının açık olması gerçeğiyle uyuşmadığına dikkat çekilmektedir. Bunun yanı sıra, hayır ve şer

⁷⁷¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/645-649.

⁷⁷² Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 8/323.

⁷⁷³ Semerkandî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 1/399.

⁷⁷⁴ el-Mâide 5/2.

⁷⁷⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/205-208.

⁷⁷⁶ ez-Zilzâl 99/7-8.

⁷⁷⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/669-670.

kavramlarının sadece ameller üzerinden mutlaklaştırılmasının, iman şartını geri plana iterek Kur'an'ın bütüncül mesajıyla⁷⁷⁸ çelişebileceği riski üzerinde durulmaktadır.⁷⁷⁹

Hutbede konuyu desteklemek ve Müslüman'ın vazifesinin sadece iyiliğe çağırmaktan ibaret olmayıp, bizzat salih amelleri hayatına tatbik etmesi gerektiğini vurgulamak amacıyla; *“Onlar ki, eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirse namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler ve kötülükten sakındırırlar. İşlerin sonu Allah'a varır.”*⁷⁸⁰ âyetine yer verilmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir.

İyiliği emretmenin toplumsal boyutunu ve bu süreçte izlenecek yöntemi Kur'anî bir zemine oturtmak amacıyla; *“(Onlar) birbirlerine hakkı tavsiye ederler ve birbirlerine sabrı tavsiye ederler.”*⁷⁸¹ âyetine yer verilmesinin isabetli olacağı kanaatine varılmıştır.

Hutbede vurgulanan hikmetli dil, güzel öğüt ve doğru bilgi ile iyiliği emretme vazifesini Kur'anî bir referansla desteklemek amacıyla; *“أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِهِمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ”*⁷⁸² *“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış.”*⁷⁸³ âyeti metne yansıtılarak, davet metoduna Kur'ani bir zemin kazandırmanın isabetli olacağı düşünülmektedir.

Söz konusu metin, İslam'ın bireysel davranışlara dair yapmış olduğu rehberliği toplumsal sorumluluk bilinciyle harmanlayan bir irşat metni olma özelliğini taşımaktadır. Hutbe, iyiliği emretme görevini sadece dini bir kural olmaktan ziyade, iman gereği olan bir hayat biçimi şeklinde aktarmaktadır. İlgili metnin son bölümünde pandemi tedbirlerine bizzat davet yapılması ise, iyiliği emretme vazifesinin sadece sözde bırakılmayıp pratik bir uygulama olarak gösterilmesi şeklinde değerlendirilebilir. Hutbede tek bir âyete yer verilmiş olup, metindeki bazı ifadelerin Kur'an-ı Kerim'deki âyetlerin birer yorumu mahiyetinde olduğu müşahade edilmektedir. Ancak anlatılan konuyu daha güçlü vurgulayacak pek çok âyet⁷⁸³ seçeneği varken, sadece tek bir âyetten faydalanılmış olması konuyu kapsamlı bir şekilde aktarma açısından bir eksiklik olarak kabul edilebilir. Aynı zamanda hutbenin, Diyanet İşleri

⁷⁷⁸ Ayet için Bk. el-Mâide 5/5.

⁷⁷⁹ Avşar, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Müfessir, Bağlam ve Rivayetlerin Rolü*, 93.

⁷⁸⁰ el-Hac 22/41.

⁷⁸¹ el-Asr 103/3.

⁷⁸² en-Nahl 16/125.

⁷⁸³ Ayetler için Bk. Âl-i İmrân 3/104; el-A'râf 7/157; et Tevbe 9/71; en-Nahl 16/90; el-Hac 22/41.

Başkanlığının klasik hutbe üslubuna sadık kalınarak hazırlanmış öğretici bir metin olduğu görülmüştür. Bu yönüyle metin; dinin ahlakî değerlerini güncel meselelerle harmanlayarak müminin duyarlılığını canlı tutmayı amaçlayan etkili bir irşat metni olarak değerlendirilebilir.

3.4. GÜNCEL SORUNLARA KARŞI DİNİ BİLİNÇ

Çalışmamızın bu bölümünde; “İçki: Kötülüğün Zehirli Arkadaşı”, “Su: Hayat ve Şifa Kaynağımız” ve “Teknoloji Bağımlılığı ve Sosyal Medya Ahlakı” isimli hutbelere yer verilmiştir. Bu metinlerde; çağımızı etkisi altına alan bağımlılıklar, küresel ısınma ve bilinçsiz kullanım gibi sorunlar ele alınmıştır. Ayrıca israf sebebiyle yaşanan su problemi ve dijital çağdaki ahlakî sarsıntılar dinî yönden incelenmiştir. İslam’ın bu konulardaki emir ve tavsiyeleri net bir şekilde dile getirilmiştir.

“İçki: Kötülüğün Zehirli Arkadaşı” isimli hutbe, sarhoş edici maddeler hakkındaki Kur’anî uyarıları Müslümanların gündemine taşımıştır. “Su: Hayat ve Şifa Kaynağımız” isimli hutbede ise çevresel bilinç, bir görev ve sorumluluk olarak ele alınmıştır. “Teknoloji Bağımlılığı ve Sosyal Medya Ahlakı” isimli hutbe, teknoloji bağımlılığının fiziksel ve zihinsel zararlarına dikkat çekmiştir. Bu başlık altındaki hutbeler; dinin zaman ve zemine takılmaksızın her türlü probleme çözümler üreteceğini en güzel şekilde ortaya koymaktadır.

3.4.1. İçki: Kötülüğün Zehirli Arkadaşı (25.12.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 25 Aralık 2020 tarihli, yılın son hutbesi olarak yayımlanan “İçki: Kötülüğün Zehirli Arkadaşı”⁷⁸⁴ konulu hutbe; İslam’ın insan hayatını koruma ilkesini hatırlatmak üzere hazırlanmıştır. Yılın son hutbesi olması hasebiyle, özellikle yılbaşı gecesiyle özdeşleşen alkol tüketimi ve beraberinde getirdiği ahlaki yozlaşmaya dikkat çekmektedir.

Hutbe metni, İslam’ın içki konusundaki tavizsiz tutumunu ve içkinin bireysel-toplumsal zararlarını keskin bir üslupla dile getirmektedir. İçkinin sadece bireysel bir günahıtan ibaret olmayıp, toplumsal huzuru tehdit eden büyük bir kötülük olduğunu vurgulamaktadır. Metin, İslam dininde “zarûrât-ı hamse” olarak bilinen ve Kur’an’da birçok âyette⁷⁸⁵ üzerinde durulan beş temel koruma ilkesinden özellikle “aklın korunması” esasını hatırlatarak; içkinin, aklın muhafazasına karşı bir tehdit olduğunu dile getirmektedir.

Hutbe; trafik kazaları, ailevi huzursuzluklar ve maddi kayıplar gibi içkinin yol açtığı güncel tehlikeleri hatırlatmaktadır. Bu yönüyle hutbe metni, söz konusu tehlikelere karşı dini

⁷⁸⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “İçki: Kötülüğün Zehirli Arkadaşı” (Erişim 21 Aralık 2025).

⁷⁸⁵ Ayetler için Bk. ez-Zâriyât 51/56; el-Mâide 5/32; el-Mâide 5/90; el-İsrâ, 17/32; el-Bakara 2/188.

bir bilinç oluşturmaya amaçlamaktadır. Öğretici ve uyarıcı bir üslup taşıyan hutbe metni, içki konusuyla alakalı ahlaki ve toplumsal konuları etkili bir şekilde işlenmiştir.

Hutbede yer verilen; *إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ* âyeti “Şeytan, içki ve kumar yoluyla aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?”⁷⁸⁶ şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbede geçen “İslam; canımızın, malımızın, aklımızın, inancımızın ve neslimizin güvenliğini sağlayan kurallar koyar.” cümlesi bu âyete yapılan bir yorum mahiyetindedir.⁷⁸⁷

İslâm, içki gibi toplumda yerleşmiş olan yanlışları söküp atarken toplumsal sarsıntıları önlemek amacıyla tadrîcî bir yöntem izlemiştir. Bu süreçte Kur’an’daki âyetler ışığında önce zihinler ve kalpler hazırlanmış, ardından hükümler aşama aşama hayata geçirilmiştir.⁷⁸⁸ İçki yasağı sürecinde Kur’an-ı Kerim; ilk olarak uyarı ve kıyas⁷⁸⁹ yöntemiyle içkinin iyi bir rızık olmadığına dikkat çekmiş, sonrasında muhakeme ve hazırlık⁷⁹⁰ aşamasıyla içkinin zararının faydasından çok olduğunu beyan ederek zihinleri yasağa alıştırmıştır. Sonraki süreç, namaz vakitleri üzerinden uygulanan kısıtlama ve mesafe⁷⁹¹ aşamasıyla devam etmiş, nihayetinde toplum bu kötü alışkanlıktan ruhen uzaklaştığında kesin ve nihai yasağın⁷⁹² ile hüküm son halini almıştır.⁷⁹³ İçki kadının başörtüsü gibi akli örtüp perdeler, kumar ise emeğe dayanmadan şans faktörüyle elde edilen kolay bir kazançtır. Her iki yasağın temelinde de aklın muhafazası ve haksız kazancın önlenmesi hikmeti vardır.⁷⁹⁴

İbn Kesîr, maddi menfaat beklentisiyle girilen her türlü faaliyeti kumar kapsamında değerlendirmiştir. Ayrıca Allah’ı (c.c.) zikretmekten ve namazdan alıkoymak her türlü meşgalenin meysir kapsamında olduğunu belirterek, yasağın sadece maddi değil, aynı zamanda manevi bir boyutunun da bulunduğunu dile getirmektedir.⁷⁹⁵

Kurtubî, içki ve kumarın haram kılınma gerekçelerini birbirine bağlayarak, kumar ve benzeri oyunların kalpte yarattığı gafletin, içkinin vücutta yarattığı sarhoşluk gibi insanı Allah’ı (c.c.) zikretmekten ve namazdan uzaklaştırdığını belirtmektedir. Müfessir, yasağın temelinde

⁷⁸⁶ el-Mâide 5/91.

⁷⁸⁷ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/336-340.

⁷⁸⁸ Kurtubî, *el-Câmi’li-ahkâmî’l-Kur’an*, 6/286; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/336-340; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, 1/240.

⁷⁸⁹ Ayet için Bk. en-Nahl 16/67.

⁷⁹⁰ Ayet için Bk. el-Bakara 2/219.

⁷⁹¹ Ayet için Bk. en-Nisâ 4/43.

⁷⁹² Ayet için Bk. el-Mâide 5/90.

⁷⁹³ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, 1/240.

⁷⁹⁴ Tantâvî, *et-Tefsîru’l-vasît*, 4/275.

⁷⁹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-azîm*, 3/178.

içkiden uzaklaşma sûretiyle kalbin manevi istila ve gafletten korunması amacı yattığını vurgulamaktadır.⁷⁹⁶ Mevdudî ise meysiri; servetin emek harcanmadan, yalnızca şans araçlarıyla kazanılıp bölüşüldüğü her türlü kumar biçimi olarak tanımlamaktadır.⁷⁹⁷ Hutbe metninde, içkinin bireysel ve toplumsal zararlarına değinilmek üzere doğrudan kesin yasak hükmünü içeren âyet⁷⁹⁸ zikredilmiştir. Toplumun Müslüman olması ve İslamî hükümleri temelden kabullendiği gerçeğinden hareketle, metinde tedriciliğin hazırlık aşamalarına girilmeden doğrudan haram vurgusu yapılmasının isabetli bir tercih olduğu düşünülmektedir.

Hutbede geçen “İçki, Allah’ın (c.c.) insana değerli birer nimeti ve emaneti olan aklı, ruhu ve bedeni tahrip eder.” cümlesi *وَلَا تُلْفُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ* “kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.”⁷⁹⁹ âyetiyle desteklenmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir. Zira bu âyetin bağlamı her ne kadar savaş ve infak konuları özelinde ele alınsa da sebebin özel olması, hükmün genel olmasına bir mani teşkil etmemektedir. Dolayısıyla insanın kendisini tehlikeye düşüreceği her türlü eylem ve alışkanlık, bu genel hüküm çerçevesinde yasaklanmıştır.⁸⁰⁰

Hutbede geniş yer tutan “nafaka israfı” ve ekonomik kaynakların bilinçsizce tüketilmesi konularını, Kur’anî bir referansla desteklemek amacıyla; *وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ* “Yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.”⁸⁰¹ âyetine yer verilmesinin isabetli olacağı kanaatine varılmıştır. Hutbe metninde dile getirilen harcamalardaki ölçsüzlüğü sadece ekonomik bir hatadan ibaret olmayıp Allah’ın (c.c.) sevgisinden mahrum bırakan bir davranış olduğunun bu âyetle vurgulanması, verilen mesajın etkisini artıracığı düşünülmektedir.

Söz konusu hutbe; Kur’an’ın insan hayatını muhafaza etme ilkesi ile toplumsal bilinç kazandırma gayesini birleştiren etkili bir irşat metnidir. İçkinin hem ferdî hem de toplumsal zararları; açık, somut ve hayatın içinden örneklerle ele alınmıştır. hutbe metninde yalnızca bir âyete yer verilmesi, ele alınan konunun Kur’andan istifade etmesi ve vermek istediği mesajların pekiştirilmesi açısından bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, yeni yıla girerken toplumda yaygınlaşan içki illetine dikkat çekilmesi oldukça olumlu bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Ancak yeni yıla adım atıldığı bu dönemin; sadece eğlence odaklı görülmeyip, ömür sermayesinin eksildiğinin idrak edildiği bir muhasebe ve manevi hazırlık süreci olarak işlenmesi gerektiği kanaatine varılmıştır. Hutbede alkol kullanımıyla ilgili

⁷⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'an*, 6/291.

⁷⁹⁷ Mevdudî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 1/310.

⁷⁹⁸ Ayet için Bk. el-Mâide 5/90.

⁷⁹⁹ el-Bakara 2/219.

⁸⁰⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/40.

⁸⁰¹ el-A'râf 7/31.

uyarların yanı sıra; geride kalan yılın nefis muhasebesi ve manevi yenilenme vurgusuyla desteklenmesinin, irşat görevinin daha tesirli bir şekilde yerine getirilmesine katkı sağlayacağı değerlendirilebilir. Bu bütüncül yaklaşımın, dinleyicinin iç dünyasında daha kalıcı bir farkındalık oluşturacağı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda hutbe; içkinin zararlarını ve İslam'ın bu konudaki yaklaşımını başarılı bir şekilde konu edinmektedir. Dil ve üslup açısından ise sade ve ölçülü bir hitabet diliyle, toplumun bütünü için uyarıcı ve bilinçlendirici bir irşat metni olma niteliği taşımaktadır.

3.4.2. Su: Hayat ve Şifa Kaynağımız (11.12.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 11 Aralık 2020 tarihli yayımlanan “Su: Hayat ve Şifa Kaynağımız”⁸⁰² hutbesi, çevre bilinci, israfın önlenmesi ve doğal kaynakların korunması konularını Kur'anî referanslarla ele alan bir irşat metnidir. Metin; suyun varoluşun, hayatın ve rahmetin sembolü olduğunu vurgulayarak suyun “ölçülü ve hikmetli” yaratılışını anlatmış; suyun israfını önlemenin ve doğal kaynakları bilinçli kullanmanın önemini açıklamıştır. Bu doğrultuda, suyun her damlasının kıymetli olduğu ve emanet bilinciyle hareket edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Söz konusu metin; kuraklık ve iklim krizine karşı dinî bir duyarlılık oluşturmayı hedefleyen, samimi ve güncel bir irşat örneği şeklinde anlaşılmaktadır. Hutbenin sonunda yer verilen “yağmur duasına davet” bölümüyle de ibadet ile çevre bilincine öncülük eden bir metin mahiyetinde olduğu değerlendirilmiştir.

Hutbede yer verilen; *وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ* âyeti “canlı olan her varlık sudan yaratılmıştır”⁸⁰³ şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbede geçen; “Rabbimizin bizlere bahşettiği en kıymetli nimetlerden biri sudur.” cümlesi bu âyete yapılan yorumların bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.⁸⁰⁴

Muhammed Esed'e (ö. 1992) göre bu ifade, yaratılışın biyolojik ve fiziksel temelini açıklamaktadır. Ona göre su; hayatın başladığı ortam, yaşamın sürmesi için gereken tek sıvı ve hücrenin temel yapı taşıdır. Evrenin ve canlılığın bu ortak yönü, bütün yaratılışın aynı kaynaktan beslenmesi hasebiyle tek bir yaratıcıyı işaret etmektedir.⁸⁰⁵ Kur'an'ın evren hakkındaki açıklamaları, bilimsel teorilerin doğrulamasına muhtaç değildir. Bu ifadeler teknik ayrıntılar verme amacını taşımayıp, ilahi sanat üzerinden kalpleri uyandırmayı hedeflemektedir.⁸⁰⁶

⁸⁰² Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Su: Hayat ve Şifa Kaynağımız” (Erişim 22 Aralık 2025).

⁸⁰³ el-Enbiyâ 21/30.

⁸⁰⁴ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/373.

⁸⁰⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/676.

⁸⁰⁶ Kutub, *Fî Zilâl-il Kur'an*, 10/273-274.

Başlangıçta gökler ve yer bitişik haldeyken⁸⁰⁷ ne gökten rahmet iniyor ne de yerden bir bitki yeşeriyordu. Yağmurun yağmasıyla birlikte bu bütünlük ayrılmış, yeryüzü hayat bulmuş ve her türlü bitki üremeye başlamıştır. Dolayısıyla su, sadece bir maddeden ibaret olmayıp her canlı türünün varlık sebebidir. Yağmurun kesilmesi hayatın durması demektir, her canlı varlığını ancak su ile sürdürebilmektedir.⁸⁰⁸ Suyun tüm insanlığa hayat verdiğini ve bu kaynağın mutlak var edicisinin Allah (c.c.) olduğunu idrak etmek gerekmektedir. Buna rağmen O'na kulluktan kaçınıp inkârda direnenlerin durumu, tarif edilemez büyük bir gafletten başka bir şey değildir.⁸⁰⁹ Hutbede bu âyete yer verilmesinin amacı suyun hayati önemini vurgulamaktır. Metin, suyun her damlasının kıymetini hatırlatarak toplumu bilinçli ve tasarruflu kullanım konusunda uyarmaktadır. Bu bağlamda hutbe metni, suyun sadece bir tüketim maddesi olmayıp korunması gereken ilahi bir emanet olduğunu hatırlatmaktadır.

Hutbede zikredilen; *وَإِنزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّا فِي الْأَرْضِ وَإِنَّا عَلَى ذَهَابٍ بِهِ لَعَادِرُونَ* âyeti “Biz gökten uygun bir ölçüde su indirir ve onu yeryüzünde tutarız. Kuşkusuz bizim onu tamamen gidermeye de gücümüz yeter.”⁸¹⁰ şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbede geçen; “Suyumuz toprağın derinliklerine çekilip gitse, onu bize Rabbimizden başka hiç kimse geri getiremez.” cümlesi hem bu âyete hemde mülk sûresi otuz üçüncü âyete⁸¹¹ mana bakımından yakın olup, bu âyete tefsir metinlerinde yapılan yorumları yansıtmaktadır.⁸¹²

Yağmurun yeryüzünde belirli bir dengede tutulması, aslında hayatın devamlılığını sağlayan ilahi bir yasadır. Eğer toprak suyu bünyesinde tutamayıp içine doğru sızdırsaydı ya da suyun sel olup akıp gitmesine izin verseydi, bugün ne yeraltı kaynaklarından ne de bereketli topraklardan söz edebilirdik. Bu noktada yeraltı sularının belli tabakalarda birikmesi, tesadüfî bir doğa olayı olmayıp Allah'ın (c.c.) canlılara sunduğu açık bir ilâhî lütuftur. Unutulmamalıdır ki, bu hayatî kaynağı dilediği an geri almaya kadir olan da yine yaratıcının kendisidir. Dolayısıyla su yeryüzünden çekildiğinde, dünyayı anlamlı kılan yaşamın da bütünüyle sona ereceği aşikârdır.⁸¹³

İlgili âyetin öncesinde yer alan yaratma eylemi;⁸¹⁴ insanın kendi varlığı ile göklerin, yerin ve suyun muazzam yaratılışını mukayese ederek insanı derin bir tefekküre sevk etme amacı taşımaktadır. Burada verilen mesaj oldukça açıktır. Evrenin bu devasa nizamını yoktan

⁸⁰⁷ Ayet için Bk. el-Enbiyâ 21/30.

⁸⁰⁸ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/373; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/448-449; Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît*, 9/202.

⁸⁰⁹ Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît*, 9/204.

⁸¹⁰ el-Mü'minûn 23/18.

⁸¹¹ “Bir de şunu sor: Suyunuz çekilirse size yerden kaynayan suyu kim getirebilir?”

⁸¹² Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/441.

⁸¹³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/17-18.

⁸¹⁴ Ayet için Bk. el-Mü'minûn 23/17.

var eden ilahi kudret için, insanı yaratmak çok daha kolaydır. Dolayısıyla yerlerin ve göklerin yaratılması sadece birer doğa olayından ibaret olmayıp Allah'ın (c.c.) birliğini, kudretini ve varlığını aklını kullananlar için ispat eden en somut delillerdir.⁸¹⁵

İnsan, her an şahit olduğu muazzam doğa olaylarına zamanla alışarak onun için bu olaylar sıradanlaşmaktadır. Bu durum, insanın o olaylara karşı duyarsızlaşmasına neden olmaktadır. Oysa yağmurun belli bir ölçüyle yağması hayatın devamı için zorunludur; zira ölçüsüz bir yağış yaşamı imkânsız kılar. Suyu gökten indiren ve onu yeryüzünde belli bir dengede tutan yalnızca Allah'tır. Eğer bu sular toprakta muhafaza edilmeseydi veya mevcut kaynaklar bir anda yok edilseydi, yeryüzünde hayat tamamen felç olurdu. Dolayısıyla suyun hem varlığı hem de yerdeki hassas dengesi, insanın o sıradan gördüğü olayın arkasındaki mutlak ilahi kudreti ispatlamaktadır.⁸¹⁶

Allah'ın (c.c.) suyu belli bir ölçüde indirmesi, aslında mahlukatını hiçbir an ihmal etmediğinin ve onların rızkını bizzat gözettiğinin en somut nişanesidir. Bu ilahi denge, suyun yeryüzüne rastgele değil, hayatı ihya edecek hassas bir nizamla gönderildiğini göstermektedir. Öyle ki; eğer su belirlenmiş olan o ince ölçüsünden biraz fazla gönderilseydi, hayatı ihya etmek yerine her şeyi imha eden bir felakete dönüşürdü.⁸¹⁷

Hutbe metni, yukarıda değindiğimiz tefsir kaynaklarında geçen yorumları destekler nitelikte önemli vurgular içermektedir. Metinde suyun ilahi bir nimet olduğu hatırlatılmakta ve bu nimetin elden çıkması durumunda ancak gerçek kıymetinin anlaşılabileceğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca suyun yaratılışındaki hassas ölçüye işaret edilerek, kullanımında da aynı ölçülü ve bilinçli tavrın sergilenmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu bağlamda yaşanan kuraklık hadisesi, insanın suyla olan ilişkisini gözden geçirmesi için bir imtihan olarak nitelendirilmektedir.

Hutbede geçen; “Diğer canlıların da hakkını ihlal ederek vebale girmeyelim.” cümlesi *“Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız; Ölçüyü düzgün tutasınız ve eksik tartmayasınız.”*⁸¹⁸ âyetindeki ölçülü kullanma ilkesini yansıtmaktadır. Zira bu âyetlerle birlikte, yeryüzündeki dengenin korunması insana bir sorumluluk olarak yüklenmiş; ilahî nizamın

⁸¹⁵ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/440-441.

⁸¹⁶ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/441; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/17-18.

⁸¹⁷ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 4/139.

⁸¹⁸ er-Rahmân 55/7-9.

devamlılığı, insanın bu dengeye sadakat göstermesine ve adaleti hayatının her alanında tesis etmesine bağlanmıştır.⁸¹⁹

Hutbede suyun israfına ve bilinçli kullanılmasına yönelik yapılan vurgunun; *وَكُلُوا وَاشْرَبُوا* ayetiyle birlikte değerlendirilmesi isabetli olacaktır. Her ne kadar âyetin nüzul sebebi Müşriklerin Kabe'yi tavaf geleneğiyle⁸²¹ ilgili olsa da, ifade ettiği hükmün umumiliği gereği helal-haram dengesini bozan her türlü aşırılık ve israf bu ilahî uyarının kapsamına girmektedir.⁸²²

Söz konusu metin; çevre bilinci ve nimete karşı şükür konularını Kur'andan referanslarla birlikte ele alan etkili bir irşat metnidir. İlgili metin, suyu fiziksel bir ihtiyaç olmanın yanısıra imanı ve çevreye karşı duyarlılığı ilgilendiren bir konu şeklinde yorumlamıştır. Hutbe metni, Kur'an'daki ölçü ve nizam ilkelerini güncel çevre sorunlarıyla ilişkilendirerek dinî bir çevre ahlakı oluşturmayı amaçlamaktadır. Hutbenin son bölümünde yer alan “yağmur duası” daveti ise hutbeyi sadece bir bilgi paylaşımı olmaktan çıkarıp, söylemi eyleme dönüşen bir çağrı niteliği kazandırmaktadır. Aynı zamanda hutbe metni, duygusal bir yaklaşımdan ziyade şükür ve sorumluluk bilincine odaklanarak hazırlanmıştır. Metin, âyet, hadis ve dua bütünlüğüyle öne çıkmaktadır. Aynı zamanda dinî değerler ile sosyal çevre duyarlılığını harmanlayarak, Kur'anî referansları güncel meselelerle ilişkilendiren nitelikli bir irşat metni olma özelliği de taşımaktadır.

3.4.3. Teknoloji Bağımlılığı ve Sosyal Medya Ahlakı (17.01.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 17 Ocak 2020 tarihli yayımlanan “Teknoloji Bağımlılığı ve Sosyal Medya Ahlakı”⁸²³ başlıklı hutbe, güncel hayatın en önemli problemlerinden biri haline gelen dijital bağımlılık ve ahlaki çözülme konularını İslâmî ve insânî bir bakış açısıyla ele almaktadır. Hutbe, insanları sosyal medya ve teknolojiye karşı daha dikkatli, ölçülü ve sorumlu davranma konusunda uyarmaktadır. Özellikle teknolojinin yanlış kullanımıyla heba edilen vakti, israfın en acı örneği olarak nitelendirerek herkesi bu konuda kendini muhasebe etmeye davet etmektedir.

Hutbe, teknolojinin insan hayatının ayrılmaz bir parçası olduğu bu dönemde, insanlara helal-haram hassasiyetinin her platformda olması gerektiğini yeniden hatırlatmaktadır. Bu

⁸¹⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/198-201.

⁸²⁰ el-A'râf, 7/31.

⁸²¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/518-519; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 2/267.

⁸²² Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 2/267.

⁸²³ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Teknoloji Bağımlılığı ve Sosyal Medya Ahlakı” (Erişim 25 Aralık 2025).

doğrultuda İslam'ın korumayı hedeflediği beş temel değeri (din, can, mal, akıl, nesil) dijital çağın getirdiği risklerle ilişkilendirerek, herkesi ahlaki bir sorumluluk üstlenmeye davet etmektedir.

Hutbede yer verilen; *وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولٌ* âyeti, “*Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.*”⁸²⁴ şeklinde tercüme edilmiştir. Birçok müfessir âyetin muhtevasını yalancı şahitlik ile sınırlandırırsa da âyet aslında çok daha geniş anlamlara gelmektedir. İnsan; görerek, duyarak ve muhakeme ederek bilgiye ulaşır. Bu yüzden, akıl süzgecinden geçmemiş ve doğrulanmamış her türlü verinin peşine takılmak hesap vermeyi gerektiren bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸²⁵ Âyette zikredilen göz, kulak ve kalp gibi eşsiz nimetler, Allah'ın (c.c.) insana sunduğu büyük birer lütuftur. Bu emanetleri Allah'ın (c.c.) razı olacağı hayırlı işlerde kullananlar, hem emaneti korumuş hem de iyiliği hak etmiş olurlar. Aksine, bu nimetleri yanlış yollarda heba edenler ise emanete ihanet etmiş sayılır ve kınanmayı hak eder.⁸²⁶

Âyetteki; “Bilmediğin şeyin peşine düşme”⁸²⁷ uyarısı hakkında müfessirler dört temel görüş öne sürmüştür:

1. İftiradan Sakınmak: Bilmediğin bir şeyi başkasına isnat etme,
2. Dürüstlük: Görmediğin şeye “gördüm”, duymadığın şeye “duydum” diyerek yalan beyanda bulunma,
3. Tevhid: Bilgiye dayanmayan asılsız iddialarla Allah'a (c.c.) ortak koşma,
4. Adalet: Kesin bilgin olmayan konularda asla yalancı şahitlik yapma.⁸²⁸

Nitekim bu âyet, insana bahşedilen bilgi kaynaklarının doğru kullanılmasını emrederken, bu imkânların her birinden sorumlu tutulduğunu hatırlatmaktadır. Ancak bu uyarı, hayatın her alanında mutlak bir kesinlik aramak olmayıp, asılsız iddialardan ve insan onuruna zarar veren zanlardan kaçınmakla ilgilidir. Bilimsel ve fikrî çalışmalarda, belirli kurallar çerçevesinde görüş bildirmek veya içtihatlarda bulunmak meşru, hatta gereklidir.⁸²⁹ Hutbede; sosyal medyadaki bilgi kirliliği ve dijital iftiralara karşı bir yol gösterici olması amacıyla bu

⁸²⁴ el-İsrâ 17/36.

⁸²⁵ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/216.

⁸²⁶ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât Kuşeyrî Tefsiri*, 4/327.

⁸²⁷ el-İsrâ 17/36.

⁸²⁸ Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 3/498-499.

⁸²⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/481-482.

âyete yer verilmiştir. Âyet, kişiyi her bulduğu bilginin peşine takılmak yerine, dijital dünyada seçici davranmaya yönlendirmektedir.

Hutbede geçen; “وَلَا تَحْسَبُوا” emri, “Birbirinizin kusurlarını ve mahremini araştırmayın.”⁸³⁰ şeklinde tercüme edilmiştir. Hutbe metninde yer verilen; “Unutmayalım ki normal hayatta olduğu gibi internet ve sosyal medyada da insanların haklarını ve özel hayatlarını ihlal etmek haramdır.”⁸³¹ cümlesi bu âyete yapılan yorumların⁸³² bir yansımasıdır. Hutbede sosyal medyadaki kötü alışkanlıklar eleştirilse de referans olarak âyetin sadece tecessüsle ilgili kısmına yer verilmesi önemli bir eksikliklerdir. Oysa zan ve gıybet gibi âyetin⁸³³ bütünlüğünde yer alan diğer unsurlar da doğrudan sosyal medyayı ilgilendiren temel konulardır. Hutbede sadece tecessüsle yetinilmesi, âyetin muhtevasında yer alan mesajların sosyal medya gerçekleriyle ilişkilendirilmesinin önüne geçmiştir.

Hutbede yer alan “Âlemlerin rabbi olan Allah (c.c.), sanal âlemde de bizleri görmektedir.” cümlesi; Allah’ın (c.c.) mutlak ilmini ve her şeyi kuşatan murakabesini vurgulaması bakımından oldukça kıymetlidir. Ancak metinde yapılan bu vurgunun, ilahi denetimi hatırlatan birçok âyetle⁸³⁴ güçlü bir şekilde ele alınmasının daha isabetli olacağı düşünülmektedir.

Hutbede geçen; “Teknolojiyi helal-haram hassasiyetiyle kullanmak öncelikli sorumluluğumuzdur.” cümlesi de Bakara sûresinin yüz doksan beşinci âyetiyle⁸³⁵ ilişkilendirilebileceği düşünülmektedir. Bazı müfessirler bu âyeti her ne kadar savaş bağlamında⁸³⁶ değerlendirmiş olsalar da, âyeti savaş dışında daha geniş bir bakış açısıyla yorumlayan⁸³⁷ birçok müfessirin olduğu da bilinmektedir. Zira sebebin özel olması hükmün genele hitap etmesini engelleyen bir durum değildir.⁸³⁸ Bu sorumluluk çerçevesinde aile içinde sosyal medya kullanımına dair; yemek masasında telefondan uzak durulması, eşlerin birbirine karşı dürüst olması ve çocuklara doğru örnek olunması, hutbede vurgulanan ahlaki bilincin

⁸³⁰ el-Hucurât 49/12.

⁸³¹ DİB, “Teknoloji Bağımlılığı ve Sosyal Medya Ahlakı”.

⁸³² Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/34; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/96.

⁸³³ Ayet için Bk. el-Hucurât 49/12.

⁸³⁴ Ayetler için Bk. el-Bakara 2/110; el-Bakara 2/215; Âli İmrân 3/15; Âli İmrân 3/29; el-Mâide 5/97; el-Hadid 57/4; el-Hucurât 49/18; Fâtır 35/45; et-Tegâbün 64/4.

⁸³⁵ “Allah yolunda harcama yapın; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever.”

⁸³⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/314; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 1/499; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/302.

⁸³⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/314; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr fî'l-akâide ve's-şerî'a ve'l-menhec*, 2/182; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/426.

⁸³⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/426.

gündelik hayattaki karşılığıdır. Nitekim aile içi mahremiyetin ve zamanın doğru yönetilmesi, neslin korunması adına atılması gereken en temel adımlar arasında yer almaktadır.⁸³⁹

Ayrıca hutbede; sosyal medyanın farklı boyutlarının Kur'an'dan bazı âyetlerle desteklenerek ele alınmasının, mesajın tesiri bakımından isabetli olacağı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda; dezenformasyona karşı hucurat sûresi altıncı âyete,⁸⁴⁰ dijital mahremiyet bilinci için Nûr sûresi otuz ve otuz birinci âyetlere,⁸⁴¹ teyit etmeden paylaşım, boş vakit geçirmek vb. konular ile alakalı Furkân sûresi yetmiş ikinci âyete,⁸⁴² sanal ortamdaki kibir, aldatma ve gösteriş eğilimlerine karşı Lokmân sûresi on sekiz ve on dokuzuncu âyetlere⁸⁴³ yer verilebileceği düşünülmektedir.

Netice itibarıyla hutbe; dijital dünyanın tehlikelerine karşı Kur'an ahlakını temel alan bir rehber niteliği taşımaktadır. Teknolojiyi reddetmek yerine; onu ölçülü kullanmaya ve kullanırken bilinçli davranmaya davet etmektedir. Hutbe, teknolojinin zararlarını ve ölçülü kullanılması gerektiğini Kur'anî referanslarla işlemiştir. Ancak seçilen âyetin muhtevası, teknoloji ile ilgili pek çok konuyla ilişkilendirilme fırsatı varken, ilgili âyetin sadece belli bir kısmının hutbeye yansıtılması önemli bir eksikliktir. Ayrıca hutbe daha çok insanları internetin kötülüklerinden nasıl koruması gerektiğine odaklanarak, teknolojiyi üretmek, araştırmak ve geliştirmek gibi ileriye dönük adımlara yeterince değinmemiştir. Bu da metnin, çözüm üretmekten ziyade sadece savunmada kalan bir tavır sergilemesine neden olmuştur. Aynı zamanda Hutbe, herkesin anlayabileceği sade ve öğretici bir dille hazırlanmış; duygusallıktan ziyade akıl ve bilince hitap etmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığının klasik hutbe anlayışına sadık kalan hutbe metni, sonunda yer alan “Camiyi Seviyoruz, Namazla Buluşuyoruz” duyurusu üzerinden toplumsal birlikteliğe ve ailelerin bu sürece katılımına yönelik bir çağrıyla sonlandırılmıştır.

3.5. KUR'AN VE HAYAT ARASINDAKİ BAĞ

Çalışmamızın bu bölümünde, “Kur'an'la Yaşamak” ve “Yuvalarımız Kur'an ile Aydınlansın” başlıklı hutbeler ele alınmaktadır. Bu hutbe metinlerinde; Kur'an-ı Kerim'in salt bir okuma metninden ibaret olmayıp, bireysel ve sosyal hayatın her alanına yön veren canlı bir

⁸³⁹ Berfin Ayla Özben, *Sosyal Medya ve Aile: Sosyal Medyanın Aile ve Ailenin Sosyal İlişkilerine Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2025), 94-95.

⁸⁴⁰ “Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.”

⁸⁴¹ “Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, iffetlerini korusunlar... Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, iffetlerini korusunlar...”

⁸⁴² “Onlar, yalana şahitlik etmeyenler, faydasız ve boş şeylerle karşılaştıkları zaman vakarla oradan geçip gidenlerdir.”

⁸⁴³ “Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme; zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez.”

rehber olduğu vurgulanmaktadır. Hutbe metinleri; Kur'an ilkelerini günlük yaşamın merkezine yerleştirmenin önemini vurgulamaktadır. Söz konusu metinlerde ilâhî mesajın aileden topluma kadar her alanda rehber olduğu somut örneklerle ifade edilmiştir. Ayrıca hutbeler, özellikle aile ortamında Kur'an okumaya ve Kur'an merkezli bir hayat yaşamaya yönelik çağrıda bulunmaktadır. Bu çağrıyla birlikte bireyin ve toplumun manevi inşasının evden başladığına işaret edilmektedir.

3.5.1. Kur'an'la Yaşamak (15.05.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 15 Mayıs 2020 tarihli yayımlanan “Kur'an'la Yaşamak”⁸⁴⁴ konulu hutbe, Kadir Gecesi'nin idraki vesilesiyle hazırlanmıştır. Ramazan ayının son günlerinde irad edilen hutbe, 2020 yılı içerisinde yayımlanan hutbeler arasında Kur'an-ı Kerim'den en fazla âyete⁸⁴⁵ yer verilen hutbe metni olarak göze çarpmaktadır.

Hutbe, klasik üsluba uygun bir şekilde, ele aldığı âyetlerin mesajlarına ve bu özel gecenin nasıl ihya edileceğine dair tavsiyelere yer vermektedir. Metnin başlarında bu vaktin manevi kıymeti hatırlatılmaktadır. Hutbede asıl üzerinde durulan husus; Kur'an'ın sadece okunmak için indirilen bir kitap olmadığı, aksine hayatın her anına yön veren bir rehber olarak görülmesi gerektiğidir.

Hutbede yer verilen *إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ﴿١﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ ﴿٢﴾ لَيْلَةُ الْقَدْرِ حَبِيرٌ مِنْ أَلْفٍ ﴿٣﴾ تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ ﴿٤﴾ سَلَامٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطْلَعِ الْفَجْرِ ﴿٥﴾* âyetleri “*Şüphesiz, biz Kur'an'ı Kadir gecesinde indirdik. Kadir gecesinin ne olduğunu sen bilir misin? Kadir gecesi, bin aydan daha hayırlıdır. Melekler ve Cebrâil o gece, Rablerinin izniyle her türlü iş için iner de iner. O gece, tan yeri ağarıncaya kadar esenlik doludur.*”⁸⁴⁶ şeklinde tercüme edilmiştir.

İslam öncesi dönemde bilinmeyen bu geceyi şerefli kılan yegâne unsur, Kur'an-ı Kerim'in kendisidir. Duhan sûresi üçüncü âyette⁸⁴⁷ Kur'an'ın mübarek bir gecede indirildiği beyan edilmektedir.⁸⁴⁸ Dolayısıyla bu gecenin “mübarek” olarak ifade edilmesi de yine Kur'an'ın nüzulünden kaynaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle, geceye asıl şerefini ve değerini veren vahyedilen ilâhî kelimedir.⁸⁴⁹

⁸⁴⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Kur'an'la Yaşamak” (Erişim 28 Aralık 2025).

⁸⁴⁵ Ayetler için Bk. el-Kadr 97/1-5; el-En'âm 6/155; el-Alak 96/1; el-İhlâs 112/1-4; el-Mâide 5/3; Âl-i İmrân 3/19; eş-Şems 91/7-10; Âl-i İmrân 3/102; el-Mâide 5/2; et-Tevbe 9/119; el-Ankebût 29/2; el-Kehf 18/30.

⁸⁴⁶ el-Kadr 97/1-5

⁸⁴⁷ “Biz onu mübarek bir gecede indirdik; biz daima uyarmaktayız.”

⁸⁴⁸ Kutub, *Fî Zılâl-il Kur'an*, 10/525.

⁸⁴⁹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/465.

Kur'an'ın vahyedilmeye başlanması, insanlığın içine düştüğü karanlıktan çıkış sürecini başlatmıştır. İlahi vahyin yeryüzüne ulaşmasıyla birlikte toplumsal bir dönüşüm başlamıştır. Bu sebeple, söz konusu gecede yapılan ibadetler elbette faziletli sayılabilir. Ancak bu gecenin “bin aydan hayırlı”⁸⁵⁰ olarak nitelenmesi, sadece zamansal bir üstünlükten ibaret değildir. Bu vasıf, matematiksel bir kıyastan ziyade Kur'an'ın insanlık tarihinde gerçekleştirdiği eşsiz değişimin bir ifadesidir.⁸⁵¹ Burada yapılan asıl vurgu; Kur'an'ın rehberliğiyle geçirilen tek bir anın, vahiyden uzak geçen uzun bir süreden daha değerli olduğu gerçeğidir.⁸⁵²

Vahyin başlangıcı olarak Ramazan'ın yirmi yedinci gecesinin işaret edilmesi, bu vaktin Kadir Gecesi olduğu yönünde genel bir kabulün yerleşmesini sağlamıştır.⁸⁵³ Ancak Kadir Gecesi'ni belli bir tarihle sınırlandırmayıp, Ramazan'ın son on gününde aranması gerektiğini belirten rivayetler mevcuttur.⁸⁵⁴ Bu belirsizlikteki asıl hikmet ise; müminin tek geceye güvenip diğer zamanları ihmal etmesini önlemek ve ibadet şuurunu bütün vakitlere yaymasını sağlamaktır.⁸⁵⁵ Sûredeki “selâm” ifadesiyle, bu gecede her türlü hayır, bereket ve bolluk olduğu müjdelenmektedir.⁸⁵⁶ Hutbenin bu sûreye yer vermesinin amacı; Kadir Gecesi'nin taşıdığı manevi değeri hatırlatmak, Kur'an ile bu gece arasındaki bağı vurgulamak ve müminleri bu değerli vaktin bereketinden istifade etmeye teşvik etmektir.

Hutbe metni, konu edindiği Kadir Gecesi'nin hürmetine yakışır bir yaklaşımla kaleme alınmıştır. Söz konusu metin; bu gecenin asıl kadrini Kur'an'ın nüzulünden aldığı gerçeğini ifade eden âyetlere, hutbelerde alışlagelmişin dışındaki bir yoğunlukta yer vererek, nüzul ile gece arasındaki bu kopmaz bağı kuvvetli bir şekilde yansıtmıştır.

Bu bağlamda; Kur'an'ın bir rehber olduğunu ve ilahi rahmete ulaşmak için onun emirlerine uyulması gerektiğini vurgulamak amacıyla En'âm sûresi yüz elli beşinci âyete,⁸⁵⁷ indirildiği gecede müminleri ilahi hitabın ilk emriyle buluşturmak ve okumaya teşvik etmek amacıyla Alak sûresi birinci âyete,⁸⁵⁸ İslam inancının özü olan tevhit bilincini vurgulamak üzere İhlâs sûresinin ilk dört âyetine,⁸⁵⁹ hutbede yer verilmiştir. Bunun yanında; İslam kemâle erdikten sonra Allah'ın (c.c.) başka hiçbir dini kabul etmediğini vurgulamak amacıyla Mâide

⁸⁵⁰ Ayet için Bk. el-Kadr 97/3.

⁸⁵¹ Kutub, *Fî Zılâl-il Kur'an*, 10/525.

⁸⁵² Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/465.

⁸⁵³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/658-659.

⁸⁵⁴ Kutub, *Fî Zılâl-il Kur'an*, 10/525.

⁸⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmî'l-Kur'an*, 30/130; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/658-659; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9/337.

⁸⁵⁶ Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 6/504; Semerkandî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 6/453.

⁸⁵⁷ “Bu Kur'an, bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Ona uyun ve günahattan korunun ki size rahmet edilsin.”

⁸⁵⁸ “Yaratan Rabbinin adıyla oku!”

⁸⁵⁹ “De ki O Allah'tır, bir tektir. Allah Samed'dir. Doğurmamış ve doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.”

sûresi üçüncü âyete,⁸⁶⁰ Allah katındaki yegâne hak dinin İslam olduğunu belirtmek amacıyla Âl-i İmrân sûresi on dokuzuncu âyete,⁸⁶¹ Müslümanları iç dünyasına yönlendirmek ve nefis terbiyesinin kurtuluş vesilesi olduğunu hatırlatmak için Şems sûresi yedinci ve onuncu âyetler arasındaki âyetlere,⁸⁶² Müslüman kimliğinin muhafazası ve son nefese kadar iman üzere yaşama hassasiyetini hatırlatmak için Âl-i İmrân sûresi yüz ikinci âyete,⁸⁶³ toplumsal dayanışmanın ahlaki sınırlarını çizmek ve müminlerin birbirine hayırda destek olmalarını teşvik etmek amacıyla Mâide sûresi ikinci âyete,⁸⁶⁴ müminin sosyal çevresinde dürüstlüğü ilke edinmesi gerektiğini belirtmek üzere Tevbe sûresi yüz on dokuzuncu âyete,⁸⁶⁵ İmanın bir iddiadan ibaret olmadığı ve hayatın bir imtihan olduğu bilincini hatırlatmak amacıyla Ankebût sûresi ikinci âyete,⁸⁶⁶ Son olarak, salih amellerin karşılıksız kalmayacağını müjdelemek ve salih amele teşvik etmek amacıyla Kehf sûresi otuzuncu âyete⁸⁶⁷ hutbe metninde yer verilmiştir.

Hutbede âyetlerin kullanım sırası ve seçimi oldukça manidardır. Zira metin; vahyin başlangıcından,⁸⁶⁸ Kur'an'ın mübarek rehberliğine,⁸⁶⁹ inancın özü olan tevhitten,⁸⁷⁰ dinin kemale ermesi ve yegâne hak din oluşuna,⁸⁷¹ nefis terbiyesi ve içsel arınmadan,⁸⁷² takva üzere istikameti korumaya,⁸⁷³ toplumsal yardımlaşma ve dürüstlük ahlakından,⁸⁷⁴ dünya imtihanı bilincine⁸⁷⁵ ve son olarak salih amellerin ebedî müjdesine⁸⁷⁶ uzanan, mümin şahsiyetini ilmek ilmek işleyen bütüncül bir silsile sunmaktadır.

Hutbede geçen; “Kur'an, insanlığa öğüt, kalplere şifadır.” cümlesi Yûnus sûresi elli yedinci âyetin⁸⁷⁷ meâlini yansıtmaktadır. Aynı şekilde hutbedeki; “Okumak, anlamak ve

⁸⁶⁰ “Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet’i beğendim.”

⁸⁶¹ “Şüphesiz Allah katında din İslâm’dır...”

⁸⁶² “Nefse ve onu şekillendirene... Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu arzularıyla baş başa bırakan da ziyan etmiştir.”

⁸⁶³ “Ey iman edenler! Allah’a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak Müslüman olarak can verin.”

⁸⁶⁴ “İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın.”

⁸⁶⁵ “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun.”

⁸⁶⁶ “İnsanlar; denenip sınanmadan, sadece ‘İman ettik’ demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?”

⁸⁶⁷ “İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar bilmelidirler ki, biz güzel iş yapanların ecrini asla zâyi etmeyiz.”

⁸⁶⁸ Ayetler için Bk. el-Kadr 97/1-5; el-Alak 96/1.

⁸⁶⁹ Ayet için Bk. el-En’âm 6/155.

⁸⁷⁰ Ayet için Bk. el-İhlâs 112/1-4.

⁸⁷¹ Ayetler için Bk. el-Mâide 5/3; Âl-i İmrân 3/19.

⁸⁷² Ayet için Bk. eş-Şems 91/7-10.

⁸⁷³ Ayet için Bk. Âl-i İmrân 3/102.

⁸⁷⁴ Ayetler için Bk. el-Mâide 5/2; et-Tevbe 9/119.

⁸⁷⁵ Ayet için Bk. el-Ankebût 29/2.

⁸⁷⁶ Ayet için Bk. el-Kehf 18/30.

⁸⁷⁷ “Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa, inananlara bir rehber ve rahmet gelmiştir.”

yaşamak için gönderilen bir hayat kitabıdır.” cümlesi de; Sâd sûresi yirmi dokuzuncu âyetin⁸⁷⁸ bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Netice itibarıyla ‘Kur’an’la Yaşamak’ konulu hutbe; vahyin insanla buluşma serüvenini Kadir Gecesi ekseninde hatırlatan, güçlü bir manevi irşat metni niteliğinde hazırlanmıştır. Hutbe boyunca Kur’an’ın bilgi, ahlak, tevhid ve sorumluluk ilkeleri arasında kurulan bağ oldukça dikkat çekicidir. Hutbe metni, içerik bakımından oldukça zengin ve öğretici bir yapıdadır. Kadir Gecesi’ni ihyâ etmeyi o geceyi ibadetle geçirmekle sınırlamayıp, Kur’an merkezli bir hayat tasavvuruna dönüştürmüştür. Hutbede âyet kullanımının yoğun olması, metni yer yer bir nasihat silsilesi haline getirmiştir. Bu durum, hutbenin duygusal yönünün ve toplumsal çağrısının etkisini zayıflatmış olup metni hitabetten ziyade öğretici bir metin havasına sokmuştur. Dolayısıyla hutbe, bilgi yönüyle çok doyurucu olsa da heyecan uyandıran hitabet tonundan biraz uzaklaşmıştır.

Dil ve üslup bakımından sade ve halkın seviyesine uygun olarak hazırlanmıştır. Metinde âyetlerin Arapça lafızlarına yer verilmesi, dinleyici üzerinde o özel gecenin kutsallığını hissettiren manevi bir atmosfer oluşturmuştur. Metnin son bölümünde yer alan “Kur’an’la yaşamak” vurgusunun tekrarı ise anlatımda bir bütünlük oluşturmuş olup, hutbenin ritmik ve akılda kalıcı bir kapanışla neticelenmesi sağlanmıştır.

3.5.2. Yuvalarımız Kur’an ile Aydınlansın (26.06.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2020 Yaz Kur’an Kursları’nın başlangıcı vesilesiyle 26 Haziran 2020 tarihli yayımlanan “Yuvalarımız Kur’an ile Aydınlansın”⁸⁷⁹ konulu hutbe, özellikle aile ve çocuklara yönelik olup din eğitimi konusunda bir bilinç oluşturmayı amaçlamaktadır. Hutbede, Covid-19 salgını nedeniyle yaz Kur’an kurslarının fiziki olarak gerçekleştirilemeyeceği dile getirilmiştir. Bu zorunlu durumun bir fırsata dönüştüğü vurgulanarak, kursların uzaktan eğitim modeliyle her eve misafir olacağı bildirilmiştir.

Hutbenin girişinde çocuklar için, “yüreğimizin neşesi ve ömrümüzün bereketi” ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade, anne babalara zürriyetlerine dair bir sorumluluk yüklemiştir. Hutbede çocukların, ebeveynlere Allah (c.c.) tarafından birer emanet olarak bahşedildiği belirtilmektedir. Onlara bırakılacak en güzel servetin ise güzel ahlak olduğu vurgulanmaktadır. Metinde çocuk eğitiminin ahlaki yönü özellikle ön plana çıkarılmıştır. Böylece aile, dînî ve ahlâkî terbiyenin başladığı ilk ve önemli durak olarak tanımlanmıştır.

⁸⁷⁸ “Bu bir mübarek kitaptır ki onu sana, insanlar âyetleri üzerinde iyice düşünsünler, akıl iz’an sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar diye indirdik.”

⁸⁷⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Yuvalarımız Kur’an ile Aydınlansın” (Erişim 29 Aralık 2025).

Hutbede yer verilen; اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ âyeti, “Elif. Lâm. Râ.

*Bu Kur'an, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır...*⁸⁸⁰ şeklinde tercüme edilmiştir. Hz. Peygamber'e indirilen kitapla kastedilen Kur'an'dır. Allah, (c.c.) cehaleti, inkârı ve yanlış inanışları karanlığa benzetmiştir. Bilgiyi, imanı ve doğru yolu bulmayı ise aydınlık olarak nitelemiştir. Böylece Kur'an, insanları karanlıktan çıkarıp aydınlığa ulaştıran bir rehber olarak tanıtılmıştır.⁸⁸¹ İnsanoğlu, Kur'an'dan nasibini almadan önce bir nevi karanlık içindedir. Bu karanlıktan kurtulabilmesi ise ancak akıl ve tefekkür yoluyla mümkündür. İnsan, aklını kullanıp düşündüğünde, Allah (c.c.) onu lütfu ve keremiyle o karanlıktan çıkarıp aydınlığa ulaştırmaktadır.⁸⁸² Âyette “karanlıklar” kelimesinin çoğul, “nur” kelimesinin ise tekil gelmesi dikkat çekmektedir. Bu durum; küfür ve batılın pek çok yolu varken, imanın ve hakikatin tek bir yolu olduğunu göstermektedir. İnsan, ancak Kur'an vesilesiyle o çok yollu “karanlıklar” içerisinde sıyrılıp tek yol olan “nur” yani hakikate ulaşabilir.⁸⁸³ Kur'an'ın vadettiği aydınlık, kişiyi sadece zihni bir cehaletten kurtarmakla kalmayıp; hayatını kuşatan her türlü hurafeden, baskıcı sistemlerden ve tutarsız değer yargılarından arındırarak kapsamlı bir hayat nizamı sunmaktadır.⁸⁸⁴ Zira Allah yolunda bulunmayan bir kimse, her ne kadar kendisini aydınlanmış ve bilgili kabul etse de hakikatte cehalet karanlığı içerisindeydir. Gerçek bilgiye ulaşmak ise ancak zihni önyargılardan arındırarak vahyin rehberliğine teslim olmakla mümkündür.⁸⁸⁵

İnsan ne kadar bilgili veya zeki olursa olsun, vahyin aydınlığına ulaşmadığı sürece bir yönüyle “karanlıklar” içerisindeydir. Akıl, insanı doğruya ulaştıran önemli bir yetenek olsa da tek başına her zaman mükemmel bir rehberlik yapamamaktadır. Çünkü insan karar verirken sadece aklıyla değil; hislerinin, hırslarının ve kaprislerinin etkisinde de kalabilmektedir. Bu sebeple aklın selamete işleyebilmesi için dinin getirdiği inanç, ibadet ve ahlak ilkeleriyle törpülenmesi gerekmektedir. Gerçek anlamda erdemli toplumlar, akıllarını vahyin rehberliğinde kullananlardır. Din, özündeki saflığı koruduğu müddetçe aklın doğru kullanılmasını teşvik eden en temel etkidir.⁸⁸⁶

Hutbede bu âyete yer verilmesinin temel gayesi; Kur'an'ın sadece geçmişe hitap eden bir kitap olmayıp, nesillerin geleceğini inşa eden bir hidayet rehberi olduğunun hatırlatılmasıdır. Âyetle birlikte hutbede Yaz Kur'an Kursları'nın; yeni nesilleri modern

⁸⁸⁰ İbrahim 14/1.

⁸⁸¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/302; Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmî'l-Kur'an*, 9/338.

⁸⁸² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/57.

⁸⁸³ Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît*, 7/510.

⁸⁸⁴ Kutub, *Fî Zılâl-il Kur'an*, 6/401.

⁸⁸⁵ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 2/535.

⁸⁸⁶ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/87-88.

dünyanın manevî cehaletinden koruyup, Kur'an'ın rehberliğinde İslam'ın aydınlık ahlakıyla buluşturacağı mesajı verilmiştir.

Hutbede geçen; “Yavrularımızın körpe dimağlarına iman, İslam'ı ve güzel ahlakı nakşedelim.” cümlesi Tahrîm sûresi altıncı âyetle⁸⁸⁷ ilişkilendirilip, ebeveynlerin bu konudaki sorumluluğunun Kur'anî bir referansla dile getirilmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir. Aynı şekilde hutbedeki; “Onları Kur'an'ın aydınlığından mahrum bırakmayalım.” cümlesi Zuhur sûresi otuz altı ve otuz yedinci âyetlerle⁸⁸⁸ desteklenip, Kur'an'ın aydınlığından mahrum kalanların acı durumunun yine Kur'anî bir referansla aktarılmasının yerinde bir tercih olacağı kanaatine varılmıştır. Zira İnsan, vahiyle arasına mesafe koyup ilahî mesajlara kulaklarını tıkadığı sürece, iradesini şeytanın ve beşerî hırsların tutsağı haline getirerek kendi hakikatinden uzaklaşmaktadır.⁸⁸⁹

Özellikle ebeveynlere çağrı yapılan bu metinde çocuklara ne şekilde yaklaşılması gerektiğini gösteren; *يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ* “Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.” *يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ* “Yavrucuğum, namazını özenle kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelen musibetlere sabret.” *وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ* “Gurura kapılarak insanlara burun kıvrma, yeryüzünde böbürlenerek yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez.” *وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاعْضَضْ مِنْ صَوْتِكَ* “Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini de yükseltme...”⁸⁹⁰ Lokman (a.s.)'ın bu nasihatlerine yer vermenin hutbe metnine olumlu yönde katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Netice itibarıyla ‘Yuvalarımız Kur'an ile Aydınlandsın’ konulu hutbe; kalplere dokunan samimi üslubu, eğitici yönü ve çağın getirdiği manevî ihtiyaçlara karşı gösterdiği duyarlılıkla, aile kurumunu vahiyle ihya etmeyi amaçlayan örnek bir irşat metnidir. Metin, çocuk eğitimini salt bir bilgi aktarımından ziyade bir iman ve ahlak inşası olarak ele almaktadır. Bu anlayışla aileyi Kur'an'ın ilk mektebi, yuvayı ise vahyin ışıyla aydınlanmanın başlangıç noktası olarak tanımlamaktadır. Ancak hutbede tek bir âyete yer verilmesi yerine, anne ve babaların sorumlulukları ile çocuk eğitimi hakkında Kur'an-ı Kerim'den daha fazla referans sunulmasının mesajın etkisini daha da artıracacağı düşünülmektedir.

⁸⁸⁷ “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.”

⁸⁸⁸ “Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşısıdır. Kendilerini doğru yolda zannederken bu şeytanlar onları yoldan saptırıp dururlar.”

⁸⁸⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/776.

⁸⁹⁰ Lokmân 31/13, 17-19.

Hutbede ön plana çıkan temel özellik; Yaz Kur'an Kursları'nın teknik bir duyuru metni olarak kalmayıp, vicdanî bir sorumluluk çağrısı şeklinde sunulmasıdır. Bu yaklaşım, idari bir bilgilendirmeyi aşarak meseleyi doğrudan bir irşat vazifesine dönüştürmüştür. Hutbe, “yüreğimizin neşesi” gibi içten ifadeler kullanarak dinleyiciyle sıcak bir bağ kurmaktadır. Metinde öğretici bilgiler, samimi bir dille dengelenerek anlatılmıştır. Sonuç olarak bu hutbe; Kur'an sevgisini aileye yerleştirmeyi amaçlayan, sevgi ve sorumluluğu ön plana çıkaran bir irşat metnidir.



SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2020 yılında yayımlanan hutbelerde bulunan âyetlerin uygun bağlamlarda doğru bir şekilde kullanılıp kullanılmadığını, tefsir ilmi ile ilişkisini ve âyetin metin içerisindeki konuyla uyum düzeyini tespit etmeyi hedeflemiştir. Bunun yanında çalışma; ele alınan konularla tam bir uyum içerisinde olan alternatif âyet önerileri sunmayı ve tefsir metinlerinde yer alan, hutbe formatına yansıtılması uygun olan yorumların neler olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Hutbenin tarihsel gelişimine, Hz. Peygamber dönemindeki uygulamalarına ve sonrasındaki değişimlere göz atıldığında; hutbenin sadece dini bir konuşma değil, aynı zamanda toplumsal bilinç, eğitim ve ahlaki değerleri şekillendiren bir yönlendirme aracı olduğu görülmektedir. Peygamber (s.a.v.) döneminde hutbe doğrudan Kur'an'a dayalı olarak oluşturuluyor; merhamet, adalet, kul hakları ve kardeşlik gibi evrensel konular öne çıkıyordu. Ancak ilerleyen süreçte hutbe, özellikle Emevî ve Abbâsî dönemlerinden itibaren siyasi gücün meşruiyetini sağlama aracı olarak kullanılmaya başlanmış, bu durum dini ve ahlaki boyutun zayıflamasına neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde hutbelerin dili ve içeriği gözden geçirilmiş, günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığı ile merkezi olarak tertip edilen çağdaş hutbe geleneğine ulaşılmıştır.

Günümüzde camilerdeki hutbelerin aynı içerikle okunmasının, dini bütünlük ve toplumsal beraberlik bakımından önemli bir yarar sağladığı görülmektedir. Ancak bu metinler tefsir geleneği açısından incelendiğinde; kullanılan âyetlerin ekseriyetle belirli bir çerçevede kaldığı ve bazı âyetlerin farklı konular için mükerrer şekilde tercih edildiği müşahede edilmektedir. Bu durum, Kur'an-ı Kerim'in zengin konu çeşitliliğinin hutbe metinlerine daha kapsamlı şekilde yansıtılabilmesinin önüne set çekmektedir. Dolayısıyla hutbe metninin daha geniş bir âyet yelpazesiyle zenginleştirilmesi, hem metinlerin muhtevasını güçlendirecek hem de muhatap kitlenin Kur'an kültürünün gelişimine olumlu bir katkı sunacaktır..

Hutbelerin bir kısmında, âyetlerin önceki ve sonraki bağlam bütünlüğüne dikkat edilmeden, sadece belirli kelimelere vurgu yapılarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum, âyetin gerçek anlamını kısıtlamakta ve mesajın bütünlüğünü bozabilmektedir. Bununla birlikte, tefsirî bir açıklamaya yer verilmeden doğrudan aktarıldığında yanlış anlaşılma müsait olan âyetlerin bağlamından kopararak hutbe metnine dahil edildiği müşahede edilmiştir. İrşat dilinin selameti açısından; tek başına zikredildiğinde yanlış anlaşılma ihtimali barındıran bu tür âyetlere ya hutbelerde yer verilmemesi ya da yer verilecekse âyetin muradını ortaya koyacak kısa ve özlü bir açıklamanın metne eklenmesi gerektiği kanaatine varılmıştır.

Hutbeler toplumun her kesimine hitap eden irşat metinleri olduğu için, kullanılan âyet meâllerinde son derece hassas davranılması gerekir. Bazı hutbelerde tercih edilen meâllerin; âyetin ihtiva ettiği kuşatıcı anlamı yeterince yansıtmadığı ve mesajı sadece tek bir yönüyle aktardığı görülmüştür. Dolayısıyla hutbe metinlerinin çok geniş bir kitleye ulaştığı göz önünde bulundurularak, seçilen meâllerin Kur'an'ın o kuşatıcı manasını her kesime hitap edecek şekilde, titizlikle yansıtması büyük önem arz etmektedir..

Hutbelerde tefsir kaynaklarına başvuruların oldukça sınırlı olduğu, birçok metnin yalnızca meâl düzeyindeki açıklamalarla yetindiği gözlemlenmiştir. Hâlbuki klasik tefsirlerdeki zengin bilgilerden ve modern yorumlardan istifade etmek, hutbe içeriklerini daha nitelikli hale getirecektir. Hutbe metinlerinin hemen hepsinde birden fazla âyete yer verildiği göz önünde bulundurulduğunda; bu âyetlerin birbiriyle ve konuyla uyumunu sağlamak adına tefsir alanında uzmanlaşmış kişilerin hazırlık süreçlerinde bizzat görev üstlenmesi isabetli bir yaklaşım olacaktır. Bu sayede âyetlerin seçiminden yorumlanmasına kadar her aşamada tefsir ilminin verilerinden yararlanılması, Kur'an'ın mesajlarının topluma daha sağlıklı ve doğru bir şekilde ulaşmasını sağlayacaktır.

2020 yılında yayımlanan hutbeler incelendiğinde; hutbelerin toplumun sadece dini bilgi ihtiyacını karşılamayıp aynı zamanda moral ve teselli ihtiyacını da karşılamaya çalıştığı görülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığının bu zorlu süreçte güncel olaylara karşı yüksek bir duyarlılık göstermesi; ağaç dikiminden sel ve deprem gibi doğal afetlere, orman yangınlarından çevre bilincine kadar hayatın her alanına dokunan bir rehberlik sunduğunu ortaya koymuştur. Özellikle Covid-19 salgını döneminde camilerde cemaatle namaza ara verilmesinden evlerde Kur'an eğitimine ve hijyen tedbirlerine kadar pek çok hususun dini bir hassasiyetle topluma aktarılmasında hutbeler, hayati bir sorumluluk üstlenmiştir. Bu dönemde hutbe içeriklerinin sadece rutin konularla sınırlı kalmayıp, toplumun içinde bulunduğu güncel ve hayati meselelere göre şekillendirilmiş olması, hutbelerin toplum üzerindeki gücünü ve irşat faaliyetlerinin önemini bir kez daha göstermiştir.

Hutbelerin hitap tarzı genel olarak samimi olsa da metinlerde yer yer tekrarlanan kalıplaşmış ifadeler ve aşırı edebi üslup, mesajın doğrudan muhataba ulaşmasının önüne geçebilmektedir. Bu nedenle anlatımda daha dengeli ve duru bir üslubun tercih edilmesi, irşat faaliyetinin verimliliğini artıracaktır. Çalışmamızda tespit edilen bazı eksikliklerin dile getirilmesi, hutbe içeriklerinin genelini kapsayan bir eleştiri mahiyetinde değildir. Aksine, toplum üzerinde köklü bir etkisi olan bu irşat faaliyetinin akademik bir bakış açısıyla nasıl daha verimli hale getirilebileceğine dair bir farkındalık oluşturmaktır.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa; 2020 yılı hutbelerinin büyük oranda Kur'an-ı Kerim'in rehberliğinden ve tefsir yorumlarından istifade ettiği görülmektedir. Yapılan bu çalışmada ki ana hedef, istifadenin sınırlı kaldığı örneklerden hareketle tefsir ilminin sunduğu zenginliklerin bu metinlere daha yoğun şekilde dahil edilmesini tavsiye etmektir. Netice itibarıyla; tefsir geleneğinin sağladığı ilmi derinlik ile modern hitabetin imkânları bir arada sunulmalıdır. Âyetlerin kendi bağlamı içinde ve tefsir kaynaklarındaki inceliklerle birlikte aktarılmasının, Diyanet İşleri Başkanlığının titizlikle yrttğu bu irşat hizmetini çok daha nitelikli bir noktaya taşıyacağı düşünmektedir.



KAYNAKÇA

- Altuntaş, Abdurrahman. *Kur'an'da Temel Siyasî Kavramlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Avşar, Ayşe. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Müfessir, Bağlam ve Rivayetlerin Rolü*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Aydın, Mehmet Akif. “Aile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/196-200. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Abdurrazzâk el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418/1998.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı b. Mustafa. *Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. çev. Abdulvehhab Öztürk. 6 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2015.
- Çağrııcı, Mustafa. “İsâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/490-491. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çağrııcı, Mustafa / Aktan, Hamza. “Aile”. *İFAV İslâmî İlimler Ansiklopedisi*. 1/78-87. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “15 Temmuz ve Birlik Ruhu”. Erişim 15 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr/Documents/15%20Temmuz%20ve%20Birlik%20Ruhu.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “2020 Yılı Faaliyet Raporu”. Erişim 21 Aralık 2025. <https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/Documents/2020%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Abdest: Bedenimize Sağlık, Ruhumuza Huzur”. Erişim 12 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr/Documents/Abdest,%20Bedenimize%20Sa%C4%9Fl%C4%B1k,%20Ruhumuza%20Huzur.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Afetlere Karşı Bilinçli Olalım”. Erişim 10 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr/Documents/Afetlere%20Kar%C5%9F%C4%B1%20Bilin%C3%A7li%20Olal%C4%B1m.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Ahirete İnanan Mümin”. Erişim 28 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr/Documents/Ahirete%20%C4%B0nanan%20M%C3%BCmin.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Aile: Huzur ve Güven Kaynağı”. Erişim 8 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr/Documents/Aile%20Huzur%20ve%20Gu%CC%8ven%20Kaynag%CC%86%C4%B1.pdf>

- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Allah İle Kul Arasındaki Bağ”. Erişim 13 Aralık 2025.
<https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Allah%20%C4%B0le%20Kul%20Ara%C4%B1ndaki%20Ba%C4%9F.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Allah Temizdir Temizlenmeyi Sever”. Erişim 4 Ocak 2026.
<https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/HutbelerListesi/Allah%20Temizdir,%20Temizli%C4%9Fi%20Sever.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Allah’ın Dinini Yüceltme Gayreti”. Erişim 15 Aralık 2025.
<https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/HutbelerListesi/Allah%207%C4%B1n%20Dinini%20Y%C3%BCeltme%20Gayreti.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Ayasofya: Fethin Nişanesi, Fatih’in Emaneti”.
Erişim 10 Aralık 2025.
<https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Ayasofya%20Fethin%20Ni%C5%9Fanesi,%20Fatih%27in%20Emaneti.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Berat Gecesi: Af ve Arınma Vesilesi”. Erişim 15 Aralık 2025.
<https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Berat%20Gecesi%20Af%20ve%20Ar%C4%B1nma%20Vesilesi.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Bereket: Manevi Bolluk”. Erişim 17 Aralık 2025.
<https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/HutbelerListesi/Bereket%20Manevi%20Bolluk.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Bir Ömrü Ramazan Gibi Yaşamak”. Erişim 15 Aralık 2025.
<https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Bir%20%C3%96mr%C3%BC%20Ramazan%20Gibi%20Ya%C5%9Famak.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Cami ve İlim”. Erişim 21 Aralık 2025.
<https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Cami%20ve%20I%CC%87lim.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Cennet: Müminleri Bekleyen Sonsuz Nimet”. Erişim 19 Aralık 2025.
<https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/HutbelerListesi/Cennet%20M%C3%BCminleri%20Bekleyen%20Sonsuz%20Nimet.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Din İstismarına Karşı Ferasetli ve Basiretli Olalım”. Erişim 19 Aralık 2025.
<https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/HutbelerListesi/Din%20%C4%B0stismar%C4%B1na%20Kar%C5%9F%C4%B1%20Ferasetli%20ve%20Basiretli%20Olal%C4%B1m.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Engellilik: Cennete Kavuşturan İmtihan”. Erişim 10 Aralık 2025.
<https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/HutbelerListesi/Engellilik%20Cennete%20Kavu%C5%9Fturan%20imtihan.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Faydasız İşleri Terk Etmek Kulluğun Güzelliğindendir”.
Erişim 18 Aralık 2025.
<https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/HutbelerListesi/Faydas%C4%B1z%20I%CC%87s%CC%A7leri%20Terk%20Etmek%20Kullug%CC%86un%20Gu%CC%88zellig%CC%86indendir.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “FETÖ: Din İstismarının Arkasına Gizlenen Terör Örgütü”.
Erişim 15 Aralık 2025.
<https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/FET%C3%96%20K%C4%B0TAP%C3%87IK.pdf>

- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Hacc-ı Ekber ve Hacc-ı Asgar Ne Demektir”. Erişim 11 Aralık 2025. <https://kurul.diyaret.gov.tr/soru/hacc-i-ekber-ve-hacc-i-asgar-ne-demektir/0193c42d-76c6-767e-6569-2809ae96c243>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Hak Uğrunda Mücadelemiz, Birlik ve Beraberlik Ruhumuz”. Erişim 10 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Hak%20U%C4%9Frunda%20M%C3%BCcadelemiz%20Birlik%20ve%20Beraberlik%20Ruhumuz.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Halis Niyet ve Samimiyet”. Erişim 25 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Halis%20Niyet%20ve%20Samimiyet.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Hamdolsun Rabbimize”. Erişim 17 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Hamdolsun%20Rabbimize.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Hutbe Arşivi: 2020 Yılı Hutbeleri”. Erişim 1 Ocak 2026. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Hutbe%20Arivi/2020%20Y%C4%B1%C4%B1%20Hutbeleri.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “İçki: Kötülüğün Zehirli Arkadaşı”. Erişim 5 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/%C4%B0%C3%A7ki%20K%C3%B6t%C3%BCl%C3%BC%C4%9F%C3%BCn%20Zehirli%20Arkada%C5%9F%C4%B1.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “İnsan İman ve Hayat”. Erişim 2 Ocak 2026. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/%C4%B0nsan,%20%C4%B0man%20ve%20Hayat.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “İnsan, Sorumluluk Sahibidir”. Erişim 11 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/10.04.2020%20I%CC%87nsan%20Sorumluluk%20Sahibidir.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “İslam, Temizliği Emreder”. Erişim 3 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/I%CC%87slam%20Temizlig%CC%86i%20Emreder.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Kudüs İslam Yurdudur”. Erişim 10 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Kud%C3%BCs%20%C4%B0slam%20Yurdudur.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Kurban Bayramı: Takva Yolculuğu”. Erişim 15 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Kurban%20Bayram%C4%B1%20Takva%20Yolculu%C4%9Fu.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Kurbanını Paylaş, Kardeşinle Yakınlaş”. Erişim 18 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Kurban%C4%B1n%C4%B1%20Paylaş%CC%A7,%20Kardes%CC%A7inle%20Yak%C4%B1nlaş%CC%A7.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Kur’an’la Yaşamak”. Erişim 30 Aralık 2025. <https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/HutbelerListesi/Kur%27anla%20Ya%C5%9Famak.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Mevlid-i Nebi”. Erişim 22 Aralık 2025. <https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/HutbelerListesi/Mevlid-i%20Nebi,.pdf>

- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Murakabe ve Muhasebe Bilinci”. Erişim 30 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Murakabe%20ve%20Muhasebe%20Bilinci.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Mümin Her İşinde Mutedildir”. Erişim 11 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/M%C3%BCmin%20Her%20%C4%B0%C5%9Finde%20Mutedildir.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Mümin, Sorumluluk Sahibidir”. Erişim 11 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/M%C3%BCmin%20Sorumluluk%20Sahibidir,.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Mümin: Hakkın Temsilcisi, Hakikatin Davetçisi”. Erişim 10 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/M%C3%BCmin%20Hakk%C4%B1n%20Temsilcisi%20Hakikatin%20Davet%C3%A7isi.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Mümince Bir Duyarlılık: İyiliği Emretmek, Kötülükten Sakındırmak”. Erişim 5 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Mu%CC%88mince%20Bir%20Duyarl%C4%B1l%C4%B1k%20I%CC%87yilig%CC%86i%20Emretmek,%20Ko%CC%88tu%CC%88lu%CC%88kten%20Sak%C4%B1nd%C4%B1rmak.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Müminin Yumuşak Huyluluğu”. Erişim 12 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Mu%CC%88minin%20Yumus%CC%A7ak%20Huylulug%CC%86u.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Müstakim Ol, Emin Ol Her Tasadan!”. Erişim 29 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/M%C3%BCstakim%20Ol,%20Emin%20Ol%20Her%20Tasadan!.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Peygamberimiz ve Çocuk”. Erişim 28 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Peygamberimiz%20ve%20%C3%87ocuk.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Peygamberimizin Dilinden Dualar”. Erişim 8 Ocak 2026. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Peygamberimizin%20Dilinden%20Dualar.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Ramazan Bayramı: Neşe ve Huzur İklimi”. Erişim 15 Aralık 2025. <https://diyanet.gov.tr/ar-SA/29572>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Ramazan ve Sorumluluk Bilinci”. Erişim 15 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Ramazan%20ve%20Sorumluluk%20Bilinci.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Ramazan: İnfak, Yardımlaşma ve Paylaşma Ayı”. Erişim 18 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Ramazan%20I%CC%87nfak,%20Yard%C4%B1mlas%CC%A7ma%20ve%20Payla%C5%9Fma%20Ay%C4%B1.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Ramazan: Sabır ve İrade Eğitimi”. Erişim 15 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Ramazan%20Sab%C4%B1r%20ve%20I%CC%87rade%20E%C4%9Fitimi.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Sabrın Sonu Selamettir”. Erişim 11 Aralık 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Sabr%C4%B1n%20Sonu%20Selamettir.pdf>

- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Sorumluluk Sahibi Bir Baba Olabilmek”. Erişim 17 Aralık 2025.
<https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/HutbelerListesi/Sorumluluk%20Sahibi%20Bir%20Baba%20Olabilmek.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Su: Hayat ve Şifa Kaynağımız”. Erişim 11 Aralık 2025.
<https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Su%20Hayat%20ve%20%C5%9Eifa%20Kayna%C4%9F%C4%B1m%C4%B1z.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Şükreden Huzur Bulur”. Erişim 15 Aralık 2025.
<https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/%C5%9E%C3%BCkreden%20Huzur%20Bulur.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Tedbir Mümin’den, Takdir Allah’tandır”. Erişim 8 Aralık 2025.
<https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/HutbelerListesi/Tedbir%20M%C3%BCminden%20Takdir%20Allah%27tand%C4%B1r.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Teknoloji Bağımlılığı ve Sosyal Medya Ahlakı”. Erişim 14 Aralık 2025.
<https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Teknoloji%20Ba%C4%9F%C4%B1ml%C4%B1l%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20ve%20Sosyal%20Medya%20Ahlak%C4%B1.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Üç Ayların Manevî İklimine Yaklaşırken”. Erişim 14 Aralık 2025.
<https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/%C3%9C%C3%A7%20Aylar%C4%B1n%20Manevi%20%C4%B0klimine%20Yakla%C5%9F%C4%B1rken.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Veda Hutbesi: Nebvî Vasiyet”. Erişim 11 Aralık 2025.
<https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Veda%20Hutbesi%20%C3%87a%C4%9Flar%C4%B1%20A%C5%9Fan%20Nebvi%20Vasiyet.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “VI. Din Şûrası Kararları”. Erişim 19 Aralık 2025.
<https://kurul.diyaret.gov.tr/Duyuru-Detay/Duyurular/630/vi--din-surasi-kararlari>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Yuvalarımız Kur’an ile Aydınlansın”. Erişim 30 Aralık 2025.
<https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Yuvalar%C4%B1m%C4%B1z%20Kur'an%20ile%20Ayd%C4%B1nlans%C4%B1n.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Zorluklar Karşısında Mümin”. Erişim 8 Aralık 2025.
<https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/HutbelerListesi/Zorluklar%20Kar%C5%9F%C4%B1s%C4%B1nda%20M%C3%BCmin.pdf>
- Ertuğrul, Resul. “Kur’an’da Fiilî Dua”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/4 (2015), 912-913.
- Havvâ, Saîd. *el-Esâs fi’t-tefsîr*. 11 Cilt. Kahire: Dâru’s-Selâm, 1985.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru’t-Tunûsiyye, 1984.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed. *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*. thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib. 13 Cilt. Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1419.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’ İsmâîl b. Ömer. *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1999.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2020.

- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. çev. Salih Uçan - Vahdettin İnce. 10 Cilt. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991.
- Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayânî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yûsuf Ali Budeyyî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Özben, Berfin Ayla. *Sosyal Medya ve Aile: Sosyal Medyanın Aile ve Ailenin Sosyal İlişkilerine Etkisi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2025.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1999.
- Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali Muavvaz / Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997.
- Semerci, Zeynep. *Covid-19 Geçiren Bireylerde Dini Başa Çıkma ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'ân*. sadeleşt. Mehmet Karadeniz. 6 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 2020.
- Suyûtî, Celâleddîn. *ed-Dürri'l-mensûr fî't-efsîri bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. 6 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1994.
- Şimşek, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmiu'l-kebîr (Sünenü't-Tirmizî)*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. b.y.: ts., 1396/1976.
- Toptaş, Mahmut. *Kur'an-ı Kerîm Şifa Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Cantas Yayınları, 2022.
- Topyay, Yusuf. *Kur'an'da İbâdet Açısından İstiğfar ve Tevbe İlişkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*. thk. Hind Şelebî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Zehreveyn Yayınları, ts.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavamidi't-tenzîl*. nşr. Mustafa Hüseyin Ahmed. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1987.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-münîr fî'l-akîde ve's-şerîa ve'l-menhec*. 30 Cilt. Şam: Dâru'l-Fikr, 1991.

ÖZ GEÇMİŞ

Abdullah BEKTAŞ, lise öğrenimini Araklı İmam-Hatip Lisesi'nde tamamladıktan sonra Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde lisans eğitimini bitirdi. 2012 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde imam-hatip olarak görev almaya başladı. 2012-2017 yılları arasında Trabzon'un çeşitli ilçelerinde imam-hatip olarak görev yaparken; hafızlık ve Arapça eğitimi gibi mesleki gelişimine katkı sağlayan birçok eğitim sürecini tamamladı. 2020 yılında Trabzon Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nden mezun oldu. Giresun'da 3,5 yıl cezaevi vaizi olarak görev yaptıktan sonra 2023 yılında Diyanet Akademisi bünyesinde eğitim görevlisi olarak atanmıştır. Şu an Van Abdülhakim Arvasi Dini İhtisas Merkezi'ndeki görevine ve Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. Bektaş, orta seviyede Arapça ve Almanca bilmektedir.